

TAMPEREEN YLIOPISTO

Kimmo Kestinen

VOIMA, VALTA JA NÄLKÄ

Tampereen elintarvetoimikunnan ja työläiskuluttajien suhde vuodesta 1915 sisällissodan puhkeamiseen

Historian pro-gradu tutkielma

Tampere 2015

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

KESTINEN KIMMO: Voima, valta ja nälkä. Tampereen elintarvetoimikunnan ja työläiskuluttajien suhde vuodesta 1915 sisällissodan puhkeamiseen

Pro gradu -tutkielma, 163 s., 6 liites.

Historia

Huhtikuu 2015

Ensimmäisen maailmansodan aiheuttama poikkeuksellinen tilanne vei Suomen elintarvikehuollon aivan uudelleenlaiseen tilanteeseen. Hupenevat elintarvikevarat piti saada riittämään kuluttajille mahdollisimman tasapuolisesti mahdollisimman pitkään, jotta yhteiskunta ei joutuisi anarkiaan. Tehtävä kävi tutkittavan ajan kuluessa aina vain hankalammaksi.

Tutkimukseni käsittelee sitä, miten kuluttajat pyrkivät vaikuttamaan Tampereella paikalliseen elintarvikkeiden jakamisesta vastanneeseen organisaatioon ja miten tämä organisaatio pyrki vastaamaan erityisesti työläiskuluttajien tarpeisiin käytännön toiminnassaan. Näkökulma on paikallinen, mutta tietenkkin koko Suomea koskevat elintarvikepoliittiset määräykset vaikuttivat täälläkin. Tutkimuksen pääluvuissa käsitellään kunkin ajan valtakunnallisen elintarvikepolitiikan suuntaviivojen vaikutusta paikallisesti Tampereella.

Työn pääasiallisimpana lähteenä olen käyttänyt Tampereen elintarvikelautakunnan arkistoa. Koska kaupungin kuluttajat hyvin suuressa määrin kuuluivat työväestöön, olen tutustunut myös sen eri organisaatioiden arkistolähteisiin. Merkittävimmät näistä ovat Tampereen kuluttajaosuustoiminnan arkistot sekä Tampereen sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Kuluttajien mielipiteitä ohjailtiin erilaisissa kansalaiskokouksissa mutta pääasiassa sanomalehtien avulla. Elintarviketilanne oli ensimmäisen maailmansodan aikana yleisimpiä lehtiututisten kohteita. Tässä tutkimuksessa olen käyttänyt lähinnä työväestölle tarkoitettua paikallista sosialidemokraattista Kansan Lehteä, mutta myös jonkin verran muita asiaa eri suunnista valaisevia lehtiä, kuten Aamulehti ja Kuluttajain lehti.

Teoreettisen viitekehyksen tutkimukselle antaa Amartya Senin tutkimukset nälkäkriiseistä. Elintarvikekysymys on tasa-arvokysymys. Tampereen kaupungin sisällä kysymys ei ollut tuottajien ja kuluttajien välisestä kamppailusta, vaan tasa-arvoisuus näyttäytyy lähinnä siinä, miten lähtökohtaisesti epätasa-arvoisen kunnallishallinnon luoma elintarvetoimikunta kykeni ottamaan huomioon kaupungin vähävaraisimmat kuluttajat.

Elintarvikekriisiä on käsitelty kronologisesti, koska se tuli hiljaa hivuttamalla. Sen hoitamiseksi ehdittiin yrittää erilaisia keinoja. Kriisi tuli myös eri aikoina erilaisista elintarpeista. Tarvikkeiden tasapuolisen jakamisen ratkaisemiksi jouduttiin keksimään tilannekohtaisesti uusia keinoja. Perimmäiseen ongelmaan ei kuitenkaan ollut ratkaisua. Ongelmana olivat liian pieni kotimainen tuotanto ja lähinnä Venäjän ja Suomen välisen kaupan kysymykset.

Yksi keskeisimmistä tarkastelukulmista on tasa-arvon toteutuminen toimikunnan koostumuksessa. Työläiskuluttajat saivat edustajan elintarvetoimikuntaan jo kun se perustettiin. Toimikunta pyrki itsekin vaikuttamaan siihen, että siihen lisättäisiin työläisjäseniä. Erityisen merkityksestä tässä suhteessa oli kuitenkin se, että sen toimitusjohtajaksi valittiin tunnettu sosialidemokraatti ja työläisosoiminnassa mukana ollut mies jo vuonna 1916. Toimikuntaan tuli työläisenemmistö ennen elintarvelain tultua voimaan kesällä 1917. Tämän jälkeenkin työläisedustajien määrä kasvoi, mutta samalla toimikunnan merkityksekkäitä porvarillisia jäseniä alkoi jäädä pois, joten tasapuolisuus alkoi käydä tässä suhteessa heikommaksi. Tasa-arvoon pyrittiin myös tietoisesti lisäämällä naisten osuutta toimikunnan jäsenistössä.

Järjestäytynyt työväenliike saattoi vaikuttaa elintarvetoimikuntaan suoraan sisältä päin. Puute ja jatkuva jonotus aiheuttivat kuitenkin paineita, joita purkaakseen työväki järjesti erilaisia joukkokokouksia, joissa esitettiin pitkälle meneviä vaatimuksia. Kun maaliskuun vallankumouksen jälkeen maan elintarveasioita

ryhtyivät hoitamaan sosialistisenaattorit, ei joukkokokouksia elintarveasioista juuri järjestetty, vaan odotettiin, että asiat ratkeaisivat hallinnollisilla määräyksillä. Elokuussa spontaanisti syntyneet voimellakat saivat elintarveasioista vastanneet senaattori Wuolijoen eroamaan. Valtalain kaatumisen ja eduskunnan hajotuksen jälkeen palattiin jälleen joukkokokousten ja mielenosoitusten käyttöön myös elintarveasioissa.

Ratsumestari Åkermanin ollessa elintarveasioista vastaava senaattori elintarviketilanne paheni voimakkaasti, kun rajahintoja ryhdyttiin ylittämään laillisesti. Se johti kaikkien hintojen voimakkaaseen nousuun. Tampereella työläiskuluttajat alkoivat esittää elintarvikekriisin ratkaisuksi väkivaltaan turvautumisen. Tampere oli kuitenkin mm. marraskuun lakon aikana rauhallinen, eikä täällä tapahtunut samassa mitassa väkivallantekoja kuin pääkaupunkiseudulla. Lokakuun vallankumouksen ja järjestyskaartien vaikutuksesta Tampereen työväenliikkeeseen syntyi kilpailua radikaalimman siiven ja vanhaa työväen järjestökulttuuria edustaneen siiven välille, joka johti mm. siihen, että toimikunnan työläisjäsenet joutuivat pyytämään eroa toimikunnasta.

Elintarvetoimikunnan työtä leimasi kaikin tavoin tasapuolisuuteen pyrkiminen. Vaikea elintarviketilanne johti tietysti kuluttajien valitukseen, mutta niissä harvemmin syytettiin toimikuntaa jonkun tai joidenkin kuluttajien suosimisesta toisten kustannuksella. Elintarvetoimikuntaa ei vihattu mutta sitä syytettiin usein liian heikoista toimista. Varsinaisena syntipukkina työläisten elintarvekokoukset pitivät valtuustoa, senaattia ja elintarpeiden tuottajia. Epätasa-arvo nähtiin laajemmin siinä, että maaseudun tuottajiin elintarvikekriisi vaikutti selvästi vähemmän kuin kaupunkien kuluttajiin. Ne korjausliikkeet, joita W. Lavoniuksen johtama elintarvehallitus vritti vuoden vaihteessa 1917 – 1918 eivät ehtineet vaikuttaa ennen sisällissotaa.

SISÄLLYS

1	Elintarvikekriisi Tampereella	1
1.1	Kansalaisten tasa-arvoisuus nälän kohdatessa	1
1.2	Tutkimuskirjallisuus ja lähteet.....	3
1.3	Nälkä on aina vieraanamme.....	7
2	Tampereen elintarvetoimikunnan syntyvaiheet ja toiminta ennen ”korttiaikaa”	9
2.1	Sodan syttyminen johti hintojen säännöstelyyn.....	9
2.2	Pitäisikö perustaa kunnankauppa?	12
2.3	Elintarvetoimikunta perustaa myyntipisteen.....	19
2.4	Maitotaloustuotteiden saanti ongelmana	21
2.5	Työväen vaikutusvalta kasvoi kun pula paheni.....	26
2.6	Sokeri, voi ja perunat kortille – toimikunta pestaa toimitusjohtajan	29
3	Tampereen korttitalous maaliskuun vallankumoukseen	37
3.1	Elintarvetoimikunta viralliseksi osaksi huoltojärjestelmää.....	37
3.2	Maito ja liha kortille	38
	Luidenjakokysymys?.....	39
	Nälän kasvaessa ääni koveni.....	42
3.3	Kunnalliset leipäkortit ja vallankumous	43
4	Wuolijoen aika – valtio ottaa aktiivisen roolin.....	49
4.1	Taistelu työajasta ja kunnallisvallasta	49
4.2	Tiukka tilanne – uusi suunnitelma.....	53
	Elintarvikelaki säädettiin eduskunnassa	54
	Leivän loppuminen lähellä Tampereella	56
4.3	Valmistautuminen valtiollisiin leipäkortteihin	58
	Viljan takavarikointi ja valtion leipäkortit	58
	Kulutusosuustoimintaliike myllerryksessä	60
4.4	Leipäkortit käyttöön.....	61
	Elintarvetoimikunnan itsevaltaisuus ärsytti.....	62

Venäläiset sotilaat ja halkokysymys ongelmina	66
4.5 Lihaa riittävästi, maitoa ja voita ei	67
Torikokouksia ja varastojen tarkastuksia	68
Tehtaista viljaa ja kunnalle keittiöitä	76
4.6 Synkkä syksy	81
5 Åkermanin vapaamarkkinoista marraskuun laktoon.....	84
5.1 Elintarvikepolitiikan suunnanmuutos vaikutti Tampereella	84
Uusi mies, uusi suunta	84
Laarin pohja hämmöttää, jatketaanko jäkälällä.....	87
Väkivalloinko on työläisen ruoka hankittava	91
5.2 Toivomusten aika meni ohi, nyt alkaisi toiminnan aika	93
Lokakuun vaalit nälkäkriisin varjossa	94
Åkermanin tappio.....	101
Elintarvetoimikunnassa ristivetoa.....	102
Elintarvikeneuvottelut	108
5.3 ”Me Vaadimme” – ainakin ruokaa	111
Elintarvikepula on tasa-arvokysymys.....	111
Naiset mukaan	113
5.4 Marraskuun suurlakko – maidonjako valtiolle	117
Lakko ei lisännyt viljan määrää	117
Lakon vaikutukset Tampereella	120
6 Lavoniuksen elintarvehallituksen aika.....	124
6.1 Suoraa toimintaa ja alennuskuponkeja.....	124
Elintarvehallitus perustetaan	125
Maidonjakojärjestelmän uusi tuleminen	129
Kunnallisjärjestön yllätys.....	131
Pulajoulun tuntua.....	134
Vuodenvaihteen kärhämät	140
6.2 Varastojen inventointi ennen myrskyn puhkeamista	142

Vieläkö viljaa Amerikasta	142
Olivatko tarkastukset tasapuolisia?	144
Kunnallislain kenraaliharjoitus	146
Meteliä ja metakkaa.....	147
7 Tavoitteena oikeudenmukaisuus ja kohtuus.....	152
Lähdeluettelo.....	157
Alkuperäislähteet	157
Arkistolähteet.....	157
Painetut lähteet	158
Lehdet	159
Elektroniset aineistot	159
Kirjallisuus.....	159
Liitteet	164
Liite 1. Tampereen elintarvetoimikunnan ja –lautakunnan kokoukset 1.5.1915-31.12.1918 kokouksiin osallistuneiden poliittisen kannan mukaan eroteltuna.	164
Liite 2. Leivänjakoon oikeutetut myymälät heinäkuussa 1917, osuusliikkeiden myymäläverkosto Tampereen kaupungin alueella ja kunnallisten ruokaloiden sijaintipaikat.	165
Liite 3. Tampereen elintarvetoimikunnan kuluttajille välittämä voi vuoden 1916 marraskuusta vuoden 1918 loppuun	166
Liite 4. Tampereen elintarvetoimikunnan välittämä sokeri marraskuusta 1916 vuoden 1918 loppuun	166
Liite 5. Tampereen elintarvetoimikunnan viljatuotteiden myynti vuodesta 1916 vuoteen 1919	167
Liite 6. Tamperelaisten työväen osuuskauppojen ja Osuusliike Voiman jäsenmäärän kehitys 1900-1925.....	167
Liite 7. Tampereen edistysmielisten osuuskauppojen myynnin arvo vuosina 1900-1924 laskettuna vuoden 2011 euroissa	168
Liite 8. Ruisleivän kilohinta (penneinä) Tampereella lokakuusta 1916 elokuuhun 1918	168
Liite 9. Eräiden ruoka-aineiden keskihintojen suhteellinen kallistuminen Tampereella korttitalouden aikana lokakuusta 1916 syyskuuhun 1918 (lokakuu 1916 = 100)	169
Liite 10. Elintarvetoimikunnan hallussa olleen ruisviljan määrä vuonna 1917	169

1 ELINTARVIKEKRIISI TAMPEREELLA

1.1 Kansalaisten tasa-arvoisuus nälän kohdatessa

Ensimmäinen maailmansota aiheutti Suomessa ruokapulan, kun maailmankauppa joutui sotatilan vuoksi äkillisesti häiriötilaan. Tilanne ei alkuun vaikuttanut kovin vakavalta. Tuomalla tarvikkeita Venäjältä voitiin korvata suuri osa muualta saamatta jääneestä tavarasta. Sodan jatkuessa tilanne kuitenkin muodostui koko ajan pahemmaksi. Pulaa yritettiin hillitä alkuun hintoja kontrolloimalla, mutta ruokatarvikkeiden ja niiden tuottamiseksi tarvittavien aineiden tuonnin väheneminen johti lopulta siihen, että yhteiskunta katsoi aiheelliseksi ryhtyä kontrolloimaan elintarpeiden kulutusta säännöstelykorttien avulla. Käytännössä siis siirryttiin hintojen sääntelystä elintarvikkeiden säännöstelyyn.

Yhteiskunnassa ei ollut valmista mekanismia äkillisen nälkäongelman ratkaisemiseksi. Viimeisistä nälkävuosista oli yli puoli vuosisataa. Mallia elintarviketilanteen järjestämisestä otettiin naapureilta. Samanlaisissa ongelmissa olivat sekä sotaa käyvät maat että sotatoimialueen välittömässä läheisyydessä sijaitsevat puolueettomat maat. Suomen asema ensimmäisessä maailmansodassa oli ainutlaatuinen ja eriskummallinen, sillä vaikka se osana Venäjän keisarikuntaa oli sodassa mukana, se saattoi seurata sotaa sivustakatsojan roolissa joutumatta luovuttamaan miehiään juoksuhautoihin konekiväärien ja tykistökeskitysten armoille. Pääasiallinen ongelma Suomessa oli logistinen, eli elintarvikkeiden tuonnin järjestäminen Venäjältä.¹

Suomen riippuvuus elintarpeiden tuonnista teki Suomesta haavoittuvan. Erityisen haavoittuvia olivat Suomen kaupungit ja muut kulutuskeskukset, joiden asukkaat olivat olleet jo vuosia käytännössä täysin riippuvaisia halvasta ulkomaisesta viljasta. Tässä tutkimuksessa selvitetään, miten kuluttajat pyrkivät vaikuttamaan Tampereella paikalliseen elintarvikkeiden jakamisesta vastanneeseen organisaatioon ja miten tämä organisaatio pyrki vastaamaan erityisesti työläiskuluttajien tarpeisiin käytännön toiminnassaan. Paikallinen kunnallinen säännöstelyvirasto – Tampereen elintarvetoimikunta – oli valtion ja kunnallishallinnon tarjoamien resurssien ja toisaalta työläiskuluttajien vaatimusten ja tarpeiden välisenä puskurina. Tutkimus käsittelee etupäässä virallista elintarvikesäännöstelyä. On totta, että maassa välitettiin ja käytettiin elintarvikkeita myös virallisen säännöstelyjärjestelmän ohi. Toisaalta kriisin pitkittyessä ja elintarvikkeiden hintojen ja palkkojen välisen eron kasvaessa kaikkein vähiten mahdollisuuksia turvautua mustan pörssin kauppaan oli kaupunkien työväestöllä. Amartya Senin vuonna 1981 julkaistun *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation* (1981) –teoksen mukaan elintarvikekriisit eivät johdu pelkästään ruuan puutteesta vaan epätasa-arvosta ruuan jakelussa.² Senin näkemyksen mukaan siis elintarvikekriisien tutkimuksessa on tärkeä selvittää niiden hoitamiseksi perustettujen organisaatioiden päätöksentekoprosesseja ja periaatteita. Miten kuluttajat pitivät huolta siitä, että heitä kohdeltiin oikeudenmukaisesti. Näkykö elintarvetoimi-

¹ Upton 1980, s. 32.

² Sen 1981, s. 155-166.

kunnan toiminnassa merkkejä siitä, että toiset olisivat tasa-arvoisempia kuin toiset? Jos epätasa-arvoa havaittiin, miten siihen suhtauduttiin ja miten tilannetta pyrittiin korjaamaan. Tasa-arvoisuutta on myös se, ketkä saivat osallistua päätöksentekoon. Siksi huomiota kiinnitetään toimikunnan jäseniin ja jäsenistössä tapahtuneihin muutoksiin, jotka heijastelivat yhteiskunnallisten suhteiden muutosta kuntayhteisössä. Jäsenkunnan koostumukseen aiheutti paineita ennen kaikkea vaatimus kunnallisdemokratian lisäämisestä. Kysymys oli erityisesti siitä, kenellä oli valtaa. Ei vain työläisten vaan myös naisten osuutta lisättiin toimikunnan jäsenistössä tietoisesti.

Useissa tutkimuksissa on arvioitu maan viljavarastot ja tehdään päätelmä, ettei mistään oikeasta nälkäkriisistä voinut olla kyse, koska maassa oli ainakin lähestulkoon riittämiin ruokaa.³ Tämäntapainen tarkastelukulma tunnetaan nimityksellä FAD eli *food availability decline*. Näkökulma oli vallitsevana tapana tarkastella elintarvikekriisejä aina vuoteen 1981 asti, jolloin Sen julkaisi teoksensa. Senin mukaan ongelman ydin ei ole siinä, onko ruokaa riittävästi, vaan onko kaikilla keinoja päästä osalliseksi elintarpeiden jakoon. Sen käyttää termiä *exchange entitlement*. Termi pitää sisällään yksilön sekä toimintamahdollisuudet että -oikeudet. Mahdollisuuksiin voidaan lukea mm. (yksilön oman) työvoimaresurssin kontrollointi. Oikeuksiin kuuluvat yksilön sovitut oikeudet kontrolloida yhteisössään erilaisia hyödykekokonaisuuksia. Senin näkökulmasta ihminen näkee nälkää, mikäli hän ei pysty hankkimaan tarpeeksi ruokaa, eli hänen oikeutensa tai mahdollisuutensa toimia ovat vähentyneet. Suomessa työläiskuluttajan oikeudet ja mahdollisuudet riippuivat pitkälti työstä ja palkasta. Siksi tässä tutkimuksessa on *exchange entitlement* yksinkertaistetusti käännetty tarkoittamaan kuluttajan toimintamahdollisuuksia, jonkinlaista työn vaihdanta-arvoa. Työn lisäksi huomioon täytyy ottaa myös mm. sosiaalietuudet, jotka lisäävät toimintamahdollisuuksia. Esimerkiksi työttömyyden vuoksi toimintamahdollisuudet heikkenivät, mutta työttömällä oli silti mahdollisuus saada köyhäinapua, eli työttömyydestään huolimatta hän ei ollut menettänyt kaikkia toimintaedellytyksiään. Köyhyys voitiin nähdä johtuvan olemattomien, alentuneiden tai kroonisesti huonojen toimintaedellytysten seurauksena. Senin luoma tarkastelukulma tunnetaan nimellä *failure of exchange entitlements* eli lyhennettynä FEE. Suomen elintarvikekriisissä ensimmäisen maailmansodan aikana maaseudulla maata omistava luokka ei juuri kärsinyt puutetta. Puute kohdistui maaseudun maata omistamattomiin ja kaupunkilaisiin, erityisesti kaupunkiköyhälistöön, jonka suhteellinen köyhyys lisääntyi työn vähentyessä ja hintojen noustessa nopeammin kuin palkka. Sama mekanismi vaikutti myös siihen kaupunkilaiskeskiluokkaan, jolla ei ollut mahdollisuutta ulosmitata sotakeinottelusta saatavaa hyötyä. Haapala katsoo, että enemmän kuin elintarpeiden absoluuttinen puute juuri hintojen nousu antoi elintarvekysymykselle sen poliittisen räjähdysvoiman.⁴

Kaupungin työläiskuluttajia edustivat poliittisen työväenliikkeen järjestöt, lähinnä Tampereen sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö kaikkien työväenyhdistysten yhteiselimenä. Työläiskuluttajia edusti kuitenkin

³ Esim. Piilonen 1993, s. 572.

⁴ Haapala 2009, s. 85; Sen 1981, s. 55.

myös merkitystään sotavuosina kasvattanut edistysmielinen kuluttajaosuustoiminta, joka oli etulinjassa kamppailemassa kuluttajien puolesta tavarapulaa vastaan. Osuustoimintaliikkeen ja poliittisen työväenliikkeen väliin ei voi laittaa yhtäläisyysmerkkejä, koska kuluttajaosuustoiminnassa oli mukana myös muita kuin poliittisen työväenliikkeen jäseniä. Osuustoimintaliike ja työväenliike molemmat yhdessä pyrkivät vaikuttamaan elintarvetoimikuntaan, jotta elintarvikekriisi hoidettaisiin niin, ettei yhteiskunta sortuisi pelättyihin väkivaltaisiin nälkämellakoihin ja anarkismiin.

Elintarvikekysymys oli läsnä jokaisena päivänä. Se koski jokaista kaupungin asukasta. Tutkimuksessa tarkastellaan ”elintarvikesilmälasiin” läpi katsoen Tampereen arkea ensimmäisen maailmansodan aikana aina elintarvetoimikunnan synnystä sisällissodan alkamiseen. Sisällissota sinällään ei näkynyt suurena murroksena elintarvetoimikunnan työssä, mutta koska toimintaympäristö muuttui, on toimikunnan työstä sodan aikana ja sen jälkeen syytä tehdä oma tutkimuksensa. Elintarvikekriisi vaikutti myös kulutusosuustoimintaan, mutta tutkimuksesta on rajattu pois samaan aikaan paikallisella ja kansallisella tasolla tapahtuneet kulutusosuustoiminnan organisatoriset muutokset, paitsi niiltä osin, joissa niillä on ollut vaikutusta elintarvikekilanteen hoitamiseen.

1.2 Tutkimuskirjallisuus ja lähteet

Elintarvikekilanteesta Suomessa puhutaan lähes jokaisessa vuosien 1917 – 1918 tapahtumia käsittelevässä tutkimuksessa. Se ei ole kuitenkaan ollut itse kovin keskeinen tutkimusaihe. Heikki Rantatuvan *Elintarvikehuolto ja –säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921* (Jyväskylä 1979) on harvoja aiheeseen pureutuneita tutkimuksia. Rantatupa tarkastelee tilannetta viranomaisnäkökulmasta lähinnä valtionhallinnon kautta. Koska hän on käyttänyt päälähteenä elintarvehallituksen arkistoa, elintarvikekriisi on Rantatuvalle etupäässä hallinnollinen ongelma. Rantatupa lähtee selvittämään, mitkä olivat julkisen vallan toimintamuodot ja mikä oli sen vastuu elintarvikehuollosta ensimmäisen maailmansodan poikkeusoloissa. Miten valtionhallinnon organisaatiot kriisin hallitsemiseksi syntyivät ja miten ongelmia pyrittiin hallinnon keinoin ratkaisemaan. Hän pyrkii arvioimaan myös sitä, miten säännöstely toimi ja miten se onnistui tehtävässään. Koska tarkastelukenttänä on koko maa ja aikavälinä koko poikkeusaika vuoteen 1921 asti, yksityiskohtia voi nostaa esiin vain kuvaavina esimerkkeinä. Teos antaa hyvän kuvan niistä toimenpiteistä, mihin julkinen valta joutui tarttumaan pitääkseen kansalaisistaan huolta.

Tampereen elintarvetoimikunnasta on vuonna 1987 valmistunut Jouni Jalasvaaran pro gradu -työ *Korvikkeita ja kerjuumatkoja – Elintarvikepula Tampereella 1915 – 1922*. Tutkimus käsittelee koko säännöstelytalouden aikaa eikä esimerkiksi kiinnitä huomiota toimikunnan jäsenistön valintaan liittyviin poliittisiin näkököhtiin, saati pohdi toimikunnan suhdetta työväenliikkeeseen tai osuustoimintaan. Jalasvaara käsittelee etupäässä eri elintarpeiden hankkimista tehtyä työtä samaan tapaan kuin toimikunnan oma toimintakertomus.

Jalasvaaran pro gradu antaa kokonaiskuvan elintarvetoimikunnan vaiheista säännöstelyn ajalta, mutta tekstiin on pujahtanut myös muutama harmittava asiavirhe.

Työväenliikkeen kehitystä 1900-l. alussa ennen sisällissotaa ei voi kirjoittaa ottamatta huomioon myös osuuskauppaliikkeen vaikutusta. Suhtautuminen osuustoimintaan ei ollut yksinkertaista työväenliikkeen jyrkkää luokkataistelua kannattavalle siivelle. Suhtautuminen työväenliikettä lähellä olevaan kuluttajajäsenosuustoimintaan ei ollut helppoa myöskään porvarillisesti ajatteleville osuustoiminta-aktiiveille. Yhteiskunnan jakautumista kahteen leiriin ennakoivat osuuskauppaliikkeen jakautuminen kahteen ryhmittymään, tuottajajäsenosuustoimintaan ns. puolueettomaan (”pellervolaiseen”) osuuskauppaliikkeeseen ja kuluttajajäsenosuustoimintaan edistysmieliseen osuustoimintaliikkeeseen. Osuuskauppaliikkeen oman sisällissodan tutki Kyösti Suonoja jo vuonna 1968 teoksessa *Suomen osuuskauppaliikkeen jakautuminen*. Osuustoiminnan suuri jakautuminen tapahtui elintarvikekriisin kanssa samanaikaisesti, mutta ei johtunut pelkästään siitä. Yhteiskunnallinen keskustelu oli helpompaa käydä osuustoimintaliikkeen piirissä, kun poliittisen keskustelun foorumit olivat muuten suljetut. Suonojan tarkastelukulma on, että osuustoiminnan jakautuminen oli osa suomalaisen yhteiskunnan jakautumista. Useimmat elintarvikekriisin hoitamisesta sekä kansallisella että paikallisella tasolla vastuussa olevat henkilöt olivat osallisena myös osuustoimintaliikkeessä ja siis jonkinlaisessa roolissa myös tässä taistelussa. Suonojan teoksessa elintarvikekriisi ei ole kovin merkittävä tekijä. Mielenkiintoista on vertailla Rantatuvan ja Suonojan teoksia keskenään. Vaikka molemmat tarkastelevat samaa ajanjaksoa ja molemmissa esiintyy monia samoja henkilöitä, tutkimukset eivät juurikaan sivua toisiaan. Sota-ajalla, elintarvikekriisin hoidolla ja osuustoimintaliikkeen hajaantumisella kahteen leiriin oli kuitenkin paljon yhteisiä tekijöitä. SOK:lla oli esimerkiksi vaikeuksia toimittaa myytäviä tavaroita osuuskaupoille, mutta toisaalta yksittäisten osuuskauppojen jäsenmäärä, myynti ja kannattavuus räjähtivät kasvuun, vaikka ne kaupunkiseuduilla joutuivatkin antamaan tilaa kunnallisille elintarvikemyymälöille. Näin niillä oli ei vain tarve vaan myös kyky irtaantua SOK:sta. Nuorsuomalainen W.A. Lavonius ja sosialidemokraatti Väinö Tanner työskentelivät molemmat kuntainvälisessä elintarvetoimikunnassa, mutta he olivat työskennelleet paljon pidempään työtovereina – tai riitapukareina – SOK:ssa.⁵

Maailmansodan aiheuttama elintarvikekriisi näyttäytyy usein ikään kuin näyttämölle asetettuna taustakan-kaana, jonka edessä varsinainen draama tapahtuu. Se jää tutkimuksissa helposti toisarvoiseen asemaan. Se on ymmärrettävääkin teoksissa, jotka keskittyvät sisällissodan tapahtumahistoriaan. Muutama vuosi sitten ilmestyneessä *Kansalaissodan pikkujättiläisessä* on elintarvikeasiasta kirjoitettu muutamalla sivulla. Heikki Ylikankaan kiitetty ja kiistelty *Tie Tampereelle* (Porvoo 1993) vaikenee asiasta lähes kokonaan, vaikka armeijat marssivat tunnetusti vatsallaan ja siviiliväestökin oli jotenkin pidettävä hengissä. Kovin kattavasti asiaa ei ole käsitelty myöskään muutama vuosi sitten ilmestyneessä Museokeskus Vapriikin sekä Tampereen yli-

⁵ Tanner 1949, s. 78.

opiston historiatieteen laitoksen yhteistyönä tehdyssä, museo-julkaisupalkinnon saaneessa *Tampere 1918*-teoksessa. Elintarvikekriisi on yksi taustatekijä muiden joukossa, eikä tietenkään selitä kuin osan tapahtumista.

Samu Nyströmin vuonna 2013 ilmestynyt väitöskirjatutkimus *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta – Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914-1918* on nyt käsillä olevan tutkimuksen kanssa ehkä eniten samoilla linjoilla. Tutkimus keskittyy yksittäiseen kaupunkiin ja sen lähtökohtana ovat Amartya Senin käsitykset elintarvikekriiseistä. Nyström on laventanut tutkimuksensa koskemaan kaupungin koko kuvaa. Tutkimuskysymys on melko laaja: miten ja miksi kriisiaika vaikutti Helsingin ja helsinkiläisten elämään ensimmäisen maailmansodan vuosina. Niinkin suuren kaupungin kuin Helsingin kokonaiskuvan hahmottaminen yhden tutkimuksen sisään on rohkea urakka. Siitä tietenkin seuraa, että jotkut prosessit jäävät vähän vähemmälle. Nyström ei ota tarkasteluun vaikkapa niitä poliittisia päätöksentekoprosesseja, joita Helsingin kunnallisissa elintarvikkeiden jakamiseen perustetuissa organisaatioissa tehtiin. Hän ei myöskään ota mitenkään erityisesti esiin osuustoiminnan vaikutusta elintarvikehuollon kehittymiseen Helsingissä, vaikka esimerkiksi Elanto oli suurin ja merkityksekkäin edistysmielinen osuusliike. Nyströmin teos tuo kuitenkin mielenkiintoista vertailumateriaalia Tampereen tilanteeseen. Kaupunkien erilainen luonne tulee hyvin esiin tehtyjen erilaisten ratkaisujen kautta. Lähteenä Nyström tukeutuu suuresti Helsingissä ilmestyneihin sanomalehtiin.

Amartya Senin teorian mukaan demokratia sekä vapaa lehdistö ovat parhaita aseita nälänhätää vastaan. Suomessa eduskunta ei kokoontunut sota-aikana ennen maaliskuun vallankumousta ja sotasensuuri esti vapaan kirjoittelun sanomalehdissä. Lehdet kyllä ilmestyivät, eikä sotasensuuri näytä erityisesti sensuroineen elintarvikealan uutisia, jollei uutinen syyllistänyt ongelmista sotaa tai venäläistä hallitusta. Porvaristoon ja tuottajiin kohdistettua kritiikkiä sensuuri ei koskenut.⁶ Lehdistön merkitys kasvoi uusien vapaampien aikojen koittaessa maaliskuussa 1917. Lehdet olivat ainoa tiedotusväline, kun piti saavuttaa suuret kansanjoukot ja perustella niille jo tapahtuneita ja tapahtumassa olevia asioita. Edistysmielisen osuustoimintaliikkeen ihmiset lukivat *Kuluttajain lehteä*, joten se on hyvä lähde siihen, mitä edistysmieliset pitivät tärkeänä. Vaikka lehti painettiin Tampereella, sen ilmestymispaikka oli Helsinki, eikä siinä ole kovin paljon käsitelty nimenomaisesti Tampereen asioita. Tarkimman kuvan siitä, mitä Tampereen työläiskuluttajat tiesivät ja ajattelivat elintarviketilanteesta saa *Kansan Lehdestä*. Kukaan ei tiennyt tarkalleen, miten vaikea elintarviketilanne oli. Kuluttajilla oli vain oma omakohtainen kokemuksensa ja lehdistä luettavat uutiset, joiden varassa tilannetta voitiin arvioida. *Kansan Lehdestä* luettavat kuvaukset saattavat olla ainoita kirjallisia todistuskappaleita vuoden 1917 lukuisista erilaisista tampereläisten työläisten joukkokokouksista ja niissä esitetyistä vaatimuksista. Lehden päätoimittajana toimi Anton Huotari, mutta lehden entisiä toimittajia olivat myös mm. Pekka Lönngrén ja K.M. Evä, jotka tosin toimivat nyt tarkasteltavana aikana tyystin toisen-

⁶ Salkola 1985, s. 24.

laisissa tehtävissä. Työväenjärjestöissä toimivat ihmiset olivat hyvin verkostoituneita. Aktiivit olivat aktiivisia ja monessa toiminnassa mukana. Varsinkin K.M. Evän suhteen tämä pitää hyvin paikkansa. Kuluttajia ja sen vuoksi myös sanomalehtiä hyvin suuressa määrin kiinnostivat kaikki elintarvikealan kysymykset. Sotauutisetkin kyllä luettiin, mutta elintarvikepula kosketti omakohtaisesti kaikkia. Kaupungin paremmin toimeentulevan kansanosan maailmankuvaa rakennettiin porvarillisen maailmankatsomuksen mukaisesti toimitetuilla sanomalehdillä. Tässä tutkimuksessa on käytetty lähinnä vain Aamulehteä, joka oli niistä laajalevikkisin.

Muistelmia on ajanjaksosta paljon, mutta keskeisten toimijoiden muistelmiksi luokiteltavia kirjoituksia ei ole montaa löytynyt. K.M. Evän kirjoittamia tekstejä on ilmestynyt myöhemmältä ajalta *Kommunisti*-lehdessä, mutta niissä ei puututa lainkaan elintarvikekriisiin hoitoon Suomessa ennen vallankumousta. Lähinnä muistelmaluontoinen on Emmanuel Lammin käsikirjoitus teokseen *Tampereen seutu ja sen työväenliike sanoin ja kuvin*, joka ilmestyi voimakkaasti lyhennettynä vuonna 1977 nimellä *Työ käsiemme, hengentkin. Tampereen seudun työväenliikkeen taustaa*. Käsikirjoitus on Työväenmuseo Werstaan arkistossa.

Tamperelaista osuustoimintaliikettä ei ole juurikaan tutkittu sitten vuoden 1950, jolloin ilmestyi *Osuusliike Voima ja sen edeltäjät*, jonka ensimmäisen maailmansodan aikaa koskevan osan kirjoitti Unto Kanerva. Erilaisia juhlavuositutkimuksia on ilmestynyt jonkin verran. SOK:n ympärille keskittynyt osuustoiminta on pärjännyt tässä suhteessa vähän paremmin. Esimerkiksi Pekka Kaarniselta ilmestyi vuonna 2012 teos *Aatteesta kaupaksi – Osuustoimintaa Pirkanmaalla 1901 -1983*. Tietävästi mikään tutkimus ei ole Kanervan jälkeen käyttänyt Tampereen työläisosuuskauppojen ja niiden johtokuntien yhteiselimen arkistoja. Myös Suomen Osuustukkukaupan (OTK) ja Kulutusosuuskuntien Keskusliiton (KK) arkistot ovat saaneet pitkän aikaa levätä rauhassa. Niiden avulla aukeaa kokonaan uusi näkökulma ensimmäisen maailmansodan aikaisen elintarvikekriisiin hoitoon edistysmielisen osuustoimintaliikkeen kannalta katsottuna. Näkökulma ei ole viranomaisen tai yksittäisen kuluttajan, vaan näiden välissä olevan vähittäiskauppaa harjoittavan kaupan näkökulma. Kaiken lisäksi näkökulma oli sellaisen kaupan, joka oli asiakkaansa (ja siis omistajansa) asialla. Tamperelaisen työläisosuustoimintaliikkeen paino-arvo tosin jossain määrin väheni säännöstelytalouden aikana kaupungin elintarvikehuollossa samalla kun sen pääasiallinen mielenkiinto kääntyi tavaraliikenteen erottamiseen SOK:sta ja sen omaan fuusioitumiseen Osuusliike Voimaksi.

Amartya Senin teorian kannalta mielenkiintoisin arkistokokonaisuus on Tampereen kaupungin Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. Pöytäkirjojen lisäksi se sisältää myös kattavasti erilaisia tilikirjoja, jotka ovat yleensä tehty tietyn elintarvikkeen myyntitulojen seuraamiseksi. Periaatteessa tili- ja varastokirjojen avulla voisi arvioida esimerkiksi toimikunnan varastosaldon määrän. Toimikunnan päätösten syiden ja seurausten arviointi helpottuu huomattavasti sillä, että myös toimikunnan kirjeenvaihto on säilynyt ainakin pääosiltaan. Joskus pöytäkirjaan kirjatut päätökset osoittautuivat enemmänkin toiveiksi tai suunnitelmiksi. Jotkut asiat taas eivät olleet päättyneet lainkaan pöytäkirjaan, vaan toimitusjohtaja oli ne hoitanut muuten. Toimi-

kunta kommunikoi kuluttajayleisön kanssa pääosin lehti-ilmoituksin, mutta joutui vastaamaan politiikastaan myös joukkokokouksissa kasvokkain kuluttajayleisölle. Toimikunnan henkilövalinnat tehtiin valtuustossa, joka muutenkin toimi toimikunnan isona veljenä. Se piti koko ajan toimikuntaa silmällä ja määräämällä määrärahoista saattoi pitää kättään toimikunnan valtimolla. Varsinkin henkilökysymysten käsittelyä valaisevia papereita löytyy Tampereen kaupungin valtuuston pöytäkirjoista.

Elintarvetoimikunnan vastapoolina olen käyttänyt pääasiassa Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestöä. Mikäli elintarvetilanteen hoidossa tehdyt ratkaisut eivät miellyttäneet, niistä varmasti keskusteltiin Tampereen työväenjärjestöjen yhteisissä kokouksissa. Soveltuvien osien olen käyttänyt myös muiden tamperelaisten työväenjärjestöjen arkistoja, varsinkin osuustoiminnallisten organisaatioiden arkistoja sekä Tampereen Työväenyhdistyksen talousvaliokunnan pöytäkirjoja.

1.3 Nälkä on aina vieraanamme

Suomalainen yhteiskunta muuttui 1860-luvun nälkävuosien jälkeen niin, että nälän uhka näytti olevan pysvästi voitettu. Suomi integroitiin maailmankauppaan ja maataloudessa panostettiin karjatalouteen sekä siitä saataviin vientituloihin. Viennin avulla voitiin maahan puolestaan tuoda täältä puuttuvia tarvikkeita, joten viljaomavaraisuudesta ei katsottu tarpeen pitää huolta. Halpaa viljaa virtasi maahan ulkomailta sekä meritietä että rautateitse. Niukkuus muuttui yltykylläisyydeksi, joka muutti kulutustottumuksia. Elintaso nousi. Väestön keski-määräinen energiansaanti nousi kulutustutkimusten mukaan 1860-luvun normaali-vuosien noin 1900 kcal:sta noin 3400 kcal:iin maailmansodan alkuun mennessä. Luvuissa oli luonnollisesti suurta yksilöllistä vaihtelua. Kotimainen viljanviljely ei sinänsä taantunut. Maataloustuotannon kehittymistä edistivät erilaisten kotitalous- ja maatalousjärjestöjen vilkastunut toiminta sekä vuosisadan alun jälkeen osuustoimintaliikkeen synty. Maata omistava luokka maaseudulla pysyi viljan suhteen omavaraisena. Keskimääräinen viljasato pysyi entisessä suuruusluokassaan, mutta väkiluvun kasvaessa varsinkin kaupunkien ja muiden asutuskeskusten työväestö tuli riippuvaiseksi halvasta tuontiviljasta.⁷

Viljalla oli ruokavaliossa merkittävä asema, sillä noin puolet ravinnon energiasta saatiin viljavalmisteista. Eniten käytettiin ruista. Vehnää ja ohraa käytettiin vähemmän. Kauran kulutus ihmisravintona oli lähes olematonta. Se käytettiin lähinnä hevosten ”polttoaineena”. Kaupunkilaisasunnoissa oli yleensä puutteelliset ruoanlaittomahdollisuudet, eikä työläisvaimoilla ollut paljon aikaa ruuanvalmistukseen. Perinteisistä kolmesta ateriatesta päivässä oli siirrytty kaupunkilaisissa työläistalouksissa kahteen ateriaan ja kahviaamiaiseen. Ostoleipää käytettiin kaupungeissa moninkertaisesti maaseutuun verrattuna. Maidon ja maitovalmisteiden osuus ruokavaliossa oli huomattava. Perunaa käytettiin myös paljon. Muita kasviksia olivat nauris, kaali, lanttu ja palkokasvit. Hedelmiä ja marjoja, samoin kuin kalaa ja kananmunia käytettiin vähän. Nykypäivään verrattuna lihan käyttö oli myös vähäistä. Osittain se johtui kotitalouksien puutteellisista säilytys-

⁷ Rautavirta, s. 29-31; Jalas, s. 19-20.

olosuhteista. Eläinrasvan pääasiallinen lähde oli voi. Voi oli pääasiassa maataisvoja tai sitä vastaavaa halpaa siperialaista tuontivoita. Osuusmeijerien valmistama huomattavasti kalliimpi meijerivoi oli tarkoitettu vientituotteeksi. Melko uusi tulokas suomalaisessa ruokavaliossa energian lähteenä oli sokeri, jonka kulu- tusta kasvatti sen lisääntynyt käyttö sekä elintarviketeollisuudessa että kotisäilönnässä ja leivonnassa.⁸

Tampereen leipäkauppa oli vielä vuosisadan vaihteessa lukuisten yksityisten leipureitten varassa. Kaupun- kien leipurit valmistivat ruisleipää omissa pienissä leipomoissaan. Esikaupunkialueella tulenvaaran vuoksi toimivat isommat leipomot toimittivat kaupunkiin ruokaleipää isommissa erissä myytäväksi torilla tai yksi- tyiskauppioiden kautta. Ruokatavarakauppiaille oli yleensä omat tuottajansa. Leipää valmistettiin myös maaseudun yksityistalouksissa torilla myytäväksi. Maalaisleipä oli halpaa, mutta sen siisteys ja laatu jättivät toivomisen varaa.⁹

Muidenkin elintarpeiden kuin leivän kauppa Tampereella oli pitkään pääosin torikaupan varassa. Torilta maalaisilta ostetut elintarvikkeet olivat yleensä paremman laatuiseimpia ja tuoreempia kuin vastaavat tava- rat kaupungin harvalukuisissa elintarvikemyymälöissä, joiden varastointimenetelmät jättivät paljon toivo- misen varaa. Vuoden 1879 hygienia-asetus velvoitti kaupungit siirtämään lihan, kalan ja meijerituotteiden kaupan avoimen taivaan alta sisätiloihin. Kauppahalleja perustettiinkin tämän jälkeen kaikkiin suuriin ja keskisuuriin kaupunkiin. Myös Tampereelle nousi siihen mennessä maan suurin kauppahalli, jonne elin- tarvikkeiden jälleenmyynti pääosin siirrettiin. Kauppahalli avattiin vuonna 1901. Kaupunki vuokrasi myynti- pisteitä myyjille vuodeksi kerrallaan. Kauppahallin olot olivat suorastaan ruhtinaalliset torikauppaan verrat- tuna: rakennus tarjosi suojan kurjalta säältä, siellä oli juokseva vesi ja sähkövalot.¹⁰ Kaupan painopiste siirtyi hiljalleen toreilta kauppahallin katon alle.¹¹

Vuosisadan alussa kaupunkikuvaan ilmestyi uudenlainen ilmiö, asiakkaidensa omistama osuuskauppa. Se syntyi yksityiskauppioiden harjoittaman velkakaupan protestiksi. Se pyrki nykyaikaistamaan kauppatapoja luopumalla velkakaupan lisäksi myös mm. tinkimisestä ja kaupantekijäisistä. Myös myytävien tuotteiden laatuun kiinnitettiin huomiota. Ensimmäiseksi ehättivät Finlaysonin työntekijät perustamaan oman kaup- pansa, Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan v. 1900. Pian pellavatehtaalaiset ehättivät perässä, ja Tampereen työväenyhdistys perusti myös oman kauppansa, jolle syntyi myös monia sivuliikkeitä. Ne kas- voivat merkittäviksi kauppapaikoiksi varsinkin työläiskuluttajien parissa. Ostouskollisuus oli suurta, koska osuuskunnat jakoivat osan liikevoittoaan jäsenilleen näiden ostoksiin käyttämien summien mukaisesti. No- peasti osuuskauppojen perustamiskuume levisi koko maahan, ja ne perustivat Tampereella 1904 itselleen oman tukkukaupan Suomen Osuuskauppojen Keskuskunnan, SOK:n. Levittäytyessään laajemmalle osuus-

⁸ Rautavirta, s. 29-31; Rantatupa 1979, s. 21; Simonen, s. 98.

⁹ Kaukovalta 1942, s. 15.

¹⁰ Kaivanto 2001, s. 8- 85.

¹¹ Rasila 1984, s. 357; Jutikkala 1979, s. 112.

kauppaliikkeeseen syntyi sisäisiä jännitteitä, kun kaupungeissa niiden jäsenistö koostui työväenliikettä lähellä olevista työläiskuluttajista ja maaseudulla usein maanviljelijäväestöstä, joiden edut eivät välttämättä olleet aina samansuuntaiset. Varsinaisten työläisosuuskauppojen lisäksi kaupungissa toimi myös alun perin leipomotoimintaa varten perustettu Osuusliike Tuotanto, jonka johtokunnassa ensi alkuun puolet paikoista kuului työläisosuuskauppojen edustajille ja toinen puoli porvarillisille jäsenille. Vuonna 1917 osuusliike oli lähempänä edistysmielistä osuustoimintaliikettä, mutta sisällissodan jälkeen se yhdistyi porvarillisen Tampereen osuuskaupan kanssa. Osuuskauppaliikkeellä oli suoran merkityksen ohella myös epäsuoraa vaikutusta niin, että sen piiriin tuli ihmisiä erilaisista lähtökohdista, jotka sen yhteydessä toimiessaan tulivat kuin vahingossa oppineeksi taloudenhoitoa yksityistaloutta laajemmissa yhteyksissä.¹²

Edellisellä vuosisadalla oli tullut tavaksi, että poikkeuksellisina pulakausina nälänhätään joutuneiden seutujen köyhiä ja turvattomia huolsi pitäjähallinnon lisäksi myös valtio lääninhallitusten kautta myöntämin lainoin yms. etuuksin. Suurten nälkävuosien aikana 1860-l. valtio järjesti mm. hätäaputoita pulaan joutuneiden elättämiseksi. Nälkävuosien ja ensimmäisen maailmansodan välisenä aikana valtion hoitama sosiaalipoliittika kasvoi hyväntekeväisyydestä velvollisuudeksi pitää huolta kaikista kansalaisista. Ensimmäisen maailmansodan elintarvikepolitiikka oli osa tätä valtion itselleen ottamaa vastuunkantoa kansalaisistaan. Käytännössä paikallisen päävastuun kantoi kuitenkin kuntatason hallinto, Tampereella kaupunginvaltuusto.¹³

Ensimmäisen maailmansodan vuosina Suomessa oli menossa erilaisia toisiinsa liittyviä prosesseja: talouselämään vaikuttaneet poikkeusolosuhteet, itsenäistymiseen johtanut poliittinen kehitys, elintarviketilanteen kiristyminen sekä osuuskauppaliikkeen hajaantuminen kuluttajien ja tuottajien välien kiristymisen vuoksi. Kaikki nämä toivat omat piirteensä kuluttajien elintarvikehuoltoon kyseisenä ajanjaksona.

2 TAMPEREEN ELINTARVETOIMIKUNNAN SYNTYVAIHEET JA TOIMINTA ENNEN ”KORTTIAIKAA”

2.1 Sodan syttyminen johti hintojen säännöstelyyn

Elokuussa 1914 syttyi maailmansota. Kenraalikuvernööri Seyn julisti Suomen sotatilaan jo heinäkuun lopussa. Suomi joutui Venäjän keisarikunnan osana mukaan liittoutumaan Saksaa ja sen liittolaisia vastaan, joten tuonti ja vienti Saksan kanssa loppui varoittamatta. Itämerestä tuli sotatoimialuetta, jonka vuoksi myös kauppamerenkulku muihin maihin vaikeutui. Tanskan salmien läpi ei ollut menemistä. Puun, paperin ja voin vienti Englantiin katkesi lähes kokonaan. Toki oli olemassa Venäjän lisäksi puolueettomana pysytelleet Pohjoismaat, joihin tuonti- ja vientikauppaa voitiin edelleen jatkaa, vaikka Saksan laivasto muodostikin uhkan liikenteelle. Ohut kauppareitti kauemmas kulki Ruotsin halki Pohjanmeren satamiin. Ruotsin hallitus kielsi suomalaisen voin kauttakuljetuksen vasta lokakuussa 1915. Vuonna 1913 viennistä rahana laskien Pohjois-

¹² Jutikkala 1979, s. 106-107; Kaarninen 2012, s. 65-67.

¹³ Rantatupa 1979, s. 18-19.

maihiin ja Venäjään oli kohdistunut vain 35,1 %. Tuonnista näiltä lähialueilta tuli 39,7 %, viljantuonnista 44,5 %. Siis yli puolet tuontiviljasta oli vaarassa jäädä saamatta. Saksa oli noussut Suomen tärkeimmäksi viljanhankintamaaksi ennen maailmansotaa, joten Saksasta tulleen viljan puuttuminen oli iso kuoppa viljalarissa. Toisaalta Venäjän vientikauppa ulkomaille oli samalla tavalla poikki, joten ainakin teoriassa sen vientiin tarkoitettua viljaa voitiin saada sieltä Suomesta puuttuva määrä.¹⁴ Koska oli tiedossa, että Venäjän viljantuotanto hyvin riittäisi kattamaan Suomen tarpeet, ei Suomessa katsottu aiheelliseksi ryhtyä viljanviljelyn lisäämiseen tai kulutuksen rajoittamiseen. Pääkysymykseksi nousi viljantuonnin organisoiminen.¹⁵ Mikäli Venäjän infrastruktuuri olisi ollut kunnossa, ei Suomessa olisi ollut mitään hätää. Sodan jatkuessa Venäjän rautatieliikenne joutui kuitenkin jatkuvasti pahempaan kaaokseen. Rautatievaunuja ei yksinkertaisesti riittänyt siviilikuljetuksiin. Ongelmaa pahensi myös monenlaiset rinnakkaiset ja päällekkäiset hankintaorganisaatiot sekä byrokraatia.¹⁶

Hintoihin heti sodan alussa vaikuttivat myös erilaiset odotukset ja pelot. Heti sodan alkupäivistä lähtien hinnat alkoivat nousta. Elokuun alussa vuonna 1914 kuvernöörit ryhtyivät määräämään muutamille elintarviketuotteille läänikohtaisia rajahintoja, joita ei ollut lupa ylittää. Seuraavan kuun alussa kenraalikuvernööri Seyn julkaisi samaan tähtäävän pakollisen määräyksen kaikkia Suomen läänejä koskevaksi yleisvaltakunnalliseen lainsäädäntöön nojautuen. Koska Suomessa oli laajaa vastustusta yleisvaltakunnallisia määräyksiä kohtaan, myös tähän määräykseen suhtauduttiin epäluuloisesti ja vastahakoisesti. Ainoiksi varsinaisesti Suomea koskeviksi määräyksiksi tulivat voimaan vuonna 1914 lähes kaikkia ulkomaankauppataavaroita koskevat vientikiellot.¹⁷

Odotukset ja pelot näyttäytyivät käytännön tasolla mm. kuluttajien omistamissa osuuskaupoissa. Tampere-laisten osuuskauppojen johtokuntien yleinen kokous päätti heti sodan alettua, että toistaiseksi osuuskaupat eivät myyneet mitään tarvikkeita muille kuin jäsenilleen ja näillekin vain vähissä erin. Kielto kuitenkin purettiin pian, mutta samaan keinoon voitiin turvautua uudelleenkin tilanteesta riippuen.¹⁸ Tällä oli luonnollisesti positiivinen vaikutus osuuskauppojen jäsenmäärän kasvuun, vaikka yleensä jäsenyys ei ollut tarpeen ostoksien tekemiseksi. Osuuskaupan jakoivat jopa osinkoa ei-jäsenille, vaikkakaan eivät samassa määrin kuin jäsenilleen. Osuustoiminnan kannalta sota-aika loi muutenkin uudenlaisen tilanteen. Kun rauhanaikana osuustoiminnan ongelmia olivat mm. jäsenten hankinta, rahoitusongelmat ja liikkeen kannattavuus, niin sota-aikana nämä ongelmat katosivat. Jäsenhankintaa ei erikseen tarvinnut tehdä, pankeista sai lainoja helposti ja kannattavuuskin hoitui, kunhan osti tavaraa varastoon hintojen kivutessa jatkuvasti ylöspäin. Lainarahaa tarvittiin, kun pääoma makasi sidottuna varastoituihin tavaroihin. Sota-aikana ongelmiksi muo-

¹⁴ Rasila 1982a, s. 98–99 (Taulukko 10 ja 11), s. 102; Haapala 1995, s. 156.

¹⁵ Haapala 1995, s. 204; Simonen, s. 105.

¹⁶ Rantatupa 1979, s. 16–17.

¹⁷ Rantatupa 1979, s. 24–25.

¹⁸ Kanerva & Heinivaara 1950, s. 134.

dostui tavarankuljetus ja sen kuljettaminen.¹⁹ Samat ongelmat olivat muissakin kuluttajille myyvissä vähittäiskaupoissa. Hintojen raju nousu johti myös tarpeeseen korottaa palkkoja. Inflaatio tuli yllätyksenä, eikä siihen osattu varautua. Koska markan arvo oli ollut suhteellisen vakaa, uskottiin, että inflaatio olisi väliaikainen häiriö ja markan arvo palautuisi sodan jälkeen ennalleen. Siksi esimerkiksi palkkoja ei usein varsinaisesti korotettu, vaan niihin lisättiin ns. kalliin ajan lisää.²⁰

Alkuun pelättiin, että sotatilanne aiheuttaa tehtaille menekkivaikeuksia ja työläisille työttömyyttä, mutta kävikin päinvastoin. Venäjän hallitus teki Suomeen suuria sotatilausasiuntoja tekstiili-, nahka- ym. tehtaille. Lisäksi Suomeen syntyi suurin rakennustyömaa, mitä maassa on koskaan ollut. Noin 30.000 miestä osallistui linnoitustöihin eri puolilla Suomea. Kun tähän laskee mukaan välittömästi sotatilanteen palveluksessa olleet 40.000 henkeä, maailmansota näytti taloudelliselta kiristysruiskeelta. Varsinkin metalliteollisuus hyötyi sotatarviketilauksista. Sekä ammattitaitoisille että ammattitaidottomille löytyi tekemistä. Kun Suomesta ei löytynyt tarpeeksi hyviä miehiä lapiohommiin, lisää rahdattiin Venäjän kaukoidästä. Venäjän väliaikaisen hallituksen lopettaessa linnoitustyömaat ja sotatarviketilaukset vuoden 1917 aikana joutui suuri määrä suomalaisia työttömiksi. Talouden kiristys aiheutti ankarat ”vieroitusoireet”.²¹

Sotatilasta johtuvasta tuonnin ja viennin vaikeutumisesta ja sotatilan vuoksi säädettyistä laeista huolimatta elämä maassa jatkui muuten lähes muuttumattomana. Suomen oman armeijan lopettaminen vuosisadan alussa näytti nyt onnenkantamoiselta, kun suomalaisten ei tarvinnut tarttua aseisiin – ammattiupseereita, joitain harvoja vapaaehtoisia ja Venäjälle emigroituneita suomalaisia lukuun ottamatta. Sotilasrasitusta lisäsi Saksan maihinnousun varalta maahan tuotu venäläinen sotaväki, jolle piti maasta löytyä majoitus ja suuhunpantavaa. Viljatavaran sotaväki sai Venäjältä, mutta Suomesta sille piti toimittaa ainakin lihaa, maitoa ja voita. Rajan välittömässä läheisyydessä sijaitsevilla Pietarin miljoonakaupungilla oli aina nälkä ja jano, ja Suomesta vietiin sodan ensimmäisinä vuosina runsain määrin maitoa, voita ja juustoa metropoliin. Elintarvikkeiden hupeneminen tuntuu yllättäneen sekä kuluttajat että viranomaiset, jotka tarttuivat asioihin yleensä liian myöhään ja liian laimeasti.²²

Läänien kuvernöörit eivät tehneet yhteistyötä, vaan läänit kamppailivat toisiaan vastaan maassa olevista elintarvikkeista, mikä sekin johti hintojen nousuun. Sellaiset läänit, joissa oli suuria kulutuskeskuksia, hintataso oli korkeampi kuin muissa lääneissä. Viipurin läänissä kilpailua rajallisista tarvikkeista lisäsi Pietarin läheisyys. Epätervettä kilpailua ryhdyttiin poistamaan vuoden 1915 puolella, jolloin viljan kuljettaminen

¹⁹ Kuluttajain Lehti 4, 1.3.1917, s. 2.

²⁰ Haapala 1995, s. 170.

²¹ Rasila 1982b, s. 165; Haapala 1995, s. 163.

²² Rasila 1982b, s. 163–164.

läänistä toiseen kiellettiin ilman lupaa. Myös lihan ja teuraskarjan kuljettaminen lääninrajan yli oli pian luvanvaraista. Lainkuuliaisuus ei kuitenkaan ollut järin suurta.²³

Jo lokakuussa 1914 valtiovalta oli perustamassa elintarvikekomiteaa tarkkailemaan elintarvikkeiden hintoja, palkkoja yms. Komitean merkitys jäi vaatimattomaksi. Komitea hajaantui seuraavan vuoden keväällä. Samaan aikaan kuitenkin alkoivat varastot pienentyä kun Venäjän rautatieliikenteen kapasiteetti ei enää riittänyt täyttämään varastoja entiseen malliin. Venäjällä oli elokuussa 1915 perustettu erityinen neuvottelukunta elintarvikekysymystä varten. Senaatti perusti Suomeen syksyllä vastaavaa tarkoitusta varten ytimekkäästi nimetyn ”Viljavarastojen hankkimiseksi Suomelle ynnä muiden sodan yhteydessä olevien tarpeiden tyydyttämiseksi asetetun erityisen neuvottelukunnan” – lyhyesti ilmaistuna siis elintarvikevaliokunnan. Valiokunnan toiminnan tuloksena rajahinnat alkoivat yhtenäistyä eri lääneissä. Vuoden 1915 lopussa sokeerin hintataso yhtenäistettiin kaikissa lääneissä vastaamaan Helsingin hintatasoa. Seuraavaksi yhtenäistyivät liha- ja viljatuotteiden hinnat vuoden 1916 alussa. Myöhemmin samana vuonna rajahinnat yhtenäistyivät vielä maitotaloustuotteissa. Päätaavoite oli pitää hintataso mahdollisimman matalana, mutta käytännössä rajahinnoilla ei kyetty estämään kuluttajahintojen nousua.²⁴

2.2 Pitäisikö perustaa kunnankauppa?

Kunnallinen äänioikeus riippui varallisuudesta. Tampereen asukkaiden suuri enemmistö oli vailla sananvaltaa siihen, ketkä saivat määrätä jokaista asukasta koskevista kunnallisista asioista. Työväenyhdistyksen jäsenillä ei ollut juuri mahdollista päästä valtuustoon. Vuoden 1915 valtuuston jäsenistä vain Emil Viljanen oli työväenliikkeen miehiä. Enimmäkseen valtuusto koostui Kauppaseuran ja Suomalaisen klubin jäsenistä. Vaikka työväen olosuhteet olivatkin valtuustolle vieraita, se kuitenkin ymmärsi, että hintojen nousu tulisi aiheuttamaan ongelmia koko kaupungille. Johonkin piti ryhtyä.

Jo ennen kuin asia nousi esiin kaupungin hallinnossa tai edes työväenliikkeen piirissä, asiasta keskusteltiin kaupungin osuustoimintamiesten kesken. Tammikuussa 1915 järjestetyssä ylimääräisessä kokouksessaan Pellavatehtaan työväen osuuskaupan jäsenistö nosti esiin kysymyksen hintojen kohoamisesta. SOK:n Tampereen konttorin johtaja J.O. Vuori teki selkoa kokoukselle niistä syistä, jotka olivat johtaneet hintojen nousuun. Hän kertoi mm., että kesällä osa tilatuista tuotteista oli jäänyt sotatilan julistamisen vuoksi saapumat-

²³ Rantatupa 1979, s.25.

²⁴ Rantatupa 1979, s. 25–29, 32; Mitenkään täydellinen rajahintojen yhtenäistäminen ei näytä olleen. Vielä maaliskuussa 1917 Tampereen valtuustomiehet valittivat, että viljaa ei saatu kaupunkiin, kun läänin rajahinnat olivat selvästi alemmat kuin naapurilääneissä. Mietintö Tampereella vallitsevasta elantotarvepulasta 9.3.1917. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 20.3.1917, 141 §, liite ”leipähuolet”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1917, mf 9. TKA.

ta Suomeen. Niistäkin tavaroista, joita oli saatu, jouduttiin maksamaan vaikeiden kuljetusolosuhteiden vuoksi tuntuvasti korkeampia hintoja.²⁵

Keväällä Tampereen ajuriyhdistys lähestyi kaupungin sos.dem. kunnallisjärjestöä kirjeellä. Kirjeessä yhdistys pyysi kunnallisjärjestöä kiinnittämään huomiota torikaupan epänormaaleihin piirteisiin. Jälleenmyyjät olivat ryhtyneet kilpailemaan torilla asiakkaiden kanssa maalaistuotteista, jonka johdosta hinnat nousivat jyrkästi. Joitain tavaroita katosi kaupasta kokonaan ilmestyäkseen jälleen hintojen noustua kauppatavaroiksi. Kunnallistoimikunta teki asiasta kirjallisen kyselyn kaupunginvaltuustolle.²⁶ Kunnallistoimikunnan kirjeessä valtuustolle ehdotettiin, että kaupungin tulisi ryhtyä hankkimaan ja myymään elintarpeita kuntalaisilleen niin, että tavaran hintaan lisättäisiin vain kohtuulliset kaupan järjestämisestä koituneet kulut.²⁷

Elintarviketilanteen kiristyminen ei ollut jäänyt huomaamatta Tampereen kunnallispormestari Ano Caseliukseltaakaan. Myös Caselius kysyi kirjeitse valtuustolta, pitäisikö ryhtyä toimenpiteisiin elintarpeiden hintojen huojistuttamiseksi.²⁸ Valtuusto siirsi asian valmisteluvaliokuntaan. Valmisteluvaliokunta totesi muun muassa, että ”epäilemättä tulee kehitys maatuotteiden myynnissä menemään siihen suuntaan, että maa-seudun väestö, välttääkseen tiheitä kaupunkimatkoja, lähettävät tavaransa jälleenmyyjille ja tietysti mieluummin kuluttajain kesken perustetuille osuuskunnille. Sen kaltaisia osuuskuntia on jo olemassa työväestönkin kesken, muttei hetikään siinä määrässä, että niistä koitua etu tulisi koko työväestön hyväksi. Siitä syystä ruokatavaran hankkiminen on enimmäkseen yksityisten käsissä.” Valtuusto oli siis tietoinen kaupunkiin perustetuista kulutusosuusliikkeistä, muttei pitänyt niitä vielä kovin tärkeinä jakelukanavina. Tärkeimmäksi syyksi viljan hinnan nousuun valiokunta katsoi rautatievaunujen puutteen, jonka vuoksi venäläistä viljaa ei maahan saatu ja joka nosti myös kotimaisen viljan hintaa kysynnän kasvaessa. Tukalan tilanteen helpottamiseksi valiokunta suositteli tilaston keräämistä saatavilla olevista ravintoaineista ja niiden tarpeesta. Valiokunta arveli, että viljakauppaa harjoittavien tukkukauppiaiden kesken vallitsi niin kova kilpailu, ettei viljan hinnan kohoaminen voinut johtua liiallisista välityspalkkioista. Kaupunki ei uutena toimijana voisi mitenkään ryhtyä kilpailemaan vakiintuneiden asiamiesverkostojen ja liikekumppanien avulla toimivien tukkukauppiaiden kanssa. Siksi valiokunta ei katsonut järkeväksi perustaa sos.dem. kunnallisjärjestön ehdottamaa kunnallista elintarvikekauppaa. Tilastoiminen tulisi kestämään niin kauan, ettei se valmistuisi ennen valtuuston kevätkokousta ja myöhemmin se kenties olisi jo tarpeeton. Valiokunta ehdotti käytännön toimenpiteenä, että valtuusto perustaisi toimikunnan pohtimaan, voisiko elintarpeiden hintojen alentami-

²⁵ Pellavatehtaan työväen osuuskaupan ylimääräisen kokouksen pöytäkirja 24.1.1915, 4 §. Pellavatehtaan työväen Osuuskaupan jäsenten pöytäkirjat 1911–18. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan arkisto. TA.

²⁶ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 5.5.1915, 2 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 351. D265. TW.

²⁷ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja, 18.5.1915, 198 §, liite ”on”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1915, mf 8. TKA.

²⁸ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja, 18.5.1915, 198 §, liite ”paljo”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1915, mf 8. TKA.

seksi tehdä jotain. Toimikunnan tulisi avustaa yksityisiä liikemiehiä saamaan rautatievaunuja Venäjältä tuotavaa viljaa varten. Toimintaansa varten toimikunnalle myönnettäisiin rahavaroja rahatoimikamarilta, kunnes valtuusto tulisi päättämään, mistä varat jatkossa otettaisiin.²⁹

Kaupunginvaltuusto asetti viisimiehisen toimikunnan elintarvikeasiaa ajamaan. Toimikunta kokoontui kesäkuun alussa 1915 ensimmäisen kerran nimellä Elantotarpeitten nykyisten hintojen huojuistamiskomitea. Jo toisen kokouksen pöytäkirjassa nimeksi oli vakiintunut elintarvetoimikunta. Tampereen elintarvetoimikunta sai rahatoimikamarin myöntämiä varoja loppuvuodeksi hankkia viljaa ja perunoita, mutta myös polttopuita, joita se saattoi myydä eteenpäin markkinahintoja halvemmilla hinnoilla kaupungin vähävaraisille.³⁰

Alun perin miettiessään toimikunnan kokoonpanoa valtuuston valmisteluvaliokunta näyttää pitäneen silmällä sitä, että jäseniksi nimitettäisiin yhteiskunnan eri piirejä mutta myös erilaisia kaupallisia intressejä edustaneita jäseniä. Yksityiskauppiaita edustivat kauppiat Kusto Ojanen ja Väinö Pahlman. Ojanen oli tukkukauppias, mutta merkittävämpää oli se, että hän toimi kyseisenä kautena Kauppaseuran puheenjohtajana. Pahlman puolestaan toimi monien koti- ja ulkomaisten tehtaiden ja tukkuliikkeiden edustajana omassa agentuuriliikkeessään. Näissä toimissaan hän oli myös perehtynyt viljan tuontiin Venäjältä.³¹ Viisihenkisessä toimikunnassa oli myös kaksi osuustoimintamiestä, sillä J.O. (Jaakko Oskari) Vuori oli alun perin Pellavatehtaan Työvään Osuuskaupan kaupanhoitaja ja siirtynyt sieltä v. 1910 SOK:n Tampereen piirikonttorin johtoon. Tampereen työväenyhdistyksen puheenjohtaja, isännöitsijä Emil Viljanen³² edusti Tampereen työväestöä eli kuluttajia ja samalla osuustoiminnallista vähittäismyyntiorganisaatiota. Viljanen oli nimittäin muiden luottamustoimiensa ohella myös Tampereen Työvään Osuuskaupan johtokunnan jäsen. Viljasen asema työväenyhdistyksessä muuttui kuitenkin pian. Vuoden 1915 lopussa työväenyhdistyksen rahastonhoitaja Yrjö Vuoristo jäi kiinni ja tuomittiin yhdistyksen varojen kavalluksesta. Työväenyhdistyksen johtohenkilöt joutuivat eroamaan tehtävistään luottamuspuolan vuoksi, vaikkei heitä ei sinänsä epäilty osallisuudesta itse kavallukseen. Myös Viljanen joutui eroamaan TTY:n puheenjohtajuudesta. Kavallusjuttu ei näytä vaikutta-

²⁹ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja, 18.5.1915, 198 §, liite ”porua”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1915, mf 8. TKA.; Valmistelevalan valiokunnan lausunto 11.5.1915, Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 1.6.1915 ja 16.6.1915. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen elintarvikelautakunnan toimintakertomus 1915–19, s. 3-4.

³¹ Ojanen oli ollut Suomalaisen Klubin perustavia jäseniä ja sen johtokunnan jäsen 1904–06, mutta eronnut jäsenyydestä v. 1909. Hän toimi Kauppaseuran puheenjohtajana 1917–19. Pahlman oli liittynyt v. 1906 Tampereen Kauppaseuraan. Vuodesta 1912 hän toimi Tampereen Kauppayhdistyksen sihteerinä. Lisäksi hän oli perustamassa Suomen Tukkukauppiasyhdistystä v. 1910. Sinisalo 1932, s. 198, 201, 213; Raevuori 1946, s. 490–495. Ojanen lopetti liikkeensä pidon ja myi sen elokuun lopussa v. 1917 kolmelle ulkopaikkakuntalaiselle kauppiaille, jotka jatkoivat liikettä nimellä Tampereen Kauppa Oy. Kansan Lehti 198, 28.8.1917, s. 2.

³² Emil Viljanen oli valittu v. 1910 valtuustoon vaaleissa, jossa hän oli ollut sekä suomalaisten että ruotsalaisten porvarien listoilla, mutta ei sosialidemokraattien. Valtuustojäsenyys kesti kolme vuotta, joten hän oli erovuorossa vuonna 1913. Hänet valittiin kuitenkin uudelleen valtuustoon kaikilta kolmelta porvarilliselta listalta – vaikka SDP kielsi jäseniään ryhtymästä kunnallisvaaliehdokkaiksi. Vasta vuoden 1916 vaaleissa Viljanen kieltäytyi ehdokkuudesta. Jutikkala 1979, s. 164–166. Viljasen lehti-ilmoitus kieltäytymisestä valtuustoehdokkuudesta Kansan Lehti 30.11.1916, s. 4.

neen hänen asemaansa Tampereen Työväen Osuiskaupan johtokunnassa eikä myöskään siviilitoimeensa Suomen Paperiteollisuustyöväen liiton sihteerinä ja toimistonhoitajana.³³ Toimikunnan viidenterän jäsenenä ja samalla toimikunnan puheenjohtajana toimi Tampereen kunnallispormestari Uno Caselius. Caselius oli ollut tärkeässä asemassa suomalaisessa klubissa, mutta oli joutunut eroamaan siitä v. 1904 nuorsuomalaisien mielipiteittensä vuoksi.³⁴

Toimikunta kävi heti työhön. Pääasiallisimpana syynä hintojen nousuun nähtiin tietenkin sota ja siitä johtuvat olosuhteet. Konkreettisesti ongelmat tulivat näkyviin rautateiden tavaravaunupulana, keinotteluna, ulkoapäin puutteellisin tai virheellisin tiedoin määrättyinä rajahintoina, Venäjän kuvernementtien viljanvientikieltoina ja Suomessa liian myöhään määrättyinä kieltoina viedä elintarvikkeita läänistä toiseen. Useimmat ongelmien syyt olivat sellaisia, ettei toimikunnalla ollut mahdollisuuksia puuttua niihin. Keinottelusta tosin todettiin, että valtion pitäisi ottaa koko elintarpeiden kauppa haltuunsa hintojen nousun ehkäisemiseksi. Läänien kuvernöörit vahvistivat lääneittäin tuotteiden rajahinnat, mutta heillä ei ollut riittävää asiantuntemusta sitä tekemään, joten rajahinnat olivat usein ristiriidassa markkinahintojen kanssa. Paria kuukautta aikaisemmin oli tullut lisäksi määräys, ettei viljaa, jauhoja eikä 10 kg suurempien lihamääriä saanut kuljettaa läänistä toiseen. Toimikunta päätti ehdottaa Turun ja Porin läänin kuvernööriille, että hän ottaisi huomioon Tyrvään ja Ikaalisten kihlakuntien rajahintoja määrätessään viereisen Hämeen läänin rajahinnat ja vientikiellosta huolimatta oikeuttaisi mainittujen seutujen asukkaiden osto- ja myyntimatkat Tampereelle, johon ne luonnostaan kohdistuivat. Toimikunta pyysi myös Hämeen läänin kuvernööriä neuvottelemaan rajahintojen harmonisoinnista Turun ja Porin läänin kuvernöörin kanssa, jotta rajahinnat olisivat samat molemmissa lääneissä.³⁵ Rajahinnat yhdenmukaistettiin eri lääneissä vuoden 1916 alussa.³⁶

Toimikunnan ensimmäisten kokousten suurimmaksi huolenaiheeksi nousi halkokysymys. Tilastojen valossa alkoi näyttää siltä, että seuraavan kulutuskauden polttopuutarpeita ei saada täytetyksi. Toimikunta ryhtyi hankkimaan kiireesti täydennystä, mutta oli auttamatta myöhässä. Halkopulan käydessä syksyä kohti pahemmaksi toimikunta ryhtyi myymään hankkimiaan halkovarastoja syyskuun 28. päivästä alkaen.³⁷ Suo-

³³ Työväenyhdistys sai lähettää Paperityöväen liiton puheenjohtajalle Viljasen osuutta kavallusasiassa selvittävän kirjeen vielä keväällä 1916. Tampereen työväenyhdistyksen johtokunnan kirje P.O.K. Salokarille 20.4.1916. Da:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

³⁴ Tampereen elintarvikelautakunnan toimintakertomus 1915–19, s.6; Tampereen osoite-, kauppa- ja ammattikalenteri v. 1918, s. 22, 310, 321; Kanerva 1986, s. 234–235; Sinisalo 1932, s. 180. Jalasvaaran väittää, että Ojanen ja Pahlman olisivat olleet tamperelaisen osuustoiminnan asiantuntijoita, vaikka sellaisia olivatkin päivänselvästi isännöitsijät Viljanen ja Vuori, joita Jalasvaara ei ole lainkaan tunnistanut. Jalasvaara 1987, s. 10.

³⁵ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 1, 1.5.1915, 3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Hämeen läänin kuvernööriille osoitettu kirje, 1.6.1916. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Turun ja Porin läänin maaherralle osoitettu kirje, 3.6.1915. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁶ Haapala 1995, s. 206.

³⁷ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 10, 25.9.1915, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Myös Tampereen työläisosuuskauat olivat havahtuneet ongelmaan ja ne olivat perustaneet yhteisen halkokomitean halkojen hankkimiseksi. Se oli vielä pahemmin myöhässä, kun se vasta syyskuun loppupuolella

messä hakattiin enemmän halkoja vuonna 1915 kuin vuonna 1910 ja ainakin yhtä paljon kuin vuonna 1920.³⁸ Halkopulaan oli kuitenkin sodasta johtuva luonnollinen syy. Suomen rautatiet ja teollisuus siirtyivät käyttämään halkovoimaa, kun niiden kivihiili- ja koksivarastot ehtyivät vuoden 1915 puolella. Halkoja kuljettiin myös suuria määriä Venäjälle. Kun kaikista liikenevistä puuvarastoista rautateiden läheisyydessä syntyi kilpailua, se ketjureaktiona aiheutti hintojen nousun ja puupulan kaupungeissa. Ensimmäisen maailmansodan aikaa voidaankin pitää Suomen ensimmäisenä energiakriisinä. Halkotuotantoa ei pystytty sovittamaan nopeasti kasvavaan kysyntään, koska se vaati ennakointia puun kuivattamisen vuoksi. Sen lisäksi rautateiden kuljetuskapasiteetti tuotti jatkuvasti ongelmia. Vasta, kun halkojen vienti Pietariin loppui ja rautatiekaulus vapautui sotilaskuljetuksista, halkopula alkoi helpottaa.³⁹

Vuoden 1915 ja alkuvuoden 1916 aikana toimikunta piti kokouksia varsin harvoin. Kesällä 1916 kokouksia oli vain kerran, mutta se johtui siitä, että toimikunta oli ”katkolla”. Tilanteen kiristymisen voi havaita kuitenkin lisääntyvästä kokousaktiviteetista tämän jälkeen. Sekä vuosien 1916 että 1917 lopussa toimikunta piti kokouksia varsin usein. Syynä lienee ollut sekä ravintotilanteen kiristyminen talvikaudella että syksyisin saataville tulevien elintarvikkeiden hankintaan liittyvät käytännön asiat.⁴⁰

Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön kokouksessa syyskuussa 1915 Emil Viljanen oli paikalla alustamassa keskustelua elintarviketilanteesta. Hän esitti myös kokouksen hyväksyttäväksi seuraavan ponnen: ”Paitsi tarvittavien polttopuiden hankintaa, joiden varaamiseksi elintarvetoimikunta yhdessä rahatoimikamarin kanssa on tietääksemme ryhtynyt joskaan ei läheskään riittävässä määrässä, kunnan velvollisuus olisi ollut jo aikaisemmin ja kuitenkin nyt jo vihdoinkin ryhtyä pikaisiin toimenpiteisiin jäsenillensä myös syömäviljan hankkimiseksi.” Viljanen istui siis häpeilemättä kahdella tuolilla. Kokous halusi estää kotimaisen viljan hinnan nousemisen ehdottamalla, että kunta hankkisi viljaa tarpeisiinsa etupäässä Venäjältä. Vilja tulisi myydä kuntalaisille ilman toiminnasta koituvaa voittoa. Kokous ehdotti myös vaihtoehtona, että viljan hankinnan voisi jättää jollekin paikkakunnalla toimivalle osuuskunnalle kohtuullisilla hankintakustannuksilla. Kun oli alkuun päästy, niin kokous ehdotti vielä, että kunnan olisi perustettava kunnallinen liha- ja perunakauppa. Esitykset hyväksyttiin ja samalla moitittiin elintarvetoimikuntaa toimetttömyydestä.⁴¹

Johtuiko sitten syytöksestä, mutta syksyllä elintarvetoimikunta aktivoitui. Se päätti mm. hankkia vehnä- ja ruisviljaa. Samalla halko- ja viljavaraston hoitajaksi ja viljan vastaanottajaksi valittiin talonomistaja J.A. Pajula. Seuraavassa kokouksessaan 25.10. toimikunta elintarvikkeiden hankkimiskysymyksessä päätti yrittää

ryhtyi asiaa suunnittelemaan. Yhteistä halkokauppaa suunnittelevan komitean kokouspöytäkirja 22.9.1915. Tampere-laisten työväenosuuskauppojen komitean arkisto. TA.

³⁸ Suomi 1917-2007. Energian käyttö ja lähteet 1917-2007. Taulukko 1..Helsinki: Tilastokeskus 2007. [viitattu 18.4.2013]. Saantitapa: <http://www.stat.fi/tup/suomi90/maaliskuu.html>.

³⁹ Mattila 2001, s. 64-69; Haapala 1995, s. 170; Nyström 2013, s. 90.

⁴⁰ Liite 1.

⁴¹ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 9.9.1915, 5 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

hankkia perunoita. Ponnistelut sokerin ja silakoiden hankkimiseksi koettiin turhiksi, koska osuuskaupat ja yksityiskauppiat olivat niitä yrittäneet hankkia huonolla menestyksellä, eikä elintarvetoimikunnalla katsottu olevan yhtään sen paremmat mahdollisuudet. Liha oli puolestaan helppoa pilaantumisesta johtuen riskialtis tuote, joten sitäkään ei ryhdytty hankkimaan. Em. kansalaiskokouksen esiin nostamista asioista toimikunnan kesken keskusteltaessa tultiin sellaiseen päätelmään, ettei pakkotoimin kyetty estämään hintojen nousua eikä toimikunnalla ollut mahdollista hankkia tavaroita muita kauppiaita halvemmalla. Toimikunta kuitenkin oli sitä mieltä, että sen toiminta oli ainakin jossain määrin hillinnyt halkojen ja viljan hintojen nousua. Toimikunnan puheenjohtaja Caselius lupasi laatia toimintakertomuksen toimikunnan siihenastisesta toiminnasta.⁴²

Antaakseen pontta vaatimuksilleen sos.dem. kunnallisjärjestö järjesti kaksi yleistä kansalaiskokousta, mikä ei sota-aikana ollut varsin yksinkertaista, koska niihin tarvittiin erillinen lupa. Ensimmäinen kokous pidettiin 17.10.1915 ja siihen osallistui n. 700 kuntalaista. Kokous valitsi lähetystön tuomaan julki työväestön elintarvikkeiden puute ja elintarvikealalla vallitseva keinottelu valtuustolle ja Hämeen läänin kuvernöörille. Luultavasti kokous ymmärsi itsekkin, että vaatimukset olivat ylimitoitettuja siihen, mitä kaupunki käytännössä pystyi tekemään. Toinen kokous julkaisi pontensa sanomalehdissä ja antoi kunnallistoimikunnan tehtäväksi ryhtyä toimenpiteisiin, ettei hintoja enää korotettaisi. Kokouksessa vaadittu työläisedustus rajahintakomiteaan oli toteutunut jo ennen kokousta.⁴³

Kansalaiskokouksen 17.10. pitämän kokouksen ponnet kävivät valtuustolle jättämässä kokouksen puheenjohtaja Emil Murto ja asiaa alustanut K.M. Evä. Kansalaiskokous oli mm. esittänyt, että kotimaassa tuotettujen elintarpeiden hinnat määrättäisiin tuntuvasti nykyisiä halvemmiksi. Kokous ei nimittäin ymmärtänyt, miksi hintoja oli nostettu, kun kustannukset eivät olleet nousseet. Samalla pitäisi määrätä myyntipakko, jotta tavaraa ei pidettäisi varastoissa odottamassa hintojen nousua. Kunnan oli vaadittava, että paikkakunnan työnantajien oli korotettava palkkoja samassa suhteessa kuin elintarpeiden hinta oli noussut. Lisäksi kaupungin piti ryhtyä huolehtimaan köyhien kansakoululaisten ruokahuollosta ja vaatetuksesta. Valtuusto ei suoraan rynnännyt hyväksymään tai hylkäämään esityksiä, vaan halusi kuulla kokouksen esittämistä ponista sekä kansakoulujen johtokuntaa, rahatoimikamaria, paikallista rajahintakomiteaa, elintarvetoimikuntaa että valmisteluvaliokuntaa.⁴⁴

⁴² Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 11, 2.10.1915, 3 § ja 12, 25.10.1915, 4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴³ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön vuosikertomus 1915. Da:1 Kunnallisjärjestön ja kunnallistoimikunnan toimintakertomukset. Tampereen Sosialidemokraattisen Kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Pöytäkirja Tampereen työväentalolla pidetystä Tampereen kuntalaisten yleisestä kokouksesta 17.10.1915, jossa saapuvilla noin 700 henkeä. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴⁴ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 354 § ja sen liite ”yrittämättä”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1915, mf 17. TKA; Pöytäkirja Tampereen työväentalolla pidetystä Tampereen kuntalaisten yleisestä kokouksesta 17.10.1915, jossa saapuvilla noin 700 henkeä. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

Elintarvetoimikunnan lausunnossa aluksi kerrottiin toimikunnan käsitykset pulan syistä. Toimikunta kertoi, että rautateiden suuret kivihiilivarastot otettiin kevättalvella toisiin tarkoituksiin, ja rautateiden oli turvataksaan liikennöintinsä ostettava radan varsilta saatavissa olevat halkovarastot, mikä Tampereella oli johtanut havaittavaan polttopuupulaan. Viljan hinnan nousun selitti venäläisen viljan tuonnin vaikeudet ja maidon vähyyden se, että maitoa ja siitä valmistettua voita on viety suuressa määrin Venäjälle sekä väkirehun hinnan kallistuminen, joka laski tuotantoa. Oma merkitys oli myös sillä, että maassa oli suuri määrä venäläistä sotaväkeä, joka kulutti maan elintarpeita. Hintojen nousu siis johtui tekijöistä, joihin kunnat eikä edes senaatti pystynyt vaikuttamaan. Keinottelua toimikunta ei ollut paikkakunnalla havainnut. Ongelmalliseksi toimikunta totesi sen, että jokainen sen tekemä kauppa piti hyväksyttävä rahatoimikamarilla, jolloin joitain hyviä kauppvoja oli mennyt sivu suun, kun hyväksymistoimenpide kesti aina jonkin aikaa ja hinnat olivat alati nousussa.⁴⁵

Elintarpeiden hinnoittelukomitean – eli ns. rajahintakomitean – vastine kansalaiskokouksen esittämiin pöytäkirjoihin oli sängen mielenkiintoinen. Rajahintakomiteassa oli viisi jäsentä: puheenjohtajana oli kunnallispuhemies ja jäsenenä rahatoimikamaria, kauppiasyhdistystä, työväestöä ja ympäröivän maaseudun tuottajia edustavat henkilöt. Komitea oli läänin kuvernöörin asettama. Samanlaisia komiteoita oli myös esim. Lahdessa ja Hämeenlinnassa, mutta komiteoilla oli hyvin vähän yhteistyötä edes läänin sisällä. Rajahintakomitealla ei ollut mitään päätösvaltaa rajahintoihin, mutta se saattoi suositella toimenpiteitä kuvernöörille. Suositus yleensä tarkoitti rajahintojen nostoa. Tampereen komitean vakaumus oli, ettei havaittuja epäkohtia voinut muuten korjata kuin tehdä perusteellinen korjaus asioihin Ruotsin mallin mukaan. Elintarvikkeiden määrät tuli inventoida paikkakuntakohtaisesti ja sieltä, missä niitä oli runsaammin antaa sellaisille, missä oli suurinta puutetta. Jos havaitaan, että jotakin elintarvikkeita ei ole maassa muuten riittävästi, se takavarikoitakoon ja jaettakoon kuluttajille pienissä erissä. Tämänkaltainen toiminta kuitenkin vaatisi yhtenäistä koko maata käsittävää toimintaa, taidokasta johtoa, huolellista hoitoa ja laajojen kuluttajajoukkojen tukea toiminnalle. Rajahintakomitea epäili, ettei Suomessa sellaiseen pystyttäisi.⁴⁶

Valmisteleva valiokunta esitti valtuustolle, että valtuusto anois senaatille oikeutetta asettaa koko maata käsittävä rajahintakomitea. Elintarvetoimikunnalle olisi annettava entistä suurempi toimivalta. Valiokunta ehdotti myös toimikunnalle myönnettäväksi 200.000 mk määrärahan alkavan talven vilja-, peruna- ja halkovaraston lisäämiseksi. Mitä palkka-asioihin tuli, ei valtuustolla ollut mahdollisuuksia muiden työnantajien palkkoihin puuttua. Rahatoimikamarin antaman selvityksen mukaan kaupungin palkat olivat yksityisiä paremmat ja esim. sähkölaitoksen työntekijöiden palkkoja oli jo tarkistettu kalliin ajan vuoksi. Kansakoulujen johtokunnan selvityksen perusteella myös köyhien kansakoululasten ravinnosta ja avustamisesta oli pidetty

⁴⁵ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 2.11.1915, 354 §, liite ”harvoin”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1915, mf 17. TKA.

⁴⁶ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 2.11.1915, 354 §, liite ”mitään”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1915, mf 17. TKA.

huolta, joten näihin asioihin ei valtuuston tarvinnut puuttua. Myöskään rajahintakomiteaan liittyvä vaatimus ei aiheuttanut valtuustolle toimenpiteitä, koska kyseinen elin oli kuvernöörin nimittämä.⁴⁷

Asiaa valtuustossa käsiteltäessä kunnallispuhemies ilmoitti, että elintarvetoimikunta toivoi jäsenlukunsa lisäämistä työväen edustajalla, jotta toimikunnan luottamus työväestön keskuudessa olisi nykyistä suurempi.⁴⁸ Työn onnistumisen kannalta oli olennaista, että toimikunnalla oli työläiskuluttajien tuki takanaan. Valtuustossa aloite ei herättänyt vielä vastakaikua.

2.3 Elintarvetoimikunta perustaa myyntipisteen

Pulan syihin ei voinut vaikuttaa, joten oli pyrittävä lievittämään seurauksia. Uudessa tilanteessa yhteiskunnan oli otettava käyttöön sosiaalinen voitto tavoittelematon kaupankäynnin muoto. Siinä se sai liittolaisekseen osittain samoihin päämääriin pyrkivän kulutusosuustoiminnan. Osuustoiminta oli kuitenkin omista lähtökohdistaan johtuen järjestäytymässä uudelleen. Ilman sisäistä riitaansa kulutusosuustoiminta olisi voinut ottaa todennäköisesti vieläkin vahvemman roolin elintarvikekriisin hoidossa järjestämällä maalaisosuuskauppojen ja kaupunkilaisosuuskauppojen välistä yhteistyötä.

Vuoden 1916 alussa elintarvetoimikunta laittoi pystyyn oman myyntipisteen kaupungintalon toisen kerroksen aulaan. Myyntipisteestä myytiin Tampereen asukkaille jauhojen, viljan sekä halkojen myyntitodistuksia, joilla tavaran pystyi kuittaamaan toimikunnan varastosta. Asiakkaiden piti todistaa olevansa kaupungin asukkaita näyttämällä esim. verokirjansa. Kaupankäyntiä oli myyntipisteessä vain pari tuntia päivässä. Rahatoimikamari oli sitä mieltä, että toimikunta hätäili alkaessaan myydä viljaa jo ennen kuin varsinainen hätä oli käsillä ja sitä paitsi vielä liian halvalla hinnalla. Rahatoimikamarilla oli siis selvästi erilainen käsitys toiminnan tarkoituksesta kuin elintarvetoimikunnalla. Toimikunta pystyi vetoamaan siihen, että Tampereen Osake-Pankilta vuokrattu varastotila piti saada tyhjäksi ennen kesää, koska muuten siitä olisi tulossa lisäkustannuksia. Asiakkaiden määrä osoitti, että jonkinlainen pula kaupungissa jo vallitsi. Alkuperältään venäläistä vehnää myytiin 10 kg säkeissä ja kauppa kävi vilkkaasti. Hintaa pidettiin kohtuullisena. Toiminnan tarkoituksena ei ollut tuottaa liikevoittoa kaupungille. Vehnäjauhojen jakaminen piti keskeyttää kolmen päivän myynnin jälkeen, koska toimikunnan valmiit jauhot olivat lopussa. Melko pian tämän jälkeen helmikuussa havaittiin, että toimikunta tarvitsi oman myllyn, koska ruisjauhojen jauhamisesta ei saatu aikaan sopimusta minkään kaupungissa toimivan laitoksen kanssa.⁴⁹

⁴⁷ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 2.11.1915, 354 §, liite ”yrittämälläkään”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1915, mf 17. TKA.

⁴⁸ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 2.11.1915, 354 §. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1915, mf 17. TKA.

⁴⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 19, 14.1.1916, 1 §, 20, 19.1.1916, 1 § ja 24, 3.2.1916, 1-2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Valtuusmiehille osoitettu kirje, 2.10.1916. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

Edellisenä vuonna halkojen hankkiminen oli myöhästynyt ja halkoja saatiin kokoon vain niukasti.⁵⁰ Talven 1916-1917 halkohankintaa varten toimikunta pyysi varoja valtuustolta jo hyvissä ajoin vuoden 1915 lopussa. Tilanne oli muuttunut sillä tavoin, että kaupunkiin oli perustettu hiljattain halko-osuuskunta, johon liittymistä valtuusto harkitsi. Lisäksi tiedettiin, että paikkakunnan isoimmat työnantajat hankkivat halkoja myös työntekijöilleen. Näin ollen valtuuston ja rahatoimikamarin mielestä polttopuukysymyksessä vain kaikkein köyhimmät olivat avun tarpeessa, ja näiden tarpeista taas köyhäinhuoltolautakunta piti huolen. Elintarvelautakunnan anomus halkokauppamäärärahoista voitiin siis hylätä. Halkokysymys siirtyi samalla lopullisesti pois elintarvetoimikunnan asialistalta. Itse asian ratkaisu kuitenkin pitkittyi. Kaupunki ei sittenkään liittynyt halko-osuuskuntaan eikä köyhäinhuoltolautakunta halunnut ottaa halkokauppaa haltuunsa. Lopulta halkoasia siirrettiin rahatoimikamarin huoleksi. Tosin se ei siitä kuitenkaan sanottavammin huolehtinut, ainakaan esitetyn kritiikin mukaan.⁵¹

Työläiskuluttajien pettymys SOK:n kykyyn toimittaa elintarvikkeita tasapuolisesti kaupunkilaisosuuskauppoihin kasvoi. Tampereen työväen osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous käsitteli helmikuussa K.M. Evän johtaessa kokousta vehnäjauhojen hankintakysymystä. Evä ehdotti, että tamperelaiset osuuskaupat ostaisivat jauhoja suoraan Venäjältä ilman SOK:n välitystä. Hän oli yksityisesti neuvotellut Porin ja Rauman osuuskauppojen hoitajien kanssa, ja nämä olivat suhtautuneet asiaan myötämielisesti. Tampere-laisten ei siis olisi tarvinnut ryhtyä yritykseen yksin. Finlaysonin ja Kumpp. Työväen kaupanhoitaja Pentti Hirvonen kannatti ajatusta, koska suoraan ostamalla hinta olisi edullisempi kuin SOK:n kautta. Todisteena tästä oli, että paikalliset yksityiskauppiat pystyivät myymään jauhoja halvemmalla kuin osuuskaupat. Lisäksi Hirvonen totesi SOK:n menettelevän puolueellisesti tavarankäytössä. Kokous päätyi ostamaan yhteisesti 20 vaunulastillista jauhoja, jos niitä vain saataisiin.⁵² Suhtautumista SOK:aan saattoi jyrkentää samoihin aikoihin tapahtunut ”puolueettoman” – siis porvarillisen – Tampereen osuuskaupan perustaminen, jonka SOK hyväksyi jäsenekseen jo ennen kuin osuuskauppa ehti avata myymäläänsä.⁵³

⁵⁰ Halkokauppoja järjestellyt Juho Katajamäki laati myöhemmin vuoden 1917 alkupuolella kirjoituksen toimikunnan ’halkohommista’ Aamulehteen, jossa hän sysäsi syyn halkokauppojen peruuntumiseen Kansan Lehdelle siinä elokuussa 1915 ilmestyneen kirjoituksen vuoksi. Se kun oli Katajamäen mukaan pelästyttänyt toimikunnan herrat kauppoja tekemästä. Toimikunnan pöytäkirjoista mitään tähän viittaavaa ei löydy. Toimikunta jatkoi toimia halkojen hankkimiseksi pitkin syksyä. Kirjoitus on ehkä syntynyt jonkinlaisena kostonä, sillä Katajamäki sai leväperäisyytensä vuoksi lopputilin halkohommista vuoden 1916 alussa. Kansan Lehti 196, 26.8.1915; Kansan Lehti 28, 3.2.1917 s. 5-6; Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 18, 5.1.1916, 1 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵¹ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja, 18.1.1916, 31 §. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1916, mf 2. TKA; Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja, 4.4.1916, 160 §. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1916, mf 9. TKA; Kansan Lehti 281, 4.12.1916, s. 2; Kansan Lehti 31, 7.2.1917, s. 2.

⁵² Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 19.2.1916, 4 §, 7-8 §. Tamperelaisten työväen osuuskauppojen komitean arkisto. TA.

⁵³ Kaukovalta 1942. s. 30-36.

2.4 Maitotaloustuotteiden saanti ongelmana

Kriisin käydessä entistä pahemmaksi työväenliike alkoi huolestua. Maitotaloustuotteiden saannissa alkoi olla pahoja häiriöitä, ja kaupunkilaistyöläisen näkökulmasta alkoi näyttää siltä, että pulan takana olivatkin keinottelu ja tuottajien ahneus. Oli alettava etsiä uusia keinoja päästä vaikuttamaan elintarvikekriisin hoitoon. Pystyisivätkö esimerkiksi työläisosuuskaupat vaikuttamaan asiaan, johon elintarvetoimikunta ei ollut puuttunut?

Voin puute alkoi näkyä kaupungissa keväällä 1916. Tampereen työväen osuuskauppojen johtokuntien jäsenet kokoontuivat keskustelemaan asiasta 7.4.1916. Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan kaupanhoitaja Hirvonen ilmoitti tiedustelleensa voipulan syytä vointarkastuslaboratoriosta. Sieltä oli kehoitettu toimimaan siihen suuntaan, että voin rajahintoja nostettaisiin. Kokous valitsi lähetystön senaattiin neuvottelemaan, miten voitaisiin saada poistetuksi esteet osuuskauppojen voinhankinnalle. Hirvonen oli maininnut alustuksessaan myös kansalaiskokouksen, jota kokous piti hyvänä ideana osuuskauppapropagandan levittämisen näkökulmasta. Voita oli pakko saada enemmän kaupunkiin.⁵⁴

Sos.dem. kunnallisjärjestö keskusteli asiasta kokouksessaan pari päivää myöhemmin. Asian alusti Anton Huotari, jonka mukaan voin puutteella alkoi olla jo terveydellisiä vaikutuksia. Tampereen osuuskauppojen hallinnot olivat ryhtyneet toimenpiteisiin voin puutteen poistamiseksi. Kunnallisjärjestössä käydyssä keskustelussa K.M. Evä korosti, että osuuskauppojen valitseman komitean pitäisi kiinnittää erityistä huomiota voitrustin (eli Valion) ja meijereiden välisiin suhteisiin, sillä voi oli kotimaassa kalliimpaa kuin ulkomailla. Osuus kuntien toimenpiteet saivat kunnallisjärjestön kokouksen tuen.⁵⁵

Seuraavassa kunnallisjärjestön kokouksessa Huotari selosti edellä mainitun komitean käyntiä Helsingissä maanviljelystoimikunnan ja sen päällikön, senaattori Kothenin luona. Lisäksi komitea vieraili myös valtion vointarkastuslaboratoriossa. Jonkinlaisia lupauksia voin saamisesta kaupunkiin senaattorilta saatiin. Vointarkastuslaboratoriosta saadun tiedon mukaan voipula oli maassa yleistä, ja sen katsottiin johtuvan pääosin siitä, että voin alhaisen rajahinnan vuoksi karjankasvattajien kannatti viedä tuotteensa mieluummin maitona ja juustona Pietariin kuin teettää maidosta voita. Jos rajahintaa korotettaisiin, tai siitä luovuttaisiin kokonaan – kuten Pietarissa oli tehty – laboratorion mukaan sitä tulisi kyllä riittävästi saataville. Komitea ei yhtynyt käsitykseen. Sen mielestä vallitsevilla hinnoillakin maidon teettäminen voiksi oli kannattavaa, ja sitä saadaan kyllä kuluttajille, kunhan kaikkiin asian vaatimiin toimenpiteisiin ryhdytään.⁵⁶ Senaatin alainen

⁵⁴ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 7.4.1916, 10-11 §. Tamperelaisten työväen osuuskauppojen komitean arkisto. TA.

⁵⁵ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 9.4.1916, 5 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

⁵⁶ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 16.4.1916, 5 §, Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Rantatupa 1979, s. 57; Simonen 1955, s. 108.

vointarkastuslaboratorio oli siis rajahintojen korottamisen tai jopa poistamisen kannalla. Työläisiä edustanut komitea oli puolestaan yhtä voimakkaasti niiden ennallaan säilyttämisen puolella.

Kun osuuskauppojen johtokunnat kokoontuivat jälleen yhteiseen kokoukseen, voitiin todeta, että senaattori oli ollut hyvin suosiollinen komitean esittämille asioille ja senaatti olikin jo lähettänyt osuuskauppojen hallituksille tiedon voimien lähettämistä. Yhteistoiminnasta oli ollut selvästi hyötyä, joten siitä rohkaistuneena osuuskaupat perustivat yhteisen sihteeriviraston yhteistoimintaa kehittämään.⁵⁷ Varsinaiseen ongelmaan eli maitotaloustuotteiden saantiin ei ollut löydetty pysyvää ratkaisua. Voita oli kuitenkin tulossa paremmin markkinoille, kun voimievijille ryhdyttiin myöntämään vientilupia tietyn prosentin mukaan kotimaan kysyntään toimittamastaan voimäärästä.⁵⁸

Pellavatehtaan työväen osuuskaupan kevätkuokouksessa huhtikuun lopussa käsiteltiin alkuvuoden toimintakertomusta, jossa todettiin, että ”Muutamien tavaroiden saanti, kuten jauhojen ja sokerin, on tosin jonkun verran helpottunut, mutta sen sijaan voin ja maidon tuntuvasti rajoittunut. Jopa niinkin pitkälle, että on niiden saamiseksi täytynyt turvautua viranomaisten apuun, eikä kaikista ponnistuksista huolimatta ole niitä riittävästi saatu.” Toimintakertomus näki merkilliseksi sen, että suurin puute oli sellaisista tavaroista, joita yleensä oli viety ulkomaillekin ilman että siitä olisi syntynyt minkäänlaista pulaa kotimaassa. Epäiltiin, että tuottajien väite tuotannon supistumisesta oli vale ja että taustalla on keinottelunhalua.⁵⁹ Kun tukeakseen tätä epäilyä Laukon kartano, josta maitoa oli saatu Tampereen tarpeisiin, ilmoitti toukokuun alussa lopettavansa maidon toimituksen kaupunkiin, koska se sai paremman hinnan viemällä maitonsa Pietariin.⁶⁰

Rajahintoja oli ajoittain pakko korottaa. Jos ero rajahinnan ja käyvän hinnan välillä kasvoi liian suureksi, tavara katosi kaupasta, ja se oli pakko houkutella takaisin myyntitiskiä rajahinnan korotuksilla. Palkat eivät kuitenkaan seuranneet hintojen korotuksien perässä. Kuluttajat olisivat mieluummin halunneet, että hintoja olisi laskettu. Syksyllä työväentalolla pidetyn yleisen kuluttajakokouksen vaatimus voin ja maidon rajahintojen alentamisesta herätti elintarvetoimikunnassa keskustelua, jossa todettiin alentamisen olevan mahdollista, koska alemmat hinnat tarkoittaisivat vain tavaran nopeampaa loppumista kaupoista.⁶¹

Elintarvetoimikunta oli ymmärtänyt tulleen perustetuksi määräaikaisena. Kesän lähestyessä elintarvetoimikunta ryhtyi toimiin toimintansa lakkauttamiseksi, koska se katsoi, että sen toimivalta oli rajoitettu yh-

⁵⁷ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 25.4.1916, 14 §, 16 §. Tamperelaisten työväenosuuskauppojen komitean arkisto. TA.

⁵⁸ Rantatupa 1979, s. 57.

⁵⁹ Pellavatehtaan työväen osuuskaupan kevätkokouksen pöytäkirja 30.4.1916, 3 §. Pellavatehtaan työväen Osuuskaupan jäsenten pöytäkirjat 1911-18. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan arkisto. TA.

⁶⁰ Kanerva & Heinivaara 1950, s. 134.

⁶¹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 26, 28.8.1916 ja 29, 29.9.1916, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvelautakunnan arkisto. TKA; ”Elintarpeiden kalliit hinnat ja Tampereen työväestö”, Kansan Lehti 242, 18.10.1916, s.2.

deksi vuodeksi. Tässä yhteydessä myllylaitos päätettiin lopettaa ja mylläri irtisanoa. Myös halkokauppaan oli tarkoitus panna lappu luukulle.⁶² Käsitys oli ilmeisesti väärinymmärrys. Asiaa mitenkään selittämättä toimikunnan tai valtuuston pöytäkirjoissa elintarvetoimikunnan toiminta jatkui normaalisti taas elokuussa.

Työläiskuluttajien osuuskaupat olivat valmiit tiivistämään yhteistyötään. Kesällä pidetty SOK:n kokous oli päättynyt tilanteeseen, jossa edistysmieliset katsoivat oman aatteellisen järjestön perustamisen välttämättömäksi. Viljasen osuus kokouksessa oli ollut huomattava, sillä hän toimi sekä SOK:n kokouksen että edistysmielisen osuuskauppaväen ryhmäkokouksen puheenjohtajana.⁶³ SOK:n jakaantumista tutkinut Kyösti Suonoja on päättänyt tulokseen, että porvarillisen ns. puolueettoman suunnan todellinen johto oli Hannes Gebhardin ja suomalaisen puolueen hallitseman Pellervo-seuran käsissä, jotka pitivät maanviljelijöiden etua ja valtaa tärkeämpänä kuin osuuskauppaliikkeen yhtenäisyyttä. Pellervo-seura pelkäsi, että maalaiset joutuisivat kaupunkisocialistien määräysvallan alaisiksi, joten oli parempi tehdä kertakaikkinen ero. Osuusliikkeen jakautuminen oli siis yksi yhteiskunnan hajoamisen merkeistä. Se, mistä kokouksissa riideltiin, oli vain pintakuohua.⁶⁴

Tampereen osuuskauppojen yhteinen komitea kutsuttiin koolle kesän jälkeen syyskuussa. K.M. Evä valittiin kokouksen puheenjohtajaksi. Hän selosti osuuskauppojen keskittämisestä koituvia etuja ja kertoi Tampereen Työväen Osuuskaupan johtokunnan päätyneen tarjoamaan kauppaansa täkäläisten toisten työläisosuuskauppojen ostettavaksi. Yhteistoiminta ulotettiin myös mm. kansakoululasten ravitsemustilanteen parantamiseen. Sekä Pellavatehtaan Työväen Osuuskauppa että Tampereen Työväen Osuuskauppa olivat molemmat myöntäneet varoja toimintaan.⁶⁵ Näin työläisosuuskaupat tavallaan ottivat vastuuta kansalaisten ravitsemustilanteesta. Tarkoitus ei ollut kilpailla elintarvetoimikunnan kanssa vaan täydentää sen työtä.

Syksyllä voista ja maidosta tuli entistä pahempi puute, joka johti niiden rajahintojen nopeaan kohoamiseen. Hintojen kohoamisen taustalla tulkittiin olevan keinottelu, jota vastaan yhteinen komitea otti kantaa. Komitean mielestä tavaran varastoiminen hintojen korotusten toivossa olisi saatava loppumaan, kun hinnat olivat jo karanneet korkeiksi. Maito- ja voikeinottelun lopettamisen lisäksi vaadittiin myös polttopuille rajahintoja.⁶⁶ Voita ehkä voitiinkin varastoida joksikin ajaksi, mutta maitoa ei voinut säilyttää piilossa pitkää aikaa. Kyse ei ollut tuottajien piilovarastoista vaan puute johtui Suomen ja Venäjän erilaisesta hintatasosta. Venä-

⁶² Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 25, 30.5.1916, 1-2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁶³ Kansan Lehti 133, 13.6.1916, s. 3.

⁶⁴ Suonoja 1968, s. 202-204; Perko 1979, s. 172.

⁶⁵ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 9.9.1916, 21-22 §. Tamperelaisten työväenosuuskauppojen komitean arkisto. TA.

⁶⁶ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 9.9.1916, 23 §. Tamperelaisten työväenosuuskauppojen komitean arkisto. TA ; Simonen väittää, että voin vienti Venäjälle kiellettiin syksyllä kokonaan. Rantatupa sanoo, ettei sitä uskallettu kokonaan kieltää. Rantatupa on todennäköisesti oikeassa. Simonen 1955, s. 111; Rantatupa 2004, s. 281.

jälle vietävästä maidosta tuottaja sai maidonvälittäjiltä yli puolet enemmän kuin kotimaan kysyntään menevästä maidosta.⁶⁷

Hintaseurantaa varten osuuskaupoilla oli yhteinen hinnoittelukomitea, mutta se ei ollut voinut kokoontua kesällä kesälomien vuoksi. Hintoja oli kuitenkin ollut kesälläkin pakko pitää päivän hintojen tasalla, jotta osuuskuntien jäsenkunnan ulkopuoliset asiakkaat eivät olisi tyhjentäneet osuuskuntien varastoja. Kun Tampereen Työväen Osuuskaupan varastosta oli loppunut halpa kahvi, nostivat muutkin kahvin hintoja, koska ei ollut soveliasta, että osuuskaupoilla olisi ollut eri hinnat.⁶⁸ Osuuskaupat eivät halunneet käydä keskenään hintakilpailua. Osuuskauppojen kalliin kahvin vuoksi työväenyhdistyksen ravintolan kahvilanpito kävi kannattamattomaksi, ja yhdistyksen taloustoimikunta joutui etsimään halvempia raakakahvintoimittajia, vaikkakin huonolla menestyksellä. Myös osuuskaupoissa myytävä venäläinen sokeri oli työväenyhdistyksestä turhan kallista. Yksityiskaupasta ostettu sokeri oli halvempaa.⁶⁹

Syyskuun loppupuolella järjestettiin yleinen kuluttajakokous. Kokouksen puheenjohtajaksi valittiin Emil Murto. Ponsiehdotukset kokoukselle oli laatinut Lauri Letonmäki. Keskeiset vaatimukset olivat, että elintarvikkeita oli toimitettava kauppoihin tarvittaessa vaikka pakkokeinoilla. Samalla piti tarvikkeiden rajahintaa laskea. Kokous syytti kaupunginvaltuustoa puuhastelusta pikkuasioiden parissa. Se halusi, että elintarve-toimikunta muodostettaisiin uudestaan niin, että siihen saisi valita myös työväen osuuskaupat ja sos.dem. kunnallisjärjestö edustajat. Toimikunta tarvitsi riittävästi varoja hankkiakseen kaupunkiin elintarpeita, joita se sitten voisi korttijärjestelmällä tasaisesti jakaa kuluttajille. Kokous halusi kertoa myös kokoukseen osallistujille, että odotettavissa olisi vallitsevan tilanteen vuoksi palkkataisteluja, joten kaikkien piti liittyä ammatillisiin järjestöihin. Kokous valitsi viisihenkeisen komitean viemään kokouksen päätökset valtuustolle tiedoksi. Sama komitea sai ryhtyä toimiin vakituisten työväenjärjestöjen oman elintarvekomitean perustamiseksi, johon edustajiaan saisi valita osuuskaupat, ammatilliset järjestöt ja sos.dem. kunnallisjärjestö. Komitean piti valvoa kuluttajien etuja elintarvikekysymyksissä.⁷⁰

Ehdotuksen mukainen työväenjärjestöjen yhteinen elintarvekomitea perustettiin. Siihen olivat Tampereen työväenyhdistyksen ammattiosastojen johtokunnat yhteisessä kokouksessaan valinneet rouvat Ida Järvisen ja Olga Kannon, sekä värjäri Kustaa Salon ja herra A. Helinin.⁷¹ Työväen elintarvekomitean käsiteltäväksi

⁶⁷ Rantatupa 1979, s. 57.

⁶⁸ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 9.9.1916, 26 §. Tamperelaisten työväenosuuskauppojen komitean arkisto. TA.

⁶⁹ Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 28.8.1916, 160 § ja 13.9.1916, 174 §. Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

⁷⁰ Kuluttajien yhteisen kokouksen pöytäkirja 24.9.1916, 1-2 §. Cd:1 Muut pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

⁷¹ Tampereen T.Y:n ammattiosastojen johtokuntain yhteisen kokouksen pöytäkirja 29.9.1916, 5 §. Cd:1 Muut pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

ajatelluista asioista akuutein oli Isäntäyhdistyksen ajaman vuokrien korotushankkeen estäminen.⁷² Työväenjärjestöjen yhteisen elintarvekomitean pöytäkirjoja ei ole löytynyt, joten sen kokonaismerkitystä on vaikea arvioida. Näkyvintä sen toiminta oli erilaisissa työväen elinolosuhteisiin liittyvien valitusten käsittelyssä. Työväen elintarvekomitea lienee ollut myös se organisaatio, joka käytännössä järjesti suuria joukkokokouksia keskustelemaan elintarvikekysymyksistä. Työläisten joukkokokoukset herkästi alistivat mm. Tampereen elintarvetoimikunnan toiminnasta esitettyjen väärinkäytösepäilysten tutkinnan sille. Ilmoituksia erilaisista elintarvikeasioihin ja vuokranantajiin liittyvistä epäkohdista vastaanottaakseen toimikunta piti jonkin aikaa vakituista vastaanottoaikaa työväentalolla, mutta sen omien sanojen mukaan tästä toiminnasta ei ollut sanottavampaa hyötyä. Toimikunta toivoi kuitenkin, että sen jäseniin otettaisiin suoraan yhteyttä.⁷³ Nimilistaa toimikunnan jäsenistä ei julkaistu. Työväenjärjestöjen elintarvekomitea oli eräänlainen kuluttajien itsensä nimittämä, poliittisesti virittynyt epävirallinen kuluttajainsuojalautakunta, jonka pääasiallinen tehtävä oli pitää silmällä virallista elintarvikkeiden jakamista ja vuokranantajia, jottei työläiskuluttajien etuja unohdettaisi.

Syyskuun alkupuolella elintarvetoimikunta ja rahatoimikamari pitivät yhteisen kokouksen. Moni rahatoimikamarissa toimiva valtuutettu ei vielä nähnyt tilanteen vakavuutta. Keskustelun jälkeen tosin rahatoimikamari myönsi varat polttopuiden ostamiseksi kaupunkiin sekä elintarvetoimikunnalle rahat 10.000 hehtolitrin syömäviljavaraston hankkimiseksi. Samassa kuussa elintarvetoimikunta keskusteli myös meijerien edustajien kanssa, jotka senaatti oli määrännyt toimittamaan Tampereelle maitoa rajahinnoilla. Kyseiset Urjalan, Humppilan ja Toijalan meijerit ilmoittivat kärsivänsä tämän määräyksen vuoksi tappioita, kun ne olivat tähän järjestelyyn pakotettuja. Ne olivat aikoneet myydä maitonsa Pietariin, jossa ei ollut rajahintaa. Meijerit yrittivät neuvotella huojennuksia mm. kuljetuskustannuksiin eli kaupunki ottaisi kontolleen ajo- ja jakelukustannukset, mutta elintarvetoimikunnalla ei ollut tähän valtuuksia.⁷⁴ Samassa syyskuun lopun kokouksessa puheenjohtaja ilmoitti, että Hämeen lääninhallituksesta oli tullut tieto, jonka mukaan Tampereelle oli tulossa jatkossa aikaisempaan normaaliin voinkulutukseen nähden vain alle 10 % suuruinen erä. Toimikunta ei kuitenkaan kyennyt tekemään minkäänlaisia päätöksiä siitä, miten se olisi kaupunkilaisille jaettava.⁷⁵

⁷² Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 9.10.1916, 4 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 354. . D265. TW.

⁷³ Kansan Lehti 294, 19.12.1916, s. 3; TTY:n johtokunta ehdotti työväen elintarvikekomitealle, että se järjestäisi kokouksia muuallakin kuin työväentalolla, koska niistä hyötyvät yhtä paljon järjestäytymättömät kuin järjestyneet työläiset. Tampereen työväenyhdistyksen johtokunnan pöytäkirja 22.11.1916, 433 § (10). Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

⁷⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 30, 30.9.1916, 1 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Rahatoimikamarin kirje valtuusmiehille 4.9.1916, jäljennös. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁷⁵ Aikaisempi määrä oli ollut 575 dritteliä ja jatkossa jakoerä olisi 42 dritteliä viikossa. Yksi dritteli ("tynnyri") vastasi 51 kiloa, joten koko Tampereen väestölle oli luvassa vain 2150 kg voita viikon kulutusta varten. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 30, 30.9.1916, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

Maitoasiaa toimikunta kuitenkin ryhtyi järjestämään. Sitä joudutti valtuuston päätös 3.10.1916, jolla asetettiin toimikunnan käytettäväksi tarpeelliset varat voin ja maidon puutteen poistamiseksi. Raha-asiain valiokunta ja elintarvetoimikunta pitivät yhteisen kokouksen, jossa mietittiin, millaisilla toimenpiteillä puute oli poistettavissa ja tietenkin myös, paljonko se maksaisi. Mikäli kaupunki ottaisi vastatakseen kuljetuskustannukset, olisi ilmeisesti maitoa mahdollista saada enemmän. Nähtiin selvästi, että jollei elintarpeiden hankintaa voitaisi merkittävästi lisättävä, olisi otettava käytäntöön korttijärjestelmä, jonka järjestäminen ei sekään olisi kaupungille ilmaista. Maidon ja voin rajahinnoista vallitsi kahdenlaista näkemystä. Valtuuston esimies Einar Ahlman kannatti rajahintojen poistamista ainakin koetteeksi, kun taas pormestari Caselius ehdotti hintojen korottamista määrään, joka houkuttelisi kaupungin lähiympäristön tuomaan tuotteitaan myytäväksi. Toistaiseksi hintoihin ei kuitenkaan puututtu. Yhteiskokous päätti ehdottaa valtuustolle, että Tampereen sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö saisi valita yhden lisäjäsenen elintarvetoimikuntaan.⁷⁶ Elintarvetoimikunta päätti ostaa omat maitoasiat, ja ryhtyi neuvottelemaan Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan sekä Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan kanssa maidonmyynnin myyntipalkkioista ja -ehdoista. Voikaupan siirtämiseksi korttijärjestelmään ryhdyttiin neuvottelemaan Lauri Rosendahlin ja Yrjö Raevuoren kanssa, josko jompikumpi suostuisi ottamaan sen suunnittelun huolekseen. Työhön olisi kuulunut myös tilaston tekeminen työväen elinkustannusten noususta sota-aikana.⁷⁷ Halukkuutta ei ilmeisesti ollut kummallakaan. Voikauppa ei vielä mennyt kortille, mutta tarve siihen oli kuitenkin ilmeinen. ”Voin ja maidon jakelusta ei tule yhtään mitään ilman korttijärjestelmää” joutui voinmyyntiin erikoistuneen Osuusliike Parhaan toimitusjohtaja Pohjannoro toteamaan Kansan Lehdelle, kun tehdastyöläisille tarkoitettu osuusliikkeen järjestämä jakelu epäonnistui satojen jonossa seisoneiden asiakkaiden jäätyä ilman voita.⁷⁸ Voin saamiseksi kotimaan kysyntään lokakuun puolivälissä sallittiin voinviennin jatkaminen. Kuudennes kauppaan tulleesta voista saatiin viedä Venäjälle. Valion ehdotuksen mukaisesti rajahintaa samalla nostettiin.⁷⁹

2.5 Työväen vaikutusvalta kasvoi kun pula paheni

Työväestön aktiivisuus ja työväen oma elintarvelautakunta pakottivat tarkistamaan myös kaupungin elintarvetoimikunnan koostumusta, jotta sen uskottavuus säilyisi kuluttajien silmissä. Työväen kulutusosuustoiminta oli vahvistumassa sekä jäsenmäärän kasvun että organisatoristen muutosten avulla, kun Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskauppa fuusioi itseensä Tampereen Työväen Osuuskaupan. Se merkitsi toisaalta myös sitä, että työväenyhdistys irtautui aktiivisesta kulutusosuustoiminnasta. Vaikka Tampereen Työväen Osuuskauppa olikin työväenyhdistyksestä irrallinen itsenäinen kaupallinen yritys, ne olivat kuitenkin läheisissä suhteissa. Osuuskaupan hallinto oli koostunut käytännössä työväenyhdistyksen aktiivijäsenistä. Työ-

⁷⁶ Pöytäkirja Tampereen valtuuston raha-asiainvaliokunnan ja elintarvetoimikunnan yhteiskokouksesta 6.10.1916. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁷⁷ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 31, 10.10.1916, 1-3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁷⁸ Kansan Lehti 262, 11.11.1916, s. 2.

⁷⁹ Simonen 1955, s. 111.

väenyhdistys harjoitti ravintolatoimintaa, joten sille jäi edelleen elintarvikekysymyksissä ”oma lehmä ojaan”.

Lokakuulle 1916 asti elintarvetoimikunnan koostumus oli pysynyt muuttumattomana. Kiristymässä oleva elintarviketilanne ja kallistuvat elinkustannukset lisäsivät työväestön tyytymättömyyttä, mistä yleinen kulluttajakokous oli vain yksi myrskyvaroitus. Työväestöä rauhoittaakseen valtuusto päätti lisätä elintarvetoimikuntaan toisenkin työväen edustajan, ja sen vuoksi lähestyi lokakuun puolivälissä sos.dem. kunnallisjärjestöä kehottaen tätä valitsemaan yhden lisäjäsenen elintarvetoimikuntaan. Kunnallisjärjestö valitsi K.M. (Kustaa Mikko) Evän ja tämän varamieheksi Anton Huotarin.⁸⁰ Evä aloitti elintarvetoimikunnan virallisena jäsenenä marraskuun alussa 1916. Käytännössä tämä tarkoitti työväenliikkeen mutta myös osuustoimintamiesten painoarvon nousua, sillä Evä oli toiminut Tampereen Työväen Osuuskaupan johtokunnassa 1914–16 ja sen puheenjohtajanakin v. 1915 sekä 1916. Evä säilytti vahvan asemansa Tampereen työväen osuuskauppojen yhteisessä toiminnassa tultuaan mm. valituksi yhteiseen sihteerivirastoon. Hän oli myös valtakunnan tasolla tunnettu osuuskauppapoliitikko. Hänet oli valittu edistysmielisten osuuskauppojen ryhmäkokouksessa valtuuskuntaan edustamaan Tampereen piiriä. Vaikka uuden Kulutusosuuskuntien Keskusliiton perustamista puuhasikin etupäässä helsinkiläisistä osuuskauppamiehistä koostunut keskuskomitea, koko maan eri osuuskauppapiirejä edustanut valtuuskunta oli kuitenkin esimerkiksi tarkistanut sääntöehdotukset ja päättänyt uuden keskusliiton perustamisessa noudatettavista menettelytavoista ja uuden lehden perustamisesta.⁸¹

Samoihin aikoihin kun Evä liittyi elintarvetoimikuntaan, Tampereen Työväen osuuskauppa siirtyi Finlayson & Kumpp. Työväen osuuskaupan haltuun.⁸² Samassa kunnallisjärjestön kokouksessa, missä Evä valittiin elintarvetoimikuntaan, valittiin myös elintarvetoimikunnan aloitteesta viisi työväenoloihin perehtynyttä asiantuntijaa, jotka toimikunta saattoi kutsua kanssaan neuvottelemaan elintarvikekysymyksistä.⁸³ Asiantuntijoiksi kokous valitsi Kustaa Salon, Oskari Nurmen, J. Ahosen, Ida Järvisen ja Väinö Vankkojan. Näistä vain Ahosella

⁸⁰ Tampereen kaupungin painettuun vuosikertomukseen on tässä kohdassa pujahtanut painovirhe. Vuosikertomus väittää valituksi tulleen Emil Viljasen, joka kuitenkin oli ollut toimikunnan jäsenenä alusta pitäen. Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta v. 1916, s. 88.

⁸¹ Kulutusosuuskuntien Keskusliiton perustavan kokouksen pöytäkirja, s. 7-8. Julkaistu teoksessa Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustajakokouspöytäkirja 1917. Helsinki 1917.

⁸² Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan vuosikertomus 1917, s. 5. Tampere 1918.

⁸³ Asiantuntijat osallistuivat kokouksiin vain 17.11., 22.11. ja 27.11. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. Jalasvaaran mukaan elintarvetoimikunnassa oli edustettuna syksyllä 1916 (vuosiluvun viimeinen numero näyttää tosin olevan tekstissä 7, mutta se ei voi pitää paikkaansa) vain kaksi sosialistia. Lukumäärä pitää paikkansa, mutta Evän lisäksi toimikunnan jäsenenä oli Viljanen. Jalasvaaran mainitsema toinen edustaja Mattsson oli toimikunnan palkkalistoilla toimitusjohtajana. Jalasvaara ei myöskään huomioi mitenkään näitä muita puhevaltaisia työläisedustajia. Jalasvaara 1987, s. 49. Jalasvaara ei ole ainoa, joka oli unohtanut Viljasen. Myös sos.dem. kunnallisjärjestön toimintakertomus kyseiseltä vuodelta muistaa vain Evän työväen edustajana elintarvetoimikunnassa. Tämä oli todennäköisesti piikki Viljaselle, jonka oli menettänyt asemansa. Evän tehtäväksi oli merkitty, että ”hänen kauttaan saadaan selville omistavan luokan menettely elintarveasiassa”. Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön toimintakertomus vuodelta 1916. Da:1 Lähetettyjen asiakirjojen toisteet. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

oli syvällisemmin osuustoiminnallisen yrityksen hoidosta kokemusta, koska hän oli jäsenenä Pellavatehtaan osuuskaupan johtokunnassa.⁸⁴

Pellavatehtaan Työväen Osuuskauppa piti syyskokouksensa 15. lokakuuta. Sille esitellyssä huhtikuusta lokakuuhun ulottuvassa osavuosikatsauksessa kerrottiin, että tilanne markkinoilla ei ollut kohentunut. Kesäkausi oli tosin ollut helpompi, mutta syksyn tultua saapui myös yleinen pulakausi. Osuuskunta oli jonkin verran pystynyt varautumaan pulaa hankkimalla mm. jauhoja, ryynejä ja kristallisokeria varastoihin. Pilaantumisen riskin takia ei voita ja lihaa voitu varastoida kesällä, ja syksyn tullen niitä ei enää saatu. Lihasta, maidosta ja voista oli jo kesällä alkanut puute, joka pakotti osuuskunnan jo toisen kerran kääntymään viranomaisten puoleen. Vaikean tavaroiden hankinnan, korkeiden hankintahintojen sekä rajahintojen vuoksi oli joitakin tavaroita jouduttu myymään ostohinnalla, joitain jopa ostohintaa alempaan hintaan. Hankintaa kaikesta huolimatta jatkettiin, koska pidettiin tärkeimpänä saada tuotteet jäsenille, eikä ostovoittotavoitetta asetettu ensisijaiseksi. Edellisen vuoden vastaavaan ajanjaksoon verrattuna liikevaihto oli kolminkertainen, joka johtui osittain kohonneista hinnoista, mutta myös jäsenmäärän kaksinkertaistumisesta ja uusista myyntipaikoista. Jäsenmäärän kaksinkertaistuminen osoitti, että edellisenä vuonna johtokunnan joukkoeroamisen⁸⁵ yhteydessä esitetyt pelot jäsenkunnan massaeroamisista ja osuuskaupan surkastumisesta olivat olleet turhia. Kokouksessa ei muuten käsitelty elintarviketilannetta, paitsi vastauksessa erään jäsenen kysymykseen epätasa-arvoisesta maidonjaosta. Kysymykseen vastattiin, että maitoa on jaettu niin paljon kuin sitä oli saatu, joten oli mahdollista, että joillekin jäsenille sitä ei ollut riittänyt. Osuuskunnan jäsenluku oli noussut yli kahdentuhannen ja maidonsaanti oli vaikeaa.⁸⁶

Finlayson & Kumpp. Työväen Ok piti varsinaisen syyskokouksensa samana päivänä. Kokous sai todeta tyytyväisenä, että sekä liikevaihto että jäsenmäärä olivat entisestään kasvaneet. Leipomon tuotanto oli myös noussut mutta kysyntä oli paljon suurempi kuin mitä tuotantomahdollisuudet olivat. Leipomon laajentaminen ja tuotannon lisääminen olivat hallinnon suurimpia huolia. Kun oman leipomon laajentaminen oli rau-

⁸⁴ Ensimmäiset merkinnät K.M. Evästä elintarviketoimikunnan pöytäkirjoissa ovat 25.10.1916 ja 28.10.1916, jolloin hän osallistui kokouksiin sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön edustajana, koska valtuusto ei ollut ehtinyt vielä hyväksyä häntä toimikunnan viralliseksi jäseneksi. Kokoukseen 25.10. osallistuivat myös maistraatin jäsenet. Elintarviketoimikunnan pöytäkirja 33, 25.10.1916, 34, 28.10.1916 ja 35, 2.11.1916. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen Osuuskauppaliike 25 vuotta, s. 32; Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 17.10.1916, 2-3 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 7.11.1916, 422 §. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1916, mf 21. TKA; Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustajakokouksen pöytäkirja 1917, s. 39. Helsinki 1917. J. Ahonen oli Pellavatehtaan Työväen Ok:n johtokunnan jäsen ja sen varapuheenjohtaja 1914-1917, käytännössä E. Murron ollessa kansanedustajana myös puheenjohtaja. Väinö Vankkoja toimi sisällissodan jälkeen v. 1919 Osl. Voiman hallintoneuvostossa. Tampereen Osuuskauppaliike 25 vuotta, s. 77, 79.

⁸⁵ Osuuskunnan johdosta olivat eronneet porvarilliset jäsenet, joista osa oli myöhemmin perustamassa Tampereen osuuskauppaa.

⁸⁶ Pellavatehtaan työväen osuuskaupan syyskokouksen pöytäkirja 15.10.1916, 5 §, 7 §. Pellavatehtaan työväen Osuuskaupan jäsenten pöytäkirjat 1911-18. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan arkisto. TA.

ennut, osuuskauppa pyrki kasvattamaan leiväntuotantoa vuokraleipomoilla. Sopivia omaksi hankittavia leipomoja ei ollut saatavilla.⁸⁷

Osuuskauppojen johtokuntien yhteisessä kokouksessa Anton Huotari ilmoitti saaneensa virkateitse kutsun senaattiin antamaan lausuntoa kansanedustajan ominaisuudessa kuluttajain puolesta rajahintakysymyksessä elintarvetavarain suhteen. Lausuntoa hän ei kuitenkaan halunnut antaa ilman kuluttajajärjestöjen päätöstä. Huotaria ohjeistettiin antamaan senaatille kirjallinen lausunto, jossa hän vaatisi, ettei rajahintoja enää korotettaisi ja että rajahinnat määrättäisiin myös polttopuille, kaloille, kankaille ja kengille. Senaatin pitäisi säätää pakkomyynti sekä saattaa keinottelijat lukkojen taakse. Kokouksessa nousi esille myös ehdotus, että osuuskaupat perustaisivat yhteisen elintarvekomitean pitämään silmällä keinottelua ja tekemään mahdollisia yhteishankintoja. Tätä ehdotusta ei kuitenkaan kannatettu, koska kuluttajien yhteinen kokous oli jo asettanut työväen yhteisen elintarvetoimikunnan ja kotimaisilta markkinoilta ei yhteisostoja voinut tehdä.⁸⁸

Yksittäiset kunnalliset elintarvelautakunnat kokivat olevansa voimattomia hoitamaan asioita, jotka olivat paljon niiden toimivaltaa laajempia ongelmia. Oli selvästikin tarve saada elintarvelautakunnat yhteistoimintaan. Jyväskylän elintarvelautakunnan sihteeri Spets kävi henkilökohtaisesti Tampereella elintarvetoimikunnan kokouksessa tekemässä esityksen, että pitäisi järjestää laaja kaupunkien elintarvelautakuntien yhteiskokous, koska sillä olisi jo painoarvoa myös senaatin suuntaan. Toimikunta päätti pyytää valtuudet valtuustolta sellaisen järjestämiseen. Valtuusto hyväksyi yhteistoiminnan.⁸⁹ Kuntainvälistä elintarvekomiteaa ei kuitenkaan perustettu Tampereella vaan Helsingissä helmikuussa 1917. Kuntainvälisen yhteistoiminnan innokkaimpia edistäjiä oli Vakuutusyhtiö Suomen toimitusjohtaja, mutta myös SOK:n johtelimesta toiminut W. Lavonius, josta tuli kuntainvälisen elintarvetoimikunnan puheenjohtaja maaliskuussa 1917. Samassa lautakunnassa toimivat myös edistysmielisen osuustoimintaliikkeen sosialistit Tanner ja Wuolijoki, joten osuustoimintamiehet olivat kuntainvälisenkin yhteistoiminnan peräsimessä.⁹⁰

2.6 Sokeri, voi ja perunat kortille – toimikunta pestaa toimitusjohtajan

Evän liittyminen elintarvetoimikuntaan vahvisti sekä toimikunnan työläisedustusta että osuustoimintamiesten asemaa. Tampereen työläisosuuskunnat olivat astuneet ensimmäisen askeleen kohti yhtä suurta paikkakunnan osuusliikettä. Ne olivat myös tyytyväisiä liikevaihtoon. Leipomoa vain toivottiin suuremmaksi.

⁸⁷ Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan varsinaisen syyskokouksen pöytäkirja 15.10.1916, 5 §, 11 §, 12 §. Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan arkisto. TA.

⁸⁸ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 18.10.1916, 27-30 §. Tamperelaisten työväen osuuskauppojen komitean arkisto. TA.

⁸⁹ Näyttää tosin siltä, että valtuusto ehti käsitellä asian jo ennen kuin elintarvetoimikunta. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 32, 18.10.1916, 1 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 17.10.1916, 407 §. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1916, mf 21. TKA.

⁹⁰ Rantatupa 1979, s. 63-64.

Osuuskauppojen puolesta rajahinnat voitaisiin hyvin ulottaa teollisuustuotteillekin. Vuoden 1916 aikana noin kolmannes Suomen osuuskaupoista oli ottanut käyttöön useiden tavaroiden jaossa korttijärjestelmän. Lopuissa kaupoissa oli rajoitettu tavaramäärien jakoa muulla tavoin. Joitain tuotteita osuuskaupat myivät vain jäsenilleen. Tällaisia olivat tyypillisesti sokeri, vehnä- ja ruisjauhot, tulitikut, voi, kahvi ja silakat. Myyntihinta näissä tuotteissa oli yleensä paikkakunnalla vallitsevaa hintatasoa alhaisempi.⁹¹ Osuuskauppaväki oli siis muita valmiimpi ottamaan käyttöön korttitalouden, kun sen aika koitti.

Jotkut elintarvetoimikunnan jäsenet alkoivat saada kiittämättömästä työstä kyllikseen. Kansan Lehden arvosteluista⁹² suivaantunut pormestari Caselius ilmoitti jättäytyvänsä muiden töidensä vuoksi pois, jolloin elintarvelautakunnan puheenjohtajan paikka tuli avoimeksi. Osasyynä Caseliuksen kieltäytymiseen jatkosta oli epäilemättä myös se, että puheenjohtajana toimiminen oli hyvin työlästä, sillä puheenjohtajan piti panna toimeen toimikunnan päätökset. Organisaatiota päätettiinkin sen vuoksi muuttaa. Marraskuussa 1916 valtuusto valtuutti elintarviketoimikunnan valitsemaan toimikunnan päätösten toimeenpanijaksi toimitusjohtajan. Caselius ei siitä huolimatta halunnut enää jatkaa puheenjohtajana. Valtuusto yritti löytää uudeksi puheenjohtajaksi sille mieluista henkilöä, mutta rahatoimikamarin puheenjohtaja Axel Tammela, Isak Julin ja S.A. Nylund yksi toisensa jälkeen kieltäytyivät.⁹³

Mahdollisesti Vuorellakin oli aikomuksia jäädä pois toimikunnasta. Kansan lehti kertoi 7.11.1916, että J.O. Vuori oli valittu Keski-Suomen maakauppiaiden Tukkukauppaosakeyhtiön toimitusjohtajaksi. Arvelun mukaan SOK:n johto oli ajatellut Tampereen konttorin johtajanpaikkaa omille suosikeilleen, eikä Vuori halunnut olla esteenä. Vuori jäi kuitenkin entiseen toimeensa.⁹⁴ Erohuhujen taustalla saattoi olla epätietoisuus siitä, oliko Vuori lojaalinen SOK:n johdon linjalle osuuskauppakysymyksessä. Samoihin aikoihin pidettiin edistysmielisten (kuluttajavaltaisten) osuuskauppojen aatteellisen keskusjärjestön Kulutusosuuskuntien Keskusliiton (KK) perustava kokous 12.–13.11.1916.⁹⁵ SOK:ta arvosteltiin siitä, että se ei kyennyt toimittamaan siirtomaatavaroita osuuskaupoille läheskään riittävässä määrin. Samoin tyytymättömyys SOK:n hintapolitiikkaa kohtaan oli kasvanut.⁹⁶ KK:n perustamisen jälkeen kokous keskusteli oman tukkuliikkeen perustamisesta, mutta katsoi sen vaativan liikaa varoja. Ilmaistiin myös pelko siitä, että SOK:n haluaisi varmasti nujertaa syntymässä olevan kilpailevan tukkukauppaliikkeen kaikin keinoin. Toisaalta arveltiin myös, että

⁹¹ Rinne 1941, s. 44.

⁹² Kyseinen kirjoitus ”Tampereen maistraatti maanomistajain asialla” ilmestyi Kansan Lehdessä 16.10.1916. Kirjoitus oli syntynyt siksi, että Caselius oli allekirjoittanut maistraatin anomuksen voimaa ja maidon rajahintojen korottamiseksi. Lehti oli arvostellut Caseliuksen tilanomistajana hyötyvän hintojen noususta. Caselius ei kuitenkaan omistanut lehmää, joten arvelulla ei ollut asiallista pohjaa. Kansan Lehti 239, 16.10.1916, s. 1; Kansan Lehti 245, 23.10.1916, s. 2.

⁹³ ”Tampereen elintarvetoimikunta ja sen puheenjohtaja”, Kansan Lehti 259, 8.11.1916, s.2. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 7.11.1916, 426 §. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1916, mf 21. TKA.

⁹⁴ Kansan Lehti 258, 7.11.1916, s. 2; Kansan Lehti 277, 29.11.1916, s.2.

⁹⁵ Kulutusosuuskuntien Keskusliiton perustavan kokouksen pöytäkirja. Julkaistu teoksessa Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustajakokouspöytäkirja 1917. Helsinki 1917.

⁹⁶ Kansan Lehti 161, 9.6.1916, s. 2.

pitämällä tavaraliike yhtenäisenä voitaisiin paikallinen hajaannus ehkäistä osuustoimintaliikkeen piirissä.⁹⁷ Jotkut isompien osuusliikkeiden kokousedustajat olisivat olleet valmiit luopumaan SOK:sta vaikka heti.⁹⁸ Toisaalta luopuminen oman tukkukaupan antamasta monipuolisesta taloudellisesta tuesta näyttäytyi pienemmille osuuskaupoille epämiellyttävän vaarallisena seikkailuna.

Elintarvetoimikunnan jäsenten työmäärä jatkoi kasvamistaan ja tehtävien hoito kävi yhä vaikeammaksi. Toimikunnan jäsenyyttä ei ollut tarkoitettu kokopäivätoimiseksi, joten siitä ei saanut palkkaa. Lokakuussa toimikunnan työmäärä kasvoi vielä rajummin kuin ennen. Kun lokakuussa Venäjän rahaministeriö määräsi Suomeen tuotavan sokerin tuontikiintiöksi 25,4 miljoonaa kiloa vuodessa,⁹⁹ senaatti ohjeisti lääninhallintoa ilmoittamaan kunnille sokerinjaon järjestelyistä. Vastuu sokerin hankinnasta tehtaista ja jakelun järjestelyistä jäi kunnille. Siirtymistä korttipohjaiseen jakelujärjestelmään suositeltiin. Senaatin kiertokirje kertoi, että Tampereelle tullaan lähettämään jatkossa 800 grammaa sokeria henkeä kohden kuukaudessa. Ilmoitus käsiteltiin maistraatin ja elintarvetoimikunnan yhteisessä kokouksessa. Se päätti ottaa sokerin jaossa käyttöön säännöstelykortit. Heti seuraavasta päivästä lähtien kaupunkilaisten oli mahdollista ryhtyä antamaan elintarvetoimikunnalle korttijärjestelmää varten tietoja siitä, kuinka monta henkeä kussakin taloudessa oli. Elintarvetoimikunta tallensi nämä kuluttajilta tulevat perhekuntaiset hakukortit omaksi kortistokseen, joihin tehtiin esim. merkinnät annetuista sokerikorteista.¹⁰⁰ Ravintoloiden ja muiden vastaavien yhteisökuluttajien sokerinsaannista ei ollut tullut selvää ohjetta.¹⁰¹ Sokerikortteihin otettiin mallia Helsingissä käyttöön otetuista korteista ja painotyön jälkeen niitä alettiin jakaa marraskuun alkupuolella. Myymälä avattiin Kaupungintalolla (Kauppakadun puoleinen ovi) 20.11.1916. Sokeriannos oli ehtinyt tosin sulaa 600 grammaksi sokeria henkilöä kohden kuukaudessa. Sokerikauppa siirtyi samassa yhteydessä kokonaan kaupungin haltuun.¹⁰² Senaatilta kuvernöörin kautta tuli nimittäin vielä määräys, että poliisilaitoksen oli takavarikoitava kauppaliikkeiden varastoissa ollut pala- kuin hienosokeri. Tampereella takavarikointi tehtiin 22.11.1916 alkaen. Sokeria ei kuljetettu kauppojen varastoista pois, vaan se asetettiin hukkaamiskieltoon. Määräys ulotettiin sekä yksityiskauppoihin että osuuskauppoihin.¹⁰³

Tampereen työväen osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous käsitteli asiaa takavarikointipäivänä ennen kuin oli tiedossa, miten elintarvetoimikunta aikoi sen suorittaa. Pellavatehtaan Työväen Osuuska-

⁹⁷ Kulutusosuuskuntien Keskusliiton perustavan kokouksen pöytäkirja, s. 22-24. Julkaistu teoksessa Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustajakokouspöytäkirja 1917. Helsinki 1917.

⁹⁸ Kulutusosuuskuntien Keskusliiton perustavan kokouksen pöytäkirja, osallistujalista s. 30-35. Julkaistu teoksessa Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustajakokouspöytäkirja 1917. Helsinki 1917.

⁹⁹ Suomessa harjoitettiin hyvin vähän sokerijuurikkaan viljelyä, joten kaikki raakasokeri oli tuotava ulkopuolelta.

¹⁰⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 33, 25.10.1916, 1 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹⁰¹ Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 28.10.1916, 227 §. Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

¹⁰² Kansan Lehti 253, 1.11.1916, s 1; Kansan Lehti 258, 7.11.1916, s 2. Kansan lehti 268, 18.11.1916, s. 2.

¹⁰³ "Kauppiasten sokerivarastot luovutettava kunnille", Kansan Lehti 270, 20.11.1916, s. 2; "Tampereelaisten kauppiasten sokerivarastot takavarikoitu", Kansan Lehti 272, 22.11.1916, s. 4; Rantatupa 1979, s. 54.

pan kaupanhoitaja Uusimäki esitti keskusteltavaksi, miten olisi meneteltävä, jos elintarpeita kuten vehnä-jauhoja, sokeria ym. elintarpeita tultaisiin viranomaisten taholta takavarikoimaan. Johtokunta ei selvästi kukaan ollut saanut mitään sisäpiirin tietoa toimikunnan työläisedustajilta. Ainoa paikalla ollut elintarvetoimikunnan asiantuntijajäsen, kokouksen puheenjohtajana toiminut J. Ahonen esitti arvelunaan, ettei takavarikointi koskisi osuuskauppojen varastoja. Mikäli kuitenkin tulisi paineita takavarikoinnin suorittamiseen myös osuuskauppojen varastoista, tulisi tavara jakaa sitä ennen jäsenille. Jos Ahosen esittämää jakoa todella suunniteltiin, oli toimenpide siis jo auttamatta myöhässä. Kokouksen osallistujat näkivät osuuskauppojen varastot yksityisluonteisina varastoina.¹⁰⁴ Kaksi päivää myöhemmin johtokunnat kokoontuivat jälleen, nyt tuhtuneena tapahtuneen takavarikoinnin vuoksi. Osuuskauppojen varastot olivat takavarikoitu ja kaikki osallistujat pitivät tekoa pahana. Sitä pidettiin samantasoisena toimena kuin jos yksityisperheeltä olisi viety kaapista heidän sokerinsa. Nyt teko kohdistui työväenluokkaan, jota sota-ajan rasitukset muutenkin kovalla kädellä kohtelivat. Kokoukseen osallistuneet eivät syyllistäneet tapahtumasta elintarvetoimikuntaa. Kokous valtuutti osuuskauppojen edustajat kirjoittamaan valituksen senaatin talousosastolle.¹⁰⁵ Näkemys osuusliikkeistä jonain muuna kuin kauppaliikkeenä on periaatteellisena kysymyksenä mielenkiintoinen.

Lähes samanaikaisesti kuin sokerinjakelu järjestettiin myös voijakelu. Senaatin maanviljelystoimikunta lähetti kaikille kuvernööreille 2.11.1916 päivätyn kirjeen, jossa se kertoi järjestävänsä voinjakelun niin, että korttijärjestelmää tai vastaavaa oikeudenmukaisen jakelun mahdollistavaa jakelujärjestelmää käyttävät kaupungit olisivat etusijalla voinjakelussa.¹⁰⁶ Kuvernööri lähetti pari viikkoa myöhemmin senaatin kiertokirjeen toimikunnalle, joka käsitteli asian tuoreeltaan. Se oli toki siihen jo varautunut. Sehän oli jo lokakuussa itse alkanut pohtia voimyyntin siirtämistä korttijärjestelmään.¹⁰⁷ Kaupungin voimyynti keskitettiin elintarvetoimikunnan voimyyntälään, joka avattiin kauppahallin myymälätiloissa pari päivää sokerimyyntälään avaamisen jälkeen 22.11.1916.¹⁰⁸ Tampere ennätti ensimmäisenä kaupunkina ottaa käyttöön korttijakelun voinjakelussa. Kaupunkiin saatua voita ei kuitenkaan riittänyt kuin 200 grammaa henkeä kohden (kahden viikon annos), joten päätettiin, että aluksi jaetaan vain tuo määrä, kunnes kaikki ovat kerta-annoksen saaneet.¹⁰⁹ Voin ja sokerin jako järjestettiin heti alusta pitäen niin, että lehti-ilmoituksin kerrottiin kuluttajille,

¹⁰⁴ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 22.11.1916, 32 §. Tamperelaisten työväen osuuskauppojen komitean arkisto. TA.

¹⁰⁵ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 24.11.1916, 33 §. Tamperelaisten työväen osuuskauppojen komitean arkisto. TA.

¹⁰⁶ "Voin jakelu kunnallisten elintarvelautakuntien tehtäväksi", *Kansan lehti* 265, 15.11.1916, s. 1.

¹⁰⁷ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 31, 10.10.1916, 6 § ja 38, 17.11.1916, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹⁰⁸ *Kansan Lehti* 270, 21.11.1916, s.1. Jostain syystä Työväenyhdistyksen talousvaliokunta ei ollut kuullut uutisia asiasta, ainoastaan "kuiskeita". Se jatkoi ainakin vielä joulukuussa voinhankintaa Maidonmyynti Oy:ltä. Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 25.11.1916, 291 § ja 4.12.1916, 314 §. Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

¹⁰⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 39, 18.11.1916, 1 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Rantatupa 1979, s. 58. Rantatuvan mukaan jaettava annos oli tässä ensimmäisessä jaossa 60 grammaa henkeä kohden. Lehti-ilmoituksissa ja jaosta kertovissa uutisissa ei kuitenkaan kerrota mitään annoksen

millä kortin numeroilla minäkin päivänä tavaraa oli saatavilla. Yleisesti ottaen kyseessä oli suositus, sillä tavaraa sai myös ”oman päivän” jälkeenkin, jos sitä oli vielä jaettavissa. Järjestelyllä pyrittiin vähentämään tungosta ja jonotusta, joka alituisen vaivasi korttikauppaa. Aikaisemmin voita myyneet yksityiskauppiat luonnollisesti protestoivat monopolijärjestelmää vastaan.¹¹⁰

Kaksi ensimmäistä kortille joutunutta tuotetta olivat hyvin erilaisia. Sokeria ei kotitarvekeinoin voinut valmistaa, joten sen kauppaa pystyttiin kohtalaisella helpoudella valvomaan. Voita taas oli perinteisesti tehty myös kotiloissa, eikä sen valmistusta pystytty mitenkään samassa määrin kontrolloimaan. Elintarvetoimikunnan piti tehdä sokeritilaukset kutakin kuukautta kohden etukäteen Sokeri-Keskus-Komiteata. Tilaukseen merkittiin myös esim. sairaaloiden ja apteekkien tarvitsemat määrät. Sokeri tuli säännöllisesti myöhässä. Toimikunnan jakaman sokerin määrää kuvaavassa viivadiagrammissa myöhästymiset näkyvät voimakkaana sahalaitakuviona, kun jako osui kuun vaihteeseen. Voin saannista oli periaatteessa sovittu vointarkastuslaboratorion kanssa, ja sitä tuli varsinkin säännöstelyajan ensimmäisen puolen vuoden ajan verrattain säännöllisesti huolimatta ajoittaisesta maitopulasta. Voita pystyttiin jakamaan verrattain runsaasti keväällä 1917 aina kesään asti. Vuoden 1917 kesäkuun huippuluvuista voin saanti kaupunkiin romahti saman vuoden marraskuuhun mennessä niin, että hädin tuskin yhtään voita tuli kaupunkiin. Sen jälkeen tilanne hiljalleen parani, vaikkei koskaan säännöstelytalouden aikana päässyt enää samoihin huippulukuihin.¹¹¹

Saadakseen vielä tarkemman kuvan kaupungin työläisten ahdingosta toimikunta päätti kääntyä työväenjärjestöjen puoleen, että näiden keskuudesta valittaisiin muutamia henkilöitä kokoamaan tietoja järjestöihin kuuluvien tuloista, menoista ja elintarvikkeiden kulutuksesta.¹¹² Tampereen työväenyhdistyksen johtokunta käsitteli asiaa marraskuussa. Johtokunta valitsi työväenyhdistyksen puolesta tietoja keräämään puheenjohtaja V. Kannon ja Kaisa Hildenin.¹¹³ Kivityöntekijöiden osasto nro 5:n kokouksessa joulukuussa valitettiin sitä, että elintarvetoimikunnalta tulleita tilastokaavakkeita oli mahdoton täyttää niin tarkasti kuin kaavake edellytti.¹¹⁴

Kauppojen henkilökunta, korttijärjestelmän suunnittelu, elintarvikkeiden hintojen sekä työntekijäin palkkojen tilastoiminen yms. hallinnollinen työ vaati useammankin kokopäivätoimisen hallinnollisen toimihenki-

poikkeuksellisesta koosta. Elintarvetoimikunta tilastoi myyneensä vuoden 1916 marraskuussa yli 6000 kiloa voita, jota olisi riittänyt 200 gramman annoksia yli 30.000 hengelle, todennäköisesti siis kaikille niille, jotka kortit ehtivät hankkia ja sitä käyttää kuun loppuun mennessä. Rantatupa 2004, s. 282; Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915-1919. Tampere 1921, s. 32, taulukko XII.

¹¹⁰ Kansan Lehti 276, 28.11.1916, s. 3; Yksityiskauppiaiden anomus maistraatille voin myynnin uudelleenjärjestämiseksi, Kansan Lehti 106, 9.5.1917, s. 2.

¹¹¹ Liite 3 ja liite 4.

¹¹² Kansan Lehti 269, 20.11.1916, s. 2.; Kansan Lehti 284, 6.12.1916, s.1.

¹¹³ Tampereen työväenyhdistyksen johtokunnan pöytäkirja 22.11.1916, 431 § (8). Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen johtokunnan pöytäkirjat 1915-1916. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

¹¹⁴ Suomen Kivityöntekijäin liiton osasto 5:n kokouspöytäkirja 13.12.1916, 5 §. Tampereen Kivimies ao pöytäkirja. Tampereen rakennustyöväen ammattiosasto 19:n arkisto. TA.

lön. Ensimmäiseksi valittiin sokerikaupan hoitaja. Marraskuun 2. päivän kokouksessa sokerikaupan hoitajaksi valittiin äänestyksen jälkeen kauppias Juho Kivinen. Evän ehdokkaana esiin nostama entinen Tampereen Työväen osuuskaupan kaupanhoitaja K.F. Mattsson jäi toiseksi, mutta hänelle soviteltiin seuraavaksi perunakaupan ja sitten voikaupan hoitajan tehtäviä, kunnes marraskuun ollessa jo pitkällä häneltä päätettiin kysyä, suostuisiko hän ottamaan toimitusjohtajan tehtävät. Soveliasia muita ehdokkaita ei löydetty – eikä enää ollut aikaa etsiäkään, kun toimikunnan kaupat olivat jo auki. Mattssonin pesti elintarvetoimikunnan toimitusjohtajana alkoi 28.11.1916.¹¹⁵

Liberaalisti ajatteleville talousmiehille ajat olivat kehnot. Aika ajoin talouspiirit ehdottelivat, että rajahinnoista yms. säätelystä pitäisi luopua ja siltä osin päästää vapaa kilpailu määräämään tavarankäytävyydestä ja hinnasta. Oli kuitenkin helppo osoittaa, että myös niiden tavaroiden, esimerkiksi silakka ja peruna, joille ei määritelty rajahintaa hinta kohosi ainakin samaa tai vielä nopeampaa tahtia kuin niiden, jotka olivat rajahintasaännöstelyssä, eikä eroa tavaroiden saamisessa juuri ollut.¹¹⁶ Perunaakin alkoi olla vaikea saada kauppoihin, vaikka siitä oli tullut melko hyvä sato. Ongelmat rajahinnoissa ja tavarankäytävyydessä olivat käytännössä kuluttajien ja tuottajien välisen ristiriidan synnyttämiä. Ne, joilla oli jotain myytävää, halusivat myydä tuotteensa mahdollisimman hyvällä voitolla. Ne, jotka eivät olleet ravinnon osalta omavaraisia, halusivat pitää kiinni kynsin hampain rajahinnoista. Käytännössä elintarvikepolitiikka oli tasapainoilua näiden kahden pyrkimyksen välillä.

Työväen yleinen kuluttajakokous marraskuun lopulla oli ensimmäinen kansankokous sen jälkeen, kun sokeri ja voi olivat joutuneet kortille. Työväen elintarvetoimikunnan puolesta kokouksessa alusti J. Ahonen kysymystä, mihin toimenpiteisiin olisi ryhdyttävä kärjistyneen elintarvepulnan vuoksi. Kokous käsitteli kysymyksiä ravintoaineittain. Sokerikysymyksessä kokous lausui sen toiveen, että sitä olisi jaettava vain kuluttajille ja jätettävä muut anomukset huomioonottamatta.¹¹⁷ Voita olisi samoin jaettava kuten sokeria, mutta jos tämä

¹¹⁵ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 27.11.1916. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen Osuuskauppaliike 25 vuotta, sivu 32; Tampereen elintarvikelautakunnan toimintakertomus 1915-19, s. 4. Jalasvaara mainitsee Mattssonin nimityksen voikaupan hoitajaksi, mutta jättää kokonaan mainitsematta, että Mattsson valittiin pian tämän jälkeen elintarvetoimikunnan toimitusjohtajaksi. Jalasvaara 1987, s. 27.

¹¹⁶ Suolasilakka katosi kaupoista lähes tyystin koko talvikaudeksi 1916-1917. Syynä ei kuitenkaan varsinaisesti ollut suolasilakan puute, vaan kuntainvälisen elintarvetoimikunnan mukaan silakat pidettiin keinottelijoiden varastoissa hintojen kohoamisen toivossa. Vasta keväällä 1917 niitä alkoi näkyä runsaammin kaupoissa. Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan kiertokirje 15.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 275, 27.11.1916, s. 1.

¹¹⁷ Näkemys ei ollut aivan loppuun asti harkittu. Seuraavassa elintarvetoimikunnan kokouksessa työväenyhdistyksen neuvottelevan jäsenen ominaisuudessa ollut Kustaa Salo ilmoitti tämän mukaisesti, ettei hän suvaitse mitään sokeriannoksien lupaamista tahoille, joille ei voida henkilökohtaista sokerikorttia antaa – vaikka anojien joukossa oli mm. sairaaloita, lastenkoteja ja jopa työväenyhdistyksen oma ravintola. Elintarvetoimikunta kyllä sokerikortit myönsi kunnallisille sairaaloille, erilaisille huoltolaitoksille ja joillekin muille harkinnan jälkeen, mutta ravintoloiden osalta asian myönteinen ratkaisu jäi odottamaan joulukuun kokousta. Työväenyhdistyksen ravintolalle toimikunta myönsi lopulta 150 kiloa sokeria viikossa. Kahvilatoimintaan sokeria ei myönnetty. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 41, 27.11.1916, 4 § ja pöytäkirja 43, 14.12.1916, 3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto.

tuntuu vaikealta, jaon perusteeksi voisi ottaa äyrimäärän niin, että voin saanti köyhimmillekin taattaisiin. Esikaupunkien asukkaille kuten esim. viinikkalaisille pitäisi jakaa voita Tampereen elintarvetoimikunnan välityksellä. Voin vienti maasta olisi kiellettävä, kunnes kotimainen kysyntä olisi tyydytetty. Perunakysymys käsiteltiin samalla tavalla. Pitäisi yrittää saada perunoita kauppoihin kohtuullisella hinnalla. Jos niitä ei saada hyvällä, niin viranomaisten tuli takavarikoida perunavarastot ja elintarvetoimikunnan piti ryhtyä myymään takavarikoituja perunoita asukkaille. Halkokysymyksessä oltiin erittäin kiukkuisia rahatoimikamarille, joka ei ollut hankkinut riittävästi halkoja kaupunkilaisille. Maitokysymyksessä vaadittiin, että senkin kaupassa piti korttijärjestelmä ottaa käyttöön. Työläisten aika kului maitojonoissa seisomiseen, joka oli suuresti haitallista. Myös kalakysymystä käsiteltiin, ja kehoitettiin elintarvetoimikuntaa hankkimaan kaupunkiin kalaa. Lopuksi kokous lähetti terveisensä elintarvetoimikunnan työläisedustajille, että näiden pitäisi toimia niin, että työläiskuluttajille vahingolliset jarrutuspyrkimykset eivät pääsisi haittaamaan työläisten etuja.¹¹⁸ Jarrutuksella tarkoitettiin luultavasti hidasta päätöksentekoprosessia. Kun Työväen elintarvelautakunta toimitti kokouksessa esitetyt toiveet elintarvetoimikunnalle, toimikunta päätti antaa K.M. Evän laatia niiden pohjalta luonnoksen senaatille annettavasta esityksestä.¹¹⁹ Tilanne kehittyi kuitenkin nopeasti vuoden vaihteen aikana, joten hankkeesta lopulta luovuttiin turhana.¹²⁰

Kun sekä sokeri- että voikauppa olivat järjestyksessä ja elintarvetoimikunnalle oli valittu toimitusjohtaja, Caselius katsoi voivansa irrottautua toimikunnan tehtävistä marraskuun lopussa.¹²¹ Caseliuksen tilalle nimettiin toimikuntaan kauppias F.O. (Frans Oskar) Mäkinen. Mäkisellä oli ruokatavaramyymälä kauppahallissa, joten nyt myös kauppahallin kauppiaille oli oma edustajansa toimikunnassa. Poliittiselta kannaltaan hän kuului Suomalaisen klubiin, mutta vain rivijäsenenä.¹²² Toimikunta valitsi joulukuun alussa Caseliuksen tilalle uudeksi puheenjohtajaksi J.O. Vuoren.¹²³ Osuustoiminnalliselta kannalta tarkasteltuna valinta oli merkittävä, sillä elintarvetoimikunnassa yksityiskauppiain ja osuustoimintaa harrastavien välillä olivat voimasuhteet nyt muuten tasan, mutta osuustoimintaa edustavilla oli puheenjohtajuus ja sen myötä siis ratkaiseva ääni.

TKA; Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 18.12.1916, 335 §. Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

¹¹⁸ ”Yleinen kuluttajain kokous”, Kansan Lehti 275, 27.11.1916, s. 2.

¹¹⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 43, 14.12.1916, 9 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen työväenjärjestöjen valitseman elintarvekomitean kirje Tampereen kaupungin elintarvetoimikunnalle 7.12.1916, Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹²⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 53, 1.3.1917, 7 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹²¹ Kansan Lehti 276, 28.11.1916, s. 2; Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 17.11.1916, 408 §. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1916, mf 21. TKA.

¹²² Sinisalo 1932, s. 211.

¹²³ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 42, 6.12.1916 1 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

Joulukuussa kulutuksen säännöstelyyn piiriin Tampereella tuli lisää elintarvikkeita. Tampereen ympäristössä perunoiden rajahinta oli noin puolet Helsingissä maksettavasta hinnasta, joten Tampereen ympäristöstäkin perunat menivät pääkaupunkiseudun kuluttajille, huolimatta kielloista siirtää elintarvikkeita läänin rajan yli. Perunoiden saannin vaikeudesta johtuen toimikunta päätti, että korttitalous ulotettiin myös perunoiden myyntiin. Kortit oli suunnattu vähävaraisille. Toimikunnan perunamyymälä avattiin yleisölle kauppahallissa joulukuun puolenvälin tienoilla. Jaettava perunamäärä oli 2 kg henkeä kohden viikossa. Perunoiden säännöstely jatkui seuraavan vuoden huhtikuun loppupuolelle saakka.¹²⁴

Seuraavana tuotteena ryhdyttiin säännöstelemään tulitikkuja. Hämeen läänin kuvernöörin määräyksestä takavarikoitiin tulitikut kauppojen varastoista Tampereella joulukuussa. Varastot annettiin elintarvetoimikunnan haltuun, joka välitti niitä tasaisesti Tampereen kauppiaille myytäväksi. Kansan Lehti protestoi sitä vastaan, että osuuskauppojen varastot takavarikoitiin jälleen samalla tavalla kuin yksityiskauppiaidenkin. Tämänkin protestin takana oli ajatus, että osuuskaupat oli laskettava mieluummin yksityistalouksien yhteisiksi varastoiksi.¹²⁵ Valittaminen asiasta auttoi tasan yhtä paljon kuin sokeritakavarikon yhteydessä – siis ei mitenkään.

Samoihin aikoihin valtion vointarkastuslaitos lähetti elintarvetoimikunnalle kirjeen, jossa kerrottiin, että vastedes juustoa ei toimitettaisi vähittäiskauppaan vaan kunnallisille elintarvetoimikunnille. Näiden tehtäväksi annettiin järjestää juuston jako vähittäiskauppaan niin, että kauppiat sitoutuisivat myymään korkeintaan kilo suuruisia eriä kuluttajille. Rajoitus ei koskenut ravintoloille, sairaaloille ja sen kaltaisille laitoksille tarkoitettuja eriä. Elintarvetoimikunta suostui ottamaan juuston jakelun huolekseen.¹²⁶

Liha- ja karjakaupan järjestelystä senaatti päätti lopullisesti jouluaaton aattona 1916, että se uskotaan karjanmyyntiosuuskuntien järjestölle ja kuntien elintarvelautakunnille vuoden 1917 alusta alkaen. Karjanmyyntiosuuskuntien edustajat muodostivat järjestelmää ohjaamaan senaatin elintarvekomitean alaisen lihakeskuskomitean. Tehtävänannon mukaan teurastettava karja oli ”jaettava sotilaille ja mahdollisuuksien mukaan siviiliväestölle”.¹²⁷ Sanamuoto paljastaa, että päällimmäisenä huolenaiheena oli taata venäläiselle sotaväelle sen vaatima lihamäärä. Kotimaisen siviilikulutuksen tärkeys oli vasta toissijainen. Kullekin karjanmyyntiosuuskunnalle varattiin piiri, josta kukaan muu ei saanut hankkia eläimiä tai lihaa. Kyseinen

¹²⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 42, 6.12.1916, 8-9 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 284, 7.12.1916s. 2; Kansan Lehti 286, 9.12.1916, s.2; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Oulun elintarvelautakunnalle (jossa selitetään perunanjaon yksityiskohtia) 3.1.1917, lähetetyt kirjeet D1. TKA.; Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta 1915-1919, Tampere 1921, s. 38.

¹²⁵ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 43, 14.12.1916, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 290, 14.12.1916, s. 2.

¹²⁶ Valtion vointarkastuslaitoksen kirje elintarvetoimikunnalle 16.12.1916, Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Valtion vointarkastuslaitokselle 2.1.1917, D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹²⁷ Kuluttajain lehti 1, 25.1.1917, s. 3.

osuuskunta myi sitten lihan elintarvikelautakunnille, joiden tehtävä oli järjestää tasapuolinen jakelu alueen kuluttajille. Senaatin elintarvevaliokunta kääntyi kaupunkien elintarvelautakuntien puoleen kehottaen näitä ryhtymään toimiin korttijärjestelmän aikaansaamiseksi lihakaupan lisäksi myös maitokaupoissa.¹²⁸

3 TAMPEREEN KORTTITALOUS MAALISKUUN VALLANKUMOUKSEEN

3.1 Elintarvetoimikunta viralliseksi osaksi huoltojärjestelmää

Koko Suomen kattava rajahintajärjestelmä sai lopullisen muotonsa vuoden 1916 lopussa. Järjestelmä oli valtionhallinnon voimakkaasti ylhäältäpäin organisoima. Pääosin säännöstelystä huolehtivat maanviljelystoimikunta ja kauppa- ja teollisuustoimituskunta. Lihan, maidon ja viljatuotteiden hintoja säännösteltiin maanviljelystoimituskunnan alaisen *elintarvikevaliokunnan* esityksien mukaan. Vastaavasti teollisuustuotteiden, yleisten tarveaineitten sekä sokerin säännöstelystä huolehti kauppa- ja teollisuustoimituskunnan alainen ”Senaatin valiokunta tarveaineitten kallistumisen vastustamiseksi”, eli *rajahintakomitea*. Muodostettiin myös eri alojen keskuskomiteoita. Elintarvikealalla toimivia keskuskomiteoita olivat elintarvikevaliokunnan ja maanviljelystoimituskunnan alaiset *valtion vointarkastuslaitos*, *lihakeskuskomitea*, *maitokeskuskomitea* ja *leipäteollisuuskeskuskomitea*. Isossa roolissa säännöstelyssä oli elintarpeiden viennin turvaaminen vientitulojen varmistamiseksi. Tästä huolehtivat etupäässä vointarkastuslaitos ja maitokeskuskomitea, tärkeimpänä vientisuuntana Pietari. Lihakeskuskomitean tehtävä oli lihan hankinta Suomeen sijoitetun Venäjän armeijan tarpeisiin ja leipäteollisuuskeskuskomitea säätelä viljatuotteiden myyntiä. *Sokerikeskuskomitea* vastasi sokerin tuonnista sekä kotimaan jakelusta. Toimituskunnan alaisena olivat myös eri teollisuusalojen keskuskomiteat. Suomalaiset eivät saaneet hankkia viljatuotteita Venäjältä haluamistaan paikoista, vaan viljatuotteiden osto oli keskitettävä tietyille määrätuille alueille. Tavaroiden hankinta oli tarkasti sikäläisten viranomaisten valvonnan alaista toimintaa. Elintarvikeskuskomiteaan liittyneet eräät helsinkiläiset toiminimet perustivat Suomen elintarpeiden tuontiosuuskunnan *Tuontikunta r.l:n*, johon keskuskomitea kehotti kaikkia viljantuontiin keskittyneitä jäsenliikkeitään liittymään. Se kuului muodollisesti elintarvikevaliokunnan ja kulkulaitostoimituskunnan alaisuuteen ja muodosti osan rajahinta- ja huoltojärjestelmää.¹²⁹

Läänien kuvernöörien tehtävä oli valvoa, että rajahintajärjestelmää noudatettiin. Kuvernöörin silmät eivät tietenkään ehtineet joka paikkaan, joten tarvittiin paikallisia elintarvikekomiteoita ja -lautakuntia. Vuoden 1917 alkupuoleen mennessä niitä oli ehtinyt syntyä vain joka neljänteen kaikista kunnista. Suurimmat huolto-ongelmat olivat kaupungeilla, jotka synnyttivät yhteistyöelimekseen kaupunkiliiton pohjalta Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan. Sillä oli kuitenkin vain neuvoa-antava rooli.¹³⁰

¹²⁸ Kansan Lehti 282, 5.12.1916, s. 3; Kansan Lehti 27.12.1916, s.2; Rantatupa 1979, s. 59.

¹²⁹ Rantatupa 1979, s.30; Kansan Lehti 293, 18.12.1916, s. 2.

¹³⁰ Rantatupa 1979, s. 32.

Rajahintajärjestelmää kohtaan esiintyi runsaasti arvostelua, koska se ei käytännössä mitenkään estänyt hintojen nousua. Voitiin todeta, että mikäli rajahinta oli käypää hintaa alhaisempi, tavara katosi kaupoista ja siirtyi salakauppaan. Mikäli taas rajahinta oli markkinahintaa korkeampi, markkinahinta nopeasti nousi rajahinnan tasalle. Yhtenä osoituksena rajahintajärjestelmän heikkouksista oli se, että kaupoista ei hävinnyt ensimmäiseksi tuontivilja vaan voi, jota normaaliaikoina vietiin runsaasti ulkomaille. Maidon ja voin rajahinnat olivat nousseet suhteellisen maltillisesti vuoteen 1916 mennessä. Voi katosi kaupoista ja siirtyi mustan pörssin kautta maksukykyisille kuluttajille. Iso osa näistä maksukykyisistä asiakkaista asui Pietarissa, jossa voin hinta nousi seitsenkertaiseksi 1913 - 1916 välillä, kun se Suomessa nousi ”vain” kaksinkertaiseksi.¹³¹

Työväen keskuudessa Pellervo-seuran ja Valion piiristä nousseet rajahintojen korottamispyrkimykset tulkittiin tuottajapiirien häikäilemättömäksi yritykseksi ulosmitata elintarvikepulasta aiheutunut taloudellinen hyöty. Kansan Lehti veti yhteen vuoden 1916 tapahtumat näin: ”porvariston taloudelliset vaistot osoittivat entistä suurempaa herkistymistä, kun taas työläisten taholta kokoonnuttiin entistä lujemmin yhteen torjumaan sitä iskua, joka riistohaluisten porvariston puolelta uhkaa.” Siirtyminen rajahintojen avulla toteutetusta säännöstelystä korttitalouteen nähtiin valtiovallan puuttumisena elintarvikealan räikeimpiin epäkohtiin kuluttajien suojelemiseksi.¹³²

Toisaalta rajahintajärjestelmä ei ollut totaalisen epäonnistunutakaan. Tästä puolestaan todistaa se, että korttijärjestelmään jouduttiin siirtymään Suomessa myöhemmin kuin Venäjällä. On myös hyvä muistaa, että elintarviketilanne Ruotsissa oli vähän parempi, mutta sielläkin siirryttiin leipäkorttijärjestelmään ennen Suomea.¹³³ Kulutuksen säännöstelyyn korttijärjestelmällä ryhdyttiin ensin isoimmissa kaupungeissa, eikä siitä koskaan tullut niin kattavaa ja rajoittavaa maaseudulla kuin kulutuskeskuksissa.

Tampereen elintarvetoimikunnan luonne muuttui kunnallisesta sosiaaliapulaitoksesta viralliseksi elintarvikejakelua valvovaksi virastoksi laajoine oikeuksineen samalla kun korttien avulla toteutettu säännöstelytalous otettiin Suomessa käyttöön, viimeistään valtiollisten leipäkorttien tullessa kuluttajille. Sen nimi pysyi kuitenkin samana aina lokakuuhun 1918 asti, jolloin elintarvetoimikunta muuttui virallisesti elintarvelautakunnaksi.

3.2 Maito ja liha kortille

Korttijärjestelmää ja omaa myymälätoimintaa ei voitu hoitaa ilman henkilökuntaa. Se pakotti elintarvetoimikunnan rekrytoimaan työntekijöitä. Toimikunnan toimitusjohtajaksi oli palkattu työväen osuustoimintaliikkeen piiristä vapautunut osaavaksi tunnettu henkilö. Työläiskuluttajien vaikutusvallan kasvu käytännössä

¹³¹ Rantatupa 1979, s. 32-34, 56; Hallio 1916, s.337.

¹³² Kansan Lehti 2, 3.1.1917, s. 2.

¹³³ Kansan Lehti 7, 10.1.1917, s. 7.

merkittävällä tavalla vaikutti sekä toimikunnan toimintaan että yleisön suhtautumiseen siihen. Toiminnassa se näkyi siinä, että toimikunta kuunteli melko herkällä korvalla työväen piiristä tulevia toiveita. Elintarvikekriisi siirtyi uuteen pahempaan vaiheeseen, jonka vuoksi elintarvike toisensa jälkeen siirtyi kulutuksen säännöstelyyn korttijärjestelmän avulla. Varastojen takavarikointi ulotettiin myös osuusliikkeisiin, mikä yllätti osuustoiminta-aktiivit. He eivät olleet mieltäneet kauppojaan normaaleina liikeyrityksinä. Pääsääntöisesti työväki tervehti säännöstelyä valtiovallan asettumisena köyhimpien puolustajaksi.

Luidenjakokysymys?

Uusi vuosi alkoi huonosti. Elintarvetoimikunnan sokerikauppa oli suljettava tammikuun alussa, koska jaettavissa ollut sokeri loppui.¹³⁴ Suomessa käytettiin n. 2 milj. kg sokeria kuukaudessa ja Venäjältä oli saatu vain vähän täydennystä. Kauppojen varastoista takavarikoidut määrät mukaan lukien Suomessa oli sokeria vain helmikuulle asti.¹³⁵ Kun sokeria ei ollut, sokerikaupan tiloissa Kauppakatu 1:ssä ryhdyttiin tammikuun puolivälistä lähtien myymään viljanostotodistuksia, joilla sai viljavarastosta lunastaa ostamansa viljan.¹³⁶ Kun sokeria ei vain tehtaista kuulunut, syksyllä kaupungin kauppoista inventoidusta ja hukkaamiskieltoon asetetusta sokerimäärästä takavarikoitiin toimikunnan käyttöön tammikuun lopussa senaatin antaman määräyksen mukaisesti valtaosa. Sokerikauppa voitiin avata tämän jälkeen uudelleen helmikuun alussa.¹³⁷ Sokerikeskuskomitean pyynnöstä loput Tampereen takavarikkosokerista myytiin Turun elintarvetoimikunnalle.¹³⁸

Osuuskaupoista takavarikoitu sokeri oli ollut venäläistä sokeria, jota SOK oli välittänyt osuuskaupoille huomattavasti kalliimmalla kuin mitä sokerin rajahinta oli ollut. SOK oli olettanut, ettei rajahinta koske ulkomaista sokeria. Osuuskaupat kärsivät suuria taloudellisia menetyksiä, kun sokeri takavarikoitiin rajahinnoilla, joten tamperelaiset osuuskaupat päättivät nostaa korvausjutun SOK:ta vastaan. Vaikka tämä ei sinällään rikkonut tamperelaisten Kulutusosuuskuntien Keskusliiton riveihin järjestäytyneiden osuuskauppojen välejä SOK:n kanssa, se oli kuitenkin jälleen uusi kiila edistysmielisten ja SOK:n väliin.¹³⁹ Senaatti huomautti SOK:lle, että koska rajahinnat koskivat myös venäläistä sokeria, se katsoi kohtuulliseksi määrätä SOK korvaamaan osuuskauppojen menetykset kyseisessä asiassa.¹⁴⁰

Elintarvetoimikunta päätti ottaa juuston jakelun haltuunsa, mutta ei ottanut sen jaossa korttijärjestelmää käyttöön, vaan toimikunta möi juuston kokonaisissa kehissä kauppoille ja kauppiat saivat jakaa sitä kulutta-

¹³⁴ Kansan Lehti 7.1.1917, s. 2.

¹³⁵ Kuluttajain lehti 1, 25.1.1917, s. 3.

¹³⁶ Ostettava vilja oli rajoitettu ruisjauhoihin. Kansan Lehti 16, 20.1.1917, s. 3.

¹³⁷ Kansan Lehti 27, 2.2.1917, s.3

¹³⁸ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 50, 1.2.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 25, 31.1.1917, s. 2.

¹³⁹ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 27.1.1917, 3-5 §. Tamperelaisten työväen osuuskauppojen komitean arkisto. TA.

¹⁴⁰ Kansan Lehti 32, 8.2.1917, s. 3.

jille puolen kilon erissä. Lihan ja maidon suhteen jäätin vielä odottavalle kannalle, kunnes tammikuun puo-
livalisissa tuli läänin kuvernööriltä kirjelmä, jossa kehoitettiin siirtymään maidon jakelussa korttijärjestel-
mään.¹⁴¹ Toimikunta kutsui koolle paikkakunnan maidontuottajat neuvottelemaan tilanteesta. Kokoukseen
osallistui n. 50 maitokauppiasta. Kokous päätyi esittämään, että korttijärjestelmä oli otettava pikaisesti
käyttöön helmikuun alusta. Kun kunta otti maitokortit käyttöön, valtio lupasi taata maitoa paikkakunnalle
niin, että sitä oli laskennallisesti tulossa 0,7 litraa henkeä kohden päivässä, josta tosin vain puoli litraa asuk-
kaiden henkilökohtaiseen kulutukseen lopun mennessä leipomoille yms. Maidon jakelu piti toteuttaa taval-
lisista maitokaupoista, joten maitokauppiat eivät joutuneet työttömiksi.¹⁴²

Maidon saaminen kaupunkiin kuitenkin alkoi kangerrella pian järjestelmän käyttöönoton jälkeen. Kaupun-
gissa jaossa olleessa maitomäärässä oli jatkuvasti vajausta päivittäin noin neljännes. Toimikunnan valitukset
asiasta valtiovalle eivät auttaneet yhtään, vaan kävi pikemminkin päinvastoin. Helmikuun puolessavälissä
elintarvetoimikunta sai kuulla, että kaupunkiin tulisi jatkossa vain n. 16.000 litraa maitoa päivässä tarpeen
ollessa 31.500 litraa päivässä.¹⁴³

Ennen kuin maitokortteja ehdittiin jakaa, tuli toimikunnan käsittelyyn seuraavaan kokoukseen Hämeen
läänin kuvernööriltä uusi kirje, jossa määrättiin myös lihan myynti järjestettäväksi korttijärjestelmän avul-
la.¹⁴⁴ Lihakysymys ei ollut noussut merkittäväksi ongelmaksi kaupungissa aikaisemmin, mahdollisesti johtu-
en lihan vähäisestä merkityksestä työläisten ravinnossa. Senaatti oli huolissaan maan karjakannasta, jota
vähensi erityisesti venäläinen sotaväki. Myös valli- ja muissa linnoitustyössä olleiden siviilien lihantarpeesta
pitivät sotaväen elintarvikeviranomaiset huolta. Jo huhtikuussa 1916 maassa oli otettu käyttöön siviilien
lihankäytön rajoittamiseksi ns. lihattomat päivät, jolloin teurastus, lihan tarjoilu ja myynti oli kielletty. Lih-
attomia päiviä oli ensin kaksi, sitten kolme päivää viikossa. Sotaväen lihantarvetta ei senaatti voinut, halunnut
tai uskaltanut rajoittaa. Toimikunta piti lihan jakamista korttien avulla vaikeana toteuttaa käytännössä –
kaikki teuraseläimen ruhon osat eivät ole samanarvoisia – mutta päätyi järjestelemään lihan myynnin yh-

¹⁴¹ Hämeen läänin kuvernöörin kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 16.1.1917, Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen
elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹⁴² Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 45, 2.1.1917, 3 § ja pöytäkirja 46, 18.1.1917, 6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytä-
kirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 2, 3.1.1917, s. 3; Kansan Lehti 7.1.1917, s.2.; Kan-
san Lehti 16, 20.1.1917, s.3; Elintarvetoimikunnan kokoonkutsuma Tampereen maidonmyyjien kokous 19.1.1917;
Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 48, 19.1.1917. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakun-
nan arkisto. TKA. Yksityisiä maitotinkejä ei ollut tarkoitus lopettaa, vaikka näiden avulla yksittäiset kuluttajat voivat
saada enemmänkin kuin ½ litraa maitoa. Maitokorttia ei maitotinkisopimuksilla maitoa saaville pitänyt kuitenkaan
luovuttaa. Tässä tapahtui kuitenkin väärinkäytöksiä tinkiläisten hankkiessa itselleen maitokortteja. Kansan Lehti 19,
24.1.1917, s.2; Kansan Lehti 56, 8.3.1917, s. 2.

¹⁴³ Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Yhdistyneitten maidonviejien konttorille 8.1.1917.D:1 Lähetetyt kirjeet.
Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Yhdistyneitten maidonviejien
konttorille 14.2.1917, D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹⁴⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 47, 18.1.1917, 8 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvike-
lautakunnan arkisto. TKA; Hämeen läänin kuvernöörin kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 22.1.1917, Ea:1 Saapu-
neet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

deksän kauppahallissa toimivan yksityisen lihakauppiaan kautta.¹⁴⁵ Muualla kuin kauppahallissa ei elintarvetoimikunnan kautta tullutta lihaa saanut myydä. Käytännössä muutos ei ollut suuri, sillä pääosa kaupungin lihanmyynnistä tapahtui jo valmiiksi kauppahallista. Vain yksi kauppahallissa myynyt Tampereella asuva lihakauppias ei saanut myyntioikeutta, ja hänkin lähinnä sen vuoksi, että hän oli vähää aikaisemmin ylittänyt rajahintoja.¹⁴⁶ Suunnitelman mukaan Karjanmyyntiosuuskunta Karja hankki kaupunkiin 9000 kg lihaa viikossa, joten jaettavaksi piti riittää 200 gramman viikkoannos henkeä kohden. Kansan Lehti hieman kitkerästi huomautti, että noiden 200 gramman pitää sitten kuitenkin olla oikeasti lihaa, sillä tiettävästi elintarvetoimikunta ei sentään ollut käsitellyt luidenjakokysymystä. Myöhemmin lihanjakelua täsmennettiin vielä niin, että maaliskuun alusta lähtien Karjanmyyntiosuuskunta Karja toimitti lihan kaupungin kunnallisen teurastuslaitokselle, jonka piti hoitaa elintarvetoimikunnan puolesta myytävä liha lihakauppiaille. Helmikuun alusta ryhdyttiin jakamaan lihakortteja kuluttajille. Varsinainen lihanjakelu korttijärjestelmällä aloitettiin kuitenkin vasta 6.3.1917.¹⁴⁷ Luottamus Karjanmyyntiosuuskunta Karjan lihantoimituskykyihin laski hyvin nopeasti kuluttajien keskuudessa jo alkukeväällä.

Voin jaon järjestämisen yhteydessä ilmoitettiin, että kaupungin ravintolaliikkeiden piti ilmoittaa elintarvetoimikunnalle asiakkaidensa lukumäärä, kuinka monta kertaa ravintolassa syötiin ja ravintolan liikevaihto. Se tuotti paljon käytännön ongelmia, koska ruokailijoiden määrä ei ollut mikään vakio. Voin saamiseksi elintarvetoimikunnan kautta ilmoitus oli kuitenkin tehtävä. Työväenyhdistyksen ravintola toivoi saavansa 15 kiloa voita päivässä. Vielä suurempi ongelma oli liharuokien suhteen. Ravintoloissa ei voinut saada lihaa sisältäviä ruokalajeja, jollei asiakas luovuttanut lihakorttiaan ravintolalle, joka näillä lihakorteilla sai hankkia toimikunnan jakamaa lihaa.¹⁴⁸ Samalla tavalla toimitettiin myöhemmin myös leivän ja leipäkorttien suhteen.

Helmikuun puolivälissä elintarvetoimikunnan viljavarasto alkoi käydä niukaksi. Niinpä toimikunta päätti lopettaa vehnäjauhojen myynnin kokonaan ja rajoittaa ruisjauhojen myynnin vain yhteen säkkiin samalle ostajalle.¹⁴⁹ Tavallaan ruisjauhojen myyminen siirrettiin jo korttitalouteen, sillä niitä sai ostaa vain lihakort-

¹⁴⁵ Elintarvetoimikunnan kansliasta Karjanmyyntiosuuskunta Karjalle osoitettu kirje 25.1.1917. D:1 Lähteneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Rantatupa 1979, s. 59.

¹⁴⁶ Kansan Lehti 114, 19.5.1917, s. 7.

¹⁴⁷ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 49, 25.1.1917, 3 § ja 51, 16.2.1917, 1 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. STT:n kautta tullut uutinen lihakaupan siirtämisestä korttijärjestelmään oli julkaistu Kansan Lehdessä 15, 19.1.1917, s.3; Kansan Lehti 21, 26.1.1917, s.3; Kansan Lehti 27, 2.2.1917, s.3; Kansan Lehti 40, 17.2.1917, s. 7; Kansan Lehti 50, 1.3.1917, s.1; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Hämeen läänin kuvernöörille 16.3.1917 kertoo, että korttijärjestelmä lihanjakelussa otettiin käyttöön 5.3.1917. Lehti-ilmoituksessa lihanjako oli kuitenkin ilmoitettu alkavan 6.3.1917. D:1 Lähteneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹⁴⁸ Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 26.2.1917, 6 § (59) ja 4.3.1917, 2 § (61). Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

¹⁴⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 51, 16.2.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

tia näyttämällä. Tällä voitiin kontrolloida, että ostajan kotipaikka oli Tampere. Kulutusmääräksi oli rajoitettu ½ kiloa henkeä kohden päivässä. Vehnää ja ruista ei jauhamattomana myyty lainkaan.¹⁵⁰

Nälän kasvaessa ääni koveni

Yhä huonommaksi menossa ollut elintarviketilanne herätti ääniä, että työläisten olisi joukkovoimaansa tukeutuen ryhdyttävä elinolosuhteidensa parantamiseen. Vuoden alussa Lahden sos.dem. kunnallisjärjestö ehdotti, että Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, Ammattijärjestön toimikunta ja sos.dem. puoluetoimikunta yhdessä ryhtyisivät neuvottelemaan elintarvekysymyksen järjestelystä ja kuluttajaetujen turvaamisesta. Yhteinen kokous pidettiin ja käytännön toimenpiteistä oli tarkoitus ryhtyä päättämään, mutta tilanne muuttui maaliskuussa ennen kuin mihinkään konkreettisiin toimenpiteisiin ennätettiin ryhtyä.¹⁵¹

Kuntainvälinen elintarvikelautakuntien neuvottelukokous pidettiin Helsingissä 12.-13. helmikuuta. Kokous totesi, ettei elintarvikekysymystä mikään yhteiskunnallinen järjestö kykene järjestämään ilman hallituksen myötävaikutusta ja eduskunnan lainsäädäntätyötä. Sen vuoksi kokous piti tärkeänä, että eduskunta saataisiin koolle mahdollisimman pikaisesti. Se päätti perustaa samassa yhteydessä kuntainvälisen elintarvikekomitean, muttei vielä valinnut siihen jäseniä.¹⁵² Neuvottelukokoukseen osallistuneet sosialidemokraatit katsoivat, etteivät kokouksen ehdottamat toimenpiteet olleet riittäviä eivätkä ottaneet huomioon työväestön etuja. He halusivat, että kokous olisi ponnekkaammin ottanut aloitteen eduskunnan koolle kutsumiseksi ja myös pakottaa kunnat kutsumaan työväkeä mukaan elintarvikekysymysten käsittelyyn ja ratkaisuun. Palkkoja piti korottaa kohonneita elinkustannuksia vastaaviksi. Elintarvelautakunnissa ja niiden yhteiseksi keskusorganiksi muodostettavan elintarvelautakuntain keskuskomitean jäsenten valinnassa piti ottaa huomioon yhteiskuntaluokkien keskinäiset voimasuhteet. Sosialidemokraattien lausunto ja ehdotukset julkaistiin Kuluttajain Lehdessä. Allekirjoittajien joukossa olivat mm. Väinö Tanner ja K.F. Mattsson.¹⁵³

Myös Tampereella nälän kasvaessa äänet kovenivat. Työväentalon isoon saliin oli kutsuttu koolle helmikuun lopussa yleinen kuluttajain kokous, joka tiukkaan sävyyn laati toimenpide-ehdotukset elintarvikekriisin ratkaisemiseksi: Kunnan oli heti ryhdyttävä töihin polttopuiden hankkimiseksi vähävaraisille kuntalaisille; perunoita oli samoin hankittava riittävä määrä ja kunnan oli otettava koko perunakauppa omiin käsiinsä. Kunnan oli myös esitettävä viranomaisille, että leipäviljaa pitää ottaa pakkoluovutuksena kaupungin lähiseuduilta. Lisäksi vaadittiin kunnan palkkojen nostoa ja kieltoa käyttää syömäviljaa eläinten rehuksi. Kokous ei

¹⁵⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 52, 23.2.1917, 6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹⁵¹ Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustajakokouksen pöytäkirja 1917, s. 43. Helsinki 1917.

¹⁵² Kansan Lehti 38, 15.2.1917, s. 2.

¹⁵³ Kuluttajain Lehti 3, 16.2.1917, s. 1-2.

syöllistänyt ongelmista elintarvetoimikuntaa, vaan asioiden huonosta hoidosta syytettiin lähinnä kaupungin valtuustoa ja rahatoimikamaria.¹⁵⁴

Kokouksen kiinnittämä huomio perunatilanteeseen ei ollut perusteeton, sillä kuun vaihteessa peruna loppui elintarvetoimikunnan varastosta, ja sitä ei ollut saatavilla enää lisää rajahinnoilla.¹⁵⁵ Huomiota ei toisaalta kiinnitetty esim. sokeriin, vaikka sen helmikuun jakoerää odotettiin edelleen kaupunkiin.

3.3 Kunnalliset leipäkortit ja vallankumous

Vuoden alussa järjestettiin maidon- ja lihan jakelu korttijärjestelmän mukaisesti. Vaikka yritys oli hyvä, molempien ruoka-aineiden jaossa oli ylipääsemättömiä ongelmia, eikä asetettuihin tavoitteisiin päästy. Samaan aikaan myös sokerinjaossa alkoi olla pahoja keskeytyksiä. Alkoi olla selvää, että asioiden järjestämiseksi edes jossain määrin kohtuullisella tavalla vaati enemmän valtaoikeuksia kuin mitä hallituksella ja virkamiehillä oli. Eduskunta oli saatava kokoontumaan, mutta keisarin ollessa vallassa se näytti mahdottomalta. Vain valtuustoa voitiin yrittää painostaa ratkaisuihin.

Työväen elintarvekomitean jäsenet jättivät henkilökohtaisesti helmikuun lopun yleisen kuluttajainkokouksen päätökset kirjeenä valtuustolle. Samassa yhteydessä he keskustelivat valtuuston varapuheenjohtaja Arajärven kanssa, joka vakuutti, että kaupungilla on kyllä viljaa. Työväen edustajat valittivat, että työläiset eivät pysty ostamaan kokonaista säkkiä jauhoja kerralla, joten sitä pitäisi myydä pienemmissä erissä. Sitä paitsi jauhoilla ei sinänsä tee mitään, jos ei ole varaa hankkia polttopuita leivän leipomiseksi. Maidon saannin vähenemisen syynä Arajärvi arveli olevan maidon rajahinnan suhteellinen halpuus ja ehdotti, että työläiset pyrkisivät vaikuttamaan sen nostoon. Tämä luonnollisesti oli työväen edustajista aivan käsittämättömän nurinkurinen pyyntö, koska elintarvikkeiden hinnat olivat jo nyt joka tapauksessa heidän mielestään työläisille liian kalliita.¹⁵⁶ Ongelma oli siinä, että vain rajahintaa korottamalla oli toiveita saada rajan yli itään valuvan maidon suunta kääntymään kohti kotimaista kulutusta, mutta työläisten palkat eivät nousseet elinkustannusten tahdissa, joten korotetuilla hinnoilla sitä ei ollut varaa ostaa. Joko maitoa ei ollut tai sitä ei ollut varaa ostaa. Lopputulos oli joka tapauksessa sama.

Valtuusto ryhtyi käsittelemään asiaa poikkeuksellisesti ilman valmistelua valtuustokokouksen lopuksi. Elintarvetoimikunnan jäsen Pahlman – kun oli ensin kummeksunut sitä, että työläiset lähestyivät valtuustoa tässä asiassa, vaikka heillä oli elintarvetoimikunnassa omia edustajia – käytti useampiakin puheenvuoroja puolustellakseen elintarvetoimikuntaa. Hän mainitsi mm. että toimikunta oli luovuttanut työväen osuuskaupoille suuren määrän ruista leivän leipomista varten ehdolla että leipää myydään muillekin kuin osuus-

¹⁵⁴ Kansan Lehti 50, 1.3.1917, s. 4; Kokouksen päätösten mukainen kirje toimitettiin valtuustolle ja julkaistiin Kansan Lehdessä 55, 7.3.1917 s. 3; Tampereen työväen elintarvetoimikunnan kirje Tampereen valtuustolle 3.3.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹⁵⁵ Kansan Lehti 51, 2.3.1917, s. 7.

¹⁵⁶ Kansan Lehti 55, 7.3.1917, s. 4.

kuntalaisille. Perunoiden puutteen selitykseksi hän kertoi, että Uudenmaan läänin rajahinta oli kuusi markkaa enemmän kuin Hämeen läänissä (Hämeessä 7 mk, Uudellamaalla 13 mk), joten perunat menevät sinne, mistä niistä saa paremman hinnan. Asian käsittelyssä useampikin valtuutettu nosti pula-ajan merkittäväksi syyksi sanomalehdistön, jonka kirjoittelun vuoksi tavaraa hamstrattiin ja hinnat kohosivat. Insinööri Lavonius omassa puheenvuorossaan ilmaisi käsityksensä, että elintarvetoimikunnan olisi syytä ryhtyä itse leivottamaan leipää ja järjestämään sen jaon samalla tavalla kuin sokerinkin. Arajärvi muistutti, että kaupungissa on kruunun viljamakasiini, josta tarvittaessa voidaan saada viljaa. Lisäksi hän huomautti, että leipää ei vielä tehdä kaurasta, joka on arvokas raaka-aine. Valtuusto piti elintarvikeasian käsittelemistä kiireellisenä ja lähetti asian raha-asiain valiokunnan, rahatoimikamarin ja elintarvetoimikunnan yhteisen kokouksen valmisteltavaksi.¹⁵⁷

Yhteinen kokous järjestettiin pari päivää myöhemmin. Kokouksessa päätettiin leivän osalta elintarvetoimikunnan ehdotuksen mukaisesti, että elintarvetoimikunnan hallussa olevat ruisjauhot leivotetaan leiviksi ja leivät tullaan jakamaan korttijärjestelmän mukaan. Elintarvetoimikunta oli ennättänyt tekemään päätöksen leipäkorteista ja ketkä toimikunnalle leipää leipoisivat jo ennen yhteiskokouksen alkua.¹⁵⁸ Leipää tulisivat valmistamaan kaupungin ammattileipurit. Toimikunta oli tietoinen, että maaseudun ammattileipurit olisivat ehkä voineet tehdä leipää halvemmalla, mutta katsoi, että hygieniasyistä tuli suosia kaupungin omia leipureita. Maaseudun ahtaissa oloissa leipurit saattoivat hyvinkin asua leivontatiloissa. Leivän hinnan arveltiin asettuvan 80 p / kilo (kuiva leipä) – 70 p / kg (tuore leipä) tienoille. Leipäannokseksi suunniteltiin 2,5 kg henkeä kohti viikossa, vaikkakin jotkut rahatoimikamarin ja raha-asiain valiokunnan herrat halusivat määrätä pienemmän viikkokulutuksen. Elintarvetoimikunnan työväkeä edustavat jäsenet todistivat, että raskasta ruumiillista työtä tekevä ei pienemmällä annoksella selviä – varsinkin jos työläisellä ei ole varaa muuta kautta ravintoa hankkia. Jos kulutus olisi henkeä kohden 2,5 kg viikossa, tulisi elintarvetoimikunnan varasto riittämään kaksi kuukautta. Niin kauan kuin Hämeen läänin rajahinnat olivat alemmat kuin naapuriläänien, ei Tampereelle ollut luvassa lisää viljaa, joten kuvernööriä oli pyydetty nostamaan läänin rajahinnat samalle tasolle naapurien kanssa. Elintarvetoimikunta sai lopulliset valtuudet määrätä annoksen suuruudesta ja millä perusteilla leipäkortit jaetaan. Elintarvetoimikunta kokoontui vielä kerran samana päivänä päättämään yksityiskohdista. Leipäkortteja tulisivat aluksi saamaan vain ne kuntalaiset (ja viinikkalaiset), joilla ei ollut lainkaan verotettavaa tuloa tai äyrimäärä oli korkeintaan 12. Näin oli Tampereella päätetty ottaa käyt-

¹⁵⁷ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja, 6.3.1917, 119 §. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1917, mf 8. TKA; Kansan Lehden kokousselostus eroaa parissa kohdassa pöytäkirjaan merkitystä: Kansan Lehden mukaan vain 30.000 kg oli annettu osuuskunnille leivän leivontaan ja ehdotuksen leivän leivottamisesta teki lehden mukaan S.A. Nylund. Lehti oli varmaankin saanut kokousselostuksensa toisen käden lähteestä. Kansan Lehti 55, 7.3.1917, s.3-4; Kansan Lehti 57, 9.3.1917, s. 3; Tampereen kaupungin valtuusmiesten kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 7.3.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA

¹⁵⁸ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 54, 9.3.1917, 5-6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Mietintö Tampereella vallitsevasta elantotarvepulasta 9.3.1917. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 20.3.1917, 141 §, liite "leipähuolet". Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1917, mf 9. TKA.

töön kunnalliset leipäkortit huomattavasti aikaisemmin kuin muualla maassa.¹⁵⁹ Kuntainvälinen elintarve-toimikunta lähetti kunnille kehotuksen ottaa käyttöön leipäkortit kuukautta myöhemmin, mutta se ei Tam-pereella antanut aihetta toimenpiteisiin.¹⁶⁰

Perunakysymys oli huomattavasti hankalampi ja periaatteellisempi ongelma. Työväen tekemän alkuperäi-sen ehdotuksen mukaan kuvernöörin piti ryhtyä toimiin, joilla maanviljelijöiden perunavarastoja voitaisiin rajahinnoilla lunastamalla määrätä elintarvetoimikuntien käyttöön. Kuvernöörillä ei kuitenkaan ollut valtaa puutua yksityisomistukseen ja yhteiskokous arveli, että vain eduskunta voisi säätää tämän mahdollistavan lain. Eduskunnan koolle kutsuminen ei kuitenkaan näyttänyt tässä vaiheessa todennäköiseltä.¹⁶¹ Kokous kehotti elintarvetoimikuntaa käyttämään muita mahdollisia keinoja perunoiden hankkimiseksi. Halkokysy-mykseen rahatoimikamari huomautti, että sillä oli hankittuna Porin radan ja Vaasan radan varsille muuta-mia satoja syliä halkoja, mutta ei mahdollisuutta kuljettaa niitä kaupunkiin vaunupulan vuoksi. Toisaalta halkojen korkean hinnan takia niitä ei voitaisi kohtuullisilla hinnoilla myydä kaupunkilaisille. Toiselta puolel-ta vaadittiin, että koska kaupunki oli omalla toiminnallaan tai toimimattomuudellaan aiheuttanut halkopu-lan ja niiden ylettömän korkean hinnan, se oli velvollinen hankkimaan ja myymään niitä kaikkein vähävarai-simmille kuntalaisilleen vaikka tappiolla. Asia jäi rahatoimikamarin järjestettäväksi. Kokous lupasi elintarve-lautakunnalle lisämäärärahan elintarpeiden hankkimiseksi ja jätti esille nousseen kaupungin työntekijöiden palkankorotuskysymyksen rahatoimikamarin valmisteltavaksi.¹⁶²

Venäjällä vallankumoukseen johtaneet maaliskuun puolivälin levottomuudet näkyivät mm. siinä, että mai-toa saatiin joinain päivinä kaupunkiin niin runsaasti, että sitä voitiin jakaa paikoin jopa ilman maitokorttia. Poliittinen kuohunta aiheutti väliaikaisesti junayhteyden katkeamisen Suomen ja Pietarin välillä. Siksi mai-toa ei voitu toimittaa Venäjälle, vaan se jäi kotimaan kulutukseen. Mahdollisesti samasta syystä elintarve-toimikunta sai kohtuullisella hinnalla ostaa n. 600 säkkiä riisi- ja mannaryynejä. Kun olot jälleen normalisoi-tuivat, myös maidon ”runsaus” muuttui normaaliksi tai jopa aikaisempaa suuremmaksi puutteeksi.¹⁶³ Kes-kimäärin Tampereelle tuli maitoa 16.-31.3. välisenä aikana junan kuljettamana 16.000 litraa päivässä. Kun

¹⁵⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 54, 9.3.1917, 3 §, 5 § ja pöytäkirja 55, 9.3.1917, 1 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöy-täkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen valtuuston pöytäkirja 20.03.1917, 141 §, liitteenä raha-asiain valiokunnan, rahatoimikamarin ja elintarvetoimikunnan yhteisen kokouksen pöytäkirja 9.3.1917. Tampe-reen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1917, mf 8. TKA; Kansan Lehti 58, 10.3.1917, s. 4.

¹⁶⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 59, 7.4.1917, 8 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelau-takunnan arkisto. TKA.

¹⁶¹ Eduskunta oli ollut koolla viimeksi talvella 1914, ja tsaari oli kieltäytynyt kutsumasta eduskuntaa sota-aikana koolle. Kokouksen tietämättä samaan aikaan Pietarissa tsaarin valta oli kuitenkin jo luhistumassa. Jos kokous olisi järjestetty muutamaa päivää myöhemmin, eduskunnan pikaisen koollekutsumisen todennäköisyys olisi tuntunut suuremmalta.

¹⁶² Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 20.03.1917, 141 §, liitteenä raha-asiain valiokunnan, rahatoimikamarin ja elintarvetoimikunnan yhteisen kokouksen pöytäkirja 9.3.1917. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1917, mf 8. TKA; Kansan Lehti 58, 10.3.1917, s. 4.

¹⁶³ Kansan Lehti 62, 15.3.1917, s. 7; Kansan lehti 63, 16.3.1917, s. 2; Kansan Lehti 73, 27.3.1917, s. 3; Uptonin mukaan rautatieliikenne katkesi 12.3. kapinallisten vallattua Pietarin Suomen aseman. Upton 1980, s. 51.

lähiseuduilta tuli lisäksi maanteitse satunnaisia maitokuormia n. 6000 litraa päivittäin, maitoa riitti kaupungin asukkaille noin 3 dl päivittäiskulutukseen. Osa maidosta – yli 9000 litraa – nimittäin meni sairaaloihin ja muihin julkisiin laitoksiin.¹⁶⁴ Kuluttajille voitiin jakaa entistä vähemmän korttimaitoa.

Ankan sensuurin vuoksi Tampereella ei tiedetty mitään Venäjän tapahtumista, ennen kuin tieto vallankumouksesta tuli 17.3.1917 kaksi päivää keisarin kruunusta luopumisen jälkeen. Kunnallisjärjestö päätti vielä saman päivän iltana järjestää suuren mielenosoituskulkueen ja perusti samalla joukkoliikettä johtamaan Työväen [järjestöjen] johtavan komitean, johon valittiin 17 jäsentä. Elintarvetoimikunnan sosialidemokraattisista jäsenistä K.M. Evä kuului myös tähän komiteaan.¹⁶⁵ Lisäksi valittiin järjestömiehistö huolehtimaan järjestyksen pidosta ja päätettiin myös ryhtyä toimenpiteisiin yhteistyön aikaansaamiseksi venäläisen sotaväen kanssa vallankumoustahtumien aikana. Varmuutta venäläisten sotilasosastojen myötämiseen suhtautumiseen vallankumoukseen ei ollut. Myös santarmeja pelättiin. Johtava komitea päätti kääntyä väliaikaisesti Kangasalla asuvan Venäjän duuman sosialidemokraattisen jäsenen Akaki Tshenkelin puoleen, joka saapui Tampereen työväentalossa sotilaille pidettyyn juhlaan ja sai puheellaan sotilaat hyväksymään alkaneen vallankumouksen moninkertaisin hurraahuudoin. Sotilaiden huoleksi jäi santarmien pidättäminen. Tämän jälkeen poliisilaitoksen uudelleenjärjestäminen kävi helposti. Teollisuuslaitokset olivat seisahduksissa aina 20. päivään asti, jona aikana järjestettiin sotilaiden kanssa useita mielenosoituskulkueita ja kokouksia.¹⁶⁶ Vallankumousmielenosoitusten alkaessa työväenyhdistys joutui aivan uudenlaisen ”pulan” kouriin, sillä sen punalippu oli joutunut takavarikkoon poliisilaitokselle viisi vuotta aiemmin uusien tilojen avajaisten yhteydessä. Yhdistyksen rahastonhoitaja ilmoitti ostaneensa omalla vastuullaan punaista kangasta, koska sotilaat olivat ehdottomasti vaatineet, että kaikkien talojen katolla piti liehua punalippu.¹⁶⁷ Jos sellainen olisi puuttunut työväentalolta, olisi se ollutkin varsinainen häpeä.

Maaliskuun vallankumous meni elintarvetoimikunnan pöytäkirjoissa muuten huomiotta, paitsi että vallankumoussankarien hautajaispäivänä päätettiin toimikunnan myyntipisteiden olevan auki vain aamupäivällä. Päivä oli määrätty yleiseksi juhlapäiväksi. Tampereen työväenjärjestöjen johtava komitea oli määrännyt kaupungin juhlapäiväksi punaisilla lipuilla ja rautateitä lukuun ottamatta kaikki liikelaitokset kiinni. Koulujen oppilailla oli lupapäivä. Muutkin elintarvikeliikkeet kuin elintarvetoimikunnan myymälät suljettiin jo aamupäivällä ja kansanruokalat ja kahvilat olivat kiinni iltapäivään asti. Emmanuel Lammin muistelma-

¹⁶⁴ Elintarvetoimikunnan kirje Maitokeskuskomitealle 10.4.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Elintarvetoimikunnan kirje Hämeen läänin kuvernörille 12.4.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA

¹⁶⁵ Kansan Lehti 65, 18.3.1917, s. 4.

¹⁶⁶ ”Tampereen tapahtumista ja sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön toiminnasta v. 1917”. Kansan Lehti 18, 23.1.1918, s. 3; Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 355-357. D265. TW.; Jutikkala 1979, s. 316-317; Polvinen 1967, s. 14-22; Kanerva 1986, s. 248-250; Klemetilä 1976, s. 35.

¹⁶⁷ Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 21.3.1917, 3 § (74). Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

mukaan juhla-kulkue oli suurin ja juhlavin, mitä Tampereella siihen mennessä oli nähty. Juhla-kulkueen etunenässä marssivat venäläiset sotilaat. Kaikkiaan kulkueeseen arvioitiin osallistuneen 30.000 henkeä, joka n. 46.000 asukkaan kaupungissa on melkoinen saavutus. Kaikkien kansankerrosten juhlamielestä kertoo sekin, että myös Tampereen kauppaseura osallistui juhla-kulkueeseen korporaationa marssien oman ”ammattiosastonsa” lipun perässä.¹⁶⁸ Koska kyseessä oli juhla-kulkue, mielenosoitusbanderolleja ei siinä näkynyt.¹⁶⁹

Työväen järjestöjen johtavan komitean ja kaupunginvaltuuston porvarien yhteinen yhtäältä vallankumouksellinen ja toisaalta isänmaallinen innostus alkoi jo seuraavalla viikolla haihtua. Torilla pidettiin johtavan komitean organisoima kansalaiskokous, joka vaati kunnallishallinnon uudistusta kansanvaltaisemmaksi ja järjestysvallan pysyvää demokratisoimista. Kokous vaati vanhan valtuuston eroa kansanvaltaisemmin valitun uuden valtuuston tieltä ja toimittaja Taavi Tainion nimittämistä poliisimestariksi. Kokous päätti valita viisihenkisen järjestysvaliokunnan poliisilaitoksen uudelleenjärjestämistä varten. Taistelu kunnallisesta valasta Tampereella oli todenteolla alkanut. Kesäkuussa läänin kuvernööri nimitti Tampereen vt. poliisimestariksi Kansan Lehden toimittajan Pekka Lönngrenin.¹⁷⁰

Leipäkorttien jako alkoi kesken vallankumouksen juhlintaa 19.3.1917 kaupungintalon yläeteisessä. Kortin sai sokerikortin näyttämällä, mikäli edellisvuoden verotettava tulo jäi alle 3.600 mk. Elintarvetoimikunnan valmistuttamaa hapanleipää sai kuitenkin listatuista leipämyymälöistä jo sitä ennen lihakorttia näyttämällä. Listalla oli aluksi 11 kpl leipurien myymälää, joista neljä kauppahallissa, mutta määrä kasvoi seuraavina päivinä. Osuuskauppoja ei merkitty listaan, ennen kuin vasta 11.4. päivätyssä ilmoituksessa, silloinkin vain Osuusliike Tuotanto. Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskauppa löytyy listalta vasta 21.4 ja Pellavatehtaan Työv. osuuskauppa niinkin myöhään kuin 12.5.1917.¹⁷¹

Elintarvetoimikunta päätti aloittaa leivän korttijakelun 10.4., mutta lehti-ilmoituksen mukaan se lykkäytyi seuraavaan päivään.¹⁷² Leivän leipomistarjouksia olivat jättäneet eräiden yksityisleipurien lisäksi Osuusliike Tuotanto ja Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskauppa, joilla oli käytettävissään omat myllylaitokset. Tampereen Osuuskauppa ja Pellavatehtaan Työväen Osuuskauppa eivät olleet tarjousten jättäjien joukossa.

¹⁶⁸ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 58, 21.3.1917, 7 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 75, 29.3.1917, s. 2.; Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 357. D265. TW; Kanerva 1986, 249. Varsinaiset vallankumouksen uhrien hautajaiset Pietarissa olivat lykkäytyneet eteenpäin. Helsingissä sen sijaan haudattiin kaksi venäläistä matruusia 30.3.1917. Kansan Lehti 77, 30.3.1917, s. 3.

¹⁶⁹ Tampereen Työväenjärjestöjen Johtavan komitean kokoon kutsuman yhteisen tamperelaisten työväen- ja porvarilisten järjestöjen kokouksen pöytäkirja. 25.3.1917. Lammi 1977, s. 61-63.

¹⁷⁰ Kansan Lehti 80, 4.4.1917, s. 2-3, 4; Kansan Lehti 82, 10.4.1917, s. ; Kansan Lehti 128, 6.6.1917, s. 3; Jutikkala 1979, s. 317-318; Kanerva 1986, s. 250.

¹⁷¹ Kansan Lehti 64, 17.3.1917, s. 3; Kansan Lehti 83, 11.4.1917, s. 7; Kansan Lehti 92, 21.4.1917, s. 2; Kansan Lehti 109, 12.5.1917, s. 2.

¹⁷² Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 59, 7.4.1917, 4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 83, 11.4.1917, s. 7.

Toimikunta päätti antaa leivän leipomis- ja myyntiluvat tarjousten antajille ehdolla, että ne suostuisivat myymään leipää ja jauhoja toimikunnan määrittämiin hintoihin.¹⁷³

Koko maan viljavaroista ei ollut varmaa tietoa kenelläkään. Jo maaliskuussa ryhdyttiin toimiin Suomen viljavarojen inventoimiseksi. Tampereen elintarvetoimikunta lähestyi kirjeellä poliisilaitosta, jossa se pyysi apua tilastojen keräämiseksi. Tietoja oli tarkoitus kerätä kauppaliikkeiltä, leipomoilta, myllyiltä ja tehtailta, mutta ei yksityisiltä henkilöiltä. Tietoja haluttiin näiden hallussa olevista eri viljalaatujen (ruis, ohra, kaura ja vehnä) määristä sekä jauhamattomina että jauhoina, mukaan lukien mannaryynit. Hämeen läänin kuvernööriltä tuli kiertokirjeenä samansuuntaiset ohjeet huhtikuussa. Näiden ohjeiden mukaan piti inventoida myös yksityisten hallussa olevat vilja- ja rehuvarastot sekä ilmoittamaan kuvernöörinvirastoon, mikäli paikkakunnalla on viljavaroja yli oman tarpeen tai elintarpeiden määrästä havaitaan puutteita ennen seuraavaa satoa. Tampereen elintarvetoimikunta suoritti laskelman 15.3.1917 tilanteen mukaan ja ilmoitti kuukautta myöhemmin vastauksena kuvernöörin kirjeeseen, että viljavarat riittäisivät kaupungissa enää kuukauden.¹⁷⁴

Huollon järkipäisessä järjestämisessä esteeksi tuli useissa tapauksissa kunnalliset rajat. Hatanpään alue kuului yhä hallinnollisesti Messukylään, vaikka olikin Tampereen kaupungin omistuksessa. Siksi esim. alueella sijaitseva Oy Lokomon tehtaan ruokala joutui hakemaan erillisluvan ostaakseen sitä viljaa, mitä Tampereen elintarvetoimikunta oli antanut Pellavatehtaan työväen osuuskaupalle myytäväksi, vaikka työväki oli suurimmalta osin tamperelaisia. Ruokalaa hoiti samainen osuuskauppa.¹⁷⁵ Vastaavanlaisia tiukoista rajojen noudattamisesta johtuvia vaikeuksia oli ollut muitakin. Toimikunta suostui vaihtamaan vuoden 1917 alussa Messukylän elintarvelautakunnan alaisille viinikkalaisille kaupungin elintarvikekortit, mutta ei järjestänyt Viinikkaan kuitenkaan myyntipaikkaa.¹⁷⁶

¹⁷³ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 54, 9.3.1917, 6 §, pöytäkirja 55, 9.3.1917 1 § ja pöytäkirja 74, 17.8.1917, 16 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA;

¹⁷⁴ Elintarvetoimikunta teki virka-apu pyynnön poliisille vasta 26.3., joten inventointia ei ole voitu suorittaa 15.3. Viljamäärät on mahdollisesti voitu laskea 15.3. vallinneen tilanteen mukaan. Elintarvetoimikunnan kirje Tampereen Poliisilaitokselle 26.3.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Hämeen läänin kuvernöörin kiertokirje 11.4.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Elintarvetoimikunnan kirje Hämeen läänin kuvernöörille 17.4.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

¹⁷⁵ Lokomon mukaan tehtaassa työskenteli 204 tamperelaista, 11 pispalalaista, 23 viinikkalaista, 21 järvensivulaista ja 18 messukyläläistä, joista muut kuin pispalalaiset ja tamperelaiset kävivät syömässä kotonaan. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 54, 9.3.1917, 10 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Lokomon kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 2.3.1917, Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA

¹⁷⁶ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 59, 7.4.1917 ja pöytäkirja 74, 17.8.1917, 16 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Messukylän elintarvelautakunnalle 5.1.1917, D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

4 WUOLIJOEN AIKA – VALTIO OTTAA AKTIIVISEN ROOLIN

4.1 Taistelu työajasta ja kunnallisvallasta

Ei vain Suomi vaan myös Venäjä kärsi leivänpuutetta, joka johtui etupäässä kuljetuskapasiteetin puutteesta. Vallankumous näytti yhdellä iskulla ratkaisevan kaikki ongelmat – näin ainakin toivottiin. Tehottoman vanhan vallan tilalle näytti nousevan kansan tarpeita paremmin ymmärtävä uusi hallitus. Vielä tärkeämpää oli, että Suomen oma eduskunta sai luvan kokoontua ratkaisemaan ajankohtaisia ongelmia, joista yksi tärkeimmistä oli elintarvekysymys. Tampereella ehdittiin siirtyä leipäkorttijärjestelmään. Toivorikkaana jo ehdittiin ajatella, että uusi aika helpottaisi viljan tuontia Suomeen niin, että leipäkortit jäisivät vain hetkelliseksi vaivaksi. Ongelmat kuitenkin jatkuivat.

Juha Siltalan mukaan maaliskuun vallankumous ei vapauttanut niinkään sosiaalisia liikevoimia kuin patoutuneita odotuksia kertakaikkisesta muutoksesta.¹⁷⁷ Vihdoinkin kokoontumaan pääsevässä eduskunnassa oli sosialidemokraattien enemmistö ja uuden senaatin jäsenistä puolet oli työväenliikkeen miehiä. Työväellä näytti olevan mahdollisuudet saada ratkaistua monia sitä hiertäneitä yhteiskunnallisia kysymyksiä. Työajan lyhentämisen vaatimus vaati varsinkin maaseudulla ankaraa vääntöä. Tampereella väännön kohteeksi tuli kunnallinen äänioikeus. Elintarvikekysymys jäi muiden kysymysten taustalle, muttei sitä voitu unohtaa. Poliittiset valtasuhteet eivät voineet mitään sille, että jaettavaa oli aivan liian vähän ja uusi sato oli vielä kaukana. Luontokin näytti kääntyvän suomalaisia vastaan.

Vuoden 1916 vaaleissa valittu sosialidemokraattienemmistöinen eduskunta pääsi aloittamaan työnsä huhtikuun alkupäivinä. Sosialidemokraateista ja porvarillisista jäsenistä koostunut Tokoin senaatti oli aloittanut työskentelynsä jo jokunen päivä aikaisemmin. Senaatin sosialidemokraatteihin kuuluivat mm. osuustoimintamiehiksi laskettavat Väinö Tanner, Matti Paasivuori ja Väinö Wuolijoki. Osuusliike Elannon toimitusjohtaja Väinö Tanner toimi myös Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valtuuston puheenjohtajana, Paasivuori oli KK:n hallintoneuvoston jäsen ja Wuolijoki varajäsen, joten KK:n intressit olivat senaatilla hyvin tiedossa. Kaikki kolme senaattoria pidättäytyivät KK:n työstä hoitaessaan koko maan asioita. Wuolijoki luopui samalla paikastaan SOK:n johtokunnassa siirtyessään hallitukseen. SDP:n suhtautuminen uuteen senaattiin oli hiukan ristiriitainen, sillä luokkataisteluperiaatteelle uskolliset jäsenet eivät hyväksyneet yhteishallitusta oikeiston kanssa ja puolueen johtokin sanoutui vapaaksi kaikesta vastuusta. Senaattiin valitut SDP:n jäsenet eivät voineet luottaa, että puolue tukisi heitä joka tilanteessa.¹⁷⁸ Senaatti pyysi Kuntainvälistä elintarvetoimikuntaa yhdessä keväällä perustetun maataloustuottajain valtuuskunnan edustajien kanssa valmistelemaan lakialoitetta, jolla hallitukselle annettaisiin riittävästi valtaa suorittamaan mm. pakko-ottoja elintarvikeasi-

¹⁷⁷ Siltala 2009, s. 26.

¹⁷⁸ Soikkanen 1975,201-205; Tanner ei omassa muistelmassaan erityisesti korosta, että hän, Paasivuori ja Wuolijoki olivat Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa merkittävässä asemassa ja olivat tehneet siinä yhteistyötä. Sen sijaan Wuolijoen kohdalla teoksessa mainitaan läheisestä yhteistyöstä SOK:n ja Osuusliike Elannon riveissä. Tanner 1949, s.31, 40.

oiden järjestämiseksi. Uuden senaatin vaikutuksesta kuntainvälisen elintarvetoimikunnan kokoonpano muuttui toukokuussa niin, että puolet sen kahdeksasta jäsenestä valittiin työväestön piiristä. Näistä kaksi paikkaa täytti Kulutusosuuskuntien Keskusliitto ja toiset kaksi Ammattijärjestö.¹⁷⁹ Senaatin elintarvekeskuskomitean alaiseen viiteen asiantuntijajaostoon valittiin myös jokaiseen yksi varsinainen ja yksi varajäsen KK:n riveistä, eli niissä SOK:lla ja KK:lla oli sama määrä edustajia. Hieman epävirallisemmin KK vaikutti senaatin elintarvekeskuskomiteassa, jossa jäsenenä olivat KK:n hallinnon varapuheenjohtaja ja yksi toimihenkilö.¹⁸⁰

Maailmansodan aikana sotalakien mukaan lakkoilu oli kielletty. Maaliskuun vallankumouksen jälkeen kielto kumottiin ja Venäjällä syntynyt lakkoliike levisi myös Suomeen. Lakkojen päätavoite oli työpäivän lyhentäminen kahdeksaan tuntiin, mikä Suomessa toteutuikin lähes kaikilla teollisuusaloilla ja rautateillä jo huhtikuun loppuun mennessä. Maatyöväen ja uittotyöväen lakkoilu alkoi toukokuussa ja jatkui syyskesään asti. Maanomistajat turvautuivat rikkurityövoimaan, mikä aiheutti paikoin yhteenottoja. Ei ole todistettu, että maatalouslakoilla olisi ollut todellista merkitystä elintarvikepuolaan. Paljon enemmän syksyn satoon vaikutti poikkeuksellisen kuivan kesän lisäksi se, että kevät oli harvinaisen myöhäinen, joten syyskylvöjen oraat kärsivät ja kevätkylvöt olivat pari viikkoa myöhässä.¹⁸¹ Maatalouslakoilla oli kuitenkin tärkeä psykologinen vaikutuksensa maanomistajien ja maataloustyöläisten keskinäisen epäluuloisuuden, kaunan ja katkeruuden kasvuun. Kaunaa lisäsi myös se, että samaan aikaan Suomen Ammattijärjestö oli perustamassa maatyöläisiä varten ammattiliittoa, jonka vuoksi sen puhuja oli kiertämässä varsinkin Satakunnassa ja Hämeessä.¹⁸²

Pääsiäissunnuntaina Tampereelle saapui Hämeen läänin vastanimitetty kuvernööri Saarinen, joka vanhana sosialidemokraattina kävi ensin Työväen johtavan komitean puheilla. Illaksi oli järjestetty neuvottelukokous Saarisen johdolla. Työväen johtavan komitean lisäksi neuvotteluun osallistuivat valtuuston erilaisia poliittisia porvarillisia ryhmittymiä edustavia henkilöitä. Torikokouksessa valittu järjestysvaliokunta sai kokouksen tuen ja myös kuvernööri Saarinen ilmaisi luottavansa siihen. Kunnallisdemokratia-asiasta todettiin, että työläisten piti odottaa, kunnes eduskunta säätää uuden kunnallislain. Työläisten edustajat eivät kuitenkaan olleet halukkaita odottamaan niin pitkään, joten kokouksessa keksittiin hätäratkaisu, jossa valtuuston kokoa lisättäisiin ja lisäksi osa valtuutetuista eroaisi. Näin vapautuville paikoille valittaisiin työläisten edustajia, jolloin työläisillä olisi eduskuntavaalien edellyttämä enemmistö myös valtuustossa.¹⁸³ Merkillepantavaa on, että puolueet laidasta laitaan ymmärsivät kunnallislain epädemokraattisuuden johtavan väistämättä sen uudistamiseen. Niillä, joilla valta oli, ei kylläkään ollut kiire siitä luopua. Neuvottelukokous oli lausunut toi-

¹⁷⁹ Kuluttajain Lehti 9, 15.5.1917, s. 2.

¹⁸⁰ Kansan Lehti 82, 10.4.1917, s. 3; Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustajakokouksen pöytäkirja 1917, s. 43. Helsinki 1917; Kuluttajain lehti 6, 31.3.1917, s. 1; Jalas 2007, s. 25; Siitola 2009, s. 47.

¹⁸¹ Rasila 1982b, s. 165-166; Rantatupa 1979, s. 88; Soikkanen 1975, 220.

¹⁸² Kertomus Suomen Ammattijärjestön toiminnasta 1917-1918. s. 10.

¹⁸³ Kansan Lehti 82, 10.4.1917, s. 6-7; Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 361. D265. TW; Kertomus Tampereen valtuuston toiminnasta vuonna 1917, s. 41; Jutikkala 1979, s. 320.

veena, että myös elintarvetoimikunnassa pitäisi olla työläisten edustajilla enemmistö. Tämän vuoksi toimikunta päätti ehdottaa valtuustolle, että toimikunnan jäsenten lukumäärää lisättäisiin yhdeksään kolmella työväen ehdottamalla jäsenellä. Päätävältaisuus syntyisi minimissään viidellä jäsenellä.¹⁸⁴

Valtuuston uudistaminen kohtasi esteitä. Työväen johtava komitea kutsui jälleen koolle yleisen kokouksen työväentalon juhlasaliin 20.4.1917, joka täyttyi osanottajista viimeistä paikkaa myöten osan joutuessa seisomaankin. Myös kuvernööri Saarinen oli paikalla. Vaikka pääteemana oli kunnallisdemokratia, kokouksessa pohdittiin myös toimeentulokysymyksiä. Talonomistajien ajamien vuokrankorotusten suhteen Saarinen totesi, että talonomistajilla ei ollut vuokrankorotus- tai häätöoikeutta sotatilalakien siltä osin ollessa vielä voimassa. Kivityömies Herman Honkaniemi nosti esiin kysymyksen elintarvetoimikunnan leväperäisestä toiminnasta. Honkaniemi toimi kivityöntekijäin ammattiosaston vt. puheenjohtajana, joten puheenvuorolla oli painoa.¹⁸⁵ Asiasta syntyi kiivas keskustelu. Elintarvetoimikuntaa moitittiin huonon ja pilaantuneen tavaran myymisestä voi- ja maitokaupassa. Sokeriasioissa esitettiin raskaita, pöytäkirjan mukaan lähes raivokkaita syytöksiä elintarvetoimikunnan henkilökuntaa kohtaan. Työväen elintarvetoimikunnalle annettiin tehtäväksi ryhtyä tutkimaan väitettyjä väärinkäytöksiä.¹⁸⁶ Kokouksen julkilausuma keskittyi kuitenkin pelkästään kunnallisdemokratiaan. Kun kokous oli päätenyt antamaan uhkauksen, että työväki ottaa kunnallisen vallan itse, jollei valtuusto sitä sille vapaaehtoisesti myönnä, sai se myös senaatin varpailleen ja senaattorit sekä kuvernöörin neuvottelemaan Tampereelle. Työväen edustajat päättivät jäädä odottamaan valtuuston päätöstä asiasta. Kun työväentalon pihamaalle kutsuttu kansankokous kuuli, että valtuusto oli valmis tekemään tilaa työväen edustajille, se otti tämän uutisen ilomielin vastaan ja lauloi vielä Kansainvälisen tilaisuuden päätteeksi.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 60, 16.4.1917, 8 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Elintarvetoimikunnan kirje Tampereen kaupungin valtuustolle 30.4.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA

¹⁸⁵ Herman Honkaniemi oli toiminut Suomen Kivityöntekijäin liiton osasto nro 5:n varapuheenjohtajana ja hän oli monivuotinen toimikunnan jäsen. Osaston vuosikokous oli valinnut uuden puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan tammi-kuussa 1917, mutta näiden muutettua paikkakunnalta Honkaniemi toimi heinäkuun 1917 loppuun saakka osaston v.t. puheenjohtajana. Lisäksi Honkaniemi toimi Kivityöntekijöiden lakkokomitean sihteerinä. Kertomus kivityöntekijäin a.o:n toiminnasta vuodelta 1917. Tampereen Kivimies a.o. pöytäkirja. Tampereen rakennustyöväen ammattiosasto 19:n arkisto. TA.

¹⁸⁶ Tampereen järjestäytyneen työväen kokouspöytäkirjan ote 20.4.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA

¹⁸⁷ Kansan Lehti 92, 21.4.1917, s. 4, 7; Työväen elintarvetoimikunnan kokousilmoituksessa pyydetään sellaisten henkilöiden ilmoittautumaan kokouspaikalle, joilla on todistettavia tietoja väärinkäytöksistä elintarvealalla. Kansan Lehti 93, 23.4.1917, s. 2; Kansan Lehti 95, 25.4.1917, s. 3. Jalasvaaran mukaan elintarvetoimikuntaa vihattiin. Jalasvaara 1987, s. 63. Se ei todisteiden varassa näyttäisi pitävän paikkaansa, vaikka on tietysti mahdoton todistaa vääräksikään. Elintarvetoimikuntaa ei yleensä syyllistetty ongelmista, ainoastaan sen liian heikoista toimenpiteistä selviytyä niistä. Viha kohdistuikin yleensä valtuustoon, senaattiin ja elintarvetuottajiin, tai muutamissa poikkeustapauksissa toimikunnan työntekijöihin. Työväen elintarvelautakunta katsoi aina toimikunnan tehneen mitä tilanteessa voi, vaikka ehkä ponnettomasti.

Yleisessä kokouksessa 20.4. esiin tulleet syytökset kohdistuivat ennen muuta elintarvetoimikunnan sokeri-kaupasta vastaavaan toimihenkilöön Juho Kiviseen. Maaliskuun sokierää ei saatu lainkaan kaupunkiin Sokerikeskuskomitealta, joten Kivisen syytä ei mitenkään voinut olla se, että maaliskuun sokeriakoerää ei voitu yleisölle jakaa. Se vähäinen määrä sokeria, mitä oli varalle varastoitu, jaettiin toimikunnan päätösten mukaan eri sairaaloille yms., johon päätökseen Kivisellä ei ollut mitään sananvaltaa. Pahlman lupautui kirjoittamaan sanomalehtikirjoituksen Kivisen puolustamiseksi. Kirjoitus ilmestyi Kansan Lehdessä 4.5.1917 otsikolla ”Perättömien huhujen johdosta”, ja se oli päivätty 28.4.1917 allekirjoittajinaan kaikki elintarvetoimikunnan jäsenet sekä toimitusjohtaja Mattsson.¹⁸⁸ Ei ole tiedossa, miksi kirjoitus ilmestyi lähes viikon vanhana lehteen. Kansan Lehdellä tosin oli ajoittain vaikeuksia saada mahtumaan kaikkia kirjoituksia sivuilleen, kun sen painosmäärä oli kasvanut nopeasti valtavan suureksi, joka puolestaan houkutteli lisää mainostajia. Lehti kärsi samaan aikaan paperipulasta, joten sivumäärää ei voitu lisätä.

Kuluttajien kokouksessa 6.5.1917 luettiin Työväen elintarvetoimikunnan suorittaman tutkimuksen lopputulokset. Kivistä vastaan kohdistetut syytökset todettiin olleen täysin perättömiä ja voin jakelua vastaan tehdyt valitukset olivat vain osittain perusteltuja. Sen sijaan todettiin, että Karjanmyyntiosuuskunta Karjan toimesta lihakauppoihin toimitettu liha oli usein ollut ala-arvoista,¹⁸⁹ elintarvetoimikunnan ja yksityisten välittämä maito on ollut usein hapanta ja terveydenhoitolautakunta on lyönyt laimin tehtäviään maidon tarkastuksessa. Kokous antoi elintarvetoimikunnalle ”puhtaat paperit”, mutta moitti sen toimintaa laimeaksi ja yksipuoliseksi. Kokouksen puheenjohtaja pyysi osanottajia ottamaan huomioon sen, miten vaikeissa oloissa elintarvetoimikunta joutui toimimaan.¹⁹⁰ Hapantunut maito saattoi olla myös vähän senaatin vika. Huhtikuun 11. päivänä oli annettu määräys, jonka mukaan maitoa ulkomaille vievien vientiliikkeiden oli toimitettava ns. vastikemaitoa kotimaiseen kysyntään Valtion vointarkastuslaitoksen osoittamiin kohteisiin. Pitkät kuljetusmatkat yhdistettynä jäähdytysvaunujen puutteeseen johtivat suurten maitomäärien happamoitumiseen, joita sitten elintarvelautakunnat lähettelivät junakyydillä lähettäjiille takaisin, mikä varasi kuljetuksiin tarvittavia junanvaunuja aivan järjettömään happaman maidon siirtelyyn. Vasta heinäkuun vastikemaitolähetykset pyrittiin järjestämään niin, että kuljetusmatkat pysyivät lyhyinä, mutta käytännössä silloin ei voitu taata, että kulutuskeskukset saivat maitoa tarvitsemansa määrän. Elintarvelautakunnat olivat kesällä ”ota tai jätä” –tilanteessa. Riski hapantuneesta maidosta oli käytännössä pakko ottaa.¹⁹¹

Voin myyntiä aikaisemmin harjoittaneet liikkeet ja liha-alan yrittäjät eivät olleet mielissään siitä, että elintarvetoimikunta oli monopolisoinut heidän myyntiartikkelinsa. Yrittäjät vetosivat milloin maistraattiin, mil-

¹⁸⁸ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 61, 27.4.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 102, 4.5.1917, s. 8.

¹⁸⁹ Syytöksillä oli pohjaa. Viikkoa myöhemmin uutisoitiin, että ”Lihamyrkytys Tampereella. 4 henkeä sairastunut vaarallisesti Karjan lihasta”. Kansan Lehti 109, 12.5.1917, s. 7.

¹⁹⁰ Kansan Lehti 106, 9.5.1917, s. 3.

¹⁹¹ Valtion vointarkastuslaitoksen kiertokirje 8.6.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvelautakunnan arkisto. TKA.

loin läänin kuvernööriin, milloin työväenjärjestöihin, jotta jakopaikkojen lukumäärää lisättäisiin. Työväenjärjestöille tehdyissä aloitteissa painotettiin sitä, miten yrityksiin palkattu aputyövoima oli joutunut työttömiksi. Yrittäjien argumentit eivät kuitenkaan olleet kestäviä. Koska lihamäärä pysyi samana, sen jakaminen useammalle yrittäjälle olisi tarkoittanut, että ne viimeisetkin palkatut työntekijät olisivat joutuneet työttömiksi yrittäjien itsensä tehdessä kaikki työt.¹⁹²

Tampereen työväestön huomio oli kiinnittynyt niin kunnallisdemokratian lisäämiseen, että muualla maassa tärkeimpänä tavoitteena ollut 8-tuntinen työpäivä jäi lähes sen varjoon. Kahdeksan tunnin työaika otettiin käyttöön eri työaloilla yleensä melko helposti. Ainakin osittain syynä saattoi olla raaka-ainepulasta johtuva työnpuute ja elinkustannusten noususta johtuva palkkojen korottamisen tarve, joita saatettiin kompensoida vähentämällä työaika.¹⁹³ Myös palvelualoilla työaika lyheni useissa työpaikoissa jo huhtikuun puolivälistä lähtien. Työväen osuuskaupat ottivat uuden työajan käyttöön verrattain myöhään. Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous käsitteli työajan lyhentämistä 15.4.1917 kokouksessaan. Evä ehdotti, että asia valmisteltaisiin vasta sitten, kun asiasta on saapunut palveluskunnan esitys, koska on vaikea ratkaista, miten kauppojen aukioloaika olisi järjestettävä ennen kuin tiedetään, miten 8-tuntinen työpäivä järjestetään teollisuuslaitoksissa ja muilla työmailla kaupungissa. Työajan lyhentäminen hyväksyttiin joka tapauksessa periaatteessa.¹⁹⁴ Vasta juuri ennen vappua 1917 Finlayson & Kumpp. ja Pellavatehtaan työväen osuuskaupat ilmoittivat yhteisellä sanomalehti-ilmoituksella, että ne aikoivat ottaa käyttöön 8-tuntisen työpäivän heti vapun jälkeen. Myös Osuusliike Tuotanto ja Messukylän osuusliike ilmoittivat samassa lehdessä samasta asiasta. Osuuskaupat olivat sopineet asiasta johtokuntien yhteisessä kokouksessa. Tuoreessa Kuluttajain Lehdessäkin siihen oli kehoitettu ryhtymään.¹⁹⁵

4.2 Tiukka tilanne – uusi suunnitelma

Maaliskuun vallankumouksen jälkeen alettiin palata arkeen. Vallankumous oli vaihtanut senaatin ja läänin kuvernöörin, mutta Tampereen valtuustoa se ei pystynyt lopultakaan kaatamaan. Myös elintarvetoimikuntaan luvattua vasemmistoenemmistöä jouduttiin vielä hetki odottamaan. Kunnallislain uudistamisen lisäksi työväki halusi saada aikaan kahdeksan tunnin työaikalain, jonka se jo keväällä kaupungissa pääosin käytännössä saavuttikin. Kuluttajaväestö jäi odottamaan, mitä sen omat miehet senaatissa saisivat elintarviketilanteessa aikaan.

¹⁹² ”Liha ja voin jakelu Tampereella”, *Kansan Lehti* 106, 9.5.1917, s. 2-3.

¹⁹³ Esimerkiksi Tampereen Saippuatehtaalla otettiin käyttöön 8-tuntinen työpäivä ilman, että työläisten tarvitsi sitä edes vaatia. Lielahden selluloosatehtaalla työaika vähennettäessä ilmoitettiin, etteivät palkat tule pienemään. *Kansan Lehti* 94, 24.4.1917, s. 3..

¹⁹⁴ Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 15.4.1917, 10-12 §. Tampereen Työväen Osuuskuntien Johtokuntien arkisto. TA.

¹⁹⁵ *Kansan Lehti* 99, 30.4.1917, s. 4, 5, 7; Tampereen Työväen Osuuskauppojen johtokuntien yhteinen kokous 29.4.1917, 17 §. Tamperelaisten työväenosuuskauppojen komitean arkisto. TA; *Kuluttajain Lehti* 8, 28.4.1917, s.1.

Elintarvikelaki säädettiin eduskunnassa

Laskelmien mukaan n. 45 % Venäjältä tilatuista elintarvikkeista 1.5.1916 – 30.4.1917 väliseltä ajalta oli jäänyt saapumatta. Marraskuusta lähtien tuonti oli ollut hyvin vähäistä. Senaatin arvion mukaan normaalikulutuksella maan viljavarastot riittäisivät ainoastaan kesäkuun alkuun. Tuonnin lisäämiseksi tehtiin kaikki mahdollinen. Senaatti teki kesällä Venäjän väliaikaisen hallituksen kanssa kaupat 62 miljoonan viljakilon toimitamisesta Suomeen ja maksoi ostoksensa etukäteen. Lähes saman verran maksettiin myös Yhdysvalloille sieltä laivattavaa viljaa varten. Viljan toimituksen epävarmuuden vuoksi myös kulutusta oli pakko supistaa. Varastojen riittävyuden turvaamiseksi tuottajilta edellytettiin, että he olivat valmiit luovuttamaan varastojaan yleisiin tarpeisiin ja vastavuoroisesti kuluttajilta itsehillintää ja tyytymistä normaalia vähäisempään ravinnon saantiin. Senaatissa katseet olivat kääntyneet Tanneriin, kun elintarviketilanteen järjestämistä piti ryhtyä miettimään. Tanner puolestaan pyysi apuun vanhan tuttavansa SOK:n hallintoneuvostosta, W.A. Lavoniuksen. Tanner tiesi Lavoniuksen olevan tarpeeksi häikäilemätön ja objektiivinen auttamaan suunnitelmien tekemisessä. Yhteistyönä syntyneessä hallituksen suunnitelmassa uutta oli se, että mukaan elintarvikejärjestelmään haluttiin myös kuluttajien ja tuottajien omat järjestöt. Suunnitelman mukaan senaatti oli ylin toimeenpaneva elin, jolle asiat valmistelisi elintarvevaliokunta. Sen toiminta nojautuisi yhteiskunnallisiin järjestöihin ja asiantuntijaorganisaatioihin. Yhteiskunnallisista järjestöistä tärkeimmäksi nousisi elintarvekeskuskomitea, jossa piti sekä tuottajilla että kuluttajilla olla yhtä paljon vaikutusvaltaa ja ääniä. Keskuskomitean tukena tuli olla molempien osapuolten järjestöt. Kuluttajien keskusjärjestönä tulisi olla kuntainvälinen elintarvetoimikunta, johon kuitenkin piti saada jäseniksi riittävä määrä työväen edustajia, jotta se voisi nauttia kaikkien kuluttajapiirien luottamusta. Sen alaorganisaationa toimisivat kunnalliset elintarvevaliokunnat (tai –toimikunnat ja -lautakunnat), joissa myös piti olla eri yhteiskuntaluokilla tasainen edustus. Tuottajapuoli oli jo järjestäytynyt maataloustuottajien keskuskomiteaksi, jonka johdossa oli Pellervo-seurasta tuttu 'Suomen osuustoiminnan isä' Hannes Gebhard.¹⁹⁶ Asiantuntijaorganisaatiot järjestäytyisivät tavararyhmittäin. Maataloustuotteita pohtivia olisi kolme, erikseen viljakysymyksiä, maitokysymyksiä ja lihakysymyksiä pohtivat organisaatiot. Teollisuustuotteiden kauppaa ja tuotantoa pohtivia organisaatioita olisi viisi: tekstiiliteollisuus, nahka- ja jalkine, sokeriteollisuus, leipäteollisuus, tulitikku yms. pienemmät teollisuuden haarat.¹⁹⁷ Lain tullessa eduskuntaan kolmanteen käsittelyyn asian hoito siirtyi valtiovarainhoitosta vastanneen Tannerin harteilta kamaritoimituskuntaa vetäneelle Väinö Wuolijoelle, josta näin sai elintarvikeasiat hoitaakseen.¹⁹⁸

Eduskunta hyväksyi kiireellisenä *Lain eräänlaisen omaisuuden käytöstä sodan aikana sekä sodan aiheuttamista poikkeuksellisista oloista* 16.5.1917. Lainkäsittelyn yhteydessä sanottiin suorasanaisesti julki mielipi-

¹⁹⁶ Rantatupa 1979, s. 85, viite 38.

¹⁹⁷ Kuluttajain Lehti 8, 28.4.1917, s. 3; Rantatupa 1979, s. 70, 76; Tanner 1949, s. 78.

¹⁹⁸ Tanner 1949, s. 80.

teitä pulasta ja sen syistä. Laki sinällään hyväksyttiin lähes yksimielisesti, vaikkakin käsittelyn aikana suukoppua ja keskinäistä syyttelyä käytiin Maalaisliiton ja SDP:n välillä. Nyt oli kuitenkin Suomen oma laillinen eduskunta saanut tehdä päätöksen elintarviketilanteen parantamiseksi. Jo sen katsottiin automaattisesti lisäävän lain kunnioitusta. Lain mutkikkaasta nimestä ei välttämättä huomaa sen ydintä. Lain avulla voitiin kaikki maasta löytyvä leipävilja saada valtion käytettäväksi, jotta se voitaisiin jakaa tasaisesti kulutukseen. Laki määräsi, että kesäkuun 10. päivän aamulla kello 5 astuisi voimaan viljan takavarikointi, jonka jälkeen taloudet jaettaisiin omavaraistalouksiin ja korttitalouksiin, periaatteessa siis tuottajiin ja kuluttajiin. Omavaraistaloudet voisivat pitää hallussaan sen määrän, mitä näiden omaan kulutukseen laskennallisesti kuluu ja korttitaloudet saisivat leipä- tai jauhokortit, joiden mukaan ne voisivat ostaa määrätyn määrän viljatuotteita viikossa. Korttitalouksiin kuuluvat kuluttajat oli jaoteltu kolmeen ryhmään näiden tekemän työn raskauden mukaan ja joiden leipäkorttiannokset laskettiin sen mukaisesti: henkisen ja kevyen ruumiillisen työntekijät (viikkoannos 1050 grammaa), pääasiallisesti raskasta ruumiillista työtä tekevät (viikkoannos 1680 grammaa) ja raskasta ruumiillista työtä ulkoilmassa tekevät (viikkoannos 2100 grammaa). Elintarvetoimikunta arvioi tamperelaisten kuluttajien jakaantuvan eri ryhmiin seuraavasti: omavaraistalouksiin kuuluvia 5000 henkeä; kevyitä töitä tekeviä 10.000 henkeä; raskasta työtä tekeviä 22.000 henkeä; raskasta työtä ulkoilmassa tekeviä 12.000 henkeä. Yhteensä arvioitiin Tampereen elintarvetoimikunnan alueella asuvan 47.000 henkeä, koska mukaan oli laskettava myös Tampereella asuvat, mutta muualla kuin Tampereella kirjoilla olevat. Tehtiin myös arvio, että noin 80 % tamperelaisista korttitalouksista haluaisi leipäkortit ja noin 20 % jauhokortit. Lukuun ottamatta pehmeää leipää, joka ei kuulunut takavarikoimisen piiriin, muiden viljatuotteiden kauppa kiellettiin takavarikoimisen jälkeen, ennen kuin ne tulisivat elintarvelautakuntien toimesta uudelleen myyntiin. Lain voimaantulo ja viljan takavarikointi jouduttiin käytännön ongelmien vuoksi lykkäämään kuitenkin viikkoa myöhemmäksi.¹⁹⁹ Lain nojalla takavarikoitiin myös koko vuoden 1917 sato heinäkuun lopussa.²⁰⁰ Alun perin senaatin suunnitelma leipäviljan kulutuksen järjestelystä kattoi vain ajan 10.6. – 15.9.1917, mutta se jatkui aina vuoteen 1920.²⁰¹

Senaatti asetti suunnitelman mukaisesti elintarvekeskuskomitean, jonka puheenjohtajaksi nimitettiin kansantaloustieteen professori J.H. Vennola. Vennola kuului nuorsuomalaiseen puolueeseen, mutta hän toimi myös edistysmielisen Osuusliike Elannon hallintoneuvoston puheenjohtajana. Keskuskomitea edusti erilaisia poliittisia puolueita, mutta varsinkin mukaan nimetyt sosialidemokraatit olivat myös leimallisesti osuustoiminnassa mukana. Jäsenet olivat kotieläintieteen professori G. von Wendt (ruots.), tilanomistaja H.G. Paloheimo (suom.), agronomi E.Y. Pehkonen (maalaisliitto), johtaja T. Salmio (SDP, Osl. Elanto ja SOK),

¹⁹⁹ Kansan Lehti 113, 18.5.1917, s. 3; Kansan Lehti 128, 6.6.1917, s. 3; Senaatin Kamaritoimituskunnan kiertokirje 6.6.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Rantatupa 1979, 73.

²⁰⁰ Kuluttajain lehti 14, 31.7.1917, s. 1.

²⁰¹ Senaatin suunnitelma leipäviljan kulutuksen järjestely 10.6.1917-15.9.1917. Helsinki 1917; Haapala 1995, s. 208; Rantatupa 1979, s. 74; Ala-Kapee & Valkonen 1982, s. 411.

opettaja P. Aakula (SDP, SOK:n hallintoneuvosto) ja J.V. Keto (SDP, KK, Kuluttajain lehden vastaava toimittaja). Varajäsenenä olivat neiti Miina Sillanpää (SDP, Osuusliike Elanto) ja maanviljelystaloudellisen laitoksen assistentti, tohtori J. Valmari. Keskuskomitean tehtävä oli antaa lausuntoja ja valmistella muutenkin elintarveasioita senaatin käsiteltäväksi.²⁰² Jäsenistön kokoonpanossa yritettiin löytää ratkaisu, jolle saataisiin mahdollisimman laajojen kansanjoukkojen luottamus. Vaikka porvarillisia jäseniä oli enemmän, Vennola voitiin puoluekannastaan huolimatta kuitenkin lukea edistysmielisen suunnan osuustoimintamiehiin.

Leivän loppuminen lähellä Tampereella

Eräiden muiden kaupunkien vastaavien instanssien tapaan rahatoimikamari ryhtyi toimiin alkavan kasvikauden kynnyksellä kasvitarha- ja perunanviljelyksen edistämiseksi. Kaikki kaupungissa oleva viljelykselle sovelias maa piti valjastaa kasvitarhaviljelykselle. Koululaisille tuli pitää esitelmiä marjojen ja sienten yms. poiminnasta. Naisjärjestöjen avulla piti suunnata koulutusta naisille, jotta kasvituotteet käytettäisiin tehokkaasti ravinnoksi. Yksityisten perheiden kesken tuli laittaa yhteiskeittiöitä. Sanomalehtikirjoituksilla olisi saatava kaupungin väestö säästämään ja järkevästi käyttämään polttopuita. Toimenpiteiden toteuttamiseksi rahatoimikamari asetti 7-henkisen taloustoimikunnan, johon nimettiin mm. huhtikuussa työnvälitystoimiston johtajaksi valittu E. Viljanen²⁰³ (ainoa taloustoimikuntaan nimetty, joka oli myös elintarvetoimikunnan jäsen). Toimikunta laittoi neuvojan paikan hakuun ja ryhtyi varaamaan siemeniä. Viljelysmaana toimikunta arveli voitavan käyttää mm. Hatanpään kesantomaita Viinikanojan varrella sekä Esplanadin eteläpään aluetta.²⁰⁴

Pahlman ilmoitti valtuustolle, että hän haluaisi jäädä pois elintarvetoimikunnasta, koska hänen aikansa ei riittänyt omistautumiseen toimikunnan työlle. Elintarvetoimikunnan, raha-asiain valiokunnan ja rahatoimikamarin yhteisessä kokouksessa 8.5.1917 käsiteltiin toimikunnan kasvattamista kolmella vasemmiston nimittämällä jäsenellä ja siihen suostuttiin. Samoin Pahlmanin ero hyväksyttiin. Kauppahallin kauppiaiden anomus laajentaa voimyynti myös niille myyjille, jotka aikaisemmin olivat voita hallissa myyneet, keskustelun jälkeen hylättiin. Tavarankakaminen osiin olisi vaikeuttanut jakelun valvomista. Lisäksi huomautettiin, että toimikunta oli pakotettu ottamaan myös leivän jakelu huostaansa niin pian kuin tulisi pakko ryhtyä jakamaan leipää kaikille kuntalaisille. Kokous lisäsi toimikunnan käyttövaroja huomattavalla summalla.²⁰⁵

²⁰² Kuluttajain Lehti 10, 31.5.1917.

²⁰³ Viljanen oli valittu työnvälitystoimiston johtajaksi huhtikuun 17. päivä. Samassa yhteydessä hän luopui rahatoimikamarin varajäsenyydestä ja hänen tilalleen sinne varajäseneksi nousi K.M. Evä. Kertomus Tampereen valtuuston toiminnasta vuonna 1917, s. 80, 106.

²⁰⁴ Kansan Lehti 97, 27.4.1917, s. 3.

²⁰⁵ Kansan Lehti 98, 28.4.1917, s. 7; Kansan Lehti 106, 9.5.1917, s. 3; Tampereen valtuuston raha-asiainvaliokunnan, rahatoimikamarin ja elintarvetoimikunnan yhteiskokouksen pöytäkirja 8.5.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

Elintarvetoimikunta päätti ehdottaa valtuustolle Pahlmanin tilalle valittavaksi kauppias ja myllynomistaja Kustaa Seppälän. Pahlman oli kauppaseuralainen ja Seppälä Suomalaisen klubin jäsen.²⁰⁶ Valtuuston kokouksessa 15.5.1917 Seppälä kuitenkin kieltäytyi elintarvetoimikunnasta perustellen asiaa sillä, että Pahlman oli aikoinaan valittu toimikuntaan Venäjän viljakaupan asiantuntijana, joten hänen seuraajallansa piti olla myös vastaavaa asiantuntemusta. Pahlmanin paikka siirtyi joka tapauksessa Kauppaseuralta Suomalaiselle klubille, kun Seppälän sijasta elintarvetoimikuntaan valittiin Lauri Arajärvi.²⁰⁷ Arajärvi oli tullut v. 1911 Tampereelle Osuusliike Hankkijan liikkeenhoitajaksi ja hän toimi myös Suomalaisen klubin taloudenhoitajana vuosina 1913-15.²⁰⁸ Samassa kokouksessa valtuusto päätti liittyä kuntainväliseen elintarvetoimikuntaan. Valtuusto myös hyväksyi elintarvetoimikunnan laajentamisen kolmella edustajalla, jotka Työväen johtava komitea sai täyttää.²⁰⁹

Kevään edetessä kävi ilmeiseksi, ettei elintarvetoimikunta pystynyt tuottamaan 2,5 kg leipää viikossa korttiannokseksi, vaan jaettavaa oli yleensä vähemmän. Viikkoannos oli supistettava 12.5.1917 kahdeksi kiloksi – tosin ne, jotka halusivat viljansa jauhoina saivat sitä edelleen 2,5 kg. Leikkaus ei riittänyt, vaan sekä leipäettä vilja-annoksia oli supistettava vielä puolella kilolla jo viikkoa myöhemmin. Voikauppaa varten sen sijaan päätettiin laajentaa toimintaa niin, että kauppahalliin avattiin toistaiseksi toinenkin voimymälä, joten voita voitiin ryhtyä jakamaan joka viikko.²¹⁰

Leivän jakelun epäkohdista keskusteltiin myös Finlayson & Kumpp. Työväen Ok:n hallinnon kokouksessa. Tilanne oli johtanut sekä ostavan yleisön että kaupan myyntihenkilöstön tukalaan asemaan ja vaikeutti järjestyksen pitoa kaupoissa. Kaikki tarvitsevat eivät olleet saaneet monena päivänä ollenkaan leipää puhumattakaan siitä määrästä, mihin elintarvetoimikunnan leipäkortti oikeutti. Hallinto esitti, että jakelu pitäisi

²⁰⁶ Seppälä oli kauppias ja myllynomistaja. Hänen kauppansa, myllynsä ja asuntonsa oli Viinikankadulla (nyk. Tuomio-
kirkonkatu) numerossa 20. Sinisalo 1932, s. 216; Tampereen osoite-, kauppa- ja ammattikalenteri 1918, s. 19, 21; Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 64, 9.5.1917, 3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Elintarvetoimikunnan kirje Tampereen valtuustolle 10.5.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²⁰⁷ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja. 15.5.1917, 237 §. Valtuuston sihteerille ominaiseen tapaan pykälän liitteet oli numeroitu humoristisesti ja samalla paljastavasti sanoilla ”ei”, ”ole”, ”kehuttu”, ”toimi”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1917, mf 13. TKA.

²⁰⁸ Arajärvi asui samassa ravintola Hälläpyörän osoitteessa Puutarhakatu 11, kuin missä Klubikin toimi. Hän toimi Suomalaisessa Klubissa vuodesta 1911 kuolemaansa saakka 1924. Myös hänen molemmat veljensä, KOP:n Tampereen konttorin pankinjohtaja ja senaattori Juhani Arajärvi sekä Aamulehteä julkaisevan Tampereen Kirjapaino Oy:n isännöitsijä Wäinö Arajärvi olivat merkittäviä klubin jäseniä. Sinisalo 1932, s. 199, 203; Tampereen osoite-, kauppa- ja ammattikalenteri v. 1918, s. 23, 423. Rannisto 2011, s. 112; Kalemaa 2009, s. 141; Kansan Lehti 112, 16.5.1917, s. 3.

²⁰⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 66, 31.5.1917, 2-3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 112, 16.5.1917, s. 3.

²¹⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 63, 8.5.1917, 3-4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 109, 12.5.1917, s. 7; Kansan Lehti 115, 21.5.1917, s. 4. Juha Kaita-ahon pro gradu tutkielmassa Vapaudesta vallattomuuteen käsitellään mm. Aamulehden ja Kansan Lehden keskustelua kevään maatalouslakoista. Kaita-ahon mukaan eräät Kansan Lehden kirjoitukset lähentelivät vainoharhaisuutta, mm. lehdessä 19.5. ilmestynyt pääkirjoitus ”Kapitalismin uusin taisteluase – nälänhätä”. Tilanne oli kuitenkin todellisuudessaakin jo varsin vakava. Kansan Lehti 19.5.1917. Kaita-aho 2012, s. 58.

rajoittaa kaupunginosittain tapahtuvaksi. Kaupanhoitaja veloitettiin tekemään laskelmat siitä, kuinka paljon leipää liikkeen leipomoissa voidaan valmistaa. Kokous valitsi Hirvosen ja A. Ahosen vaatimaan elintarve-toimikuntaa järjestämään jakelun niin, että se tyydyttää yleisöä.²¹¹ Elintarvetoimikunta käsitteli kaupan ehdotusta, mutta koska se oli päättänyt antaa viljaa myös ulkopaikkakuntalaisille leipureille kuivaksi leiväksi leivottavaksi, se arveli leivänpuutteen poistuvan tälläkin tavalla.²¹²

4.3 Valmistautuminen valtiollisiin leipäkortteihin

Edistysmielisten senaattorien suunnitelman ensimmäinen vaihe, yksityisomistusta rajoittava elintarpeiden takavarikoinnin mahdollistava laki meni läpi eduskunnassa. Senaatin elintarvikepolitiikan taakse pyrittiin löytämään mahdollisimman laaja yhteiskunnallinen pohja. Aikaa ei ollut paljon. Samaan aikaan Tampereella piti kortilla saatava leipäannos lähes puolittaa.

Viljan takavarikointi ja valtion leipäkortit

Senaatin elintarveosaston määräyksestä pidettiin Hämeen läänin elintarvikelautakuntien yhteiset kokoukset 3.6.1917 samaan aikaan sekä Hämeenlinnassa, Lahdessa että Tampereella. Tampereella kokousta johti Emil Viljanen ja kokoukseen osallistui ympäristön elintarvikelautakuntien edustajia ainakin Messukylästä, Pälkäneeltä ja Pirkkalasta (syystä tai toisesta pöytäkirjaan ei kirjattu läsnä olevista edustajista edes lukumäärää). Tarkoitus oli neuvotella ja keskustella läänin alueella toimeenpantavasta viljan takavarikoimisen käytännön järjestelyistä. Jokaisen ruokakunnan päämiehen piti täyttää lomake, johon merkittiin ruokakuntaan kuuluvat ja varastoitujen elintarvikkeiden laatu ja määrä. Myös jokaisen kiinteistön hoitajan tuli täyttää erillinen lomake asunnoissa asuvista ruokakunnista. Senaatin suunnitelman mukaan alueen vaalilautakunta esitteli ja elintarvikelautakunta ratkaisi kaikki lomakkeissa esiin tulleet asiat. Kokous nosti monia vaikeita kysymyksiä, joista osaan jäätiin odottamaan senaatin tarkentavia ohjeita.²¹³

Uusi elintarvikelaki astui voimaan kesäkuun 17. päivänä. Lakiin kirjattiin, että paikallisten elintarvikelautakuntien kokoonpanossa tuli huomioida paikallinen yhteiskuntarakenteen niin, että lautakunnissa tuli olla asiantuntijuutta sekä tuotannon, kaupan että vähävaraisten olosuhteista. Jos varsinainen työväki muodosti huomattavan osan väestöstä, piti vähintään puolet elintarvelautakuntien jäsenistä valita työväenjärjestöjen esittämistä henkilöistä.²¹⁴ Jo ennen lain voimaantuloa kesäkuussa Tampereen valtuusto kiirehti vahvistamaan toimikuntaa kolmella sos.dem. kunnallistoimikunnan ehdottamalla jäsenellä, joista oli sovittu periaatteessa jo huhtikuussa. Uusia jäseniä olivat Vihtori Kanto, Juho Peura ja toimikunnan ensimmäinen naisjäsen

²¹¹ Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan hallituksen kokouspöytäkirja 12.5.1917, 121 §. Finlayson & Kumpp. Työväen Arkisto. TA.

²¹² Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 65, 19.5.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²¹³ Suomen senaatin elintarveosaston määräyksestä toimeenpannun kokouksen pöytäkirja Tampereen raatihuoneella 3.6.1917. C:4 Elintarvelautakunnan pöytäkirja. Elintarvelautakunnan arkisto. TKA.

²¹⁴ Elintarvikelaki, 17 §. Sosialinen Aikakauskirja 1918. s. 134.

Emmi Murto. Kunnallistoimikunta oli alun perin kaavailut jäseneksi Murron sijasta Lauri Letonmäkeä, mutta hän oli kieltäytynyt kunnasta. Naisjäsenen valitsemiselle oli jo vähän kiire, sillä senaatilta oli tullut toive jo maaliskuussa, että kunnallisiin elintarvelautakuntiin valittaisiin myös naisjäseniä.²¹⁵ Kaikki kolme uutta jäsentä olivat sos.dem. kunnallisjärjestön aktiiveja. Emmi Murron aviomies rautasorvari Emil Murto vaikutti samaan aikaan SDP:n kansanedustajana. Juho Peura oli toiminut kevääseen saakka työväentalon vahtimestarina, mutta hän osallistui myös muuten erilaisten työväenjärjestöjen toimintaan. Hän oli jäsen mm. puoluevaltuustossa ja Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin sos.dem. piiritoimikunnassa. Hän oli myös toiminut kansanedustajana vuosina 1914 – 1917. Kolmesta uudesta toimikunnan jäsenestä vain Vihtori Kanto oli toiminut aktiivisesti Työväen osuuskaupan hallinnossa, ja sen lisäksi hän toimi edelleen sekä työväenyhdistyksen että sen taloustoimikunnan puheenjohtajana.²¹⁶

Tärkein ero kunnalliseen leipäkorttijärjestelmään oli siinä, että kun kunnan leipäkortin saivat vain vähävaraiset, niin valtion leipäkortin sai varallisuudesta riippumatta jokainen, jolla ei ollut sanottavampia omia varastoja. Kunnan kortit olivat voimassa vielä siirtymäajan eli kaksi viikkoa uuden järjestelmän takavarikoitipäivästä lukien, kun viljavaroja laskettiin ja uusia kortteja kirjoitettiin.²¹⁷ Lehdissä esiteltiin käyttöön tulevat valtion leipä- ja jauhokortit hyvissä ajoin. Samoin opastettiin viljavarojen ilmoituskaavakkeen täyttöä yksityiskohtaisesti. Viljan käyttö eläinten ruokintaan kiellettiin kesäkuun alkupuolella.²¹⁸ Koska elintarvelain ulkopuolelle jätettiin kaura (mutta ei kauraryynit) ja siitä tehdyt sekajauhot, huhuttiin, että maaseudulla myllyt jauhoivat tulisella kiireellä kaura- ja ruissekoitusta. Myöhemmin myös sellaiset sekajauhot, joihin oli käytetty takavarikoinnin alaisia viljalaatuja, tulivat takavarikkoon mukaan. Toisaalta elintarvelautakuntien oli lunastettava sekajauhot samaan hintaan kuin ruisviljan, joten sekajauhojen luovuttaja sai paremman hinnan tuotteestaan, koska kaura ei ollut rukiin kanssa samanarvoinen. Vaalikansliat saivat ilmoitetut viljavarastot laskettua 22.6 mennessä. Toimikunta tarkasti itse vielä leipäviljan takavarikoimispaperit.²¹⁹ Valtion leipäkorttien jako kuluttajille saatiin valmiiksi aikataulusta jäljessä 9.7.1917.²²⁰ Tampereen leipuri- ja konditoriammattiosasto vetosi elintarvetoimikuntaan, että se leipomustyö, jota tehtiin kaupungin ulkopuolella,

²¹⁵ Aamulehti 63, 17.3.1917, s. 4.

²¹⁶ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 64, 9.5.1917, 3 § ja pöytäkirja 66, 31.5.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen osuuskauppaliike 25 vuotta, s. 77-80 (lista hallintokuntien jäsenistä). Asian kiireellisyyden vuoksi Sos.dem. kunnallisjärjestön toimikunta valitsi työväen ehdokkaat elintarvetoimikuntaan kuulematta kunnallisjärjestön kokouksen mielipidettä. Toimenpide kuitenkin hyväksyttiin jälkikäteen. Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirjat 26.5.1917, 3 § ja 10.6.1917, 4 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Rantatupa 1979, 73; Piilonen 1982, s.173.

²¹⁷ Kansan Lehti 137, 16.6.1917, s. 3.

²¹⁸ Kansan Lehti 130, 8.6.1917, s. 2; Kansan Lehti 136, 15.6.1917, s. 2.

²¹⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 69, 25.6.1917, 3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²²⁰ Kansan Lehti 134, 13.6.1917, s. 2; Kansan Lehti 144, 26.6.1917, s. 3; Kansan Lehti 151, 7.7.1917, s. 7; Kansan Lehti 153, 10.7.1917, s. 3; Kansan Lehti 208, 8.9.1917, s. 4.

siirrettäisiin oman kunnan leipomoliikkeille. Ammattiosasto valitti, että leivän jouduttua kortille lähes kaikki leipomotyöntekijät olivat joutuneet työttömiksi, mutta liioitteli tilannetta ilmeisesti aika tavalla.²²¹

Viljantuonti Venäjältä oli kesäkuussa pysähdyksissä, vaikka jo tällöin oli selvää, ettei maan tuleva oma sato mitenkään voinut riittää kuin korkeintaan seuraavan vuoden kevätkaudeksi. Arveltiin, että Venäjän väliaikainen hallitus halusi pitää Suomen itsenäisyyspyrkimykset kurissa uhkaamalla lopettaa viljatoimitukset.²²² Vilja-aseen harkitusta käytöstä ei ole todisteita, mutta tällainen tulkinta asiasta oli luettavissa lehtien sivuilta, ja sen ovat esittäneet myös monet arvostetut tutkijat.²²³ Alkoi kuulua uhittelevia vaatimuksia, että senaatin pitäisi vastavuoroisesti kieltää ruokatarpeiden vienti Venäjälle eikä myöskään hankkia armeijan täällä oleville osastoille muonaa. Tosin Kotkasta päin tuli jo tieto, mitä tämä tarkoittaisi. Siellä sotaväkiosasto oli vaatinut väkivallalla uhaten muonaa Kotkan elintarvelautakunnalta.²²⁴

Kulutusosuustoimintaliike myllerryksessä

Finlaysonin ja Pellavatehtaan osuuskauppojen johtokunnat olivat valinneet keskuudestaan komitean osuuskauppojen yhdistämisasiaa valmistelemaan. Valmistelukomitean visiossa Tampereen seudulle piti saada aikaan piiriosuuskauppa, joka voisi tarjota jäsenilleen parempia etuja kuin mikään yksityiskauppias. Se olisi tarpeeksi iso, jotta sen pääomien avulla voitaisiin rakentaa omaa tuotantoa, esimerkiksi omia leipomoita ja myllyjä, jotka olisivat tarpeeksi suuria, jotta niihin voitaisiin sijoittaa ensiluokkaisia koneita ja näin päästä nauttimaan kehityksen tuomista edistysaskeleista. Kun ensin kaupungissa toimivat osuuskunnat yhdistyisivät, voitaisiin mukaan saada myös ympäristön maaseutuosuuskaupat. Toimikunta oli päätenyt esittämään, että perustettaisiin uusi osuuskunta, joka hankkisi omistukseensa molemmat vanhat työläisten osuuskaupat ja johon uudet jäsenet voivat liittyä vaihtamalla vanhan osuuskirjansa uuden osuusliikkeen jäsenkirjaan. Tämä lausunto hyväksyttiin esitettäväksi yhdistettävien osuuskauppojen osuuskuntakokouksille.²²⁵

Kulutusosuuskuntien keskusliiton edustajakokous pidettiin Helsingissä kesäkuun puolivälissä samoina päivinä kuin Osuuskauppojen liiton edustajakokous ja SOK:n vuosikokous.²²⁶ SOK:n kokous sujui odotusten mukaisesti. Viimeisenä kokouspäivänä voitiin todeta, että SOK:n vuosikokous oli hylännyt kaikki tärkeimmät edistysmielisten tekemät esitykset sekä myös W. Lavoniuksen johtaman välittävää kantaa edustavan porva-

²²¹ Tampereen leipuri- ja konditoria-ammattiosaston kirje Tampereen Elintarvetoimikunnalle 20.6.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²²² "Eikö Amerikastakaan viljaa Suomeen", *Kansan Lehti* 150, 6.7.1917, s.3.

²²³ esim. Soikkanen 1975, 225.

²²⁴ "Leipäviljan saanti ensi talvena", *Kansan Lehti* 149, 30.6.1917, s 2; Rantatupa 1979, 70-71.

²²⁵ Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan hallituksen kokouspöytäkirja 5.6.1917, 130 §. Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan Arkisto. TA; Pellavatehtaan työväen osuuskaupan ylimääräisen kokouksen pöytäkirja 10.6.1917, liite 1. Pellavatehtaan työväen Osuuskaupan jäsenten pöytäkirjat 1911-18. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan arkisto. TA.

²²⁶ Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ensimmäisen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidettiin Helsingissä 14., 15. ja 17. päivänä kesäkuuta 1917. Helsinki 1917.

rillisen ryhmän esitykset. Oman osuustukkukaupan perustamiseksi oli ryhdyttävä toimiin, jotta se voitaisiin vielä kuluvana vuonna perustaa ja aloittaa sen toiminta vuoden 1918 alusta. Sanoutuminen irti SOK:n suojista oli hyvin riskialtista puuhaa ja vähensi edistysmielisten osuusliikkeiden mahdollisuuksia tulevina kuu-kausina toimia täysipainoisesti päälle painavaa pulaa vastaan. Samalla menetettiin sekin vaikutusmahdolli-suus, mikä vielä oli olemassa ohjailla SOK:n toimintaa kaupunkien kulutusosuuskuntien haluamaan suun-taan. Päätösten mukaisesti edistysmielisten edustajien piti luopua paikoistaan SOK:n hallintoelimissä ja edistysmielisten osuuskauppojen tuli lieventää ostovelvollisuuttaan SOK:ta kohtaan.²²⁷

Kulutusosuuskuntien kokous käsitteli myös elintarvikekysymystä. Eetu Salinin esityksestä kysymys sai muo-don, mitä kuluttajain yhteenliittymät voisivat tehdä uhkaavan nälänhädän lieventämiseksi ja miten osuus-toiminnan avulla parhaiten voitaisiin lisätä maamme elintarviketuotantoa. Erityistä huomiota kiinnitettiin siihen, miten sekä uhkaava nälänhätä että työttömyys voitaisiin yhdessä voittaa. Niinpä kokous ehdotti, että elintarvetoimikunnissa toimivat osuuskauppiamiehet tekisivät voitavansa, jotta liikenevä työvoima oh-jattaisiin viljelemään maata. Osuusliikkeiden vuosilyijäämää oli rahastoitava, josta voitaisiin antaa hätälai-noja sellaisille jäsenille, jotka vanhuuden tai työttömyyden vuoksi joutuisivat pulaan. Kokous myös katsoi kuluttajien osuuskaupat parhaiksi ja luotettavimmiksi elimiksi elintarvikekysymyksen järjestelyyn, joten se vaati, että jos paikkakunnalta löytyi osuustoiminnallisia kuluttajajärjestöjä, valtion, kuntien ja elintarvelau-takuntien piti asettaa ne ensiarvoiseen asemaan elintarpeiden jakelussa.²²⁸

Kesäkuussa säädetty elintarvikelaki ei ainakaan virallisessa KK:n pöytäkirjassa näytä herättäneen keskus-te-lua. Sosialisteilta ei jäänyt kuitenkaan huomaamatta se heitä hieman huvittanut seikka, että elintarvikelaki oli eräänlainen valtiososialistinen kokeilu ja siis aivan puolueen linjan mukainen. Kokeilijana oli kapitalisti-nen yhteiskunta itse – tosin edistysmielisten sosialistisenaattorien aloitteesta.²²⁹

4.4 Leipäkortit käyttöön

Kesäkuussa varmistui, että edistysmielinen kulutusosuustoiminta tulisi Tampereella yhdistymään mutta koko maan kulutusosuustoiminta jakaantumaan kahtia myös tavaraliikenteen osalta. Se merkitsi, että käy-tännön tasolla tuottajien ja kuluttajien rintamalinjat jyrkentyivät. Viljan tuonti Venäjältä pysähtyi käytän-nössä kokonaan, ja se tulkittiin väliaikainen hallituksen poliittiseksi aseeksi, jolla se yritti pitää Suomen it-senäistymispyrkimyksiä kurissa. Tampereen elintarvetoimikunnassa vallan ottivat työväenliikkeen edusta-jat.

²²⁷ Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ensimmäisen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidettiin Helsingissä 14., 15. ja 17. päivänä kesäkuuta 1917, s. 50-56; 133-134. Helsinki 1917; Kuluttajain lehti 12, 1.7.1917, s. 1.

²²⁸ Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ensimmäisen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidettiin Helsingissä 14., 15. ja 17. päivänä kesäkuuta 1917, s. 139, 146-148. Helsinki 1917.

²²⁹ ”Valtio leivän jakajana”, Kansan Lehti 127, 5.6.1917, s. 3; Suodenjoki 2007, s.218.

Osuustoimintaliike näki itsensä samassa rintamassa kuntien elintarvelautakuntien kanssa, ja asetti asian-
tuntijuutensa niiden käyttöön. Valtion leipäkortit tulisivat käyttöön, joten inventoinnin jälkeen maassa
mahdollisesti olevat elintarvikereservit voitaisiin kohdistaa pulasta pahiten kärsiville seuduille. Pian valmis-
tuva satokin voitaisiin pelastaa yhteiskunnan valvontaan. Armeijan kulutuksen ja Venäjälle suuntautuvan
elintarvikkeiden viennin rasitukset alkoivat tuntua entistä vaikeammilta kantaa. Isoin mielenkiinto kohdistui
kuitenkin eduskuntaan, jossa käsittelyyn oli tulossa 8-tunnin työaikalaki, kunnallislain uudistus ja lopulta
myös valtalaki. Miten venäläiset siihen suhtautuisivat?

Elintarvetoimikunnan itsevaltaisuus ärsytti

Heinäkuussa toimikunta hyväksyi jauhojen ja ryyrien jakelijoiksi kaupungissa seuraavat kaupalliikkeet: ²³⁰

Finlayson & Kumpp. Työväen Ok	Puuvillatehtaankatu 12, Viinikankatu 21, Pinninkatu 30, Satamakatu 8, Erkkilänkatu 9, Hämeenkatu 17
Pellavatehtaan Työväen Ok	Juhannuskylä 130, Lapin esikaupunki
Tampereen Ok,	Kauppakatu 7
Puupposen veljekset	Kauppatori 5
Kivinen ja Kumpp.	Kauppakatu 13
J. & H. Pahlman Oy	Kauppakatu 11
Hynninen & Klemola	Kuninkaankatu 22
Paavo Rusko	Ilmarinkatu 6
K. Seppälä	Viinikankatu 20
August Rasi	Hallituskatu 7, Kauppahalli 154,156,158,160,162 ja 164
Antti Urrila	Kauppahalli 153, 155, 157, 159 ja 161
J.K. Kangasniemi ²³¹	Puutarhakatu 14
T. Lampén	Puutarhakatu 38
J. Niiniö	Mustanlahdenkatu 1
W. Hulkkonen	Hämeenkatu 3
J. Vuorinen	Papinkatu 10

²³⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 70, 2.7.1917, 6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikela-
takunnan arkisto. TKA; Osoitteet Kansan Lehti 162, 19.7.1917, s. 2 mukaan. Liitteessä 2 myymälät sijoitettuna kartalle.
Karttapohjaan on merkitty myös osuusliike Tuotannon myymälät, joita ei vielä tässä vaiheessa kelpuutettu jakelijalis-
talle, sekä osuusliikkeiden ravitsemusliikkeet ja kunnalliset ruokalot. Kunnalliset ruokalot perustettiin vasta syksyn
kuluessa.

²³¹ Kangasniemen jauhonmyyntilupa evättiin jo elokuussa, koska hän oli kesäkuun 17.päivän leipäviljainventoinnissa
antanut vääriä tietoja. Elintarvelautakunnan pöytäkirja 74, 17.8.1917, 17 §; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje J.K.
Kangasniemelle 20.8.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikela-
takunnan arkisto. TKA.

Valtaosa jakelijoista sijaitsi fyysisesti Tampereen ydinkeskustassa kauppahallin, Kauppakadun ja Kauppatorin (Keskustorin) ympäristössä. Jonkun verran myyntipisteitä oli myös Tammelantorin lähetyillä. Osuusliikkeiden myyntiverkosto oli laaja ja strategisesti hyvin sijoittunut työläisasiakkaiden asuin- ja työpaikkojen väliin. Listalla näkyvä toiminimi Kivinen & Kumpp. herätti jo aikalaisille kysymyksiä sen suhteesta elintarvelautakuntaan, koska kauppias Juho Kivinen oli toimikunnan sokerikaupasta vastaava toimihenkilö. Toiminimi Kivinen & Kumpp. oli laatinut keväällä ison ilmoituksen sanomalehteen, jossa luki: ”Valtavana liikkuvat huhut sekä päivittäiset kymmenet kyselyt liikkeessämme pakottavat meidän ilmoittamaan, että liikkeemme ei ole minkäänlaisessa yhteydessä eikä tekemisissä kaupungin sokerin jakelun eikä elintarvetoimikunnan – eikä sokerinjakaja kauppias Juho Kivisen kanssa. Toiminimi Kivinen & K:ni. Omistaa Kalle Kivinen.”²³²

Kuntainvälinen elintarvetoimikunta otti voimakkaasti kantaa osuustoimintaliikkeen puolesta. Koska sen puheenjohtajana toimi pitkän linjan osuustoiminta-aktiivi W.A. Lavonius, oli se toisaalta odotettavaakin. Kiertokirjeessään 15.7.1917 toimikunta esitti käsityksensä, että oikeastaan ainoita keinoja keinottelun vähentämiseksi oli se, että elintarvikevarastot pelastettaisiin joko kuntien tai osuuskauppojen haltuun. Kuntien ja osuustoimintaliikkeiden tuli yhteisessä rintamassa hankkia elintarvikevarastoja tulevan talven varalle. Itse asiassa kuntienkin oli hyvä jättää elintarpeiden hankinta ja varastointi osuustoimintaliikkeen ammattitaitoisten asiamiesten haltuun. Kun valtio piti viljavarjoista huolen, piti kuntien keskittyä perunoiden, herneiden, juureksien, suolasilakan ja lihan hankintaan.²³³

Karjataloustuotteiden vienti Venäjälle jatkui. Vienti oli luvallisen noin 40 % kotimaassa myytävästä määrästä, vaikka Suomessa pula paheni jatkuvasti. Toukokuussa ja kesäkuussa rajan yli oli kulkenut yhteensä n. 35.000 kg voita ja 60.000 kg juustoa kuukaudessa. Heinäkuussa juuston vientiä supistettiin noin 20 %:iin omassa maassa myytävästä määrästä. Maitoa sai vielä kesäkuussa viedä yli 110.000 litraa päivässä ja heinäkuussa sitäkin supistettiin n. 95.000 litraan. Lukuihin on lisättävä n. 7000 litran määrä, joka kuljetettiin Venäjälle maanteitä pitkin. Suomeen sijoitettu sotaväki kulutti viikoittain noin 25.000 – 30.000 kg voita ja noin puolet maassa kuukausittain teurastetusta n. 12.000 eläimestä (teurastuspainoltaan á ~100 kg). Käytännössä venäläistä sotaväkeä ruokittiin suomalaisen siviiliväestön kustannuksella.²³⁴

Karjanmyyntiosuuskunnille annettuun lihanjakelumonopoliin tyytymättömät liha-alan yrittäjät olivat perustaneet oman kansallisen liiton, johon liittyi lihakauppiaiden lisäksi myös teurastajia ja makkarateollisuuden harjoittajia. Tampereella sen paikallisosastoksi perustettiin Tampereen ja lähiseutujen teurastajain, lihakauppiaiden ja makkaratehtailijoiden yhdistys. Paikallisosasto pyrki kaikin tavoin vaikuttamaan siihen, että muutkin liha-alan yrittäjät kuin kauppahallissa toimineet tehtävään valitut lihakauppiat saisivat lihaa myy-

²³² Kansan Lehti 96, 26.4.1917, s. 2.

²³³ Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan kiertokirje 15.7.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²³⁴ Kuluttajain lehti 17.7.1917, s. 2.

täväkseen.²³⁵ Lähinnä yrittäjistä koostunut paikallisosasto sai taustatukea myös huhtikuun alussa perustetulta paikalliselta Tampereen Teurastajain ja Makkaratyöntekijöiden ammattiosastolta, jonka jäsenistä suuri osa oli työttöminä.²³⁶ Liha-alan yrittäjien liitto kokoontui Tampereella heinäkuussa laatimaan paheksumislausuntoa senaatille monopolijärjestelmää vastaan. Liitto oli sitä mieltä, että vapaa kilpailu olisi pudottanut lihan vähittäismyyntihintaa noin puolella. Liha-alan yrittäjien lukuisat valitukset eri viranomaistahoille olivat kaikuneet kuuroille korville, ja kokouksessa kysyttiin, miksi näin oli käynyt. Syyksi arveltiin, että melkein kaikki senaattorit olivat osuuskuntien jäseniä. Oli laajalti tiedossa, että monilla senaattoreilla oli enemmän tai vähemmän vahvoja siteitä osuustoimintaan.²³⁷ Yksityiskauppiain ja osuuskuntien väliset ristiriidat antoivat itsestään poikkeuksellisesti elonmerkkiä.

Lihayrittäjien kaunalle saattoi taustana olla myös samaan aikaan tapahtunut oikeusjuttu. Karjanmyyntiosuuskunta Karja oli Porissa haastanut sata sikäläistä liha-alan yksityisyrittäjää oikeuteen siksi, että ne olivat myyneet suoraan tuottajilta hankkimaansa lihaa kuluttajille Karjanmyyntiosuuskunta Karjan hintaa halvemmalla. Monopolin haltijana sillä oli laillinen syy oikeudenkäyntiin, mutta erikoista oli, että Karjan asiamies yritti ensin syyttää yksityisiä teurastajia siitä, että ne myivät lihaa rajahintoja alittamalla. Vasta kun oikeus oli todennut, ettei syytettä voida ottaa vakavasti (vain rajahintojen ylitys rikkoi lakia) Karja oli ottanut käyttöön syytöksen monopolia vastaan rikkomisesta. Oikeusistunnossa tuotiin esiin Karjan toiminnan ”pimeitä puolia” ja vaikka porilaiset yksityisyrittäjät avoimesti tunnustivat myyneensä lihaa (ja siis rikko-neensa monopolia), oikeus kuitenkin katsoi syytteen perättömäksi ja tuomitsi Karjan maksettavaksi molempien osapuolten oikeudenkäyntikulut. Tampereen kokouksessa liha-alan yrittäjät harkitsivat mahdollisuutta liittyä ammattijärjestöön tai sosialidemokraattiseen puolueeseen, jotta liitto saisi joukkovoimaa taakseen, mutta asiaa tiedusteltaessa vasemmistojärjestöt eivät olleet halukkaita ottamaan hoteisiinsa liittoa, jossa jäsenistöstä suuri osa oli työnantajia ja yksityisyrittäjiä.²³⁸

Porin tapahtumat olivat oire siitä, että markkinoille tuli kesällä runsaasti teuraseläimiä, ja karjaosuuskunnilla oli vaikeuksia saada lihoja kaupaksi rajahinnoillaan, kun tarjontaa oli enemmän kuin menekkiä. Lihan runsauden vuoksi Tampereella vuoden alussa käyttöön otetuista lihakorteista luovuttiin heinäkuussa kaikessa hiljaisuudessa. Lihakaupan muusta sääntelystä ei kuitenkaan luovuttu. Teuraskarjan tarjonnan kas-

²³⁵ Tampereen ja lähiseudun teurastajain, lihakauppiain ja makkaratehtailijoiden yhdistyksen yleisen kokouksen pöytäkirjan ote 18.4.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²³⁶ Ammattiosasto halusi joko lihaa lihaliikkeille, jotta pääsisi omiin töihinsä tai vaihtoehtoisesti päästä elintarvetoimikunnan leipiin. Kirjeen ensimmäinen allekirjoittaja Lauri Äimälä palkattiin heinäkuussa vetämään elintarvetoimikunnan lihansuolaustoimintaa. Tampereen teurastajain ja makkaratyöntekijöiden ammattiosaston kirje Tampereen Elintarvetoimikunnalle 30.4.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²³⁷ SDP:n senaattoreista ainakin Väinö Tanner, Matti Paasivuori sekä Wäinö Wuolijoki olivat leimallisesti osuustoimintamiehiä. Myös Väinö Voionmaa oli aktiivisesti ollut perustamassa osuustoiminnallisia yrityksiä. Porvarillisista senaattoreista ainakin Kyösti Kalliolla oli osuustoimintaan liittyviä intressejä. Hän oli mm. Pellervo-seuran johtokunnan jäsen. Halila 1969, s. 195-196; Heikinheimo 1955, s. 370.

²³⁸ Kansan Lehti 169, 26.7.1917, s. 5.

vuun vaikuttivat sekä lihan rajahinnan korotus kesäkuun alkupuolella että nahan raaka-ainehinnan kallistuminen, mutta luultavasti vielä tärkeämpi syy oli liian kuivassa kasvukaudessa, mikä johti rehun puutteeseen.²³⁹ Kuivuudesta johtunut heinän heikko kasvu lupasi huonoa maitotaloustuotteidenkin tuotannolle. Heinäkuussa oli jo myös nähtävissä, että viljasadosta oli tulossa huono. Halla oli vikuuttanut ruista niin, ettei siitä ollut tulossa monin paikoin lähellekään normaalivuoden satoa. Koko kesän jatkunut kuivuus oli ehkäissyt kevätiljan kasvun. Lisäksi se oli myöhäisen kevääntulon vuoksi kylvetty normaalia myöhemmin, joten arvioitiin, että ainakin osa kaurasta ei ennättäisi kypsyä. Kangas-, nahka- yms. pulien keskellä elävän kansan piti nyt myös kärsiä työttömyydestä, kun sotatilaukset alkoivat loppua tehtaista ja vallityöt lopetettiin.²⁴⁰ Esimerkiksi Tampereella Pellavatehtaassa työvoima väheni joulukuusta 1916 joulukuuhun 1917 mennessä 300 hengellä ja Lapinniemen puuvillatehtaassa sekä Aaltosen ja Attilan kenkätehtaissa sadalla hengellä.²⁴¹ Poikkeuksellisista oloista johtuen senaatti kääntyi Ammattijärjestön puoleen ja pyysi, että Etelä- ja Lounais-Suomessa olleet paikalliset maatalouslakot saataisiin pikaisesti päätökseen ja ettei uusia lakkoja korjuuaikana enää syntyisi, jotta sato saataisiin korjattua mahdollisimman tarkasti.²⁴²

Sitä mukaa kun elintarvetoimikunta rajoitti yhä useamman elintarpeen myynnin omien myymälöidensä kautta tapahtuvaksi, osuustoimintaliikkeen mahdollisuudet vaikuttaa elintarvejakeluun vähenivät varsinkin kaupungissa. Maaseudulla tilanne oli hieman erilainen. Tamperelaisilla osuuskaupoilla oli useita sivuliikkeitä Tampereen ympäristökunnissa. Heinäkuun kokouksessaan Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan hallinto sai eteensä Ylöjärven elintarpeiden jakamiseen liittyvän kysymyksen. Ylöjärven elintarvelautakunta oli ottanut kauppiaan yhteyttä ja ehdottanut, että osuuskauppa ryhtyisi myymälänsä välityksellä jakamaan elintarpeita Ylöjärvellä. Yksityiskohtainen sopimus osuuskaupan ja Ylöjärven elintarvelautakunnan kanssa oli solmittu jo 28. päivä kesäkuuta. Pirkkalan elintarvelautakunta – joka oli jo aiemmin antanut osuuskunnan myymälään voim ja sokerin jakelun – oli myös antamassa viljan jakelun osuuskunnan huoleksi jopa paremmilla ehdoilla kuin Ylöjärvi.²⁴³ Ylöjärven elintarvelautakunta sai tosin jo seuraavassa kuussa paremman tarjouksen yksityiskauppiaalta. Osuuskunta ei halunnut kilpailla yksityiskauppiaan kanssa, vaan päätti purkaa Ylöjärven kanssa jo tekemänsä sopimuksen.²⁴⁴

Elintarvetoimikunnan itsevaltaiset määräykset aiheuttivat kaupanhoitajissa joskus ärtymystä. Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan hallituksen kokouksessa heinäkuun lopulla kaupanhoitaja kertoi, että elintarve-

²³⁹ Kansan Lehti 171, 28.7.1917, s. 3; 181, 8.8.1917, s. 2; Kuluttajain lehti 14, 31.7.1917, s.1. Elintarvetoimikunnan viimeinen ilmoitus lihanjaosto korteilla ilmestyi Kansan Lehdessä 6.7.1917 s. 2. Jako koski viikkoa 9.-14.7.1917. Korteista luopumista ei käsitelty toimikunnan kokouksissa eikä siitä uutisoitu lehdissä.

²⁴⁰ Kuluttajain lehti 14, 31.7.1917, s. 1.

²⁴¹ Jutikkala 1979, s. 77.

²⁴² Kuluttajain lehti 14, 31.7.1917, s. 1.

²⁴³ Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan hallinnon pöytäkirja 4.7.1917, 217 §, Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan arkisto. TA.

²⁴⁴ Pellavatehtaan työväen osuuskaupan hallinnon pöytäkirja 29.8.1917, 278 §. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan arkisto. TA.

toimikunta oli tullut jälleen ”sorkkimaan” liikkeen maitokauppaa ja määrännyt, että osuuskaupan piti jakaa maitoa myös Käpylään (Lapin esikaupunkiin) siellä olevan myymälän kautta. Liikkeen noin 400 litrasta sinne piti antaa 180 litraa, eli pääkauppaan ja ruokaloihin jaettavaa jäisi suhteellisen vähän. Päätettiin, että jollei elintarvetoimikunta anna liikkeen jakaa hankkimaansa maitoa niin kuin se itse parhaiten näkee, lakkauteen koko maidon jakelu ja annetaan tämä toimi elintarvetoimikunnan huoleksi.²⁴⁵

Venäläiset sotilaat ja halkokysymys ongelmina

Kesällä kaupunkilaisten ja venäläisen sotaväen välille nousi jännitteitä. Tampereen kaupunginvaltuusto teki anomuksen senaatille venäläisen sotaväen siirtämiseksi pois kaupungista. Alun perin pyyntö oli lähtenyt liikkeelle ajatuksesta, että sotalaivoiksi takavarikoitujen Näsijärvellä ja Pyhäjärvellä liikennöivien laivojen puuttuminen siviili liikenteestä oli osaltaan aiheuttamassa elintarvikepulaa kaupungissa.²⁴⁶ Tampereen lisäksi muuallakin Suomessa alkoi esiintyä samanlaisia pyyntöjä. Samoihin aikoihin eduskunta oli kieltäytynyt maksamasta väliaikaiselle hallitukselle sotalainaa, jolla mm. sotilaiden palkat oli tarkoitus kustantaa.²⁴⁷ Asiasta tuli vielä aktuaalimpi huligaanijoukon käytyä kasarmilla ärsyttämässä sotilaita. Asioiden tilasta loukkaantunut venäläinen sotilaskomitea kysyi Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestöltä, allekirjoittiko se valtuuston anomuksen. Asia oli mitä suurimmassa määrin poliittisesti arkaluontoinen, mutta siihen sisältyi myös elintarvikeasioihin liittyviä juonteita. Kunnallisjärjestö laati Kansan Lehdessä ilmestyneen avoimen kirjeen venäläiselle sotaväelle. Viesti oli kirjoitettu mahdollisimman korrektiksi. Kunnallisjärjestö totesi, että sillä ei ole mitään tekemistä porvarillisen valtuuston kanssa eikä se katso venäläisen sotaväen poistamisen olevan paikallista laatua olevan kysymyksen. Antimilitaristisena järjestönä se tietenkin toivoo rauhaa, joka antaisi täällä oleville sotilaille tilaisuuden palata koteihinsa. Jos elintarvikepula entisestään pahenisi, kunnallisjärjestö toivoi voivansa neuvotella venäläisen sotaväen kanssa saadakseen sen tuella elintarvikkeita Venäjältä. Lisäksi kirjoituksessa kiitettiin vielä erikseen venäläisen sotaväen käyttäytymistä työväkeä kohtaan kaupungissa. Kirjoitelma herätti keskustelua kunnallisjärjestön kokouksessa. Jotkut osallistujat halusivat, että tekstiin lisättäisiin kunnallisjärjestön haluavan sotaväen pois elintarviketilanteen vuoksi. Kirjoitus kuitenkin hyväksyttiin lähetettäväksi sellaisenaan, mutta lisättynä selostuksella elintarvikkeiden niukkuudesta. Kun kirje oli saatu laadittua kaikkien hyväksymään muotoon, kunnallisjärjestön kokouksen huomio kiinnittyi sekä polttopuu- että lamppuöljykysymyksiin. Osuuskaupatkin olivat yrittäneet hankkia halkoja, mutta sekä ylettömät hinnat että kuljetukseen sopivien junanvaunujen puute olivat tyrehtyttäneet yritykset. Kunnallisjärjestö oli valmis halkotakavarikkoon ja antamaan halkojen jaon sen jälkeen elintarvetoimikunnalle, jos

²⁴⁵ Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan hallinnon pöytäkirja 26.7.1917, 237 §, Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan arkisto. TA.

²⁴⁶ Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 4.7.1917, 312 §. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1917, mf 19. TKA. Vaikuttiko valtuuston pyyntö asiaan tai ei, joka tapauksessa Satakunnan laivasto hajotettiin lokakuussa 1917. Senaatin siviilitoimituskunnan kirje Tampereen kaupunginvaltuustolle 22.9.1917. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 20.3.1917, 141 §, liite ”B”. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1917, mf 23. TKA

²⁴⁷ Soikkanen 1975, 225-226, 231.

polttopuita ei muuten kohtuullisin kustannuksin kohtuullista määrää kuluttajille voida saada. Elintarvetoimikunta veloitettiin myös hankkimaan paloöljyä, ettei kaupungin työväen talvesta tulisi aivan pimeää.²⁴⁸

Hämeen läänin pohj. vaalip. sos.dem. piiritoimikunta ei yleensä käsitellyt elintarvikeasioita, mutta heinäkuussa pitämässään kokouksessa se joutui ottamaan kantaa Pirkkalan sos.dem. kunnallisjärjestön lähettämään kirjeeseen. Kirjeessä ilmoitettiin, että talolliset maaseudulla niittelevät peltojaan eläinten rehuksi ja pyydettiin, että piiritoimikunta ryhtyisi sellaisiin toimenpiteisiin, että hallitus kieltäisi elintarpeiden tuhlaamisen. Kokous päätti esittää kirjeen juuri kokoontuvalle puolueuseuvoston kokoukselle ja kehottaa sitä ryhtymään vaadittuihin toimenpiteisiin. Samalla päätettiin kiinnittää puolueuseuvoston huomio Tampereen yhä pahenevan polttopuukysymykseen.²⁴⁹

Kesän tärkeät poliittiset uudistukset veivät hetkeksi mielenkiinnon pois elintarvikeasioista. Heinäkuun 13. päivä Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunta järjesti mielenosoituksen, jolla tuettiin eduskunnan käsitellyssä olleita tärkeitä lakiehdotuksia, eli 8-tuntisen työajan lakia sekä kunnallislain uudistusta. Valtakunnallinen työväen mielenosoitus taivutti eduskunnan porvarillisetkin jäsenet hyväksymään lait, eivätkä ne äänestäneet uudistuksia yli vaalien.²⁵⁰ Eduskunta hyväksyi myös valtalain 18.7.1917 eikä halunnut alistaa sitä väliaikaisen hallituksen hyväksyttäväksi. Sen tunnustamista tosin pyydettiin väliaikaiselta hallitukselta, mutta vain adressilla. Se oli tietoinen asettuminen väliaikaista hallitusta vastaan, jonka asema juuri sillä hetkellä näytti bolševikkien kapinayrityksen vuoksi olevan heikko. Valtalain hyväksymistä juhlittiin Tampereella Pyy-nikin kentälle järjestetyssä kansanjuhlissa 29.7.1917. Juhla ei kestänyt kauan. Väliaikainen hallitus selätti bolševikit ja vastasi suomalaisten ”kapinaan” manifestilla, jolla eduskunta hajotettiin kaksi päivää myöhemmin. Uudet vaalit määrättiin pidettäväksi lokakuun alussa.²⁵¹

4.5 Lihaa riittävästi, maitoa ja voita ei

Suomalaisten ja Venäjän väliaikaisen hallituksen välit olivat tulehtuneet. Yhteiskunnallinen uudistustyö uhkasi vähintäänkin keskeytyä, kun eduskunta hajotettiin. Suomi oli kuitenkin edelleen elintarvikkeiden

²⁴⁸ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 10.7.1917, 2, 5-6 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 154, 11.7.1917, s. 3; Finlayson & Kumpp. Tv. Ok:n ilmoitus, jossa halkokaupan peruuntumisen syyksi ilmoitetaan rautatievaunujen puute. Kansan Lehti 153, 10.7.1917, s. 1; Tampereen seutu ja sen työväenliike sanoin ja kuvin, Emmanuel Lammi, Tampere 1952 (käsikirjoitus), s. 365. D265. TW; Halkokaupan peruuntumiseen kertoo Finlayson & Kumpp. Tv Ok:n vuosikertomus syyksi sen, että varsinkin alkuvuodesta tavarantoimittajat eivät olleet halukkaita määräämään puilleen kiinteää hintaa ennen huhtikuuta ja silloin se määrättiin kohtuuttoman korkeaksi. Keväämmällä puuta olisi ollut kohtuullisemmalla hinnalla saatavissa, mutta silloin hankinnan esti vaunupula. Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan vuosikertomus 1917, s. 10-11. Tampere 1918; Finlayson & Kumpp. Vielä heinäkuussa osuuskauppojen johtokuntain yhteinen kokous pyysi vaunuja halkojen kuljettamiseksi rautateiden varsilta, mutta turhaan. Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan hallituksen kokouspöytäkirja 22.7.1917, 164 §. Finlayson & Kumpp. Työväen osuuskaupan Arkisto. TA.

²⁴⁹ Hämeen läänin pohj. vaalip. sos.dem. piiritoimikunnan kokouspöytäkirja 13.7.1917, 3 §. Ca:1 Piiritoimikunnan pöytäkirjat 1906-1918. Pirkanmaan sosialidemokraattisen piirin arkisto. TA.

²⁵⁰ ”Tampereen tapahtumista ja sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön toiminnasta v. 1917”. Kansan Lehti 18, 23.1.1918, s. 3; Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 364. D265. TW; Soikkanen 1975, 227.

²⁵¹ Aamulehti 11, 13.1.1918, s. 3; Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 359, 364-365. D265. TW; Haapala 2009, s. 64.

suhteen saamapuolella ja riippuvainen Venäjän tuonnista. Liian kaunis kesä oli kutistanut satotoiveita. Rehukadon vuoksi pelättiin, että karjanomistajat reagoisivat laittamalla hiehot lihoiksi. Sillä olisi seurannaisvaikutuksia maidon ja voin tuotantoon. Oli todettu, että ruokaa suurissa erissä valmistettaessa sitä hukkaantui vähemmän. Siksi muualla sotaikäyvissä maissa oli jo perustettu kunnallisia ruokaloita. Nyt niitä haluttiin kokeilla Tampereellakin.

Torikokouksia ja varastojen tarkastuksia

Karjanmyyntiosuuskunta Karja lähestyi omia jäseniään julkisella kirjeellä, jossa se korosti maltin säilyttämistä. Rehun satotoiveet Länsi-Suomen alueella vaikuttivat huonolta. Luvassa oli ehkä vain kolmasosa normaallivuoden sadosta, mutta karjaa ei pitäisi toimittaa teuraaksi vielä loppukesällä vaan odottaa syksyyn. Liha-tulvalla nimittäin pelättiin olevan rajahintoihin alentava vaikutus, mikä ei ollut tuottajien etu. Karja pyysi, että teuraseläimiä elätettäisiin tiloilla ainakin siihen asti, kunnes ilmojen kylmetessä syksyllä lihaa voitaisiin ryhtyä suolaamaan talven varalle. Karjalla oli jo 700 eläimen varasto odottamassa teurastusvuoroa, eikä se ollut varautunut näin suuriin määriin.²⁵² Jo elokuun alussa lihakauppakeskusjärjestön kokouksessa päätettiin kuitenkin tunnustaa tosiasiat ja esittää elintarvekeskustoimikunnalle naudan- ja hevosonlihan rajahintojen rajua pienentämistä. Senaatti hyväksyi muutoksen. Sen kamaritoimituskunnan elintarvejaosto oli kuitenkin huolissaan siitä, miten käy syksyllä maidon, voin ja juuston tuotannon kanssa, jos karjakantaa vähennetään liiaksi ja määräsi, ettei teurastusta saanut tehdä kauppaa varten kuin elintarvelautakuntien luvalla. Kuluttajien ei kannattanut halvasta lihasta liiaksi iloita, sillä samalla kun lihan rajahintaa alennettiin, maidon ja maitotaloustuotteiden rajahintoja korotettiin, vieläpä reilusti.²⁵³

Tampereen metalliammattiosastojen yhteinen kokous elokuun alussa keskusteli käytännössä pelkästään elintarvikeasioista. Ainakin jossain määrin liha-alan propaganda näytti toimineen ja lihaosuuskuntien monopolia esitettiin poistettavaksi. Toisaalta toimenpiteen järkevyyttäkin epäiltiin, ja lihakaupan järjestelyä esitettiin kaupungin elintarvetoimikunnalle. Kokous toivoi, että kunnallisjärjestö ottaisi elintarvekysymyksen kokonaisuudessaan käsittelyn alaiseksi ja että se tekisi niin voimaperäisiä vaatimuksia, että niistä myös olisi jotain hyötyä. Yksityiset teurastajat pitivät työväentalolla kokousta, jossa suunniteltiin Karjaa vastaan tähdättyä osto- ja myyntilakkoa. Suunnitelmista luovuttiin, koska työväen kannatusta lakko ei olisi saanut. Tajuttiin myös, että jos lakon takia lihamonopoli Karjalta jonnekin olisi siirtynyt, se olisi mennyt elintarvetoimikunnalle, eikä siis olisi hyödyttänyt yhtään yksityisiä teurastajia.²⁵⁴

²⁵² Kansan Lehti 176, 3.8.1917, s. 7.

²⁵³ Kansan Lehti 177, 4.8.1917, s. 3, 7; 178, 5.8.1917, s.1; Senaatin kamaritoimituskunnan elintarveosaston kiertokirje 8.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²⁵⁴ Kansan Lehti 176, 3.8.1917, s. 3.

Jo ennen kuin eläinten teurastus alkoi vaikuttaa voitolanteeseen, sen saanti kaupunkiin vaikeutui voimakkaasti. Normaali vuosinakin elo-marraskuussa oli havaittavissa notkahdus voin saannissa. Näin pahana se ei ollut alkanut koskaan aikaisemmin. Voin tuotanto oli supistunut niin vähiin, että myös vienti Venäjälle loppui. Vuonna 1917 elokuun alkupuoliskolla jäätiin Tampereella viikoksi kokonaan ilman voita, ja sen saaminen jatkossa-

kin näytti epävarmalta.²⁵⁵ Kuvio 1:ssä on esitetty valtion käytettävissä olleen voin määrä ja sen supistuminen heinäkuussa 1917. Supistuminen ei koskenut armeijaa eikä sairaaloita, mutta vähensi sekä rautateiden elintarvikekomiteoiden ja erityisesti kunnallisten elintarvikelautakuntien käytettävissä olleen voin määrän noin kolmannekseen. Seuraavalla viikolla voita jaettiin enää sairaaloille ja jonkun verran rautateiden elintarvikelautakunnille, muttei enää lainkaan kuntien elintarvikelautakunnille.²⁵⁶

Voikauppaan liittyi muitakin ongelmia kuin pelkkä määrä. Voikaupasta jakelussa samaansa voinokareen kuntoon pettyneet asiakkaat eivät syyttä työllistäneet Tampereella elintarvikkeiden tarkastusasemaa. Jopa 25 % tutkituista näytteistä oli kokonaan ja 56 % osittain ihmisravinnoksi kelpaamatonta. Tuloksesta säikähtäneenä terveydenhoitolautakunta asetti kaiken voin ennakkotarkastuksen alaiseksi 9.8.1917, jonka jälkeen asiakkaiden ei enää tarvinnut tuhlata rahojaan mätään tai homehtuneeseen voihin. Jo aikaisemmin elintarvetoimikunnalle oli huomautettu, ettei voita saa makuuttaa varastoissa niin kauan että se pilaantuu. Toimikunta oli vastannut, että voi tuli jo valmiiksi pilaantuneena Valiolta. Vaikka toimikunta oli huomannut osan tavarasta huonoksi, se oli siitä huolimatta jakanut sen kuluttajille, koska jaettavaa oli niin vähän. Terveydenhoitolautakunta antoi tästä ankarat nuhteet.²⁵⁷

Voin tuotanto oli vähentynyt, mutta myös maidon saannissa oli vaikeuksia. Tampereen elintarvetoimikunta oli saanut jo kuun alussa tiedon, että useat maidonvientiliikkeet eivät olleet maksaneet senaatille maidonvientimaksuja. Maidon vienti rajan yli itään oli siis tyrehtymässä. Monessa kansankokouksessa oli toivottu maidonviennin lopettamista kokonaan, mutta se merkitsi toisaalta käytännössä sitä, että valtion vointarkas-

²⁵⁵ Kansan Lehti 183, 10.8.1917, s. 3; Rantatupa 1979, s. 87.

²⁵⁶ Valtion vointarkastuslaitoksen kirje elintarvelautakunnille 8.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²⁵⁷ Kansan Lehti 183, 10.8.1917, s. 7; Tampereen terveydenhoitolautakunnan elintarpeiden tarkastusaseman kirje Tampereen Elintarvetoimikunnalle 21.7.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

tuslaitos ei voinut enää osoittaa ns. pakkomaitoa kaupunkiin.²⁵⁸ Se, että maidon vienti Venäjälle väheni, ei automaattisesti tarkoittanut sitä, että sitä olisi tullut enemmän kotimaan kulutukseen. Jos sitä olisi ollut, sitä olisi viety ulos. Maitokysymyksen ratkaisemiseksi elintarvetoimikunta päätti 9.8.1917 ottaa maidon jakelun yksinomaan omiin käsiinsä ja järjestää sen myynnin maitokorttia vastaan niin, että alle 5 v. lapsille maitoa myytäisiin litra viikossa. Aikuisille jaettaisiin maitoa vain, jos lapsilta jäisi maitoa yli. Taustalla oli kaupungin terveydenhoitolautakunnan antama samansuuntainen määräys pitää huolta varsinkin lasten maidon saannista. Määräyksessä oli takaportti, että maidon puutteesta johtuen annoksia voidaan pienentää ½ litraan. Ensimmäisessä jaossa uuden järjestelmän mukaan 15.8. alkaen alle kaksivuotiaat lapset saivatkin sitten litran ja 2–5 -vuotiaat joutuivat tyytymään litran puolikkaaseen.²⁵⁹ Maitoa sai myös lääkärin määräyksestä. Jos maitoa oli vielä tämän jälkeen jäljellä, aikuisille myytiin neljänneslitran annoksia. Mitään etukäteistilauksia ei otettu vastaan ja kaikkia asiakkaita piti kohdella tasavertaisen huomaavaisesti.²⁶⁰ Ravintolat tulisivat saaman pelkästään ns. keittomaitoa ja kahvilat kahvimaitoa. Tulevaa syksyä varten toimikunta päätti ryhtyä lihan suolaukseen. Tätä hoitamaan palkattiin tarkastaja Lauri Äimälä²⁶¹. Samoin päätettiin hankkia suolakalaa. Hankittavien perunoiden varastoimiseksi tehtiin kymmenen perunakuoppaa sähkölaitoksen sivuraiteen viereen.²⁶² Muutenkin toimikunta yritti tarmokkaasti hankkia ruokatarpeita kaupunkiin, koska entistä ankaramman elintarvikepulan merkit olivat selvät. Sokeria tosin voitiin jakaa kulutukseen kahden kuukauden määrät yhdessä jaossa: elokuun annos 450 g + syyskuun annos 450 g + 100 g ylimääräistä, eli yhteensä 1 kilo henkeä kohden.²⁶³ Marjojen säilömiseksi sokeri olikin tarpeen, muttei kilo ollut liki-kään riittävästi. Säilöntää varten tarvittavaa lisäsokeria jaettiin syyskuussa, mutta se maksoi normaalia enemmän. Helsingin elintarvelautakunta onnistui hankkimaan Suomeen yli 180.000 kilon raakasokerierän Yhdysvalloista, mutta vaikeiden kuljetusolosuhteiden ja monien välikäsien vuoksi hankintahinta nousi reippaasti suuremmaksi kuin sokerin normaali hinta.²⁶⁴ Tampereella sitä ryhdyttiin jakamaan puhdistettuna

²⁵⁸ Valtion vointarkastuslaitoksen kiertokirje 30.7.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²⁵⁹ Elintarvetoimikunnan ilmoitus. Kansan Lehti 184, 11.8.1917, s. 2; Tampereen terveydenhoitolautakunnan kirje Tampereen Elintarvetoimikunnalle 13.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²⁶⁰ Kansan Lehti 186, 14.8.1917, s. 1, 2.

²⁶¹ Lauri Äimälä oli ollut toukokuussa työväenyhdistykselle osoitetun lihakauppiaiden, teurastajien ja makkaratehtailijoiden yhdistyksen kirjeen allekirjoittajia. Kyseisessä kirjeessä pyydettiin työväenyhdistyksen tukea siihen, että liha-alalla työskentelevien yritysten työntekijät saisivat mahdollisuuden hoitaa ammattiaan. Käytännössä se tarkoitti, että työllistämisyistä liha-ala halusi lisää lihanjakopaikkoja. Kunnallisjärjestö ei katsonut voivansa toistaiseksi tehdä muutosesityksiä elintarvetoimikunnan järjestämästä lihamäärän jaosta. Tampereen Sos.dem. Kunnallisjärjestön pöytäkirja 17.5.1917, 4 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA. Äimälä oli myös 1.4.1917 perustetun Teurastajain ja makkaratyöntekijäin ao:n johtokunnan sihteeri. Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta 1917, Tampere 1918, s. 121.

²⁶² Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 75, 28.8.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Tampereen rahatoimikamarille 20.8.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²⁶³ Sokeri-Keskus-Komitean kiertokirje nro 14, Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 74, 17.8.1917, 4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²⁶⁴ Kansan Lehti 190, 18.8.1917, s. 2.

ylimääräisessä sokerijaossa. Jakoeränä oli 800 grammaa henkeä kohden.²⁶⁵ Sokerinsaannin ollessa hyvässä tilanteessa elintarvetoimikunta nosti työväenyhdistyksen ravintolan sokerimäärää aikaisemmasta 150 kilosta 200 kiloon kuukaudessa. Työväenyhdistys oli anonut 300 kiloa, mutta oli kohtuullisen tyytyväinen tähänkin. Sen tietämän mukaan annos oli suurin, mitä Tampereen ravintoloille oli myönnetty.²⁶⁶ Sokeritarpeen kasvuun liittyi ravintolatoiminnan voimakas kasvu. Laskelmien mukaan työväenyhdistyksen ravintolassa oli elokuussa 1916 asiakkaita keskimäärin 5000 viikossa. Vuotta myöhemmin asiakkaita oli keskimäärin viikossa noin 3000 enemmän.²⁶⁷

Muutaman päivän sisällä kokoontui useita elintarviketilannetta käsitteleviä torikokouksia Tampereella. Huhtikuun jälkeen tällaisia kokouksia ei ollut järjestetty, vaan työläiskuluttajat olivat seuranneet Tokoin senaatin pyrkimyksiä elintarvikekriisin ratkaisemiseksi toiveikkaana. Eduskunnan hajotus näyttäisi olevan jonkinlainen virstanpylväs siinä, milloin usko parlamentarismiin ongelmanratkaisukykyyn alkoi horjua ”kansan syvissä riveissä”. Ennen kuin elintarvetoimikunta oli ehtinyt tehdä maidonjakoon muutoksia, erinäiset työläisnaiset olivat kutsuneet Kauppatorille kokouksen, jossa perheenäidit kertoivat useimpien elintarvikkeiden puutteesta ja tukalasta asemasta, johon kohoavat hinnat heidät asettivat. Maidonjakoon liittyvät ongelmat näkyivät mm. siinä, että jonottamiseen hukkaantui aikaa. Saattoi käydä niin, että 7-henkinen perhe, jonka olisi pitänyt saada 3,5 litraa, sai vain litran. Silti päivän maitokuponki leimattiin käytetyksi, joten puuttuvaa määrää ei enää toisesta kaupasta voinut saada. Ongelmaa kasvatti se, että osa kuluttajista sai ostaa maitoaan edelleen pihoihin tuodusta maidosta, vaikka sen piti olla kiellettyä, jolloin osa kuluttajista sai odotella maitoannostaan maitokaupan jonossa ja saattoi kerrassaan jäädä ilman. Sama ongelma oli myös laivarantaan tuodun maidon kanssa. Osa paremmassa asemassa olevista kuluttajista emäntien käsityksen mukaan hankki maitoa sekä rahalla pihoilta että kortilla maitokaupoista. Kokous esitti, että elintarvetoimikunnan oli heti kiellettävä muu maidon myynti kuin korttia vastaan maitokaupoista. Maidon rajahinnan korottaminen tuomittiin tuoreeltaan, ja esitettiin, että elintarvetoimikunnan piti ryhtyä tiukkoihin toimenpiteisiin, ettei maitoa kuljetettaisi maan rajojen ulkopuolelle. Voin niukkuutta ja hintaa valitettiin yhtä ankarasti. Liha-asiassa kokoukseen mukaan tulleet yksityiset lihakauppiaat yrittivät Kansan Lehden sanojen mukaan ”sekoittaa selvää asiaa” eli he pyrkivät ajamaan asiaansa lihakaupan vapauttamiseksi. Heidän yksityistämiskantaansa ei kokous kuitenkaan yleisemmin kannattanut vaan vaati lihakaupan alistamista

²⁶⁵ Kansan Lehti 200, 30.8.1917, s. 3.

²⁶⁶ Pöytäkirja viittaa myös mahdollisesti mustan pörssin kauppaan, kun siihen on kirjoitettu sokerin hankinnasta lisäksi näin: ”Muualtakin on saatu jonkunverran, mutta se on tavattoman kallista”. Virallinen sokerikauppa oli kokonaan elintarvetoimikunnan hallussa. Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 7.8.1917, 2 §. Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

²⁶⁷ Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 27.8.1917, 3 § (74). Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

täysin elintarvetoimikunnalle. Ainakin toimikunnan piti ryhtyä sellaisiin toimenpiteisiin, joilla Karjan aiheuttamista ongelmista päästäisiin. Toivottiin myös, että lihan rajahintaa olisi entisestään laskettava.²⁶⁸

Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön järjestämässä kansalaiskokouksessa muutama päivä myöhemmin asialistalla oli kaksi tärkeää kysymystä: eduskunnan hajotus sekä elintarvikepula. Kuusituntiseen kokoukseen osallistui noin 2000 osanottajaa Työväentalon pihamaalla. K.M. Evä oli tilaisuudessa kertomassa elintarvikeongelmien syistä ja elintarvetoimikunnan ponnisteluista. Tästä huolimatta kokous arvosteli ankarasti toimikuntaa erityisesti voin ja maidon jakamiseen liittyvistä epäkohdista ja vaati sitä jopa eroamaan. Toisaalta kokous oli säilyttämässä toimikunnalle myös lisää tehtäviä. Maidon myynnin ongelmien ratkaisemiseksi kokous evästi toimikuntaa, että maidon myynti pihossa ja laivarannoissa on heti lopetettava samoin kuin yksityisten maidontuottajien ja kaupunkilaisasiakkaiden väliset maidontoitussopimukset, koska ne aiheuttavat paljon epäkohtia. Kaikki maito on myytävä korteilla.²⁶⁹ Kokous harkitsi epäluottamuslauseen antamista elintarvetoimikunnalle, mutta ei sitä kuitenkaan tehnyt. Asia tosin jäi vähän kyseenalaiseksi, koska asiasta äänestettäessä ensimmäisen kerran äänin 149-2 kokous antoi epäluottamuslauseen. Osa äänestäjistä oli kuitenkin ymmärtänyt äänestyselähdöksen väärin, joten äänestys suoritettiin uudelleen. Nyt suuri äänen enemmistö oli elintarvetoimikunnan puolella.²⁷⁰ Emmanuel Lammin mukaan kunnallistoimikunta esitti kokouksessa laajan päätöslauselman, jonka mukaan maassa majailevan venäläisen sotaväen kaikki muonitustarpeet tulisi saada Venäjältä. Maitotaloustuotteita saisi viedä Pietariin vain sillä ehdolla, että sieltä saataisiin näiden avulla ostaa viljaa ja muita välttämättömiä tuotteita. Elintarvetoimikuntaa kehoitettiin valvomaan, että kaikki tarvikkeet todella tulivat korttitalouden piiriin ja että rajahintoja noudatetaan. Hallituksen oli takavarikoitava polttopuut ja niiden jako tuli tapahtua elintarvetoimikunnan kautta. Huonevuokralautakunnan oli huolehdittava siitä, ettei asuntojen vuokria korotettaisi.²⁷¹

Polttopuukysymys oli huolestuttava. Jopa Kansan Lehteä julkaiseva Tampereen Työväen Sanomalehtiosakeyhtiö hankki itselleen maatilan Vesilahdelta, jotta varmistaisi itselleen seuraavan talven polttopuut

²⁶⁸ Kansan Lehti 179, 6.8.1917, s. 6. Suorana vastauksena työläisäitien kysymykseen vehnäjauhoista elintarvetoimikunta totesi 17.8.1917 kokouksessaan, että yksityisiltä kuluttajilta takavarikoiduissa elintarpeissa oli hyvin vähän parempia vehnäjauholaatuja. Se päätti ottaa leipurien varastoista puolet paremmista vehnäjauhoista ja jakaa se yleisölle myymälöiden kautta. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 74, 17.8.1917, 13 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen Kristillisen Työväenyhdistyksen pöytäkirjanote 20.7.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Rantatupa 1979, s. 87-88.

²⁶⁹ Maidonmyyntiehtoja oli kiristetty jo heinäkuussa. Elintarvetoimikunta ilmoitti lehdissä maidonmyynnin ehdoista, joiden mukaan maitoa sai myydä vain laivarannassa ja torilla varsinaisten maitokauppojen lisäksi ja että kaupassa piti aina noudattaa korttiehtoja. Tinkisopimuksen tehneet maidontuottajat veloitettiin käymään elintarvetoimikunnan kansliassa selvittämässä, keiden kanssa sopimukset oli tehty, jotta toimikunta pystyi kontrolloimaan, ettei tinkiläisille toimitettu kohtuutta suurempaa maito-osuutta. Jollei selvitystä ja siitä todistuksena olevaa tinkitodistusta oltu tehty, maitokuorma käännyttiin torille maidon myyntiä varten. Kansan lehti 167, 24.7.1917, s. 1. Ilmoituksessa esitettyjä asioita selventää Kansan Lehdessä seuraavana päivänä ilmestynyt kirjoitus "Maidon jakaminen Tampereella saatava tasaisemmaksi", Kansan Lehti 168, 25.7.1917, s. 2.

²⁷⁰ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 7.8.1917, 4 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.; Kansan Lehti 181, 8.8.1917, s. 5.

²⁷¹ Lammi 1952 (käsikirjoitus), s.366. D265. TW.

ja kahvilaansa tarvitsemansa maidon ja muut maataloustuotteet. Koska kauppaan kuului runsaasti karjaa, metsää ja valmiita halkoja, osakeyhtiö laski kaupan kannattavaksi.²⁷² Aamulehdessä ilkkurisen ilahtuneesti todettiin, että vihdoinkin Kansan Lehdellä oli tilaisuus kokea oman ohjelmansa mukaisen maatalouden kannattavuutta.²⁷³ Pettymyshän hankkeesta sitten lopulta tuli. Vaikka polttopuita sieltä saatiin, kuljetus oli hankalaa ja kallista. Koska elintarvikkeiden kuljettamiseen kunnasta toiseen piti saada asianomaiselta elintarvelautakunnalta lupa, ei niitä saatu kaupunkiin. Sisällissodan melskeissä osa tilan rakennuksista paloi ja voittajat veivät tilalta viljaa ja karjaa.²⁷⁴

Kun voita ei kauppoihin kuulunut, työläisnaiset kokoontuivat toisen kerran pian kunnallisjärjestön järjestämän kokouksen jälkeen Työväentalon pihamaalle. Kokous päätti lähestyä suoraan senaattia sähkösanomalla. Vaatimuksessa sanottiin, että voita ja maitoa on saatava Tampereelle riittävästi rauhallisuuden säilyttämiseksi ja rajahinnat on pudotettava vähintään entiselleen.²⁷⁵ Näytti siltä, että työläistalouksissa paineet kasvoivat ja hermojen pohjaan palamisen vaara oli ilmeinen. Purkaus jäi kuitenkin vielä uhkauksen asteelle. Tähän yhteyteen liittyy aiemmin mainittu elintarvetoimikunnan päätös monopolisoida maidonjako omille harteilleen. Turussa oltiin hämäläisiä äkkinäisempiä. Valion varastoilla Turussa alkoivat päivää myöhemmin 9.8.1917 voimellakat, kun varastosta pois siirrettäväksi aiottu voi otettiin väkijoukkojen haltuun. Järjestäytynyt työväki sanoutui mellakoinnista irti, eikä esim. jaettavaksi aiottua haltuun otettua voita saanut kuljettaa työväentalolle.²⁷⁶

Voimellakat eivät rajoittuneet vain Turkuun. Myös Helsingissä, Forssassa, Oulussa ja Keravalla voin puute aiheutti mellakoita. Mellakat johtuivat pääosin siitä, että kuluttajilla oli liian vähän tietoa tai vääriä käsityksiä voivarastojen luonteesta. Elintarvikeorganisaatiot eivät olleet riittävän läpinäkyviä ja ne eivät tiedottaneet välttämättä aina oikea-aikaisesti. Elintarvikeasioista vastannut senaattori Wäinö Wuolijoki heräsi liian myöhään käsittelemään seikkaperäisesti sekä pulan syitä että voivarastojen ryöstöjä lehdissä 14.8.1917 julkaistussa kirjoituksessaan. Kesä 1917 oli poikkeuksellisen vähäsateinen. Tästä johtuen heinäsaato oli jäänyt niin pieneksi, että karjaa oli ryhdyttävä laittamaan lihoiksi, kun rehusta ei riittänyt talvikaudeksi apetta kaikille. Laitumilla ei ollut eloon jätetyillekään naudoille enää juuri syömistä, joka sekin vähensi maidon tuotantoa. Valtio oli ostanut varastoon voiliikkeiltä näiden muussa tapauksessa ulkomaille myymän voin, mutta varasto oli vielä aivan liian pieni. Wuolijoki painotti, että varastoihin ei tule nyt koskea, koska puute ei ole vielä lähelläkään huippuaan. Loka- marraskuussa tullaan kiittämään, jos voita löytyy varastosta ainakin lapsille ja sairaille. Aikuisille jaettaisiin juustoa. Wuolijoki lupasi, että hallitus teki parhaansa elintarvikepulan lievittämiseksi. Jo ennen kuin kirjoitus ennätettiin Tampereella julkaista, Wuolijoki ehti erota senaa-

²⁷² Kansan Lehti 182, 9.8.1917, s. 2.

²⁷³ Aamulehti 150, 11.8.1917, s. 5.

²⁷⁴ Wilen 1949, s. 41-42.

²⁷⁵ Kansan Lehti 182, 9.8.1917, s. 3.

²⁷⁶ Kansan Lehti 184, 11.8.1917, s. 3; Rantatupa 1979, s. 89; Suodenjoki 2007, s. 218.

tista. Kansanjoukot olivat löytäneet ”keinottelutarkoituksessa kätkettyjä” voi- ja juustovarastoja Valion varastoista Helsingissä ja järjestivät niiden jaon. Lapsille ja sairaille tarkoitettu voi myytiin helsinkiläisille kuluttajille 5 mk kilohinnalla 200 g annoksina.²⁷⁷ Vaikka yleensä puhutaan voimellakoista, täytyy muistaa, että pääasiassa näissäkin tapauksissa jako tapahtui normaalin jakojärjestelmän puitteissa säännöstelyannoksina. Vain jaettavan elintarvikkeen esiin ”nostaminen” ja alhainen myyntihinta olivat poikkeuksellisia.

Wuolijoen eroa kommentoinut Kansan Lehden kirjoitus tulkitsi Wuolijoen kukistumisen syyksi sen, että tämä oli suosinut sellaisia tuottajien osuustoiminnallisia yrityksiä kuten Valio ja Karja, joista kuluttajaväestöllä ei ollut kuin paha sanottavaa. Myös rajahintojen jyrkkä nousu meni Wuolijoen syyksi.²⁷⁸ Eri paikkakunnilla samoina päivänä sattuneet mellakoinnit tuskin olivat sattumaa, mutta ei niillä myöskään liene ollut yhteistä johtoa tai muuta suunnitelmallista tavoitetta voim saamisen lisäksi. Arveluja ulkopuolisista provokaattoreista kuitenkin esitettiin.²⁷⁹

Tampereella ei ollut Valion varastoja, mutta täysin voimellakoiden tapaisilta levottomuuksilta ei välttytty täälläkään. Kansan Lehden kertoman mukaan kaupungin voivaraoston ulkopuolelle kerääntyi 13.8. väkijoukko, jonka edustajat tulivat elintarvetoimikunnan kansliasta vaatimaan avaimia tarkastaakseen, olisiko toimikunnan varastoissa voita. Avaimia ei voitu luovuttaa, koska ne olivat varastonhoitaja Pajulan hallussa, joka puolestaan oli lomalla. Mellakka päättyi sillä kertaa väkivallattomasti siihen.²⁸⁰ Tapahtumat jatkuivat seuraavana päivänä, kun aamupäivällä kansanjoukko teki kauppahallissa olevan voivaraoston tarkastuksen, muttei löytänyt kuin terveydenhoitoviranomaisten myyntikieltoon asettamaa vanhentunutta sekä lattialta roskien joukosta koottua voita. Priimatavaraa oli vain 10 kg, joka oli tarkoitettu myytäväksi lääkärin määräyksestä sairaille lapsille. Iltapäivällä Pellava- ja rautatehdas Oy:n konepajalla mentiin eduskunnan hajottamisen vuoksi julistetun Helsingin kunnallisen suurlakon esimerkin innoittamina mielenosoituslakkoon ja lakkolaiset tulivat uudelleen tutkimaan kauppahallin varastoja. Tarkastus päättyi samaan tulokseen. Tarkastajat halusivat kuitenkin kuulla hylätyn voierän tarkastuskertomuksen, josta kävi ilmi, että vaikka voi oli liian vanhaa ja suolaista, osa siitä ei ollut vaarallista nautittavaksi. Kyseiset 2 ½ astiaa kannettiin elintarvetoimikunnan voimymälään, josta heikkotasoisia voita alettiin myydä viidellä markalla kilo – samalla hinnalla kuin haltuun otettua ensiluokkaista voita Helsingissä. Hinta oli halpa samanaikaiseen rajahintaan verrattuna (vähittäismyynnissä 8:60 mk/kg), mutta silti liian kallis ala-arvoiselle tuotteelle, joten väkijoukko alkoi vaatia voita ilmaiseksi, mihin ei suostuttu. Tämän jälkeen väkijoukko käski keskeyttää myynnin. Saadakseen tilanteen hallintaansa elintarvetoimikunta kutsui illaksi koolle Työväentalon pihamaalle yleisen kokouksen. Kokoukselle selostettiin, mitä tarkastuksissa oli löytynyt. Kokous päätti, että varastojen tarkastamisia tuli edelleen jatkaa, mutta että elintarvetoimikunnan pitäisi ne suorittaa. Varastojen tarkastuksia ilmeisesti suori-

²⁷⁷ Kansan Lehti 186, 14.8.1917, s. 3, 5; Siltala 2009, s. 40.

²⁷⁸ Kansan Lehti 186, 14.8.1917, s. 7

²⁷⁹ Kansan Lehti 192, 21.8.1917, s. 2.

²⁸⁰ Kansan Lehti 186, 14.8.1917, s. 5.

tettiin, sillä ainakin Aamulehti valitti, etteivät tarkastajat esitä mitään valtakirjaa eikä tarkastuksista pidettä pöytäkirjaa.²⁸¹ Kokous arvosteli rajahintojen nousua ja moitti elintarvetoimikuntaa jakojärjestelystä.²⁸² Se uudisti kunnallisjärjestön vaatimuksen siitä, että perunat, herneet ja kaurat ovat ensitilassa heti takavarikoitava pois keinottelijoiden ulottuvilta, jotka olivat ostamassa jo vielä korjaamatontakin satoa. Kokous vaati, että elintarvetoimikunnan jäseniä pitää olla läsnä kaikissa järjestäytyneen työväen järjestämässä elintarvikeasioita käsittelevissä kokouksissa siltä varalta, että kokous haluaa kuulla toimikunnan selityksen kokouksen esiin nostavista asioista.²⁸³ Tampereella mellakointi jäi siis varsin vaatimattomaksi. Osittain se varmaan johtui siitäkin, että voikauppa oli Tampereella jo elintarvetoimikunnan hallussa ja siis sen työläisedustajien kontrollissa, mikä oli varsin harvinaista muualla maassa. Toimikunta tarttui myös nopeasti maidonjaon kysymyksiin päättämällä alistaa maidonjaon omaksi organisaatiokseen (tämä tosin osoittautui pian virheeksi). Elintarvetoimikunnan sosialidemokraattisilla jäsenillä oli vielä vaikutusvaltaa ja uskottavuutta työläisjoukkojen keskuudessa, mikä sai joukkokokouksen antamaan tarkastusten suorittamisen vastuun toimikunnalle. Aamulehdeltäkin tuli kiitosta Tampereen järjestäytyneen työväen suurelle voimalle, niin etteivät nuoret ja moraalittomat huligaanit olleet päässeet kaupungissa mellastamaan.²⁸⁴ Voimellakoiden esiintyminen muualla maassa oli kuitenkin vakava oire siitä, että SDP:n johdon ote työläisjoukoista oli lipsumassa. Tätä vaaraa silmälläpitäen puolue laati julistuksia lehtiin, jossa tuomittiin sekä välinpitämättömät virkamiehet, keinottelevat yrittäjät kuin anarkistisiin väkivallanpurkauksiin erehtyneet toveritkin.²⁸⁵

Aamulehti julkaisi voimellakoiden ja elintarvike-tarkastuksen innoittamana humoristiseksi tarkoitettua, mutta selvästi pahansuovan kirjoituksen, jossa mm. väitettiin, että työväentaloon olisi hankittu 100 kilon voikimpale, josta oli maksettu 10 markkaa kilolta. Samaan aikaan työväenyhdistyksen ravintolalla oli vain kolme kiloa voita. Yhdistyksen puheenjohtaja soitti Aamulehteen ja käski oikaista huhun. Yritys ei tuottanut tulosta, vaan huhu kerrottiin uudelleen Aamulehden alakertapakinassa pari päivää myöhemmin.²⁸⁶

Osansa tamperelaisten mellakoinnin tyyntymiseen oli Valiolta saapunut – tarpeeseen nähden kylläkin pienenkö – voilähetys vähän kuun puolivälin jälkeen. Siitä voitiin jakaa ensin voita niille talouksille, jotka olivat

²⁸¹ Tarkastuksissa ei mitään suurempia varastoja löytynyt. *Kansan Lehti* 191, 20.8.1917, s. 2; *Kansan Lehti* 192, 21.8.1917, s. 2; *Aamulehti* 159, 19.8.1917, s. 3.

²⁸² *Kansan Lehti* 187, 15.8.1917, s. 2.

²⁸³ *Kansan Lehti* 188, 16.8.1917, s. 2.

²⁸⁴ *Aamulehti* 153, 15.8.1918, s. 2.

²⁸⁵ "Elintarvekysymys. Puolueneuvoston julistus elintarvehädän johdosta". *Kansan Lehti* 188, 16.8.1917, s. 3; "Mellakat tuomittava", *Kansan Lehti* 191, 20.8.1917, s.2; Rantatupa kirjoittaa voiryöstöihin liittyen, että "osoittautui virheeksi se että elintarvelautakunnat eivät olleet ottaneet huolehtiakseen myös muitten elintarvikkeiden kuin viljan jakelua." Rantatupa 1979, s. 89. Tampere ikään kuin todistaa Rantatuvan käsityksen, koska Tampereella huolehdittiin mm. voin jakelusta, ja täällä ei ryöstöjä tapahtunut. Toisaalta varastoissa ei ollut juuri mitään, mitä ottaa. Jos olisi ollut, se todennäköisesti olisi päätynyt jaettavaksi.

²⁸⁶ "Mitä voi matkaan saattaa", *Aamulehti* 155, 17.8.1917, s. 3; *Aamulehti* 157, 19.8.1917, s. 2-3; Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 17.8.1917, 2 §. Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

olleet jo kaksi viikkoa ilman ja sen jälkeen muille 200 gramman annoksina. Kaupungissa majailevalle lukumäärältään huomattavasti pienemmälle sotaväelle tuli samansuuruinen voierä.²⁸⁷ Voitiin kuitenkin lohdutautua sillä, että tuli sitä sentään vielä edes vähän.

Senaatista eronneen Wuolijoen jälkeen elintarvikeasiat otti hoitaakseen Tokoi. Hän ja muut sosialidemokraattiset senaattorit tekivät aloitteen alentaakseen 3.8.1917 nostetun maidon ja voin rajahintaa. Koska alennetulla hinnalla maitotaloustuotteita ei olisi saatu kauppoihin, lisäsi Tokoi vielä ehdotukseensa, että tuottajille piti maksaa tukipalkkiona yhtä paljon kuin mitä hinta aleni. Kyseessä oli siis jonkinlainen maatalouspoliittinen tukiainen. Porvarilliset senaattorit halusivat kuitenkin pitää rajahinnan entisellään. Asiasta päättäneessä kokouksessa porvarillisten kanta voitti. Tämän vuoksi Tokoi katsoi olevansa pakotettu eroamaan senaatista. Myös Voionmaa ilmoitti lähtevänsä jatkamaan kesälomaansa. Ailiokin antoi eroamisilmoituksensa. Sosialistisen senaattoreista vain Paasivuori ja Tanner jäivät vielä hallitukseen. Elintarvikeasiat jäivät Väinö Tannerin kannettavaksi.²⁸⁸ Tannerin työtä ei yhtään helpottanut se, että Vennolan johtama elintarvikeskuskomitea pyysi eroa elintarvikelevottomuuksien aiheuttaman toivottomuuden vuoksi. Uutta keskuskomiteaa ei nimetty.²⁸⁹ Poliittisesti tilanne oli arka, koska samaan aikaan sosialidemokraatit pyrkivät jatkamaan hajotetun eduskunnan työtä vastoin väliaikaisen hallituksen tahtoa. Helsinkiin oli julistettu yleislakko. Väliaikainen hallitus ilmoitti, että mikäli lakko jatkuu, elintarpeiden tuonti Suomeen loppuu kokonaan.²⁹⁰

Tokoin eroamiseen johtaneen kuun alussa tehdyn maitotaloustuotteiden rajahintojen korotuksen seurauksia lievittääkseen senaatti päätti kuun lopussa ikään kuin lohdutukseksi, että se avustaa vähävaraisten perheiden voin ja juuston hankintaa rahallisesti. Edellytyksenä oli, että myös kunnat vastavuoroisesti avustivat kyseisiä perheitä yhtä suurella summalla. Valtion osuuden ei pitänyt nousta voin osalta kilohinnassa yli markan ja juuston osalta yli 75 pennin.²⁹¹

Tehtaista viljaa ja kunnalle keittiöitä

Elintarvetoimikunta sai elokuun alussa valmiiksi laskelman Tampereen viljavarjoista. Laskelman mukaan kaupungissa oli ylijäämää yli 450.000 kiloa. Tosin laskelmasta puuttui vielä sairaaloissa olevien potilaiden tarvitsema määrä, n. 40.000 kg. Myös eräiden työntekijäryhmien luokittelussa oli tehtävä tarkistuksia, mm. Pellavatehtaan valkaisuosaston märkätyöntekijät olivat anoneet pääsyä raskaimpaan luokkaan, vaikka ”huoneessa työskentelemme” (raskain luokka oli tarkoitettu ulkotyöntekijöille). Toisaalta muutamissa isoissa tehtaissa oli huomattavia vehnäjauhovarastoja yhteensä yli 97.000 kg. Elintarvetoimikunta esitti toivomuksen senaatin elintarveosastolle, että Tampereelta liikenevät viljavarat sijoitettaisiin Pirkkalan ja Messu-

²⁸⁷ Kansan Lehti 191, 20.8.1917, s.2; Kansan Lehti 193, 22.8.1917, s.3.

²⁸⁸ Kansan Lehti 190, 18.8.1917, s. 3; Rantatupa 1979, s. 92; Tanner 1949, s. 154-155.

²⁸⁹ Rantatupa 1979, s. 92; Aamulehti 155, 17.8.1917, s. 2.

²⁹⁰ Kansan Lehti 191, 18.8.1917, s. 3.

²⁹¹ Kansan Lehti 199, 29.8.1917, s. 2.

kylän pitäjiin.²⁹² Elintarvikelain nojalla takavarikoitu ja elintarvetoimikunnan päätöksellä luovutettavaksi määrätty vilja kuulutettiin tuotavaksi elintarvetoimikunnan jauhomyymlään Kauppakatu 1:een kaupunginosittain ilmoituksessa määrättyinä päivinä. Tiedotettiin myös, että jauhojen vähittäismyyntiä ei ainakaan elokuun loppuun asti myymälästä suoritettu.²⁹³

Useilla tamperelaisilla teollisuuslaitoksella oli varastoissaan ruokaviljaksi sopivaa materiaalia. Mm. Tampellan ja Finlaysonin kutomoissa käytettiin loimilankojen liisteröimiseen vehnä jauhoja. Toimikunta päätti tarkastaa tehtaiden varastot ja samalla pyytää joltakin asiantuntijalta lausunto siitä, voitaisiinko vehnä jauhot korvata jollakin muulla aineella. Pellavatehtaan insinööri Magnus Lavonius kertoi, että vehnä jauhojen sijasta voitiin hyvin käyttää perunajauhoja, jotka vielä eivät kuuluneet takavarikoinnin piiriin. Esimerkiksi Finlaysonilta löydettiin tarkastuksessa 198 sakkia vehnä jauhoja. Toimikunta oli sitä mieltä, että vehnä jauhot piti säästää syömäviljaksi ja se kielsi toistaiseksi tehtailta niiden käytön. Senaatin kamaritoimituskunta lähetti kuitenkin elintarvetoimikunnalle tiedoksi, että se oli anomuksesta suostunut siihen, että Tampereen Pellavatehdas saa käyttää hallussaan olleet yli 54.000 kiloa vehnä jauhoja teknillisiin tarkoituksiin. Pellavatehtaan saaman myönteisen päätöksen rohkaisemana Finlayson & Co teki myös samanlaisen anomuksen senaatille. Senaatin Kamaritoimituskunnan elintarveosasto kysyi elintarvetoimikunnan mielipidettä Finlaysonin sekä J.N. Salminen Oy:n nahkatehtaalta tulneiden anomusten vuoksi.²⁹⁴ Toimikunnan lausunto oli kielteinen asiaan, ja senaatti lähetti kielteisen päätöksensä ainakin nahkatehtaalle ja todennäköisesti myös Finlaysonille. Messukylän elintarvikelautakunta oli jo kesäkuun lopussa takavarikoinut Hyppösen kenkätehtaalta 48 sakkia vehnä jauhoja, jotka tehdas oli ilmoittanut ihmisravinnoksi kelpaamattomiksi liisterijauhoiksi.²⁹⁵ Maidonmyynnin tehostamiseksi elintarvetoimikunta päätti uskoa maidonmyynnin kaupungissa elintarvetoimikunnan alaisuuteen siirrettävälle Tampereen Ympäristön Maidonmyynti Oy:lle syyskuun 15. päivästä alkaen.²⁹⁶ Senaatilta ei ollut luvassa lihan- tai maidonhankintaan apua. Toimikunnan jäsenet Vuori ja Viljanen olivat käyneet elintarvikeasioista vastaavan senaattori Tannerin puheilla, jolta oli saatu seuraavat terveiset: lihanhankinnassa ei saanut ohittaa Karjanmyyntiosuuskunta Karjaa, maidonjakelun saa järjestää toimikun-

²⁹² Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Senaatin elintarveosastolle 3.8.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Pellavatehtaan valkaisuosaston märkätyöntekijöiden kirje Tampereen Elintarvetoimikunnalle 2.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²⁹³ Kansan Lehti 181, 8.8.1917, s. 2.

²⁹⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 75, 25.8.1917, 4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Senaatin kamaritoimituskunnan elintarveosaston esittelijän kirje Tampereen Elintarvetoimikunnalle 17.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Finlayson & Co:n kirje Senaatin kamaritoimituskunnalle 18.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Senaatin kamaritoimituskunnan elintarveosaston esittelijän kirje Tampereen Elintarvetoimikunnalle 21.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Magnus Lavoniuksen kirje Tampereen Elintarvetoimikunnalle 30.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA;

²⁹⁵ Kansan Lehti 150, 6.7.1917, s. 3.

²⁹⁶ Ilmoitus Kansan Lehdessä. Kansan Lehti 197, 27.8.1917, s. 1; Alun perin maidonmyynti oli tarkoitus aloittaa jo 1.9. ja sen oli tarkoitus päättyä marraskuun alussa, jonka jälkeen sitä jatkettaisiin 2 kuukautta. Välikirja Tampereen Ympäristön Maidonmyynti Oy:n ja Tampereen elintarvetoimikunnan välillä (allekirjoittamaton luonnos). D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

nan haluamalla tavalla ja senaatti ei voi mitään ns. pakkomaitoa²⁹⁷ määrätä, koska maidonkuljetusta Pietariin ei ollut.²⁹⁸

Alun alkaen korttitalouteen oli jouduttu ilman aikaisempaa kokemusta. Asiaa sen tarkemmin miettimättä kortiston pääyksiköksi oli valittu ruokakunta. Henkilön siirtyminen ruokakunnasta toiseen esimerkiksi avioitumisen yhteydessä oli osoittautunut hankalaksi kirjanpidollisessa mielessä. Elokuussa sokeri- ja voikortin uusimistarpeen vuoksi kaupunkilaisille jaettiin talonomistajien kautta uudet ilmoituskortit. Kun aikaisemmin ruokakunnan päämies oli tehnyt ruokakunnastaan yhden kortin, niin nyt jokaisen asukkaan piti täyttää oma korttinsa. Jos kyseessä oli alle 10 v. lapsi, korttiin merkittiin myös ikä. Uudistuksen jälkeen henkilön siirtyminen ruokakunnasta toiseen kävi yksinkertaisemmin.²⁹⁹

Helsingissä pidetyssä valtion asettaman kotitaloustoimikunnan kokouksessa Miina Sillanpää piti esitelmän, jonka aiheena oli kansanruokaloiden ja yhteiskeittiöiden perustamisen välttämättömyys. Saksassa ja Pohjoismaissa oli sellaisia jo perustettu aikaisemmin, ja niiden aikaansaaminen olisi Suomessakin tarpeellista. Ruokaloita oli hoidettava avustuslaitoksina eikä liikeyrityksinä ja niiden perustaminen pitäisi olla kuntien ja osuuskauppojen tehtävä.³⁰⁰ Esitelmän innoittamana Tampereen työväenyhdistyksen naisosasto lähestyi elintarvetoimikuntaa ehdotuksella, että kaupunkiin pitäisi perustaa kunnallinen keittiö.³⁰¹ Samansuuntaisen toiveen sos.dem. kunnallisjärjestö lähetti valtuustolle. Siinä oli määritelty tarkemmin, että ruokalasta oli vähävaraisen saatava ruokaa ilmaiseksi tai vain vähäisellä maksulla. Toimikunta asetti työläisjäsenistään kolmihenkinen komitean pohtimaan asiaa.³⁰² Keittiöjaosto kokoontui 10.8.1917 ja päätti lähettää Emmi Murron tutustumaan Helsingin jo pidemmällä oleviin kunnallisten keittiöiden suunnitelmiin.³⁰³

Murron palattua tutustumismatkaltaan komitea päätyi esittämään, että kaupunkiin perustettaisiin kolme kunnallista keittiötä. Toiminta-ajatuksena oli, että vähävaraiset kuntalaiset saattoivat käydä ostamassa keittiöstä mukaansa esim. keittoa, jota myytiin heille tuotantokustannuksilla. Suunnitelman mukaan keittiöt perustettaisiin työläiskaupunginosiin Tammelaan, Kyttälään ja Amuriin. Toimikunta teki esityksen valtuustolle, että se määräisi toimikunnan toimeenpanemaan kunnalliset keittiöt sekä myöntämään varoja tilojen

²⁹⁷ Pakko- ja vastikemaidolla tarkoitettiin maitoa, jota meijerien oli toimitettava kotimaiseen kulutukseen vastineeksi vientilisenssilleen.

²⁹⁸ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 75, 25.8.1917, 5 §, 8 §, 12-13 § ja pöytäkirja 80, 13.9.1917, 2 §, 4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

²⁹⁹ Kansan lehti 180, 7.8.1917, s. 2.

³⁰⁰ Kansan Lehti 188, 16.8.1917, s.2; Kuluttajain lehti 15, 15.8.1917, s. 1.

³⁰¹ Tampereen työväenyhdistyksen naisosaston kirje Tampereen Elintarvetoimikunnalle 9.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁰² Komitean jäseninä olivat Emmi Murto, K.M Evä ja Juho Peura . Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 73, 9.8.1917,3-13 § ja pöytäkirja 74, 17.8.1917, 6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 13.8.1917, 3 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 183, 10.8.1917, s. 7.

³⁰³ Elintarvetoimikunnan keittiöjaoston pöytäkirja 1, 10.8.1917, 3 §. H:1 Keittiöjaoston pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto.TKA.

varustamiseen ja vuokraamiseen.³⁰⁴ Käytännöllistä puolta suunnittelemaan valittu elintarvetoimikunnan keittiöjaosto oli valinnut ensimmäisen kunnankeittiön paikaksi läheltä työväentaloa Laurilan talon Hallituskadun varrelta.³⁰⁵ Valtuusto päätti 4.9.1917 omassa kokouksessaan antaa rahatoimikamarin, valmisteluvaliokunnan ja elintarvetoimikunnan päättää asiasta lopullisesti. Elintarvetoimikunnan keittiöjaosto ryhtyi lopullista päätöstä odotellessa jo tositoimiin suunnittelemaan Laurilan taloon tulevan keittiön sisustusta.³⁰⁶ Em. hallintoelinten yhteiskokous 11.9.1917 sai asialla jähkailun viimein loppumaan kun se päätti lopullisesti kunnallisten keittiöiden perustamisesta.³⁰⁷

Vaikka elintarviketilanne oli heikko Tampereella, se oli vielä heikompi mm. Pirkkalassa ja Tottijärvellä. Senaatin elintarveosasto käski elokuussa Tampereen elintarvetoimikunnan luovuttaa 20.000 kiloa erilaisia elintarpeita Pirkkalan elintarvikelautakunnalle ja 1000 kg riisiryynejä Tottijärven elintarvelautakunnalle. Toimikunta totteli, mutta lähetti ärtyneen kirjeen varastojen hupenemisesta senaatin elintarveosastolle, vaikka se oli kuun alussa itse toivonut viljaylijäämien sijoittamista lähiseuduille.³⁰⁸ Pirkkalan elintarvelautakunnan huolena oli sokerikorttien mukaan laskettuna 13.928 henkeä, joista Pispalan, Siuron ja Nokian taa-jamissa oli yhteensä noin 10.000 henkeä. Kuntalaisia asui siis paljon suurempi osuus kortttitalouden kuin omavaraistalouden piirissä, mikä tarkoitti myös sitä, että kunnassa oltiin riippuvaisia viljan tuonnista kunnan rajojen ulkopuolelta. Tampereelta lähetetty apu ei kattanut Pirkkalan viljavajausta kuin osittain.³⁰⁹ Mahdollisesti näiden luovutettujen elintarpeiden vuoksi toimikunnan varastot kävivät eräissä elintarpeissa vähiin. Elokuun 23. päivä elintarvetoimikunta ilmoitti rajoittavansa vehnäleivän ja vehnäjauhojen sekä mannajauhojen ja -ryynien jakelua viikon viimeiselle päivälle varastojen vähyyden vuoksi.³¹⁰

Elintarvikkeiden ja muiden tuotteiden virallisetkin hinnat olivat nousseet sodan alusta lukien huimasti, puhumattakaan tietysti mustan pörssin kaupasta. Elintarvetoimikuntien työn ja rajahintojen vaikutuksen näkee siinä, että esimerkiksi voin ja sokerin hinnat olivat kuitenkin suhteellisesti ottaen nousseet paljon maltillisemmin kuin vaikkapa kahvin tai kenkien. Palkat laahasivat hintojen perässä, eli palkansaajien elintaso käytännössä laski voimakkaasti.

³⁰⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 77, 31.8.1917, 6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Elintarvetoimikunnan kirje Tampereen valtuustolle 1.9.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA;

³⁰⁵ Elintarvetoimikunnan keittiöjaoston pöytäkirja 2, 1.9.1917, 1-2 §. H:1 Keittiöjaoston pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁰⁶ Elintarvetoimikunnan keittiöjaoston pöytäkirja 3, 5.9.1917, 1-2 §. H:1 Keittiöjaoston pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁰⁷ Kansan Lehti 205, 5.9.1917, s. 2; Kansan Lehti 211, 12.9.1917, s. 3. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 75, 25.8.1917, 3 § ja pöytäkirja 82, 19.9.1917, 5 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 200, 30.8.1917, s.2.

³⁰⁸ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 74, 17.8.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁰⁹ Kansan Lehti 195, 24.8.1917, s. 6.

³¹⁰ Kansan Lehti 194, 23.8.1917, s. 2.

Taulukko 1 Kansan Lehdessä esitelty eräiden tuotteiden hinnankehitys vuosina 1914-1917

	Hinta ennen sotaa (mk)	Hinta elokuussa 1917 (mk)	Hinnan nousu prosentteina
Voi, kg	3,00	8,60	187
Liha, kg	0,75	2,75	267
Maito, litra	0,15	0,58	287
Perunat, hehto	8,00	70,00	775
Ryynit, kg	0,50	2,50	400
Vehnäjauhot, kg	0,30	1,30	333
Kahvi, kg	2,00	16,00	700
Sokeri, kg	1,00	2,60	160
Halot, syli	20,00	120,00	500
Puku	80,00	380,00	375
Kengät	15,00	75,00	400

Lähde: Kansan Lehti 193, 22.8.1917, s. 3.

Uudet leipä- ja maitokortit ilmoitettiin tulevan käyttöön 15.9.1917. Leipäannoksen kokoa oli tarkoitus optimistisesti hieman jopa suurentaa. Kevyimpien töiden tekijöiden päiväännos tulisi olemaan 200 g, keskiraskaan 300 g. ja raskaan työn tekijöillä 400 g.³¹¹ Kaupunkien kuluttajista tuntui erittäin epäoikeudenmukaiselta se, että maaseudun omavaraistalouksille oli tarkoitus jättää huomattavasti enemmän, eli noin 10 kg jauhoja tai viljaa eri muodoissaan³¹² henkeä ja kuukautta kohti, kun samaan aikaan oli täysin selvää, että kaupunkien leipäviljavarastojen vajausta ei voitaisi mitenkään täyttää. Vaikka elintarvelain tarkoitus oli jakaa maassa oleva vilja tasapuolisesti, uusilla määräyksillä vesitettiin lain tarkoitus. Maaseudun ja kaupunkien asukkaat asetettiin eriarvoiseen asemaan.³¹³ Uusia kortteja ryhdyttiin jakamaan syyskuun 3. päivä kaupunginosittain. Maitokortin sai kaupungintalon yläeteisistä ja leipäkortin elintarvetoimikunnan kansliasta.³¹⁴ Kaupungin asukkaat saivat jonottaa korttejaan kahdesti. Onneksi jonottamaan oli jo opittu. Toimikunta otti nyt tiukemman linjan leipäkorttien katoamisilmoituksiin, joita oli alkanut tulla epäluuloja herättävässä määrässä. Uusia kortteja ei pääsääntöisesti enää annettu kadonneiden tilalle. Helsingissä elintarvikelautakunta oli kieltäytynyt luovuttamasta uusia leipäkortteja ”hukkuneiden” tai ”vahingossa palaneiden” tilalle jo kesäkuussa.³¹⁵

³¹¹ Kansan Lehti 200, 30.8.1917, s. 2; Rantatupa 1979, s. 94.

³¹² 10 kg jauhoja, 10,5 kg ruista, 13 kg ohraa tai 16 kg sekaviljaa. Kansan Lehti 213, 14.9.1917, s. 2. Wuolijoki kertoi myöhemmin, että syynä liian suureen omavaraistalouksille jätettyyn määrään oli se, että hänelle oli Venäjän muonitusministeri henkilökohtaisesti luvannut 68 milj. kg viljaerän saapumisesta Suomeen, johon hän oli luottanut. Kuluttajain lehti 22, 6.12.1917, s. 3.

³¹³ Kansan Lehti 211, 12.9.1917, s. 3. Samaa epätasa-arvoisuuteen viittaa se, että maaseudun ns. kirjanpitotiloilta saatujen tietojen perusteella maidon kulutus väheni tiloilla 15 %, viljan kulutus kolmanneksen ja kerman puoleen mutta toisaalta voin ja lihan kulutus kasvoi ja kalorimäärä pysyi suurin piirtein samana kuin aikaisemmin. Haapala 1995, s. 194.

³¹⁴ Kansan Lehti 202, 1.9.1917, s. 2.

³¹⁵ Kansan Lehti 203, 3.9.1917, s. 1; Nyström 2013, s. 190.

4.6 Synkkä syksy

Maitotaloustuotteiden vähäinen saatavuus johti poikkeuksellisiin elintarvemellakoihin eri puolilla Suomea. Sosialistisenaattori yksi toisensa jälkeen jätti paikkansa elintarvikeasioiden vuoksi. Tampereella varsinainen mellakointi jäi vaatimattomaksi, vaikkakin elintarvetoimikuntaa arvosteltiin voimakkaasti. Sen nähtiin olevani työläiskuluttajien asialla, joten arvostelusta huolimatta siitä ei haluttu luopua. Elintarvetoimikunta ryhtyi työhön perustaakseen kunnallisia ruokaloita. Tasa-arvoisuuteen tähtäävän elintarvikelain uusi tulkinta näyttäytyi kaupunkikuluttajien silmin hyvin epätasa-arvoisena, kun tuottajan laariin jäi paljon enemmän kuin mitä kaupunkilainen saattoi toivoa omaan ruokakoriinsa. Helpotusta tilanteeseen olisi tuonut tuontivilja. Mihin olivat jääneet senaatin ulkomailta ostamat viljakuormat? Uusi sato osoitti, että oma maa ei tuottanut tarpeeksi.

Vilja- ja rehusato oli odotettuakin huonompi, tai ainakin se ilmoitettiin virallisesti sellaiseksi.³¹⁶ Sosialidemokraattien mielestä pukki hääräsi kaalimaan vartijana, kun maanviljelijät saivat itse määritellä varastojensa suuruuden.³¹⁷ Senaatti valmisti lisää ohjeita ja velvoitteita siitä, että elintarvelain noudattamista oli valvottava, tarvittaessa järjestysvallan avulla. Se uhkaili elintarvelain rikkojia ankarilla rangaistuksilla ja niskuroivia elintarvelautakuntia sillä, että ne jäisivät kokonaan vaille valtion jakamia elintarpeita. Kunnilta saatetaisiin ehkä lopettaa jopa valtionavut.³¹⁸ Senaatti antoi kuitenkin itse hieman ristiriitaisia signaaleja. Seuraa-
vana talvena uhkaavan nälänhädän ja markkinoille tulevan vähäisen lihan määrän vuoksi kamaritoimituskunnan elintarvejaosto päätti, että maalaiskuntien elintarvelautakunnat saivat luvan ohittaa karjanmyyntiosuuskunnat hankkiessaan lihaa, mutta vain säilöntää varten ja vain omalta paikkakunnalta. Lautakuntia kehoitettiin myös rohkaisemaan alueensa maanviljelijöitä itsekin lihaa suolaamaan ja savustamaan.

Mitä enemmän lihaa tuli saataville, sitä vähemmän maitoa. Maidon saanti kaupunkiin kangerteli edelleen – kun elintarvetoimikunnan jäsen Arajärvi kierteli Urjalan ja Akaan seuduilla maidontuottajia haastattelemas-
sa, havaitsi hän, että maidon tarjonnassa rajahintoja ylitettiin paikoin reippaastikin. Toimikunta päätti panna poliisin selvittämään asiaa. Valtion vointarkastuslaitoksen kautta ei enää voita ollut saatavissa. Se vähäinen määrä voita, mitä kyseinen laitos onnistui haalimaan meni valtion sairaaloille, eikä siitä riittänyt kunnal-

³¹⁶ Todennäköisesti sato ilmoitettiin ainakin joissain tapauksissa todellisuutta huomattavasti pienempänä, jotta maanviljelijöille jäisi vähän pelivaraa sukanvarteen. Rantatupa 1979, s. 94.

³¹⁷ Siltala 2009, s. 41.

³¹⁸ Niskuroinniksi katsottiin mm. se, että kunnat jakoivat suurempia elintarveannoksia kuin mihin ne olivat oikeutetut, ne eivät noudattaneet lihakaupasta annettuja määräyksiä ja suurimpana rikoksena jotkut kunnat eivät suostuneet jakamaan viljaylimääräänsä sellaisille kunnille, joissa vallitsi lähes nälänhätä. Senaatin Kamaritoimituskunnan elintarvikeosaston kiertokirje 5.9.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. Myös Tampere oli liipaisimella, sillä kamaritoimituskunnan tilastonikkarit olivat laskeneet, että Tampereen ilmoitettu viljankulutus näytti siltä kuin kaikille kortinhaltijoille olisi annettu raskaan ulkotyön 300 g annokset. Senaatin Kamaritoimituskunnan elintarvikeosaston kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 14.9.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

lisille elintarvelautakunnille.³¹⁹ Selityksen tähän lähes täydelliseen voipuutteeseen antoi voinvientiosuus-kunta Valion senaatille antama ilmoitus, ettei se enää näinä epävarmoina aikoina voinut jatkaa voi- ja juus-tokauppaa. Liike ilmoitti lopettavansa voinvälityksen 18.8. Tanner esitti Valiolle toivomuksen, että se jatkai-si toimintaansa valtion alaisena, jolloin valtion puolelta taattaisiin liikkeen jatkumisen turvallisuus. Ehdoksi Tanner asetti sen, että valtion edustaja pääsisi valvomaan liikkeen toimintaa. Valio ilmoitti jäykästi, ettei se ryhdy mihinkään toimiin voipulan poistamiseksi, jollei rajahintoja poisteta ja päästetä kauppaa vapaaksi rajoituksista. Tähän senaatti ei voinut myöntyä, joten se myönsi sen vuoksi elintarvelautakunnille oikeuden hankkia voita suoraan tuottajilta ja kuljettaa hankintojaan vapaasti rautatiellä ja laivoilla. Myös yksityiset ihmiset saivat kuljettaa voita pienempiä (alle kilon) määriä, elintarvelautakuntien luvalla jopa viiden kilon kuormia.³²⁰ Oli siis käännäyttävä suoraan meijereiden puoleen ja yritettävä ostaa niiltä suoraan voita rahalla. Valio lopetti toimintansa kokonaan ja lomautti koko henkilökuntansa. Voipuutteessa kärvistelevien kau-punkilaisten kiukku kasvatti Tampereen Sanomissa julkaistu lehti uutinen siitä, että kaupungissa majailevat sotilaat olisivat salaa kaupanneet Venäjälle 38.000 kg voita – myydyn voin alkuperä jäi arvailun asteelle. Sotaväki oli saanut kaupunkiin elokuussa yhteensä 60.000 kiloa voita. Jos kaupattu voi oli siitä peräisin, armeijan voionnoksen täytyi olla liian suuri.³²¹

Toinen suuri kaupunkilaisten kiukun aihe oli maitokaupan järjestelyt. Maito oli kesällä ollut usein hapanta. Tätä siedettiin vielä lämpimään aikaan asiaankuuluvana luonnollisena harmina, mutta ilmojen viilentymi-nen ei ollut auttanut asiaa. Pitkän jonottamisen jälkeen saatu hapantunut maitotilkka kirvoitti Kansan Leh-teen yleisönosastokirjoituksen, jossa epäiltiin elintarvetoimikunnan suunnitelman viisautta monopolisoida maitokauppa Tampereen ympäristön maanviljelijäin maidonmyynti oy:lle, jonka palvelualltius ja –taito kyseenalaistettiin. Yleisönosastokirjoituksen vastineessa kerrotaan hapantumisen johtuvan siitä, että mai-toa kuljetetaan pitkiä matkoja junilla asemilta toisille ja seisotettiin turhaan vaunuissa esimerkiksi Toijalas-sa. Koska Tampereella maksettiin maidosta vain rajahinta, normaalioloissa Tampereelle maitoa toimittavat tuottavat veivätkin nyt maidon muualle, josta siitä sai paremman hinnan. Asian korjaaminen vaati uudel-leenjärjestelyjä. Järkipärisesti uudelleen organisoidun maidonmyynnin luvattiin alkavan syyskuun puolivä-lissä.³²² Asioista perillä ollut kirjoittaja oli nimimerkki K.E., luultavasti siis K.M. Evä.

³¹⁹ Kansan Lehti 205, 5.9.1917, s.2.

³²⁰ Kansan Lehti 207, 7.9.1917, s. 2; Kuluttajain lehti 16, 1.9.1917, s. 2; Kuluttajain lehti 17, 17.9.1917, s. 4.

³²¹ Simonen 1955, s. 113; Kansan Lehti 207, 7.9.1917, s. 2; Kuluttajain lehti 17, 17.9.1917, s. 2. Senaatin elintarveosast-on toimituttaman tutkimuksen mukaan uutinen oli ollut suuresti liioiteltu. Tampereelta Viipuri-Pietari radalle oli toi-mitettu voita vain n. 8.500 kg, josta suurin osa todennäköisesti jäi Suomen puolelle sijoitetuille joukko-osastoille. Venäläiset sotilasviranomaiset olivat saaneet useita vaunulasteja siperialaista voita, joten on mahdollista, ettei kuljetettu voi ollut suomalaista. Tampereen Sanomilla lienee ollut omat syynsä uutisoida venäläisiä kohtaan ärtymystä herättä-nyt huhu. Korjaus uutiseen julkaistiin Aamulehdessä, mutta ei Kansan Lehdessä. Aamulehti 198, 6.10.1917, s. 6.

³²² Kansan Lehti 208, 8.9.1917, s. 3.

Kesän sato oli takavarikoitu valtiolle, mutta satotilastojen laatimisen ollessa vielä kesken ei ollut varmuutta siitä, mistä viljaa olisi saatavilla. Syyskuun alkupuolella kaupungin viljavarasto oli huvennut n. 137.000 kiloon, kun viikkokulutus oli reilu 60.000 kg³²³. Evä lähetettiin senaattiin anomaan leipäviljaa ja Vuori valtuutettiin ostamaan sitä toimikunnan laskuun keinolla millä hyvänsä. Syyskuun puolivälissä rahatoimikamari, raha-asian valtuuskunta ja elintarvetoimikunta pitivät yhteisen kokouksen, jossa toimikunta sai valtuudet hankkia viljaa rajahintoja ylittämällä.³²⁴ Valtuusmiehet toivoivat, että toimikunta työskentelisi sen eteen, että viljakauppa vapautuisi myös yksityisille kauppiaille. Valtuutuksensa mukaisesti toimikunta päätti, että se saattoi maksaa rukiista ja ohrasta jopa 1:60 kilolta ja kaurastakin 1:50 kilolta, mikä oli lähes kaksinkertainen rajahintaan (0:90 mk/kg) verrattuna.³²⁵ Tampereen elintarvetoimikunnan päätös rajahintojen ylittämisestä tehtiin samoina päivinä kuin senaatti antoi Tuontikunnan asiamiehille salaisen luvan ylittää rajahinnat. Kyseessä ei ehkä ole yhteensattuma, vaan Evä on voinut saada vihiä tämänkaltaisesta aikeesta käydessään senaatissa. Viljakaupassa oli koittamassa valtuusmiestenkin toivotat ”vapaammat ajat”.

Senaatti oli ostanut – ja jo maksanutkin – Venäjältä 4000 vaunulastillista viljaa, mutta lehtitietojen mukaan oli saanut syyskuun alkuun mennessä siitä vasta yhden vaunulastin. Venäläiset viranomaiset ilmoittivat kuitenkin, että 348 vaunulastillista oli jo lastattuna ja matkalla Suomeen.³²⁶ Viljavaunujen matka tuntui tosin pitkittyessään mutkistuvan. Samalla matkalla oli myös Amerikasta ostettu vilja, jonka maahan saamisen esteenä oli Iso-Britannian laivakuljetusten kapasiteetin puutteet. Tämä oli ainakin virallinen selitys.³²⁷

Synkkään syksyyn iloa ei tuonut iloliemikään. Senaatti julisti väliaikaisen kieltolain: kaikki alkoholipitoiset juomat joutuivat takavarikkoon eikä niiden valmistusta tai maahantuontia suvaittu. Kaupungin kuluttajilla oli vain yksi syy juhlaan. Kaupungin työläisosuuskaupat olivat vihdoinkin saaneet yhdistymistyön valmiiksi ja perustaneet uudeksi yhteiseksi kauppaliikkeeksi Osuusliike Voiman 3.9.1917.³²⁸ Se alkoi heti toimiin aloittaakseen kaupallisen toiminnan seuraavana uutena vuotena. Siihen asti vanhat osuuskaupat toimivat normaalisti.

³²³ Kun Tampereella korttitalouden piirissä oli noin 46.000 kuluttajaa, 200 g vilja-annoksilla laskien päivässä kului n. 9.200 kg ja viikossa 64.400 kg. Käytännössä tarve oli suurempi, koska keskiraskaan ja raskaan työn jakoerät olivat suurempia kuin kevyen työn 200 gramman päiväannos. Päivätarpeen arvioksi yleensä esitettiin 11.000 kg.

³²⁴ Rahatoimikamarin, raha-asiaain valtuuskunnan ja elintarvetoimikunnan yhteisen kokouksen pöytäkirja 15.9.1917, 18 §. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³²⁵ Kansan Lehti 202, 1.9.1917, s. 3; Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 77, 31.8.1917, pöytäkirja 78, 6.9.1917, pöytäkirja 80, 13.9.1917, 5 §, pöytäkirja 81, 18.9.1917, 4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kuluttajain lehti 17, 17.9.1917, s. 4.

³²⁶ Kansan Lehti 205, 5.9.1917, s. 2.

³²⁷ Kansan Lehti 209, 10.9.1917, s. 2. Kuluttajain lehti tiesi määrien olevan 60 milj. kg vehnää ja 65 milj. kg ruista, joiden maahan saaminen olisi käytännössä turvannut Suomen viljatarpeen seuraavaksi kulutuskaudeksi. Kuluttajain lehti 17, 17.9.1917, s. 4.

³²⁸ Osuusliike Voiman i.l. perustavan kokouksen pöytäkirja 3.9.1917, 1-2 §. Tamperelaisten työväenosuuskauppojen komitean arkisto. TA.

5 ÅKERMANIN VAPAAMARKKINOISTA MARRASKUUN LAKKOON

5.1 Elintarvikepolitiikan suunnanmuutos vaikutti Tampereella

Viljatilanteeseen tulossa ollut apu sekä idästä että lännestä oli kuin kangastus. Se kimalteli lähellä mutta saavuttamattomissa. Voita ei enää tullut kaupunkeihin. Valio oli julistanut itsensä pakkolomalle. Kulutuskeskusten viljavarastot hupenivat silmissä, ja uusi sato oli mahdollisimman nopeasti ja tarkasti saatava korjattua elintarvikeasioista vastaavien viranomaisten käsiin. Nyt oli aika katsoa, miten porvarillinen upseerikoulutuksen saanut osuustoimintamies asian hoitaisi.

Uusi mies, uusi suunta

Kesäkuussa toimeenpannun inventoimisen esiin nostamat leipäviljavarastot oli jaettu ja pääosin jo käytetty syyskuun alkuun mennessä. Valtion käytettävissä olevat viljavarat olivat varsin niukat. Uudesta sadosta toivottiin mahdollisimman nopeasti apua uhkaavaan leivänpuutteeseen. Tannerin ollessa vielä elintarvikepäällikkönä senaatin kamaritoimituskunnan elintarveosasto oli valtuuttanut elintarvelautakuntien ohella myös Tuontikunnan ostamaan valtion takavarikoimaa viljaa maaseudulta ja se mm. huolehti viljan siirroista kunnasta toiseen. Tästä oli tehty sopimus senaatin kamaritoimituskunnan ja Tuontikunnan välillä heinäkuussa. Tuontikunnan yhtenä pääasiamiehenä kotimaassa oli SOK, jonka organisaatio hankki viljaa valtion varastoihin. Myös Maakauppiaitten Oy oli Tuontikunnan asiamies.³²⁹ Tuontikunnan päällikön Hugo Waseniuksen mukaan Venäjältä ei ollut saatavissa viljaa, ennen kuin paikalliset tarpeet siellä olisivat tyydytetyt – jos edes silloinkaan.³³⁰ Tuontikunta huolehti etupäässä kaupunkien ja muiden kulutuskeskusten viljansaannista, jotka olivat pääosin tuontiviljan varassa. Viikoittaisen tilaston mukaan (Kuvio 2.) vain marraskuun alussa, joulukuun puolella välissä ja vuoden vaihteessa 1917 – 1918 Tuontikunta jakoi kaupungeissa viljaa niin paljon, että sillä voitiin kattaa sen viikon viljankulutus. Muulloin vajeus piti täydentää kaupunkien omilla varastoilla. Tampereelle Tuontikunta jakoi viljaa verrattain vähän. Rantatuvan mukaan kaupunki pystyi hankkimaan sitä itse.³³¹ Elintarvetoimikunta olisi saattanut olla asiasta eri mieltä. Ainakaan ruista se ei ollut pystynyt hankkimaan varastoon yhtään.³³² Venäjältä ostettua viljaa ei oltu edelleenkään saatu maahan kuin vain pieni osa. Kenraalikuvernööri Stahovitšh uhkasi erota, mikäli viljaa ei ala kuulumaan Suomeen. Hän

³²⁹ SOK:n ilmoitus Kansan Lehdessä. Kansan Lehti 218, 18.9.1917, s. 2; Senaatin Kamaritoimituskunnan elintarvikeosaston kiertokirje 27.7.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Senaatin Kamaritoimituskunnan elintarvikeosaston kiertokirje 4.9.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 219, 21.9.1917, s. 2; Åkermanin valinnan jälkeen oikeus hankkia viljaa jäi vain Tuontikunnalle ja sen asiamiehille. Tuontikunta jakoi tosin helposti ostovaltakirjoja elintarvikelautakunnille. Rantatupa 1979, s. 99.

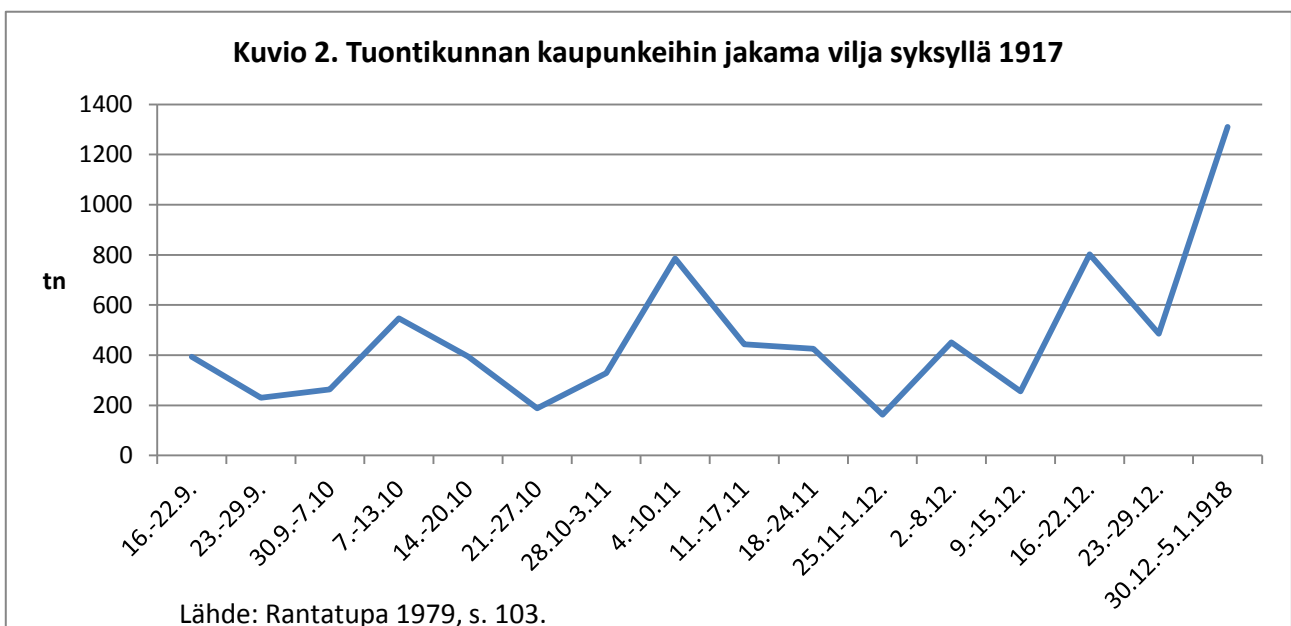
³³⁰ Kansan Lehti 209, 10.9.1917, s. 2.

³³¹ Rantatupa 1979, s.103-104; Kuvio 2.

³³² Kts. Liite 10.

myös toteutti uhkauksensa, vaikkakaan ei juuri tämän asian takia. Uudeksi kenraalikuvernööriksi nimitettiin väliaikaisessa hallituksessa kulkulaitosministerinä vaikuttanut kadetti puolueen jäsen Nikolai Nekrasov.³³³

Senaatti päätti muodostaa kamaritoimituskunnan elintarveosastosta itsenäinen maanviljelystoimituskunnan alainen keskusvirasto heti kun viraston päälliköksi sopiva henkilö löydettäisiin.³³⁴ Viimeiset sosialistisenaattorit Tanner ja Paasivuori erosivat senaatista virallisesti 6.9.1917. Tanner ryhtyi hoitamaan Osuusliike Elannon toimitusjohtajuutta jälleen lokakuun alusta. Osuustoiminnallisesta taustasta ei senaatin elintarvikepäällikön toimessa ilmeisesti ainakaan ollut haittaa. Siihen kysyttiin ensin W. Lavoniusta ja H. Gebhardia, mutta he kieltäytyivät ottamasta tehtävää vastaan. Pari päivää vasemmistosenaattorien eroamisen jälkeen Osuusliike Hankkijaa vastaavan, ruotsinkielisillä alueilla toimineen maataloustuottajien tarpeita palvelle osuuskunta Laborin toimitusjohtaja ratsumestari Harald Åkerman ilmoitti voivansa ottaa viraston päällikyyden. Ennen Åkermanin virallista nimitystä väliajan elintarveosaston päällikön tehtäviä hoiti omien töidensä ohessa maanviljelystoimituskunnan päällikkö Kyösti Kallio.³³⁵ Syystä tai toisesta elintarvehallitusta ei kuitenkaan vielä perustettu.

Ratsumestari Åkerman oli aktivisti. Åkermanin elintarvikepäälliköksi suostumisen taustalla oli aktivistien halu päästä keräämään viljaa ja muita strategisia tarvikkeita, sekä kuljettaa ne sopiviin paikkoihin tulevaa

³³³ Kansan Lehti 212, 13.9.1917, s. 2; Kansan Lehti 218, 20.9.1917, s. 7.

³³⁴ Kansan Lehti 206, 6.9.1917, s. 2.

³³⁵ Kansan Lehti 208, 8.9.1917, s. 3; Kuluttajain lehti 17, 17.9.1917, s. 3; Rantatupa 979, s. 92.

vapaustaistelua silmälläpitäen. Todennäköisesti näiden varastojen kokoaminen tarvikkeiden puutteen vuoksi jäi vain aikeeksi, vaikka propagandistisia huhuja asian tiimoilta sisällissodan aikana liikkui.³³⁶

Pian viimeisten sosialistisenaattorien eron jälkeen pidettiin kaupunkien elintarvelautakuntien välinen neuvottelukokous. Kyseisessä tilaisuudessa ratsumestari Åkerman piti linjapuheensa. Yksityiskohtiin puuttumatta hän ilmoitti mielipiteenään, että eräiltä kulutustavaratuotteilta pitäisi rajahinnat poistaa kokonaan. Kokoukseen osallistuneet eräät viipurilaiset ehdottivat mm., että yksityiset kauppiat saisivat ohittaa Tuontikunnan, koska oli pieni mahdollisuus, että yksityiskauppiat saisivat Venäjältä ostettua viljaa. Elintarvelautakuntien pitäisi voida ohittaa myös lihaosuuskunnat ostaessaan lihaa suolattavaksi talven varalle. Lautakuntien pitäisi voida ylittää rajahinnat lihakaupan lisäksi myös voikaupassa. Åkerman kannatti näitä viipurilaisten esittämiä ajatuksia. Kuluttajapiireissä uuden elintarvikepolitiikan nokkamiehen kannanotot otettiin pelonsekaisin tuntein vastaan. Åkermanin nimitys astui voimaan 11.9.1917.³³⁷

Senaatti syyskuussa tekemänsä päätöksen nojalla oikeutti kamaritoimituskunnan asiamiestensä kautta lokakuun puoliväliin mennessä ostamaan saatavissa olevaa viljaa, suorittamalla siitä erinäisissä tapauksissa olosuhteiden niin vaatiessa korkeammat hankintapalkkiot kuin mitä aikaisemmin on määrätty – siis käytännössä Tuontikunnan asiamiehille annettiin lupa ylittää rajahinnat viljanostoissa. Pyrkimys oli ensinnäkin saada mahdollisimman nopeasti sato valtion haltuun ja toiseksi rauhoittaa maanviljelijöitä siitä, ettei heidän viljaylijäämäänsä ainakaan välittömästi takavarikoida. Hintarajoituksen poistamisen aiheuttamalla hintapiikillä oli tarkoitus kattaa ne maanviljelijöiden ylimääräiset kulut, joita syntyi viljojen kiireellisestä riihitämisestä ja puimisesta. Huomautettiin tosin myös, että paluu rajahintoihin tulisi tapahtumaan lokakuun puolivälin jälkeen, jolloin alettaisiin toteuttaa viljalajien, mukaan lukien kauran pakko-otto hintarajoituksiin.³³⁸ Yhtenä pahana heikkoutena tässä oli se, että ne maanviljelijät, jotka ehtivät ”täyttää kansalaisvelvollisuutensa” myymällä viljansa mahdollisimman nopeasti saivat siitä huomattavasti pienemmän korvauksen kuin ne, jotka odottivat viljanmyyntiään mahdollisimman pitkään, jolloin hinnat ehtivät kohota aivan toiselle tasolle. Se rohkaisi maanviljelijöitä jatkossakin olemaan myymättä ja odottamaan hinnan kohoamista. Tällä oli pitkälle menevät seuraukset, kun viljelijäväestö menetti täydellisesti luottamuksen valtion harjoittamaan elintarvikepolitiikkaan.³³⁹

Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan valtuusto piti kokouksen torstaina 20.9.1917. Kokouksessa selvisi, että viljakysymys oli kaikissa asutuskeskuksissa erittäin tukala. Tampereen viljavarat laskettiin kestävän enää noin viikon. Tilanne Tampereella ei ollut edes kaikkein pahin sillä Vaasasta olivat viljavarastot loppuneet jo

³³⁶ Rantatupa 1979, s. 98.

³³⁷ Kansan Lehti 209, 10.9.1917, s. 2; Kansan Lehti 210, 11.9.1917, s. 2.

³³⁸ Kansan Lehti 220, 22.9.1917, s. 2.

³³⁹ Kansan Lehti 236, 12.10.1917, s. 4; Rantatupa 1979, s. 99.

kuun puolivälissä.³⁴⁰ Tuontikunnan lupa (ja Tampereen elintarvetoimikunnan päätös) ylittää rajahintoja annettiin 18.9., joten se ei ollut vielä ehtinyt vaikuttaa viljavarastoihin. Esimerkiksi maanviljelysneuvos Aminoff tarjosi lokakuun alussa Tampereen elintarvetoimikunnalle 630 hehtolitraa ruista ja 30 hehtolitraa ohraa rajahinnoilla (0,90 mk/kg). Toimikunta päätti ostaa näiden lisäksi häneltä vielä 100 hehtolitraa viljaa hintaan 1:50 mk/kg.³⁴¹ Uusi kenraalikuvernööri Nekrasov antoi Helsingin Sanomille haastattelun, jossa mainitsi Suomen elintarvikekysymyksestä, että sille annetaan väliaikaisen hallituksen keskuudessa aivan erityinen painoarvo. Hän toivoi viljakysymyksen olevan lähellä onnellista ratkaisua.³⁴² Hän ei ollut ainoa.

Laarin pohja häämöttää, jatketaanko jäkälällä

Raha-toimikamari, raha-asiain valiokunta sekä elintarvetoimikunnan yhteiskokouksessa syyskuun puolivälissä, jossa elintarvetoimikunta sai valtuudet ylittää rajahinnat, jätettiin vielä toimikunnalle evästykseksi ehdotus, jonka mukaan toimikunnan pitäisi ryhtyä hankkimaan jäkälävarastoa ja kokeilemaan jäkäläleivän valmistamista.³⁴³ Jäkälän käyttö ravintoaineena oli noussut puheenaiheeksi jo elokuussa. Huonot satotoiveet olivat saaneet valtion kotitalouslautakunnan maalailemaan synkkää kuvaa tulevasta nälkätalvesta lehdissä ilmestyneessä kirjoituksessa. Kyseinen lautakunta pyysi hartaasti, että kunnalliset elintarvelautakunnat pyrkisivät tekemään kaikkensa, että aikaisemmin hyljeksitytkin elintarvikkeet säilöittäisiin tulevan talven tarpeisiin. Esimerkkeinä tällaisista olivat mm. sienet, pihlajanmarjat, punajuurenvarret, kuivatut nokkoset, poronjäkälä ja voikukanjuuret.³⁴⁴

Korvike-elintarpeet eivät itse asiassa olleet kovin kaukana siitä, mitä elintarvetoimikunnan varastosta enää löytyi. Poliisi kuulusteli elintarvetoimikunnan jauhoista leipää valmistavan leipuri Dannholmin, jota syytettiin pahnoja ja kauran kuoria sisältävän ala-arvoisen leivän myymisestä. Kun häneltä kysyttiin, miksei hän valittanut elintarvetoimikunnalle saamistaan huonoista jauhoista, hän vastasi kerrotun, että leipojille täytyy lähettää sellaisia jauhoja, joita varastosta löytyy.³⁴⁵ Jäkälästä ja muusta vastaavasta korvikeaineista eivät kuluttajat olleet innoissaan. Suomen Muurarien liiton Tampereen osasto lähestyi sos.dem. kunnallisjärjestöä huolissaan siitä, että leipäviljan joukkoon aiotaan sekoittaa kaikenlaista törkyä, kuten jäkälää ja muuta

³⁴⁰ Kansan Lehti 220, 22.9.1917, s. 4.

³⁴¹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 86, 3.10.1917, 10 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Rantatupa 1979, s. 99.

³⁴² Kansan Lehti 225, 28.9.1917, s. 3.

³⁴³ Rahatoimikamarin, raha-asiain valiokunnan ja elintarvetoimikunnan yhteisen kokouksen pöytäkirja 15.9.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁴⁴ Kansan Lehti 189, 17.8.1917, s. 8.

³⁴⁵ Tampereen poliisilaitoksen järjestysosaston raportti 87/500, 15.9.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

moskaa. Muurarit halusivat, että kunnallisjärjestö ehkäisi tällaiset hankkeet ja ehdotti, että puhdasta viljaa pitäisi hankkia riittävästi.³⁴⁶ Muurarit jättivät kertomatta, mistä sitä olisi ollut saatavilla.

Pari päivää yhteisen kokouksen jälkeen otettiin käyttöön uuden järjestelmän mukaiset maidonjakopaikat ja 'järkipäristetty' maidon jakaminen. Kaikkiaan maidonjakopaikkoja oli 32, joista maitoyhtiön nimissä toimivia 11 kpl. Muiden maitokauppojen joukossa oli etupäässä yksityiskauppiaita, mutta myös pari Osuusliike Tuotannon myymälää. Maidon jakaminen epäonnistui heti alkuunsa pahasti. Maitoa ei ollut tarpeeksi edes lapsille. Maidonjakoyhtiö ei ollut koskaan ollut kuluttajien suosiossa, mutta se ei ollut vakiinnuttanut luottamusta edes tuottajien piirissä, eikä sen vuoksi saanut tuotettua maitoa kaupunkiin. Asiasta oli varoitettu elintarvetoimikuntaa jo etukäteen ennen jakelun aloittamista. Tampereella järjestettiin kuun alkupuolella Tampereen ympäristön maidontuottajien kokous, joka oli suositellut toimikunnalle sopimuksen purkamista ja kääntymistä mieluummin maataloustuottajien tšekäläisen piiriin toimikunnan puoleen. Elintarvetoimikunnan olikin peräännyttävä jo parin päivän päästä ja palautettava tuottajien jälleenmyyjille tuoma ns. puoti- ja rantamaito jälleen vapaaksi saadakseen kaupunkiin enemmän jaettavaa.³⁴⁷

Tuontikunnan asiamiehelle annettu lupa ylittää viljanhankinnassa rajahintoja oli ilmeisesti juuri tekeillä senaatissa, kun Tampereen elintarvetoimikunnan lähetystö yritti päästä Åkermanin juttusille. Nimimerkki K.E., siis todennäköisesti K.M. Evä kirjoitti Kansan Lehteen 18.9.1917 artikkelin "Millä elämme? Senaatti on mykkä kuin muuri". Kirjoitus maalaa kuvan huolestuttavasta tilanteesta, kun kaupunkien ja teollisuusyhdyksuntien viljavarat olivat hupenemassa olemattomiin. Elintarvetoimikunta oli yrittänyt saada selville uuden elintarvikeasioista vastanneen senaattorin suunnitelmista, mutta tämä ei ollut vastannut sanallakaan. Toimikunnan lähetystö sai palata takaisin tapaamatta ratsumestaria. Evä oli hyvin tietoinen siitä, että käytännön tasolla rajahintapolitiikka oli menettämässä merkityksensä.³⁴⁸ Tampereen viljavarastojen pienuuden vuoksi viljan myyntiä toispaikkakuntalaisille rajoitettiin toistaiseksi eikä sitä myyty tamperelaisillekaan kuin korkeintaan viikon tarve etukäteen.³⁴⁹ Kontro & Kuosmanen agentuuriliikkeen ilmoitukseen mahdollisuudesta saada viljaa Yhdysvalloista jopa vielä kuluvan vuoden marraskuun aikana tartuttiin hanakasti. Elintarvetoimikunta teki esityksen valtuustolle 5 miljoonan markan käyttöoikeuden saamiseksi 4 miljoonan kilon viljaostoon.³⁵⁰

³⁴⁶ Suomen Muurarien liiton Tampereen osasto 9:n lähettämä kirje Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestölle 29.9.1917. Da:1 Lähetettyjen asiakirjojen toisteet. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

³⁴⁷ Kansan Lehti 215, 17.9.1917, s. 1; Kansan Lehti 216, 18.9.1917, s. 2; Kansan Lehti 217, 19.9.1917, s. 3; Tampereen ympäristön maidontuottajien kokouksen puolesta kirjoitettu kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 7.9.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁴⁸ Kansan Lehti 216, 18.9.1917, s. 3.

³⁴⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 81, 18.9.1917, 7 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁵⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 81, 18.9.1917, 1 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 217, 19.9.1917, s. 3. Kun sopimusehdotus oli saatu Kontro & Kuosmanen kanssa

Elintarvetoimikunnalle oli vasta keväällä vuokrattu myymälä- ja kansliahuoneisto Kuninkaankadulla, mutta tilaa oli jälleen saatava lisää. Organisaatio kasvoi vauhdilla. Toimikunta työllisti vuoden loppuun mennessä yhteensä toistasataa eri osastoilla toimivaa myyjää sekä kansliahenkilöä, joten se oli millä mittapuulla tahansa mitattuna merkittävä liikeyritys. Tällä kertaa päätettiin vuokrata Suomalaisen klubin omistaman Hämeenpohjan juhlasali (Puutarhakatu 11) sekä siihen liittyviä tiloja kansliahuoneistoksi. Yliemännöitsijän toimeen valittiin Maria Nikander.³⁵¹ Maitoasiat siirrettiin omaan toimistoon. Maitoasioiden järjestäjäksi ja maitokaupan hoitajaksi valittiin Matti Harri. Samassa yhteydessä voi-, peruna-, juurikasvi- ja kalakauppojen hoito järjestettiin Matti Nokelaisen huoleksi. Lokakuun alusta Nokelaiselle annettiin myös liha-asioiden valvonta.³⁵² Aamulehden kommentoinnissa asiasta tapahtui virhe ja lehti "nimesi" Emmi Murron maitoasioista vastaavaksi henkilöksi, jonka kanssa lehden käsityksen mukaan maidontuottajat eivät tulisi tekemään minkäänlaisia sopimuksia, koska tämä oli tunnettu sosialisti.³⁵³ Maalaistavaroiden sisäänostajaksi valittiin pälkäneläinen kaupanhoitaja Aleksander Silván. Toimikunta sai Silvánin toiminnasta kanteluja, mutta poliisitutkinnassa asiassa ei löytänyt mitään lainvastaista.³⁵⁴

Rajahintojen ylittämisestä tehty päätös koski myös maitoa. Vaikka hankinnassa voitiin rajahintoja ylittää, toimikunta ei halunnut maksattaa ylihintaa asiakkailtaan, joten maitokauppa oli tappiollista. Toimikunta päätti sen vuoksi rajoittaa voimyyymälässä myydyin maidon vain lapsille ja sairaille edellyttäen vielä, että asiakkaiden veroäyri on viisi tai sen alle. Pari viikkoa myöhemmin elintarvetoimikunta siirsi maidon ja juuston myynnin uuteen maitomyymälän, joka avattiin Kauppatori 5:ssä. Maitoa myytiin lapsille ja sairaille samoilla ehdoilla ja määrillä kuin aikaisemmin.³⁵⁵

valmiiksi, todettiin kuitenkin, että se olisi aiheuttanut liian suuret vastuut kaupungin kannettavaksi, joten Tampere jättäytyi tästä pois. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 88, 10.10.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. Messukylän elintarvelautakunnalla oli kuitenkin halua osallistua kauppaan mukaan. *Kansan Lehti* 243, 20.10.1917, s. 3.

³⁵¹ Elintarvetoimikunnan keittiöjaoston pöytäkirja 5, 18.9.1917, 2-5 §. H:1 Keittiöjaoston pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto.TKA.

³⁵² Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 79, 10.9.1917, 1 §, pöytäkirja 82, 19.9.1917, 3 §, pöytäkirja 83, 23.9.1917, 1-2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915-1919, Tampere 1921, s. 9-10, 35.

³⁵³ Aamulehden toimittajat olivat ilmeisesti ymmärtäneet asian väärin. Murto oli Arajärven ja Kannon kanssa niitä henkilöitä, jotka valmistelivat maitoasioiden siirtoa oman toimiston alaisuuteen. Murto julkaisi uutiseen oikaisun *Kansan Lehdessä*. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 82, 19.9.1917, 3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; *Kansan Lehti* 221, 23.9.1917, s. 4; "Nähtyä ja kuultua", *Aamulehti* 187, 23.9.1917, s. 10.

³⁵⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 81, 18.9.1917, 5-6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. Silvanin kanneltiin ostelleen Pälkäneellä viljaa yksityishenkilölle. Viljan ostajalla, pälkäneläisellä apteekkari Björkmanilla oli kuitenkin lupa ostoon Pälkäneen elintarvelautakunnalta. Silvanin rikokseksi luettiin myös, että hän oli ostellut ohraa, vaikka Pälkäneen elintarvelautakunta oli valtuuttanut hänet ostamaan vain ruista. *Kl* 242, 19.10.1917, s. 3; *Kansan Lehti* 247, 25.10.1917, s. 2.

³⁵⁵ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 84, 24.9.1917, 9 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. *Kansan Lehti* 224, 27.9.1917, s. 3.; *Kansan Lehti* 237, 13.10.1917, s. 2.

Jauholaarin pohja alkoi nyt todenteolla näkyä. Laskelmien mukaan kaupungin varastoissa oli enää jäljellä parin päivän tarvetta vastaava määrä. Leipää ryhdyttiin tekemään sekaviljasta, eikä sitä jaettu kuin 1 kg henkeä kohti kerralla. Tampereen kaupungin hallinnoimassa Hatanpään kartanossa olevat viljareservit päätettiin ottaa toimikunnan käyttöön, vaikka kyseinen kartano sijaitsi Messukylän elintarvelautakunnan alueella. Messukylän elintarvelautakunta ilmoitti siksi Tampereelle, ettei se enää tämän vuoksi huolehtinut Hatanpään alueella sijaitsevan mielisairaalan leipäviljatarpeesta.³⁵⁶ Elintarvetoimikunnan lähetystönä J.O. Vuori ja Juho Peura lähtivät elintarvikesenaattorin puheille vilja-asioissa. Nähtävästi tälläkin kertaa toive oli turha. Saadaksean edes jotain viljaa kaupunkiin toimikunta joutui ylittämään hankinnassa rajahintoja niin paljon, että myös ulos myytävän leivän hintaa oli korotettava. Tampereen elintarvetoimikunta tarjosi ostajansa välityksellä esimerkiksi Limingassa ja Temmeksessä viljasta 1:50 mk kilolta.³⁵⁷ Kansan Lehti ennakoiki kirjoituksessaan jo vakavia yhteiskunnallisia levottomuuksia, jos leipä pääsee loppumaan: ”Saadaanko leipää vai onko joukkojen lähdeittävä liikkeelle?”³⁵⁸ Ruisleivän kilohinta nousi korttiajan alun 50 pennistä kesään 1918 mennessä seitsenkertaiseksi. Nopein kasvupyrähdys tapahtui syyskuusta 1917 joulukuuhun 1917 välisenä aikana, jolloin kilohinta nousi hieman yli markasta pahimmillaan jo yli kolmeen markkaan kilo. Vapaa kilpailu aiheutti vakavia ongelmia niille kuntalaisille, jotka eivät voineet kilpailla rahalla ravinnosta. Liite 8 kertoo hinnan kohoamisesta. Alin viiva vastaa käytännössä rajahintaa ja ylin viiva mustan pörssin hintaa. Lokakuussa ja marraskuussa, kun hinnat voimakkaimmin kohosivat, alin hinta ja ylin hinta olivat samat. Ruisleivän lisäksi kohosi myös voin hinta, jota saatiin kaupunkiin aivan minimaallisesti. Sen sijaan maidon ja lihan hinnassa ei tapahtunut dramaattisia muutoksia syksyllä 1917.³⁵⁹

Perunoita saatiin syksyllä kohtuullisen runsaasti ja juustoakin hankittiin talven varalle varastoon. Elintarvetoimikunta onnistui myös tekemään sopimuksen 100.000 kg lihamäärän ostamisesta. Senaatti antoi ohjeen, jonka mukaan lihanjakelussa oli siirryttävä korttijärjestelmään tai muuhun sopivaan jakotapaan, jolla varmistettaisiin, ettei lihaa jaettaisi missään tapauksessa enempää kuin 250 g henkeä kohden viikossa. Tämäkin määrä tiesi sitä, että Suomen karjakannasta vähenisi 25 % seuraavaan kevääseen mennessä. Kaikki kuluksen yli menevä liha oli pantava säilöön.³⁶⁰ Lihakortit tulivat käyttöön vasta joulukuussa, joten lihakortit ehtivät olla poissa käytöstä noin puolisen vuotta.

³⁵⁶ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 82, 19.9.1917, 4 §; pöytäkirja 90, 19.10.1917, 14 §; pöytäkirja 93, 3.11.1917, 4 §, 6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Messukylän elintarvelautakunnan pöytäkirja, 30.10.1917, 3 §, Messukylän elintarvelautakunnan arkisto. TKA.

³⁵⁷ Kansan Lehti 234, 10.10.1917, s. 2.

³⁵⁸ Kansan Lehti 223, 26.9.1917, s. 2.

³⁵⁹ Liite 8 ja liite 9.

³⁶⁰ Kansan Lehti 223, 26.9.1917, s. 2; Kansan Lehti 224, 27.9.1917, s. 6; Senaatin kamaritoimituskunnan elintarveosaston kiertokirje 28.9.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

Väkivalloinko on työläisen ruoka hankittava

Kun sosialidemokraattiset senaattorit olivat eronneet hallituksesta, nousi esiin kysymys, pitäisikö puolueen edustajien luopua paikoistaan myös kunnallisissa lautakunnissa. Kysymys oli vaikea erityisesti elintarvelautakuntien kohdalla. SDP:n kansanedustaja Tyyne Salomaa kirjoitti Kansan Lehteen artikkelin ”Osanotto kunnallisiin tehtäviin”, jossa hän suositteli pesäeron tekemistä porvarilliseen kunnallishallintoon siihen asti, kunnes demokraattinen kunnallislaki tulisi voimaan. Omat miehet olisi kutsuttava pois, koska he eivät voineet tässä tilanteessa ajaa työväenluokan etuja ja olivat siis joutuneet hankalaan välikäteen. Muista kunnallisista luottamustoimista piti ilman muuta luopua, mutta Salomaa ei ottanut varmaa kantaa elintarvelautakuntien toimintaan. Hän työnsi ongelman järjestöille: ”olisi hyödyllistä, jos järjestöt [...] neuvottelisivat, miten olisi suhtauduttava elintarvelautakuntain meikäläisiin jäseniin.”³⁶¹ Samaa pohdittiin muuallakin Suomessa. Esimerkiksi Viipurin maalaiskunnan elintarvelautakunnan sos.dem. jäsenet erosivat lautakunnan jäsenyydestä 18.9.1917.³⁶²

Lokakuun eduskuntavaalit tulivat olemaan erittäin tärkeät. Jopa puolueeton osuuskauppaväki tunnusti rehdisti väriä. Se laati ilmoituksen porvarillisiin sanomalehtiin, jossa se kehotti jäsenistöään äänestämään loka-kuun valtiollisissa vaaleissa puolueettomaan osuuskauppaväkeen kuuluvia ehdokkaita. Käytännön tarkoituksena oli estää vaalien yli lykätyn edistysmielisen osuustoimintaliikkeen kannan mukaisen lakiesityksen hyväksyminen toisen asteen osuuskuntien äänioikeusasiassa³⁶³. Tämä koettiin edistysmielisessä leirissä mitä suurimmassa määrin poliittisesti puolueelliseksi toimenpiteeksi.³⁶⁴ Vastavuoroisesti Kulutusosuuskuntien Keskusliitto julkaisi suuren ilmoituksen sosialidemokraattisissa lehdissä, jossa se kehotti edistysmielisiä kuluttajia äänestämään sosialidemokraatteja.³⁶⁵ Lisäksi syyskuussa ilmestynyt Kuluttajain lehden numero 17 otti voimakkaasti kantaa SDP:n puolesta.³⁶⁶ Osuuskauppapolitiikan ulottaminen eduskuntavaaleihin näin näkyvästi ei ollut osuustoiminnan puolueettomuusperiaatteen kanssa ristiriidatonta.

Tampereella elinkustannusten nousun vuoksi ahdinkoon joutuneet ulkotyöläiset alkoivat liikehtiä. He päättivät kokouksessaan vaatia köyhäinhoitoviranomaisilta avustusta, koska palkka ei riittänyt elintarpeisiin. Ulkotyöläiset olivat jo viikkojen ajan yrittäneet saada tarpeelliseksi katsomaansa palkankorotusta rahatoimikamarilta ja valtuustolta, mutta vain lapsiperheelliset olivat saaneet vähäisen lisän palkkaansa. Nyt he

³⁶¹ Kansan Lehti 211, 12.9.1917, s. 5-6.

³⁶² Kansan Lehti 218, 20.9.1917, s. 5.

³⁶³ Suomalaisen kulutusosuustoimintaliikkeen kohtalonkysymykseksi muodostui se, äänestettiinkö osuuskunnista koostuvassa osuuskunnassa ”ääni ja kauppa” –periaatteella (puolueettomien osuuskauppojen kanta) vai pitikö äänioikeus suhteuttaa jäsenosuuskauppojen jäsenmäärään (edistysmielisten osuuskauppojen kanta). Riitaa käytiin käytännössä siitä, kuka sai määrätä SOK:ssa.

³⁶⁴ Kansan Lehti 209, 10.9.1917, s. 4.

³⁶⁵ Kansan Lehti 218, 20.9.1917, s. 5; Vaalijulistusasiasta oli keskusteltu jo 28.8.1917 Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valtuuskunnan kokouksessa. Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valtuuskunnan pöytäkirja 28.8.1917, 2 §. TA; Kuluttajain lehti 16, 1.9.1917, s. 1.

³⁶⁶ Kuluttajain Lehti 17, 17.9.1917, s.1.

kääntyivät joukolla köyhäinhoidon puoleen. Ulkotyöläisten johtajana oli kivityömies Herman Honkaniemi. Köyhäinhoito ei voinut käsitellä joukkoanomusta, vaan jokaisen oli henkilökohtaisesti tehtävä oma anomuksensa.³⁶⁷ Ulkotyöläisten reilun parinsadan hengen lähetystö ei ollut tyytyväinen päätökseen, joten köyhäinhoitolautakunta katsoi parhaaksi tarjota heille ilmaiseksi vapaan illallisen Asuntilan, Pellavatehtaan, ulkotyöväen ja Sorin kansankeittiöistä. Ruoka-apu järjestettiin Aamulehden mukaan joukkojen väkivaltaisen käytöksen vuoksi. Järjestely oli tilapäinen, sillä kunnallisten ruokaloiden perustaminen oli jo pitkällä.³⁶⁸ Ensimmäinen kunnan ruokala avautui 25.9.1917. Keittiöstä myytiin valmista keittoruokaa kotiin vietäväksi markalla litra.³⁶⁹ Toinen kunnallinen kansanruokala avattiin Tammelassa leipuri Lidmanin talon leipomoti-loihin osoitteessa Väinölänkatu 1. Lehti-ilmoituksen mukaan ruokala avattiin yleisölle 10.10.1917.³⁷⁰

Ulkotyöläisten lisäksi myös Tampereen metallityöntekijät alkoivat liikehtiä levottomasti. Metallityöläisten keskustoimikunta ilmoitti käsityksenään, että johdossa täytyy olla vikaa, kun elintarpeita ei paikkakunnalle saada, vaikka sos.dem. kunnallisjärjestö oli elintarvetoimikuntaa tähän velvoittanut. Se varoitti ryhtyvänsä ankarampiin toimenpiteisiin sekä johtoon että muuhunkin nähden, ennen kuin nälkä heidät näännyttää.³⁷¹ Elintarvetoimikunta vastasi, etteivät toimikunnan valta ja voimat riitä hankkimaan yhtään enempiä elintarpeita kaupunkiin.³⁷² Toimikunnan vastaus ei tietenkään riittänyt tyyntymään liikehdintää. Omavaraisalouksien ja korttitalouksien elintarvikemäärien epäoikeudenmukaisuus oli suuri suuttumusta herättävä kysymys, jolle elintarvetoimikunta ei voinut mitään. Tampereen järjestäytyneiden metallityöläisten kokous syyskuun lopussa paheksui omavaraisalouksille jätetyn viljan määrää ja katsoi välttämättömäksi, että kaikki ihmisravinnoksi kelpaavat ruokatarvikkeet oli heti takavarikoitava ja luovutettava valtion elintarveosastolle yleistä jakoa varten. Voin, maidon yms. ruokatarvikkeiden salainen maastavienti oli heti saatava loppumaan. Kokous huomautti järjestöille, että jollei Tampereelle saataisi piakkoin ruokatarvikkeita, metallityöläiset tulevat lopettamaan työnsä lokakuun 4. päivä ryhtyäkseen omin keinoin hankkimaan elintarpeitaan. Jos omistava luokka asettaa tälle esteitä, ne tehdään tyhjiksi ja tehottomiksi.³⁷³ Se oli uhkaus, jota ei jättänyt arvailuille varaa. Ulkotyöväen, metallityöläisten ja muiden työläisryhmien hätä sopii Amartya Senin teoriaan työläisten toimintamahdollisuuksien kaventumisesta ja työn vaihdanta-arvon romahtamisesta. Palkkojen jäädessä hintojen jälkeen ja syksyn tullen alkaneen pahenevan työttömyyden vuoksi työläisten on vaikea

³⁶⁷ Tampereen kaupungin köyhäinhoito vuonna 1917, Teoksessa Kertomus Tampereen valtuuston toiminnasta v. 1917, s. 11-12. Ulkotyöväki oli tosissaan. Se piiritti seuraavaksi rahatoimikamarin heti vaalien jälkeisenä päivänä 3.10.1917, ja vaati 50 % palkankorotusta ja täyttä palkkaa vaalipäiviltä. Kriisi laukesi kuitenkin rauhanomaisesti. Aamulehti 196, 4.10.1917, s. 5.

³⁶⁸ Aamulehti 17, 20.1.1918, s. 3; Kansan Lehti 219, 21.9.1917, s. 2.

³⁶⁹ Kansan Lehti 219, 21.9.1917, s. 2; Kansan Lehti 221, 23.9.1917, s. 4; Kansan Lehti 222, 25.9.1917, s. 2.

³⁷⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 85, 27.9.1917, 8 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 233, 9.10.1917, s.1.;Kansan Lehti 226, 29.9.1917, s. 5.

³⁷¹ Tampereen metallityöntekijäin keskustoimikunnan kirje elintarvetoimikunnalle 21.9.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁷² Elintarvetoimikunnan kirje Tampereen metallityöntekijäin keskustoimikunnalle 27.9.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

³⁷³ Kansan Lehti 227, 2.10.1917, s. 3; Salkola 1985, s. 27.

saada kokoon itsensä ja perheensä elättämiseksi tarvittavia ruokavaroja. Häätä oli todellinen, eivätkä työläiset aikoneet kärsiä hidasta nälkäkuolemaa. Kysymys ei ollut siitä, oliko maassa ruokaa, vaan siitä, oliko työläisillä mahdollisuuksia sitä saada.

Tampereen leipäviljatilanne kiristyminen ja sen aiheuttama levottomuuksien uhka ei jäänyt huomioitta pääkaupungissa. Ammattijärjestön valtuuston ja SDP:n puoluetoimikunnan jäsenet kokoontuivat lauantaina 29.9.1917 yhteiseen kokoukseen keskustelemaan Tampereen tilanteesta, joka koettiin valtakunnallisessakin mielessä uhkaavaksi. Kokous valitsi toimikunnan, joka lähti ottamaan selvää, mihin toimenpiteisiin senaatti oli ryhtynyt nälänhädän torjumiseksi Tampereella. Ratsumestari ei ollut järin kiinnostunut koko asiasta, väitti olleensa tietämätön Tampereen tilanteesta ja suhtautui muutenkin välttelevästi toimikuntaan, mikäli voi uskoa Työmies-lehdessä julkaistuun haastatteluun. Helsinkiläisten toimikunta sai kuitenkin nyhdettyä lupauksen parin viikon tarpeen kattavan viljaerän lähettamisestä Tampereelle.³⁷⁴ Ongelman aktualisoituminen juuri vaalipäiville oli harmillista. Väkivallalla uhkaaminen saattoi pelotella äänestäjiä äänestämään puoluetta vastaan.

Syysmyrskyssä Aleksanterin kirkon tornin risti putosi alas, koska se oli niin laho. Ei tarvinnut olla kovin taikuskoinen aprikoidakseen, oliko kyseessä mahdollisesti ennusmerkki tulevasta. Ehkä se oli merkki siitä, että Åkermanin noudattamalla politiikalla oli tavoitteena sortaa solidaarisen elintarvikkeiden kristillisen tasajaon periaate maahan. Tai se saattoi olla merkinä siitä, että uudistusten tuuli oli tulossa kaatamaan koko lahon vanhan maailman. Mitä tulisi tapahtumaan lokakuun alun vaaleissa? Sosialidemokraatit olivat nyt uudessa tilanteessa. Heidän piti uudistaa ehdoton enemmistönsä turvatakseen kesällä päätetyt suuret yhteiskunnalliset uudistukset. Vastassaan heillä oli nyt kerrankin yhtenäinen porvarillinen vaaliliittoutuma. Kevään ja kesän maatalouslakot ja äärimmilleen kiristynyt elintarviketilanne kirvoitti poikkeuksellisen voimakasta vaalipropagandaa molemman puolen sanomalehdissä. Porvarillisissa sanomalehdissä mustamaalattiin sosialistisenaattorien työtä elintarviketilanteen ratkaisemiseksi ja luvattiin, että jos porvarilliset liikemiehet olisivat saaneet toteuttaa hankkeitaan vapaasti, Suomessa ei tunnettaisi pulaa. Hyökkäys oli ajoitettu niin taitavasti, ettei puolustautumiseen jäänyt aikaa ennen vaaleja, ja vaalien jälkeen se olikin jo turhaa.³⁷⁵ Riidankylvön satoa saatiin korjata seuraavana keväänä.

5.2 Toivomusten aika meni ohi, nyt alkaisi toiminnan aika

Sosialistisenaattorien jälkeen elintarveasioista päättämään asettui ratsumestari Åkerlund, joka päästi hinnat laukkaamaan. Se vei elintarviketilanteen nopeasti kaaokseen ja Tampereella nostettiin väkivalta vaihtoehdoksi elintarvikesyymyksen hoitoon. Asiaa ei auttanut yhtään se, että lähestyvät vaalit nostivat erilaiset puoluepoliittiset intohimot valloilleen. Lehtien sivut täyttyivät puolitotuuksista ja suoranaisestä vihankyl-

³⁷⁴ "Elintarvekysymys ja senaatti", Työmies 267, 4.10.1917, s. 3; Tamperelaiset saivat lukea haastattelun vasta muutama päivän päästä. Kansan Lehti 232, 8.10.1917, s. 2.

³⁷⁵ Kuluttajain lehti 20, 1.11.1917, s. 4.

vöstä. Vaaleissa kysyttiin kansalta, mihin suuntaan lähdetään. Kansa vastasi, mutta vastaus voitiin tulkita eri tavoin.

Lokakuun vaalit nälkäkriisin varjossa

Maanantaina 1.10.1917 järjestäytyneen työväen toivomuksesta monet paikat, mm. elintarvetoimikunnan kanslia ja myymälät pidettiin suljettuina, kun kansa kävi äänestämään ensimmäisenä vaalipäivänä. Samalla kanslia voitiin näppärästi siirtää Hämeenpohjalle, jossa se avattiin 2.10.1917. Sen sijaan työväen osuuskauppojen myymälöitä pidettiin auki muutama tunti keskipäivällä ensimmäisenä vaalipäivänä.³⁷⁶

Elintarvetoimikunta oli lausunut toivomuksen, että myös leipämyymälöiden ja leipomoiden väki saisivat olla työssä vaalimaanantaina. Leivän puute kaupoissa johtui toisaalta siitä, ettei viljaa ollut leivottavaksi sekä toisaalta myös siitä, ettei sitä ehditty valmistaa riittävästi. Vaalipäivää varten ei leipää pystytty tekemään etukäteen varastoon. Jo nytkin kuluttajat valittivat, että leipää piti syödä pehmeänä, jopa vasta uunista tullessa, välillä jopa puoliksi raakana. Siksi oli tärkeää, että työ jatkui mahdollisuuksien mukaan keskeytyksettä leipomoissa. Leipomoiden työväki ennätti käydä välillä äänestämässä. Tiistaina – toisena äänestyspäivänä – liikkeet olivat normaalisti auki ja sanomalehdetkin ilmestyivät. Leipäviljaa oli syyskuun lopussa toimikunnalla noin viikon tarpeiksi.³⁷⁷

Hämeen läänin kuvernööri oli saanut lukuisasti huolestuttavia tietoja Tampereella vallitsevasta leipäviljapula. Kuvernööri pyysi kamaritoimituskunnan elintarveosastoa toimittamaan kaupunkiin viljaa, ennen kuin leivänpuute aiheuttaa väkivaltaisia yhteenottoja. Kansan Lehdessä oli selvin sanoin kerrottu työläisten tulkinta, että mikäli kaupungista leipä loppuu, se on porvarillisten piirien salajuoni, jotta nämä voisivat käydä lahtarikaarteineen nälkäkapinallisten kimppuun ja kukistaa nämä kaupunki kerrallaan. Sanamuodossa oli nähtävissä vaalipropagandaa. Helsingistä ja Valkeasaaren asemalta³⁷⁸ oli tulossa yhteensä 57.000 kg vehnää, mikä vastasi noin viikon tarvetta. Lisäksi senaatti oli lähettämässä myös toisen samansuuruisen erän viljatuotteita kaupunkiin. Kyseessä oli luultavasti samoista viljaeristä, jotka Åkerman oli jo helsinkiläisten toimikunnalle luvannut Tampereelle toimittaa. Määrät olivat ensiapua, jolla nälänhätää voitiin lykätä taas vain hieman tuonnemmaksi.³⁷⁹

Åkermanin lupaamat ja kaupunkiin toimitetut ruokamäärät olivat tarpeeksi riittävät, että metallityöläisten kokous 4.10. päätti olla ryhtymättä uhkaamiinsa väkivaltaisiin toimenpiteisiin. Siltä varalta, ettei elintarpei-

³⁷⁶ Kansan Lehti 226, 29.9.1917, s. 2.

³⁷⁷ Kansan Lehti 226, 29.9.1917, s. 4-5.

³⁷⁸ Valkeasaaren asema oli Suomen ja Venäjän välinen raja-asema Viipurin – Pietarin radalla.

³⁷⁹ Kansan Lehti 228, 3.10.1917, s. 2, 4; Elintarvetoimikunnan kokouspöytäkirja 3.10.1917 vaikenee kriisistä lähes toistaalisesti. Vain Kannaksen Kauppaosuuskunnan tarjous 24 vaunulastillisesta vehnäjauhoja on mainittu pöytäkirjassa merkinnällä, että kauppa hyväksytään. Tämä on mahdollisesti sama erä, joka oli tulossa Valkeasaareltä. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 86, 3.10.1917, 5 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

den tarvetta kaupungissa pystytä jatkossa tyydyttämään, pidettiin kuitenkin uhkaus voimassa. Leivän lisäksi metallityöläiset halusivat myös perunoita, voita ja maitoa. Lopullinen asiasta päättäminen ja siitä johtuvan ehdotuksen tekeminen kunnallisjärjestölle jätettiin metalliosastojen johtokuntain yhteiselle kokoukselle.³⁸⁰ Kirvesmiesten ammattiosasto yhtyi hieman myöhemmin metallityöläisten päätökseen käyttää omaa apua, jos asiat kärjistyvät äärimilleen. Kirvesmiehet haukkuivat sos.dem. kunnallisjärjestöä törkeästi ja tahallista huolimattomuudesta, kun se oli ollut hiljaa elintarvikeasiasta. Samalla sai myös elintarvetoimikunta kuulla kunniansa. Sen toimintaa pidettiin järjestelmällisenä provokaationa, kun sille ”varman tiedon” mukaan ei ollut kelvannut tarjotut sadat hehtolitrat viljaa. Pääsyylliseksi elintarvikeongelmiin kirvesmiehetkin näkivät senaatin, jonka piti korkeimman vallan haltijana pitää huoli siitä, ettei työmiehenkään tarvinnut nähdä nälkää niin kauan kuin maassa oli elintarpeita useaksi kuukaudeksi. Jotain piti tapahtua, ettei hätäaputoimien tarvitsisi ruveta nälkään kuolleita ihmisiä korjaamaan kaduilta. Jonottamiseen ääriään myöten kyllästyneet työläiset olivat katkeria siitä, että heidän käsityksensä mukaan rikkaammat saivat elintarpeensa salakaupasta jonottamatta. Nyt kirvesmiehet jäivät odottamaan, että toiminta alkaisi. Kansan Lehden mukaan kirvesmiesten kokouksessa sanottiin myös salamyhkäisesti, että kunnallistoimikunta oli unohtanut kutsua koolle järjestön, joka olisi voinut tehdä paljonkin tällaisen elintarvikepulan helpottamiseksi.³⁸¹

Kirvesmiehet tarkoittivat ehkä Tampereen työväenjärjestöjen miliisimiehistöä.³⁸² Varsinaista Tampereen järjestyskaartia ei vielä ollut. Hämeen läänin pohj. vaalipiirin sos.dem. piiritoimikunnan kokous keskusteli kaarteista, mutta vielä siitä näkökulmasta, pitäisikö niitä ryhtyä perustamaan. Kokoukselle kerrottiin, kuinka porvarilliset agitaattorit kiertelevät maaseutua suojeluskuntia perustamassa. Suojeluskuntien tarvetta ’akitattorit’ perustelivat tarpeella suojella yhteiskunnan omaisuutta siinä tapauksessa, että venäläiset maasta poistuessaan ryhtyisivät sitä hävittämään. Työväestöllä oli kuitenkin myös se käsitys, että niitä perustetaan sitä vastaan. Oli kuultu, että suojeluskuntien perustamisen yhteydessä oli suoraan sanottu niiden olevan hyvä olla olemassa, jos kaupunkilaiset nälän ahdistamina tunkeutuvat maaseudulle. Piiritoimikunnan jäsenistä metalliliittoa edustaneet H. Keinänen ja L. Nurmiaho puhuivat kaartien perustamisen puolesta, J. Peura ja E. Saarinen vastaan. Saarinen näki tosin kaartien perustamisen taktillisena keinona saada uudet puolueeseen liittyneet radikaalit pysymään puolueen johdon hallinnassa, joten kaartien perustamista voitiin perustella puolueen yhtenäisyyden säilyttämisellä. Tavoitteena oli palauttaa joukkojen luottamus sosialidemokraattisiin johtajiinsa, pitää puolue koossa ja kaartien radikaalit valvonnassa. Vuoden 1917 aikana erilaisiin työväenjärjestöihin oli liittynyt runsaasti uutta jäsenistöä. Varsinkin tämä näkyi ammattiyhdistysliikkeen

³⁸⁰ Kansan Lehti 231, 6.10.1917, s. 3. Uusi Suometar –sanomalehti palasi asiaan viikkoa myöhemmin, kun eduskunta-vaalien tulos oli jo selvinnyt. Lehdessä sunnuntaina 14.10.1917 julkaistussa jutussa senaatin vanha esittelijäsihteeri Akseli Listo kertoi mielipiteensä, että metallimiesten uhkaus ryhtyä rosvoilemaan olisi pitänyt rangaista lähettämällä junallinen järjestysjoukkoja panemaan metallimiehet aisoihin ja heidän johtajansa käsirautoihin mieluummin kuin totella heidän vaatimuksiaan. Sanailu luonnollisesti jatkui lehtien palstoilla tämänkin jälkeen.

³⁸¹ Kansan Lehti 234, 10.10.1917, s. 3; Tampereen kirvesmiesten ammattiosaston pöytäkirjan ote 5.10.1917 (ote päivätty 6.10.1917), 5 §. Da:1 Lähetettyjen asiakirjojen toisteet. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

³⁸² Klemetilä 1976, s. 38-39.

piirissä, jonka jäsenmäärä nousi vielä suuremmaksi kuin SDP:n.³⁸³ Juho Peura puhui vuoden 1905 kokemukseen perustuen ja totesi, ettei kaarteja pitkään voida puolueen suunnalta hallita. Vielä kokouksen kestäessä saatiin SDP:n puoluetoimikunnalta puhelintiedonanto, jonka mukaan puolueenvosto oli hyväksynyt ammattijärjestön valtuuskunnan ehdotuksen, jonka nojalla kaarteja voitiin ryhtyä perustamaan.³⁸⁴ Aamulehti oli ehtinyt kertomaan jo ennen lokakuun vaaleja, että työväenyhdistysten yhteyteen oltiin perustamassa aseellisia järjestöjä väkivaltaisuuksiin ryhtymiseksi toisinajattelijoita vastaan sekä nimenomaan elintarvikeryöstöjen toimittamiseen.³⁸⁵ Klemetilän mukaan mainitut metallimiehet Keinänen ja Nurmiaho valittiin kaartin järjestävään komiteaan luultavasti heti piiritoimikunnan kokousta seuranneena päivänä toimintaa aloittamaan.³⁸⁶ Tampereella metallimiehet olivatkin innokkaasti mukana kaartin perustamispuuhissa. Tämä oli selvää jatkumoa elintarviketilanteesta johtuneelle väkivallalla uhkailulle.

Paljon oli laitettu toiveita syksyn perunasatoon. Se jäi kuitenkin toivottua heikommaksi kesän kuivuuden ja aikaisen hallan vuoksi. Sato oli korkeintaan keskinkertainen, monessa lääneissä keskimääräistä huonompi. Perunoista tuli puutetta jo syyskuussa, kun perunasatoa vasta nostettiin. Tästä pääteltiin, että osa sadosta oli joutunut keinottelijoiden haltuun. Keinottelijat olivat havainneet, että hankkimalla syksyllä perunavarastoja he voisivat kääriä suuria voittoja myöhemmin. Taistellakseen tätä ilmiötä vastaan senaatti päätti jo syyskuussa, että perunoiden vapaa kuljetus kunnasta toiseen kiellettiin. Kielto ei koskenut lähetyksiä, jotka oli tarkoitettu elintarvelautakunnille. Elintarvelautakunnilla oli lupa antaa myös alueensa väestöön kuuluville rajallisia kuljetuslupatodistuksia.³⁸⁷ Samassa yhteydessä perunoille määrättiin rajahinnaksi 30 mk hehtolitralla. Hinnalla tarkoitettiin tuotantopaikan lähellä rautatieasemalla vaunuun lastatun perunan hintaa. Sen päälle elintarvikelautakunnilla oli oikeus lisätä omat kuljetus- ja säilytyskustannuksensa.³⁸⁸ Perunoista syntyneen pulan vuoksi niiden hinta oli syksyn aikana jo ehtinyt nousta. Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan kaupanhoitajan mukaan kuntien elintarvetoimikunnat olivat hankkineet syksyllä perunoita maksaen niistä jopa 50 mk hehtolitralla. Useat yksityisetkin olivat ryhtyneet seuraamaan heidän esimerkkiään. Myös Pellavatehtaan työväen osuuskauppa oli ostanut jo noin 500 hehtolitraa perunoita hinnaltaan 40 – 45 mk hehtolitralla. Nyt oli kuultu huhu, että perunat tultaisiin takavarikoimaan niiden rajahinnalla. Kauppa pelkäsi jälleen joutuvansa kärsimään tappioita kuten aikaisemmin sokerin takavarikoinnin yhteydessä. Liikkeen hallinto lähetti elintarvetoimikunnalle kirjeen, jossa se pyysi lupaa hankkia ruokalaansa varten maaseudulta elin-

³⁸³ Ala-Kapee & Valkonen 1982, s. 409.

³⁸⁴ Hämeen läänin pohj. vaalip. sos.dem. piiritoimikunnan kokouspöytäkirja 4.10.1917, 3 §. Ca:1 Piiritoimikunnan pöytäkirjat 1906-1918. Pirkanmaan sosialidemokraattisen piirin arkisto. TA.

³⁸⁵ Aamulehti 193, 30.9.1917, s. 5.

³⁸⁶ Klemetilä 1976, s. 42; Hoppu 2013, s. 58.

³⁸⁷ Kansan Lehti 228, 3.10.1917, s. 2; Senaatin Kamaritoimituskunnan elintarvikeosaston kiertokirje 26.9.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 229, 4.10.1917, s. 2; Suomen Virallinen Tilasto SVT III Maatalous, maanviljelys ja karjanhoito Suomessa 1917, Helsinki 1920, s. 9.

³⁸⁸ Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan kiertokirje 11.10.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA

tarpeita sekä – mikäli takavarikoiminen tapahtuu – se saisi pitää perunavarastonsa ja myydä sen päivittäin valmiina ruokana. Jos luovuttaminen olisi kuitenkin välttämätöntä, se halusi takeet siitä, että se saisi perunoistaan ainakin sen, mitä se oli itse niistä maksanut.³⁸⁹ Tampereen elintarvetoimikunta antoi osuuskaupalle oikeuden hankkia ja kuljettaa elintarpeita maaseudulta Tampereelle ruokalaa varten. Perunoiden takavarikointikysymyksestä elintarvetoimikunnan vastauskirjeessä 11.10.1917 sanotaan tarkalleen ottaen näin: ”Emme voi teille mitään erityisehtoja myöntää ja annamme teille perunain tuonti- ja myyntilupia vain samoilla ehdoilla kuin muillekin.”³⁹⁰ Osuuskauppa ei ollut missään erityisasemassa. Toisaalta toimikunta ei ehkä edes ymmärtänyt kysymystä. Perunoiden takavarikointi-ilmoitusta ei ole löytynyt lähteistä, joten se lienee ollut pelkkä huhu.

Syksyn kokonaissato saatiin laskettua. Kuntainvälinen elintarvetoimikunta huolestui, kun laskelmat osoittivat maan vuositarpeen olevan 378 milj. kg viljaa ja kotimaan oma sato (josta oli jo siemenvilja, jauhatustappiot yms. laskettu pois) jäi 307,5 milj. kiloon. ”Kestävyysevajeeksi” jäävän n. 71 milj. kilon hankkiminen näytti olevan enemmän kuin epävarmalla pohjalla.³⁹¹ Se muistutti senaattia heinäkuussa tekemästään aloitteesta syömäviljan riittävyyden jatkamiseksi. Aloitteen mukaan kaurasato piti takavarikoida kokonaan valtiolle. Kun siitä ensin vähennetään siemenviljaksi tarvittava määrä, lopuista vain puolet olisi käytettävissä eläinten ravinnoksi loppujen mennessä ihmisravinnoksi. Lisäksi omavaraistalouksien syömäviljavarastoja pienennettäisiin 8 kilogrammaan henkilöä kohti kuukaudessa aikaisemman noin 10 kilon sijasta. Näistä 8 kilosta kahden pitää olla kauraa. Myös korttitalouksien annoksia pienennettäisiin 150 grammaan / päivä.³⁹² Toimikunta viittasi myös kaupunkien ankaraan voipulaan, kun voin hankinta oli jätetty vain yksittäisten elintarvikelautakuntien varaan. Toimikunnan mielestä senaatin piti ryhtyä hankkimaan voita ja jakamaan sitä elintarvikelautakunnille jonkin keskusorganisaation kautta. Paras vaihtoehto keskusorganisaatioksi todettiin olevan Valio. Jos toimikunta olisi suositellut jotain muuta, se olisikin ollut pieni ihme, sillä toimikunnan puheenjohtaja W.A. Lavonius istui myös Valion hallintoneuvostossa. Senaatti lähetti kysymyksen Valiolle, suostuisiko se voinhankinnan ja -jakamisen keskeiseksi organisaatioksi ja millaisilla ehdoilla.³⁹³

³⁸⁹ Pellavatehtaan työväen osuuskaupan hallinnon valmistavan valiokunnan kokouspöytäkirja 2.10.1917, 6-7 §. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan arkisto. TA; Pellavatehtaan työväen osuuskaupan hallinnon kokouspöytäkirja 3.10.1917, 310 §. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan arkisto. TA.

³⁹⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 88, 10.10.1917, 4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Elintarvetoimikunnan kirje Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan hallinnolle, 11.10.1917. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto, D1 Lähetetyt kirjeet. TKA.

³⁹¹ Kansan Lehti 230, 5.10.1917, s. 2; Senaatin kamaritoimituskunta teki oman laskelmansa, jonka mukaan ihmisravinnoksi käytettävää viljaa oli 317 milj. kg ja tarve oli 378 milj. kg, joten vaje oli 61 milj. kg. Venäjän kanssa oli sopimus 64 miljoonan kilon tuonnista ja Yhdysvalloista oli ostettu 60 miljoonaa kiloa, mutta molemmista suunnista tuntui pää jäävän vetäjän käteen. Senaatin kamaritoimituskunnan elintarveosaston kiertokirje 24.10.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Rantatupa 1979, s. 95.

³⁹² Kansan Lehti 229, 4.10.1917, s. 2.

³⁹³ Kansan Lehti 229, 4.10.1917, s. 2; Rantatupa 1979, s. 95; Simonen 1955, s. 99.

Valiolta tuli lokakuun 9. päivälle päivätty vastaus, jossa Valio esitteli ehtonsa. Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan kokous käsitteli näitä ehtoja. Valio oli ehdottanut mm., että rajahinnoista luovuttaisiin. Tätä elintarvetoimikunta vastusti. Valio ehdotti myös, että rehuvarastot voitaisiin takavarikoida ja luovuttaa niille meijereille, jotka toimittavat voita tai maitoa kulutuskeskuksiin ja kaupunkeihin. Tätä pidettiin hyvänä ideana, kuten myös sitä, että rehuja annettaisiin ostohintaa huokeammalla. Tämä kompensoitaisiin sitten teollisuuden ja kaupan veronkorotuksilla. Voinjaon korttijärjestelmäkin voitaisiin hyvin ottaa käyttöön tuotanto-paikkakunnilla, kunhan korttiannokset ovat samankokoisia kuin kulutuskeskuksissa. Kuntainvälinen elintarvetoimikunta piti kaikkein tärkeimpänä sitä, että salakaupasta ensi tilassa tehtäisiin loppu. Yleisön lupa voipakettien kuljettamiseen piti välittömästi lakkauttaa.³⁹⁴ Marraskuun alussa Valio alkoi jälleen toimia.³⁹⁵

Kun eduskuntavaaleista oli kulunut viikko, alkoi olla riittävästi vaalitulosia laskettuna, jotta ensimmäiset ääntenlaskennan luotettavat tulostenusteet voitiin esittää. Sosialidemokraattien kannatus oli kasvanut. Se sai selvästi eniten ääniä ja sen kannatuskin oli kasvanut eniten edellisistä vaaleista. Mutta myös porvarillisten kannatus oli kasvanut. Kun porvarilliset puolueet olivat menneet vaaleihin yhtenä vaaliliittona, vaalitemaattisista syistä johtuen sosialidemokraatit äänimääräisestä voitostaan huolimatta menettivät eduskuntapaikkoja. Lisäksi Maalaisliitto oli marssinut menestyksekkäästi esiin kilpailemaan maaseudun äänestäjistä, vaikkei sillä ollut ehdokkaitakaan kuin Itä- ja Pohjois-Suomessa. Esimerkiksi Hämeen läänin pohjoisessa vaalipiirissä paikat jakaantuivat niin, että sosialidemokraatit menettivät yhden paikan porvarillisille. Ilman näiden vaaliliittoa SDP olisi saanut yhden lisäpaikan. Vaaliliitot olivat täysin laillisia, joten piti vain hyväksyä se, että matematiikka näytti nyt sosialidemokraateille negatiivisen puolensa. Tappioksi kääntynyt vaalivoitto ei ainakaan rohkaissut parlamentaarisia pyrkimyksiä. SDP menetti ehdottoman enemmistönsä eduskunnassa.³⁹⁶

Vaalituloksen masentamissa tunnelmissa pidetyssä Tampereen sos. dem. kunnallisjärjestön kokouksessa oli keskeisenä kysymyksenä elintarvikeasiat. Senaatin elintarvikepolitiikkaa arvosteltiin monessa puheenvuorossa ja esitettiin, että sellaisen senaatin pitää erota, joka uhkaa tappa kaupunkeja työläiset nälkään. Osansa arvostelusta saivat myös elintarvetoimikunta ja sos. dem. kunnallistoimikunta, jotka kokouksen mukaan eivät olleet tehneet tarpeeksi pakottaakseen senaatin järjestämään elintarveasioita. Kunnallistoimikunta kertoi, että elintarveasia oli ollut syyskuun puolivälin jälkeen esillä ainakin 20 erilaisessa työväen kokouksessa. Elintarvetoimikunnan edustajana kokouksessa esiintynyt K.M. Evä taas esitti, ettei toimikunta pystynyt hankkimaan elintarpeita, kun asiat riippuivat senaatin toimettomuudesta. Suomessa olisi kyllä viljaa ”puoli talveen” saakka, jos se jaettaisiin tasaisesti, mutta senaatti oli antanut tuottajaväestön perustaa omavaraistalouksia, joiden oli mahdollista varata käyttöönsä viljaa koko vuodeksi. Evän mielestä senaa-

³⁹⁴ Kansan Lehti 242, 19.10.1917, s. 2.

³⁹⁵ Simonen 1955, s. 113.

³⁹⁶ Kansan Lehti 232, 8.10.1917, s. 2; SVT XXIX, Vaalililasto 8, Eduskuntavaalit 1917. Helsinki 1919; Soikkanen 1975, 237-238.

tin piti takavarikoida kaikki viljatavarat (ruis, kaura, ohra ja peruna; vehnä oli ilmeisesti unohtunut listasta) ja laittaa niille rajahinnat, unohtamatta heiniä ja teollisuustuotteita. Evästä oli vääryys, että joidenkin tavaroiden kohdalla rajahinnat olivat voimassa ja joidenkin toisten tavaroiden kustannuksella voitiin kiskoa. Kokouksen puheenjohtaja luki ääneen Tampereen metallityöntekijöiltä 4.10. tulleen kirjeen. Siinä ensinnäkin lausutaan jyrkkä paheksuminen senaatin elintarviketoimikunnalle ja sen päällikölle elintarvikelain rikkomisesta rajahintojen ylittämällä ja kehoitetaan päällikön jättävän paikkansa kykenevämpien ja työväen etuja paremmin katsovien käytettäväksi. Metallimiehet halusivat Tampereen elintarvetoimikunnan hankkivan paikkakunnalle ripeästi elintarvikkeita, muttei kuitenkaan rajahintoja ylittämällä. Leivän ja jauhojen jakopaikkojen lukumäärää piti myös lisätä, jotta jonottamisesta päästäisiin. Lisäksi toimikunnan piti lisätä valvontaa, etteivät kaupungin leivänvalmistajat päästä tuotteitaan puoliraakana markkinoille. Sen jälkeen kirjeessä moitittiin K.F. Mattssonia ja hänen toimiaan. Kirjeen mukaan hän oli syyppä rajahintojen ylittämiseen ja siihen, että perunoiden rajahinnaksi oli tullut 30 mk hehtolitralta, vaikka 'meikäläisten' (tarkoittaen helsinkiläisiä metallimiehiä) taholta oli rajahinnaksi haluttu 20 mk hehtolitralta.³⁹⁷ Metallimiesten mielipide oli, että tällä menettelyllä Mattsson oli sotinut työväen periaatteita ja elämisen mahdollisuuksia vastaan, ja halusi evätä häneltä kaiken työväen luottamuksen ja vaati häntä eroamaan toimestaan. Kirjeessä arvosteltiin myös kunnallistoimikuntaa ja varsinkin sen puheenjohtajaa, koska hän oli lykännyt kunnallisjärjestön kokousta näin pitkälle, vaikka oli tiedossa kärjistynyt elintarviketilanne. Samansisältöisen mutta ilmeisesti vielä jyrkkäsanaisemman kirjeen olivat lähettäneet Tampereen kirvesmiehet. Kunnallistoimikunta oli syyskuussa päättänyt, ettei kunnallisjärjestöä kutsuta koolle ennen vaaleja. Tässä kokouksessa olivat olleet läsnä myös Suomen Metalliteollisuustyöntekijäin liiton Tampereen osastojen keskustoimikunnan johtohenkilöt Risto Pussinen ja H. Keinänen, eivätkä he silloin olleet esittäneet eriäviä mielipiteitä. Keskustelussa Emil Murto (joka oli mm. kansanedustaja ja Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan puheenjohtaja, mutta myös rautasorvari) kannatti metallimiesten ponsia ja totesi, että työväenliikkeen jäsenten olisi syytä erota elintarvetoimikunnasta. Puuseppä Wasama ehdotti, että olisi pidettävä koko maata käsittävä työväen kokous, jossa elintarvikeasia ratkaistaan kuulematta eduskuntaa ja senaattia. Koska eduskuntavaalien lopullinen tulos ei ollut vielä selvillä, kunnallisjärjestö lykkäsi päätöksentekoa elintarvikeasiasta seuraavaan kokoukseen.³⁹⁸

³⁹⁷ Syytös oli vähintäänkin kohtuuton Mattssonia kohtaan, koska perunoiden käypä hinta ennen rajahinnan asettamista oli liikkunut 40-50 mk / hl tienoilla. Elintarvetoimikunnan toimitusjohtajan mahdollisuudet vaikuttaa senaattiin rajahinnan määrittelymiseksi olivat sangen rajalliset, vaikka hän olisi ollutkin tilaisuudessa, jossa rajahinnoista on keskusteltu. Metallimiesten näkökulma oli ahtaasti paikallinen eikä tehnyt eroa senaatin johtaman elintarvikepolitiikan ja paikallisen elintarvetoimikunnan toiminnan välillä.

³⁹⁸ Kansan Lehti 232, 8.10.1917, s. 3; Tampereen kunnallisjärjestön pöytäkirja 6.10.1917. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA. Emil Murto vei SAJ:n valtuuston kokoukselle 18.10. terveiset Tampereelta, joiden mukaan työväestön piti muodostaa työväen diktatuuri, jollei mikään muu elintarvikeasiassa auttanut. Murron terveisissä näkyy kunnallisjärjestön kokouksen henki. Salkola 1985, s. 53.

Kunnallisjärjestön kanssa samana päivänä pitivät yhteiskokouksen myös rahatoimikamari, raha-asian valtuuskunta ja elintarvetoimikunta. Pääasiallisena keskustelunaiheena oli Kontro & Kuosmasen tarjous hankkia 4 miljoonaa kiloa amerikkalaista vehnää Tampereelle. Samaiselta toiminimeltä oli tullut uudempi tarjous 250.000 kg vehnäkilon hankinnasta. Kokous oli taipuvainen hyväksymään ainakin 2 miljoonan kilon hankkimisen, mutta 9 kuukauden toimitusaikaa pidettiin liian pitkänä. Kokous päätti ottaa yhteyttä kaupungin tehtaisiin sekä naapurikuntiin, siltä varalta että näitä kiinnostaisi osallistua yhteisostona mainittuun 4 miljoonaan kiloon. Rahatoimikamarin puheenjohtaja oli käynyt tapaamassa elintarvikepäällikkö Åkermania, joka oli ilmoittanut, ettei valtio voinut sitoutua vastaamaan niistä liikakustannuksista, joita rajahintojen ylittämistä kunnan suoritettavaksi tuli. Sen sijaan hän antoi luvan, että kaupunki sai ottaa tavarasta ostokustannuksia vastaavan hinnan. Toisin sanoen valtio ei luvannut apua ylimääräisten kustannusten kattamiseen, mutta antoi luvan periä ne kuluttajilta.³⁹⁹ Kontro & Kuosmasen kanssa hierottu elintarvikekauppa raukesi lopulta siksi, että tavaran saaminen Suomeen näytti epätodennäköiseltä. Elintarvetoimikunta jatkoi pyrkimyksiä yhdessä rahatoimikamarin ja raha-asiaain valtuuskunnan kanssa helpottaakseen elintarvikekriisiä käyttämällä paikkakunnan teollisuuslaitosten Pietarissa toimivia asiamiehiä ostajina Tuontikunnan ohitse. Lehdistölle ei annettu vihiä näistä kauppahankkeista, koska ei ollut mitään varmuutta siitä, että viljat oikeasti saataisiin Tampereelle. Yleisölle ei haluttu antaa katteettomia toiveita.⁴⁰⁰ Katteettomiksi toiveiksi ne olisivat osoittautuneetkin.

Viljaa oli Tampereelle tulossa ”ulkomailta” Amerikkaa ja Venäjää lähempääkin. Teiskon elintarvikelautakunta myönsi Tampereelle 14.000 kiloa viljaa ja Pirkkalaan vastaavasti 7000 kg, joten leivän saanti oli turvattu taas pariksi päiväksi.⁴⁰¹ Pirkkala, varsinkin Pispalan esikaupunkialue kärsi jatkuvasti ankarasta viljapulasta. Kahden viikon aikana sen elintarvikelautakunta oli pystynyt jakamaan vain kilon jauhoja asukasta kohden. Paikallinen järjestäytyneiden työläisten kokous vaati sinne senaatilta apua, koska tilanne alkoi kehittyä väkivaltaisuuksien asteelle. Myös Etelä-Pirkkalassa oltiin valmiita äärimmäisiin menetelmiin. Pirkkalan elintarvikelautakunta nosti leivän hintaa reippaasti ilman, että paikkakuntalaisille kerrottiin siihen mitään erityistä syytä. Kuluttajat nousivat vastarintaan. Etelä-Pirkkalan työväentalolle kokoontunut joukko laati kirjelmän, jossa ilmoitettiin, että jollei entinen leivän hinta palaa muuten takaisin, niin leipää ostetaan vanhalla hinnalla väkisin. Nokian torille kerääntyi 21.10.1917 toista tuhatta ihmistä vaatimaan elintarvelautakunnan laskemaan leivän ja viljan hinnat rajahintatasolle. Kokous paheksui myös kansakoulunopettajia, jotka olivat pakottaneet oppilaansa keräämään jäkälää elintarvevarannoksi ja jotka olivat jopa rankaisseet sellaisia lapsia, jotka kenkien puutteen vuoksi olivat tehtävästä kieltäytyneet. Seuraavana päivänä kuluttajat ryhtyivät

³⁹⁹ Rahatoimikamarin, raha-asian valtuuskunnan ja elintarvetoimikunnan yhteiskokouksen pöytäkirja 6.10.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA

⁴⁰⁰ Tampereen rahatoimikamarin, raha-asian valtuuskunnan ja elintarvetoimikunnan yhteisen kokouksen pöytäkirja 17.10.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴⁰¹ Uutinen oli alun perin siinä muodossa että Pirkkala olisi myöntänyt Tampereelle 7000 kiloa, mutta se oli virheellinen. Kansan Lehti 233, 9.10.1917, s. 4; Kansan Lehti 235, 11.10.1917, s. 4.

omatoimisesti myymään haluamallaan hinnalla leipää ja jauhoja osuuskaupassa. Myynti sujui ilmeisesti aivan rauhallisesti. Päivää myöhemmin kunnan elintarvelautakunta kokoontui ja teki hinnanalennuspäätöksen, vaikkakaan ei laskenut hintaa niin alas kuin mitä kuluttajat olivat esittäneet. Välikohtauksen vuoksi mm. lautakunnan puheenjohtaja kanttori Oksa pyysi eroa, johon kuntakokous myös suostui.⁴⁰² Nokian tapahtumat olivat kuin toisinto kesän voimellakoista. Nyt ei vain mietitty, mitä laitettaisiin leivän päälle, vaan kysymys oli itse leivästä.

Åkermanin tappio

Kun alkoi näyttää selvältä, että porvarilliset puolueet olivat voittaneet vaalit, Åkerman oli valmis ottamaan seuraavan askeleen. Senaatin elintarveosasto kutsui koolle monipäiväisen kokouksen, joka alkoi 9.10.1917. Kokouksen tarkoitus oli perinpohjaisesti miettiä elintarvepolitiikan tulevia suuntaviivoja. Samalle viikolle oltiin järjestämässä vielä laajempaa kokousta. Kokouksen oli tarkoitus käsitellä erityisesti rajahintoja, eli käytännössä hyväksyä Åkermanin suunnitelma poistaa ne kokonaan.⁴⁰³ Senaatissa loppuviikolla pidetyssä suuressa neuvottelukokouksessa läsnä oli senaattoreita, senaatin elintarvikeosaston virkamiehiä sekä tuottajien ja kuluttajien edustajia. Viimeksi mainittuja olivat aikaisemmin elintarvikeasioista vastanneet Wuolijoki ja Tanner. Heidän lisäksi kuluttajapuolta edustivat johtaja Wilhelm Lavonius ja tohtori Henrik Ramsay.⁴⁰⁴ Åkerman esitti, että keinottelijoita vastaan tähdätty rajahintajärjestelmä oli kääntynyt kuluttajia vastaan. Se oli siksi poistettava ja elintarvepolitiikka oli perustettava vapaan hintapolitiikan perustalle. Uuden politiikan suuntaviivat olisivat seuraavat: 1) Valtion oli otettava käsiinsä ja valvontaansa niin suuressa määrin kuin mahdollista koko elintarvikekauppa; 2) Jakelujärjestelmä säilytetään ja kehitetään niin, että siihen tulee mukaan elintarpeiden lisäksi myös muita välttämättömyystarvikkeita; 3) Valtion tulisi pyrkiä vaikuttamaan siihen, että myyntihinta olisi oikeassa suhteessa kuluttajien maksukykyyn. Vilkaassa keskustelussa puolustettiin käytössä olevaa rajahintajärjestelmää. Eivät pelkästään kuluttajien edustajat, vaan myös osa tuottajienkin edustajista piti rajahintajärjestelmää parempana. Useissa puheenvuoroissa pidettiin vahingollisena väliaikaisesti luvallista rajahintojen ylittämistä, joka sai elintarvelautakunnat kilpailemaan keskenään ravintoaineista hintaa korottamalla. Senaattia kehoitettiin lujasti kieltämään tämän jatkamisen lokakuun 15. päivän jälkeen, johon asti käytäntö oli määrätty luvalliseksi. Åkermanin ehdotuksen arvostelijoihin liittyi myös Tuontikunta, jolle rajahintojen ylittäminen alun perin suotiin. Sille oli kuitenkin annettu

⁴⁰² Kansan Lehti 235, 11.10.1917, s. 4; Kansan Lehti 243, 20.10.1917, s. 7; Kansan Lehti 245, 23.10.1917, s. 3; Kansan Lehti 247, 25.10.1917, s. 2; Kansan Lehti 251, 30.10.1917, s. 2.

⁴⁰³ Kansan Lehti 235, 11.10.1917, s. 3; Kansan Lehti 236, 12.10.1917, s. 2.

⁴⁰⁴ Wilhelm Lavonius oli varsin hyvin elintarvikeasioissa verkostoitunut henkilö. Hän oli toiminut SOK:n toimitusjohtajana 1904-1906 ja sen jälkeen SOK:n johtokunnan jäsenenä 1906-1916. Samaan aikaan hän toimi vakuutusyhtiö Suomen toimitusjohtajana. Hän kuului myös Valion hallintoneuvostoon. Henrik Ramsay toimi Töölön sokeritehtaan toimitusjohtajana. Luultavasti hän oli jäsenenä myös Sokeri-Keskus-Komiteassa. Hänet valittiin marraskuun lopussa 1917 eduskunnan elintarvikeasiain valiokunnan sihteeriksi. Lavoniuksen ja Ramsayn rooli tässä kokouksessa oli ilmeisesti kuitenkin se, että Lavonius oli Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan puheenjohtaja ja Ramsay Helsingin elintarvikekomission puheenjohtaja. Puro 1927, s. 65.

salainen ylin hinta, minkä yli ei saanut tarjouksissa mennä. Se ei ollut pärjännyt elintarvikelautakunnille, jotka olivat hankkineet viljaa ”maksoi mitä maksoi”. Tuontikunta oli onnistunut hankkimaan vain 200.000 kg viljaa ja elintarvikelautakunnat yhteensä noin 3 milj. kg viljaa.⁴⁰⁵ Tuontikunta oli sitä mieltä, että vapaa kilpailu aiheuttaisi maassa alueellista eriarvoisuutta, kun vain varakkaat seudut pystyisivät viljaa hankkimaan. Myös senaattori Kallio oli kääntynyt rajahintakannalle, koska valtion täydellinen kontrolli sekä vapaa kilpailu olivat mahdottomia sovittaa yhteen. Kannatusta Åkermanin ehdotus sai puolestaan Helsingin kaupunginvaltuustolta, joka teki senaatille esityksen rajahintojen poistamisesta.⁴⁰⁶

Kun senaatti vahvisti uudet korotetut rajahinnat 13.10., se käytännössä merkitsi Åkermanin tappiota. Viljanmyyjät, jotka olivat myyneet viljaa aikaisemmilla rajahinnoilla ennen kuin Åkermanin hintakilpailu alkoi, saivat lupauksen jonkinasteisesta korvauksesta alkuperäisen myyntihintansa ja hintojen nousun jälkeisen hinnan erosta. Elintarvikelautakunnat saivat jatkaa viljanostoa vapaasti korotetuilla rajahinnoilla, mutta vain oman kuntansa alueella. Tappion kärsinyt Åkerman ilmoitti erostaan seuraavan viikon lopussa.⁴⁰⁷ Åkerman jäi hoitamaan elintarvepäällikön tehtäviä, kunnes hänelle myönnettiin virkavapaus marraskuun alkupäivinä.⁴⁰⁸ Senaatti palasi viljakaupassa takaisin kiinteisiin hintoihin ja aikoi ryhtyä keräämään viljaa maaseudulta pakollisina luovutuksina. Kuntien elintarvikelautakunnille annetut elintarpeiden ostoluvat peruutettiin. Muuten toimenpiteillä ei pidetty kiirettä. Kului ainakin viikko, ennen kuin senaatti teki mitään viljanhankinnan hyväksi.⁴⁰⁹

Elintarvetoimikunnassa ristivetoa

Tietynlaisesta hermojen kiristymisestä ja yleisestä levottomuudesta kertoo toimikunnalle esitettyjen valitusten määrän kasvu. Toimikunta sai kuluttajilta valituksia kaupunkien leipurien valmistamasta leivästä, joka monesti oli huonoa tai raakaa. Sisältä raa’aksi jätetty leipä painoi enemmän, joten tätä kautta kuluttajat saattoivat kärsiä taloudellisia menetyksiä. Toimikunta ilmoitti, että jollei leivän taso parane, voidaan jauhojen jako kyseisille leipomoille lopettaa. Myös toimikunnan kanslia-apulaisia kohtaan esitettiin syytöksiä, että he eivät kohtele yleisöä tarpeeksi asiallisesti ja kohteliaasti. Toimikunnan puheenjohtaja piti henkilökunnalle puhuttelun. Levottomuudesta kertoo sekin, että toimikunnan perunakuopille oli palkattava kaksi vuorottelevaa vartijaa.⁴¹⁰ Tunteiden kumentumista ei edes ilmojen viilentyminen rauhoittanut. Jonotus

⁴⁰⁵ Kansan Lehti 247, 25.10.1917, s. 7; Rantatupa 1979, s. 99, 100.

⁴⁰⁶ Kansan Lehti 236, 12.10.1917, s. 4.

⁴⁰⁷ Kansan Lehti 238, 15.10.1917, s. 2; Kansan Lehti 239, 16.10.1917, s. 2; Rantatupa 1979, s. 100.

⁴⁰⁸ Kansan Lehti 239, 16.10.1917, s. 4; Kansan Lehti 240, 17.10.1917, s. 3; Kansan Lehti 243, 20.10.1917, s. 3.

⁴⁰⁹ Kulutuskeskuksien elintarvelautakuntien edustajakokous Helsingissä Vanhalla ylioppilastalolla lokakuun 28. ja 29. päivänä 1917, Helsinki 1917, s. 21.

⁴¹⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 88, 10.10.1917, 16 § ja pöytäkirja 92, 25.10.1917, 12-13 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

toimikunnan kauppojen edessä alkoi olla kylmien ilmojen vuoksi terveydelle vaarallista, joten toimikunta alkoi harkita, olisiko mahdollista avata lisää myyntipaikkoja kauppahalliin.⁴¹¹

Pöytäkirjassa ei ole yksilöity niitä leipomoita, joita valitukset koskivat. Kalikka kalahti ainakin Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskauppaan, joka ilmoitti Kansan Lehden etusivulla: ”Tamp. kaup. Elintarvetoimikunnan puheenjohtaja herra J.O. Vuori on toimikunnan kokouksissa 28.9. ja 10.10.1917 moittinut valmista maamme leipää huonoksi ja kelpaamattomaksi, ja näin ollen saattanut leipomomme kyseenalaiseksi, josko siinä leivän valmistusta voidaan jatkaa”. Liike pyysi asiakkaita tuomaan moitteensa suoraan liikkeen konttoriin.⁴¹² Vuoren ja edistysmielisten osuuskauppojen välejä hiersivät tietenkin myös hankkeet uuden osuustukkukaupan perustamiseksi.

Toimikunnan jäsenet – vaikka monet heistä olivatkin toimivien kaupallisten yritysten johdossa – eivät koskaan katsoneet olevansa jäävejä tekemään yrityksiään koskevia päätöksiä. Kun elintarvetoimikunta sai kuulla, että asemalle oli saapunut junanvaunussa SOK:n omistama 10.000 kilon keksierä, se päätti takavarikoida keksit itselleen. Tällöin puheenjohtaja Vuori, SOK:n Tampereen toimiston johtaja, lausui pöytäkirjaan: ”ei voivansa mainitun liikkeen toimihenkilönä yhtyä päätökseen”. Tämä tapahtuma oli luultavasti taustana siihen, kun hän ilmoitti toimikunnan kokouksessa kymmenen päivää myöhemmin, ettei enää voi jatkaa toimikunnan jäsenenä, koska se liian suuressa määrin häiritsi hänen varsinaista tointa. Vuoren eroilmoituksen vuoksi toimikunta nimesi varapuheenjohtajaksi K.M. Evän.⁴¹³ Kyseisten keksien takaisinluovuttamista vaadittiin jopa senaatista käsin, mutta toimikunta pysyi lujana asiassa. Koska paikkakunnalla ei ollut yhtään vehnä jauhoja tai -leipää (eikä paljon muutakaan leipää), se aikoi jakaa keksit leipäkorteilla kaupunkilaisille. SOK:n kautta ne olisivat menneet luultavasti maaseudulle, jossa tarve ei välttämättä olisi ollut yhtä suuri. Senaatti antoi lopulta periksi ja keksit voitiin jakaa toimikunnan suunnitelman mukaan.⁴¹⁴

Keksiepisodin lisäksi elintarvetoimikunta oli valmis muihinkin jokseenkin epätoivoisiin päätöksiin. Se päätti ryhtyä hankkimaan jäkälää toimikunnan varastoihin seuraavan talven äärimmäisen nälän torjumiseksi. Tampereen Teknillinen Seura tarjosi auliisti apuaan keruun järjestämiseen ja jäkälien ja muiden vastaavien aineiden teollisen käsittelyn kehittämiseen. Viljaa ei enää saanut rajahinnoilla, vaan se määräytyi käytän-

⁴¹¹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 89, 15.10.1917, 7 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴¹² Kansan Lehti 236, 12.10.1917. s 1.

⁴¹³ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 92, 25.10.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴¹⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 88, 10.10.1917, 14 §, pöytäkirja 91, 20.10.1917, 1 §, pöytäkirja 92, 25.10.1917, 3 § ja pöytäkirja 93, 3.11.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 235, 11.10.1917, s. 3-4; Kansan Lehti 244, 22.10.1917, s. 8; Elintarvetoimikunnan kirje Senaatin kamari-toimituskunnalle 25.10.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

nössä vapaan kilpailun lakien mukaan. Viljan hinta oli noussut kaksinkertaiseksi. Toimikunta korotti leivän ja jauhojen myyntihintaa 30 pennillä kilolta.⁴¹⁵

Åkermanin elintarvikepolitiikan ja hävityn eduskuntavaalin vuoksi turhautuneen sos.dem. kunnallisjärjestön kokous 14.10. oli erittäin pitkä ja myrskyisä. Kunnallistoimikunta päätyi esittämään elintarvikeasiasta levottomuutta herättävän loppupöytäkirjan. Siinä nimittäin todettiin, että olisi hyödytöntä ja toivotonta tehdä mitään ehdotuksia tai lausua mitään toivomuksia elintarvikeasiassa. Jos leivänpuute alkaisi käydä tuntuvaammaksi, päättäisi järjestökokous silloin enemmistöä rukouksitta ja anomuksitta ryhtyä asian ja vallitsevan tilanteen vaatimiin toimenpiteisiin estääkseen kaupungin työväestön nälkään näännyttämisen. Kun nyt eduskuntavaalien jälkeen oli selvää, että elintarvikeasiat tulisivat kulkemaan samaa kurjaa latuaan ilman toivetta muutoksesta parempaan, esitettiin kokoukselle, että sos.dem. kunnallisjärjestön jäsenten pitäisi erota Tampereen elintarvetoimikunnasta. Samalla toivottiin, että työväki muuallakin eroaisi elintarvelautakunnista, lääninkomiteoista, elintarvekeskuskomiteasta yms. Kunnallisjärjestön kokous ei purematta niellyt kunnallistoimikunnan ponsiesitystä. Esitys tosin hyväksyttiin, mutta sillä varauksella, että Ammattijärjestön valtuusto ja sos.dem. puolueenvaltuusto lopullisesti hyväksyisivät ne toimenpiteet, mihin työväestön on koko maassa ryhdyttävä niin suhtautumisessa elintarvelautakuntiin kuin elintarvekysymyksen järjestelyyn. Metallimiesten ja kirvesmiesten edellisessä kokouksessa julkitulleisiin syytöksiin K.F. Mattssonin ja elintarvetoimikuntaa vastaan kokous totesi, ettei sillä ollut asiasta tarkempaa tietoa, jotta se olisi voinut ryhtyä Mattssonin rankaisutoimiin. Mattsson oli elintarvetoimikunnan palkkalistoilla, johon työväenjärjestöt eivät voineet puuttua, mutta koska Mattsson oli puolueen jäsen, saattoi kunnallisjärjestö langettaa järjestörikkomuksesta rangaistuksen, esim. erottaa rikkomuksen tehnyt keskuudestaan. Kunnallisjärjestö velvoitti elintarvetoimikunnan työläisjäsenten asiantuntijoina antamaan kyseessä olevista syytöksistä lausuntonsa, joiden perusteella kunnallisjärjestö pystyisi sitten asiasta lopullisen kannan muodostamaan.⁴¹⁶ Kunnallistoimikunnan ponsiesityksen takana oli nähtävästi jokin suurempi merkitys, sillä elintarvelautakunnista eroaminen näytti olleen maassa laajemminkin protestikeinona käytössä. Turussa oltiin hämäläisiä nopeampia, eikä Ammattijärjestön valtuuston ja sos.dem. puolueenvaltuuston lopullisia hyväksymisiä jääty odottelemaan, vaan elintarvelautakunnan sosialidemokraattiset jäsenet erosivat lautakunnasta 15.10. Turun

⁴¹⁵ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 88, 10.10.1917, 15 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 235, 11.10.1917, s. 3-4. Tampereen Teknillisen Seuran kirje Tampereen valtuusmiehille 14.10.1917. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 16.10.1917, 444 §, liite "B". Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1917, mf 25. TKA.

⁴¹⁶ Kansan Lehti 238, 15.10.1917, s. 2. Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 14.10.1917, 3-4 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Emmanuel Lammi muistelee kokouksen alkaneen klo 17 työväentalon pihalla ja jatkuneen seuraavaan aamuun klo 5. Lammi 1952 (käsikirjoitus), s.367. D265. TW.

sos.dem. kunnallisjärjestön määräyksen mukaisesti. Torstaina 18.10.1917 myös Jyväskylän sosialidemokraatit erosivat Jyväskylän elintarvelautakunnasta.⁴¹⁷

Ammattiyhdistyspuolella tehtiin erilainen tilannearvio. Tokoin johtama Suomen Ammattijärjestöjen valtuusto kokoontui ylimääräiseen kokoukseen, jossa Tokoi vetosi Turun ja Tampereen hälyttäviin tietoihin. Elintarvikepula saattoi synnyttää anarkiaa, joka voisi johtaa työväenliikkeen näkökulmasta epätoivottuihin tuloksiin. Joukot olivat lähdössä liikkeelle, jollei elintarvikekysymystä pystyittäisi hoitamaan. SAJ:llä oli ongelma, sillä ammattiyhdistysliike osasi hoitaa kyllä työtaisteluja, mutta ei nälkätaisteluja. Elintarvikekysymys oli viemässä SAJ:tä vallankumoukselliseen liikkeeseen, tahtoi se sitä tai ei. Valtuustossa esitettiin hyvinkin radikaaleja mielipiteitä vallanoton välttämättömyydestä, mutta kaikki osallistujat eivät olleet aivan samoilla linjoilla. Joka tapauksessa SAJ:n oli päätettävä yhteisestä toimintalinjasta. Lopulta päätettiin esittää senaatille lista vaatimuksista, joiden toteuttaminen voisi toimikunnan käsityksen mukaan vielä pelastaa maan nälkäkuolemalta.⁴¹⁸

SAJ:n vaatimuslistalla oli, että kaikille elintarvelautakunnille piti antaa välittömästi käsky suorittaa omalla alueellaan elintarvikevarastojen inventointi. Inventointiin kuului myös karjan luettelointi ja arvostelu karjatuotteiden määrästä ja laadusta. Luettelointi pitäisi ulottaa myös muihin kulutustavaroihin ja niiden raaka-aineisiin kuten nahkaan sekä kangastuotteisiin, jalkineisiin ja pukuihin. Inventoinnissa väärin tietojen antaminen olisi rangaistava teko. Elintarvikkeiden jako pitäisi suorittaa tasapuolisesti elintarvelautakuntien omien myyntikanavien kautta. Tärkeimmille kulutushyödykkeille piti määrätä kuluttajien ostokykyä vastaavat rajahinnat. Elintarvelautakunnille annettaisiin oikeus tehdä kotietsintöjä ja elintarvelakia vastaan tehdyille rikoksille muodostettaisiin oma tuomioistuin. Viljelyskelpoinen maa pakkoluovutettaisiin valtiolle, jos sen omistaja ei itse sitä viljellyt. Uhkavaatimuksen luonteisesti senaatilta vaadittiin marraskuun 1. päivään mennessä selvää vastausta, aikooko se ottaa huomioon esitetyt vaatimukset. SAJ:n valtuusto otti kantaa myös työläisjäsenten osallistumisesta elintarvelautakuntiin. Oli selvää, etteivät lautakunnat SAJ:n vaatimuksia toteuttaisi, jos kaikki työläisedustajat olisivat niistä eronneet. Siksi SAJ päätyi esittämään kantanaan, että työläisjäsenet voivat ottaa osaa elintarvelautakuntien toimintaan, jollei paikkakunnalla esiinny poikkeuksellisia olosuhteita, jotka estävät yhteistoiminnan porvarien kanssa tällä alalla.⁴¹⁹ Tamperelaiset elintarvetoimikunnan työläisjäsenet jäivät siis paikalleen.

Kuun puolivälissä elintarvetoimikunnan mahdollisuudet hankkia omatoimisesti viljaa vähenivät, sillä senaatti antoi Tuontikunnalle yksinoikeuden ostaa ja kuljettaa viljaa koko maassa. Paikalliset elintarvelautakunnat saivat tämän jälkeen hankkia viljaa Tuontikunnan ohi vain omalta paikkakunnaltaan.⁴²⁰ Tampereella kuun

⁴¹⁷ Kansan Lehti 240, 17.10.1917, s. 3; Kansan Lehti 243, 20.10.1917, s. 5.

⁴¹⁸ Ala-Kapee & Valkonen 1982, s. 415-417.

⁴¹⁹ Kansan Lehti 244, 22.10.1917, s. 3; Kansan Lehti 245, 23.10.1917, s. 5.

⁴²⁰ Kansan Lehti 248, 26.10.1917, s. 4.

alkupäivinä olleen akuutin viljavarastokriisin jälkeen tilanne oli hetkeksi rauhoittunut, mutta alkoi kiristyä uudelleen kuun loppua kohden. Tällä kertaa syynä oli se, että senaatti ei ollut antanut lupaa viljan kuljettamiseen Tampereelle. Ilmeisesti kyse oli rautatievaunujen puutteesta. Ruista oli elintarvetoimikunnan varastossa 24.10.1917 jäljellä parin päivän tarve. Kaikkiaan viljaa oli varastossa 46.000 kg, joka n. 11.000 kg päivittäisellä kulutuksella tulisi riittämään neljäksi päiväksi. Elintarvetoimikunta sähkötti Tuontikunnalle ja pyysi kiireesti apua.⁴²¹ Toivorikkaan huhun mukaan kaksi suurta viljalaivaa oli lähtövalmiina USA:ssa, jollei jo matkalla Suomeen. Kenraalikuvernöörin kertoi, että hän oli lähettänyt sähkösanoman Venäjän elintarveministerin apulaiselle ja pyytännyt lähettämään Suomeen ylimääräisiä viljajunia. Voitiin siis 'varmuudella toivoa' viljaa piankin saapuvan.⁴²² Toiveet ulkomaisesta avusta saivat kuitenkin kohta jälleen kylmää kyytiä. Yhdysvallat ilmoitti, ettei se anna valmiiksi lastattujen laivojen lähteä Suomeen, koska se katsoi, että Saksan vallattua Saarenmaan ja Hiidenmaan saaret Suomesta oli lähitulevaisuudessa nähtävästi tulossa sotatoimi-alue. Yhdysvaltain katsannon mukaan Suomi olisi tullut nopeasti valloitetuksi, joten sinne lähetetyt viljamäärät hyödyttäisi Saksaa. Samasta syystä USA:n hallitus pidätti myös aikaisemmin myönnettyistä sokerimääristä sen osan, jota ei vielä ollut ennätetty Suomeen toimittaa. Tästä puolestaan johtui sitten se, että senaatti pienensi marraskuusi kaavailemansa sokerijaossa jaettavan 800 gramman annoksen 500 grammaan.⁴²³ Mitä Venäjältä luvatus avun viipymiseen taas tulee, se ei varmaankaan yllättänyt ketään. Oma osansa Ympärysaltojen tavaran saamisen hankaluuksiin oli siinä, että tavara oli tuotava käytännössä Ruotsin kautta, ja Ruotsi taas takavarikoi osan kauttakuluttavaroista omiin tarkoituksiinsa.⁴²⁴ Yhdysvaltojen kiinnostus Suomea kohtaan oli kuitenkin lisääntynyt siinä määrin, että tänne perustettiin oma vakituinen konsulinvirasto. Konsuliksi saapui maahan Thornwell Haunes. Uusi konsuli lupaili heti ensi haastattelussaan viljaa Suomeen, vaikkakin vain jo ostetun 60.000 tonnin vähittäisen rahtaamisen maahan.⁴²⁵ Neuvottelut amerikkalaisen viljan saamiseksi Suomeen keskeytyivät kuitenkin kokonaan marraskuussa.⁴²⁶

Oli vaikeaa pitää leivän hinta sellaisena, että köyhemmilläkin oli sitä varaa ostaa. Rikkaammat saattoivat ostaa mustan pörssin hinnoilla enemmänkin, kuin mitä heille kohtuudella kuului. Ratkaisu oli lopultakin yksinkertainen. K.M. Evän ehdotuksesta elintarvetoimikunta ryhtyi lokakuun lopussa toimiin, joiden tavoitteena oli ottaa käyttöön leivän kaksihintajärjestelmä. Parempituloisten maksettavaksi kaavailtiin tuntuvasti suurempaa hintaa kuin köyhempien. Asian valmistelu jätettiin Evän, Peuran ja Mattssonin huoleksi. Käytän-

⁴²¹ Tampereen elintarvetoimikunnan sähkösanoma Tuontikunnalle 24.10.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA

⁴²² Kansan Lehti 246, 24.10.1917, s. 2; Kansan Lehti 247, 25.10.1917, s. 2.

⁴²³ Uutisoinnissa ilmoitettiin sokerierän pienentyneen 300 grammaan, mutta jako toteutettiin lopulta 500 gr suuruisena eränä. Kansan Lehti 249, 27.10.1917, s. 4; Kansan Lehti 250, 29.10.1917, s. 2; Kansan Lehti 264, 13.11.1917, s. 2.

⁴²⁴ Kansan Lehti 254, 2.11.1917, s. 3.

⁴²⁵ Kansan Lehti 254, 2.11.1917, s. 3, 4.

⁴²⁶ Rantatupa 1979, s. 114.

nössä asia ratkaistiin niin, että toimikunta päätti myöntää vähävaraisille (äyrimäärä 12 tai sen alle) anomuksesta alennusmerkkejä, joita voitiin käyttää elintarvikkeiden osamaksuna ruokakaupassa.⁴²⁷

Kaupungin työnantajat pelkäsivät, että elintarvikekriisi alkaisi vaikuttaa työtehoon. Työläisten seisominen pitkissä elintarvikejonoissa oli yleistä ja saattoi varsinkin yksin asuvat työläiset ongelmiin: kumpi on tärkeämpää, ruoka vai työ? Nälästä heikko työläinen ei jaksa raataa. Eräät teollisuuslaitokset olivat jo varhain ryhtyneet toimiin työväkensä ravinnon saannin varmistamiseksi. Kesällä Lokomo oli ilmoittanut, että sillä oli Hatanpäällä perunakylvös. Yhtiö ilmoitti myymänsä sadon työläisilleen. Yhtiön mailla kasvatettiin myös kaalia ja sikojakin työväen särpimeksi.⁴²⁸ Omat viljelykset saattoivat toimia Hatanpäällä, jossa oli niille tilaa, mutta kaupungissa yleisempi käytäntö oli, että teollisuuslaitokset perustivat syksyllä työläisiään varten tehtaiden omia elintarvelautakuntia. Tällainen oli perustettu mm. Dunderbergin metallitehtaalle. Lokakuussa tehtaiden into omiin elintarvelautakuntiin kasvoi huomattavasti. Tampereen Pellava- ja Rautatehdas perusti yhdessä Lapinniellä sijainneen Tampereen Puuvillateollisuus Oy:n tehtaan kanssa yhteisen elintarvelautakunnan lokakuun alussa. Tehtaat hankkivat yhdessä elintarvikkeita ja jakoivat saadut elintarvikkeet tehtaille työläisten lukumäärän mukaan ja sitä kautta työläisille ja näiden perheenjäsenille korttijärjestelmää käyttäen.⁴²⁹ Tehtaiden elintarvelautakuntia syntyi nopeaan tahtiin lisää. Esimerkiksi Tampereen kuto-
mateollisuus oy ja Oy J.W. Enqvist ryhtyivät hankkimaan työntekijöilleen ruokatarpeita.⁴³⁰ Marraskuun puolella Finlayson & Co ilmoitti työntekijöilleen perustavansa myös oman elintarvelautakunnan. Isännistö halusi, että työntekijät valitsisivat siihen oman edustajansa. Työntekijät kieltäytyivät kohteliaasti edustajan valinnasta, koska heidän mielestään työläisedustajasta ei olisi ollut mitään hyötyä lautakunnalle. Työläisten kokous oli kuitenkin sitä mieltä, että vaikka tehtaiden elintarvelautakunnat eivät sinänsä ratkaise elintarvikekriisiä, ne ovat kuitenkin sellaisten työläisten kannalta hyvä asia, jotka eivät voi jonoissa seisokella, joten isännistö sai määrätä lautakuntaan jonkun työläisen lautakunnan jäseneksi siinä missä johonkin muuhunkin hommaan. Koska tehdas ei ollut korottanut työpalkkoja, kokous vaati, että tehtaan lautakunnan pitäisi välittää elintarpeita työläisilleen sellaisella hinnalla, että nämä pystyisivät niitä ostamaan riippumatta siitä hinnasta, millä tehdas itse niitä osti.⁴³¹

⁴²⁷ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 92, 25.10.1917, 11 § ja pöytäkirja 93, 3.11.1917, 17 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 247, 25.10.1917, s. 2.

⁴²⁸ Kansan Lehti 183, 10.8.1917, s. 3.

⁴²⁹ Kansan Lehti 238, 15.10.1917, s. 2; Tampereen Puuvillateollisuus Oy:n ja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Oy:n kirje elintarvetoimikunnalle 2.10.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴³⁰ Kansan Lehti 240, 17.10.1917, s. 2; Enqvistin anomus muodostaa oma elintarvelautakunta käsiteltiin ja hyväksyttiin Tampereen elintarvetoimikunnan kokouksessa 19.10.1917. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 90, 19.10.1917, 3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴³¹ Kansan Lehti 256, 5.11.1917, s. 3.

Elintarvikeneuvottelut

Yllättävää kyllä elintarvikepula ei ollut vaikuttanut osuuskauppojen kannattavuuteen ainakaan negatiivisesti. Lokakuun lopussa pidetyissä työväen osuuskauppojen syyskokouksissa keskusteltiin yhteisen uuden osuusliikkeen perustamisen hyväksi tehdystä työstä. Samalla moitittiin SOK:ta puolueettomien osuuskauppojen suosimisesta ja kiirehdittiin oman tukkukaupan perustamista. Huolimatta siitä, että kuluttajien ostovoima suhteessa kohoaviin hintoihin oli romahtanut, olivat liikkeet kuitenkin menestyneet. Pula oli pakottanut yhä useamman vähävaraisen liittymään kaupan jäseniksi ja tekemään entistä suuremman osan ostokistaan liikkeiden myymälöissä. Liikevaihto oli kasvanut rajusti. Luonnollisesti suuri osa kasvusta voitiin katsoa johtuvan tavaroiden hintojen noususta, mutta toisaalta kaupunkialueella monen tärkeän ruokatavaran jakelusta vastasi elintarvetoimikunta. Vain maaseudun sivumyymälöissä kaikkia keskeisiä elintarpeita jaettiin osuuskauppojen myymälöistä paikallisten elintarvelautakuntien laskuun. Osuuskauppojen yhteenlaskettu jäsenmäärä ja myynti olivat kasvaneet maailmansotaa edeltäneestä ajasta vain muutamassa vuodessa kaksinkertaiseksi. Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan osavuosikatsaus kiittääkin kaupanhoitajaa siitä, miten hän oli onnistunut haalimaan tarmokkaalla toiminnallaan myytäviä tuotteita kauppaan. Tosin tästä tarmokkuudesta oli huonona puolena se, että osuuskunnan pääomaa noin miljoonan markan arvosta makasi tavaraan sidottuna makasiineissa. Samalla liikkeen lainarasitus oli noussut melko suureksi, noin puolen miljoonan markan suuriseksi.⁴³²

Kulutusosuuskuntien Keskusliitto katsoi ajan kypsäksi siihen että se vähävaraisten kuluttajien järjestönä voisi tehdä tarkemman suunnitelman siitä, miten elintarvikeasiat Suomessa tulisi järjestää. Se kutsui koolle valtakunnallisen kokouksen Helsinkiin lokakuun viimeisiksi päiviksi.⁴³³ Myös kuntainvälisen elintarvetoimikunnan kutsumana kuntien elintarvikelautakunnat kutsuttiin samoihin aikoihin kokoukseen. Ennen KK:n elintarvikekokousta KK:n valtuuskunta piti oman kokouksensa. Kesällä pidettyjen osuustoimintakokousten jälkeen tultiin siihen loppupäätelmään, että edistysmielinen osuustoimintaliike tarvitsi oman tukkukaupan, koska SOK:n koettiin syrjivän edistysmielisiä osuuskauppoja tavaranjakelussa (mm. paloöljyn saannissa) maaseutuosuuskauppojen kustannuksella. Hävityn eduskuntavaalin vuoksi osuustoimintalakiin ei tullut heidän kaipaamaansa muutosta, jonka avulla olisi voinut saada SOK:ssa valtaa. Jonkun verran empimistä aiheutti se, että osuuskaupat olivat erilaisissa riippuvuussuhteissa SOK:aan. Uuden tukkukaupan perustaminen saattoi johtaa siihen, että SOK ehkä kieltäytyisi myymästä tavaraa sellaisille liikkeille, jotka uuteen tukkukauppaan liittyivät, joka sitten veisi siitä riippuvaisimmat kaupat ongelmiin. KK:n valtuuskunnan kokoukseen osallistui myös tavaraliikekomitean jäsenet, jossa roolissa siihen osallistui myös Finlayson & Kumpp.

⁴³² Pellavatehtaan työväen osuuskaupan varsinaisen syyskokouksen pöytäkirja 28.10.1917, 6 §, 14-15 §. Pellavatehtaan työväen Osuuskaupan jäsenten pöytäkirjat 1911-18. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan arkisto. TA; Finlayson & Kumpp. Työväen osuuskaupan varsinaisen syyskokouksen pöytäkirja 28.10.1917, 11 §. Finlayson & Kumpp. Työväen osuuskaupan arkisto. TA. Osuusliikkeiden kasvupyrähdys sekä jäsenistön että myynnin osalta ajoittuu vuosiin 1916-1917. Liite 6 ja 7.

⁴³³ Kansan Lehti 240, 17.10.1917, s. 3.

Työväen Osuuskaupan kaupanhoitaja Pentti Hirvonen. Hän vakuutti empijöille, ettei SOK ollut välttämätön tavaranhankinnassa ainakaan isommissa kaupunkiosuuskunnissa. Osuuskauppojen poikkeuksellisen hyvä kannattavuus antoi uskoa siihen, että napanuora SOK:n suuntaan voitaisiin katkaista ilman taloudellista katastrofia. Tässä suhteessa elintarvikekriisi oli vaikuttamassa edistysmielisten osuuskauppojen irtaantumiseen SOK:sta. Kokous käsitteli myös seuraavan päivän elintarvoneuvottelukokoukselle esitettävistä ponsiesityksistä. Neuvottelukokouksessa oli helppo epävirallisesti tunnustella osanottajien näkemyksiä uuden osuustukkukaupan perustamisesta.⁴³⁴

Kuun lopussa oli Helsingin majoitusliikkeissä ruuhkaa. Sos.dem. puolueenuevosto aloitti kokouksensa sunnuntaina 28.10., Suomen kuntien elintarvelautakuntien edustajakokous maanantaina 29.10. aamupäivällä ja Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valtuuskunnan kokous saman päivän iltapäivällä. Seuraavana päivänä alkoi puolestaan edistysmielisten osuuskauppain elintarvoneuvottelukokous. Lopulta sitten vielä marraskuun alkajaisiksi myös uusi eduskunta oli kokoontumassa. Sen ensimmäinen täysistunto oli perjantaina marraskuun 2. päivä (varsinaisia avajaisia oli lykätty myöhemmäksi ajankohdaksi). Majapaikkojen tarvetta vähensi se, että moni kokousedustaja osallistui useampaan kokoukseen. Tampereen elintarvetoimikunnan edustajana kuntien elintarvelautakuntien kokoukseen osallistuivat K.M. Evä ja Kusto Ojanen.⁴³⁵ Evä osallistui myös ainakin KK:n elintarvoneuvottelukokoukseen ja valtuuskunnan kokoukseen.⁴³⁶

Edistysmielisten kulutusosuuskauppojen elintarvoneuvottelukokouksen avaajana toimi Väinö Tanner, joka avauspuheenvuorossaan selosti elintarvepolitiikkaa tsaarinvallan aikana, Tokoin senaatin aikana ja Åkermanin aikana. Kokouksen varsinainen aihe oli elintarvepolitiikan tulevat suuntaviivat, jonka alusti Väinö Wuolijoki. Wuolijoki kertoi, että tilanne jossa oltiin nyt, oli aivan erilainen kuin se tilanne, jolloin hän toimi elintarvikesenaattorina. Silloin oli vielä toiveissa saada ravintoaineita ulkomailta, kun nyt olivat kaikki reitit tukossa. Elintarvikkeiden tuotanto oli saatava ensin järjestykseen tuotantoa lisäämällä, esimerkiksi ottamalla viljelemätön maa käyttöön. Tällaista maata oli mm. valtiolla ja metsäyhtiöillä. Lisäksi maanviljelystä oli mahdollista tehostaa. Valtion pitäisi ottaa tuonnin lisäksi haltuunsa myös vienti, ja Suomen teollisuustuotteilla – lähinnä puulla ja paperilla – pyrkiä saamaan maahan vastavuoroisesti viljaa. Muuten koko elintarvekauppa olisi järjestettävä elintarvikelautakuntien hoitoon. Säännöstelytoimenpiteet olivat välttämättömiä. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto oli laatinut kokoukselle päätöslauselman, jossa oli yli 20 pontta, joista kokous ryhtyi keskustelemaan.⁴³⁷

⁴³⁴ KK:n valtuuskunnan kokouspöytäkirja 29.10.1917. Kulutusosuuskuntien Keskusliiton arkisto. TA.

⁴³⁵ Kansan Lehti 250, 29.10.1917, s. 2; Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 92, 25.10.1917, 6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴³⁶ Kulutusosuuskuntien keskusliiton elintarvoneuvottelukokous. Pöytäkirja ja hyväksytty ohjelma. Kokous pidettiin Helsingissä lokakuun 30 ja 31 p:nä 1917. Helsinki 1917, s. 6; KK:n valtuuskunnan kokouspöytäkirja 29.10.1917. Kulutusosuuskuntien Keskusliiton arkisto. TA.

⁴³⁷ Kansan Lehti 252, 31.10.1917, s. 4.

Kuntainvälinen kokous ja Kulutusosuuskuntien elintarveneuvottelukokous käsittelivät molemmat lähes yksinomaan elintarvekysymystä, ja monessa kohtaa ne olivat yksimielisiä, mutta eivät kaikissa. Siksi onkin mielenkiintoista verrata kokousten suhtautumista erilaisiin ajankohtaisiin elintarvikekysymyksiin. Esimerkiksi viljankulutusta käsittelevissä kysymyksissä molemmat kokoukset olivat yhtä mieltä siitä, että vehnän, rukiin ja ohran lisäksi piti takavarikoida ja inventoida myös maasta löytyvä kaura- ja hernesato. Kuntainvälinen kokous ei kosketellut rajahinnan suuruutta, vaan edustajat olivat tyytyväisiä senaatin viimeksi korotettiin hintoihin. Kulutusosuuskuntien kokous taas vaati, että rajahinnat oli alennettava sille tasolle, mihin ne olivat alun perin määrätty kuluva kulutuskautta varten. Maito- ja voikysymyksessä Kulutusosuuskuntien kokous tyytyi toteamaan, että kyseisten elintarpeiden kauppa pitää saada valtion monopoliksi. Kuntainvälisessä kokouksessa asiaa käsiteltiin tarkemmin. Maitotaloustuotteet pitää inventoida eli käytännössä laskea se määrä maitoa ja vastaavasti voita lehmää kohden, kuinka paljon sitä olisi julkiseen säännöstelyyn jakoon luovutettava. Porvarilliset edustajat olivat tiukasti eri mieltä siitä, voisiko tällainen järjestelmä toimia. Kannattajien mielestä tällä järjestelyllä ehkäistään paremmin maidon ja voin salakauppaa kuin kuljetuskielloilla ja muilla koetelluilla tavoilla. Sosialistien äänin tämä myös tuli päätökseksi. Kuntainvälisen kokouksen puheenjohtaja W.A. Lavonius totesi kuitenkin, ettei hän voi suostua mainittua päätöstä ryhtyä käytännössä ajamaan. Lihakysymyksessä molemmat kokoukset päättyivät samaan, eli määrättyillä alueilla kulutuskeskusten elintarvelautakuntien piti voida ostaa karjaa suoraan karjanomistajilta. Perunakysymyksessä kuntainvälinen kokous vaati vain kuljetuskieltoa ilman elintarvelautakunnan erikseen antamaa lupaa. Inventointiin ja takavarikointiin eivät porvarilliset kokousedustajat halunneet suostua. Edistysmielisten kokouksessa nousi vaatimukseksi perunoiden inventointi ja myyntikielto muille kuin elintarvelautakunnille. Paloöljyn takavarikoiminen oli molempien kokousten vaatimus. Myös elintarvelain noudattamisen valvontaa pitivät molemmat kokoukset välttämättömänä, samoin kuin lain rikkojien ankarampaa rankaisua. Tässä suhteessa edistysmielisen osuuskauppaväen kokous yhtyi Ammattijärjestön aikaisemmin esittämiin uhkavaatimuksiin. Myös tuotantoa tuli lisätä. Kuntainvälinen kokous oli tässä kohdassa hieman epämääräisempi, kun taas edistysmielisten kokouksessa vaadittiin lakia, jonka nojalla kaikki viljelykelpoinen maa riippumatta maan omistuksesta piti ottaa käyttöön. Kummassakin kokouksessa kiinnitettiin vain vähäisessä määrässä huomiota teollisuudessa tapahtuvaan keinotteluun. Edistysmielisten osuus kuntien kokouksessa keskusteltiin vielä lisäksi mm. halkokysymyksestä, joka piti ottaa mahdollisimman suuressa määrin elintarvelautakuntien haltuun, sekä kunnallisista ruokaloista, joita pidettiin aivan välttämättöminä.⁴³⁸ Luonnollista on, että Kulutusosuuskuntien kokouksessa keskusteltiin myös osuuskauppojen roolista elintarvikekriisistä selviytymisessä. Kokouksen hyväksymässä ohjelmassa todetaan, että osuuskaupat ovat kuluttajain omia liikkeitä. Kuluttajaetuja silmällä pitäen ne ovat siis luotettavimpia laitoksia elintarvekysymyksen järjestelyyn. Siksi ne olisi asetettava ensi sijalle kunnan, valtion ja elintarvelautakuntien elintarpeiden jakelukanavina. Tässä toistet-

⁴³⁸ Kansan Lehti 255, 3.11.1917, s. 4-5.

tiin siis jo KK:n ensimmäisessä edustajakokouksessa kesäkuussa esitetty ajatus. Kun työväki esittää elintarvelautakuntiin jäseniä, on osuuskauppojen valvottava, että jäseniksi tulee asioita ymmärtäviä henkilöitä, mielellään edistysmielisten osuuskauppojen toimi- ja luottamushenkilöitä. Lautakuntiin valittavien osuuskauppamiesten on toimittava niin, että elintarvelautakunnat vuokraisivat kunnissaan olevia tuottamattomia maita ja toimittaisivat ne yksityisten viljeltäväksi tai viljelemällä niitä kunnan lukuun. Isompien edistysmielisten osuuskauppojen piti myös itse ryhtyä omilla maa-alueillaan elintarpeiden tuottajiksi. Uskollisten jäsentensä auttamiseksi elintarvikepulan ja työttömyyden ohi olisi osuusliikkeiden vuosiylijäämästä siirrettävä mahdollisimman suuret erät apulainarahastoihin. Vuosiylijäämästä olisi myös varattava osa työttömäksi joutuneiden hädänalaisten suurperheellisten jäsenten avustamiseksi. Osuuskaupat eivät saa rikkoa elintarvelakia vaan rajahintoja on tarkasti noudatettava. Työläiskuluttajien ja heidän osuuskauppojensa oli kaikin keinoin vastustettava erilaisia omavaltaisia ja anarkistisia tekoja, koska tällaiset teot aiheuttavat pahenevaa elintarvepulaa ja saavat aikaan korvaamatonta vahinkoa juuri vähävaraiselle kansanosalle.⁴³⁹

5.3 ”Me Vaadimme” – ainakin ruokaa

Lokakuun vaalien jälkeen parlamentarismien tie näytti nousseen pystyyn. Työväen paineet kehittää omat aseelliset joukot suojeluskuntien vastavoimaksi kasvoivat. Vapaaseen kilpailuun perustuva elintarvikepolitiikka oli osoittautunut virheeksi. Jäkälätalouteen siirtyminen ei houkutellut ketään.

Samaan aikaan kun epäluuloisuus kaupunkilaisten kuluttajien ja maaseudun tuottajien välillä kasvoi, kärsittiin Suomessa yhtä aikaa ankarasta työttömyydestä, epävarmuudesta ruoan riittävydestä ja ennenkuulumattomasta inflaatiosta. Suomeen sijoitettu suurehko venäläinen armeija oli ollut ulkoisen järjestyksen viimeinen takaaja. Nyt sen mahti sulii pois. Yhteiskunnallisesti Suomi oli räjähdysherkässä pisteessä, jonka laukeaminen odotti sopivaa sytytintä.⁴⁴⁰ Marraskuun ensi viikkoina sytyttimestä poistettiin varmistin.

Elintarvikepula on tasa-arvokysymys

Marraskuun 1. päivänä Ammattijärjestön elintarvikeasioiden järjestämiseen liittyvän uhkavaatimuksen tarkaraja tuli täyteen. Samana päivänä julkaistu sosialidemokraattisen puolueen ”Me vaadimme” –julistus kaiken muun ohella yhtyi Ammattijärjestön vaatimukseen, että valtion on takavarikoitava vilja ja otettava muidenkin välttämättömien kulutustavaroiden valmistus ja kauppa tarkan valvonnan alaiseksi. Elintarpeet ja välttämättömät kulutustavarat on jaettava niin tasapuolisesti ja kohtuullisilla hinnoilla, että jos niistä tulee puute, se tulee yhtä aikaa sekä työväestölle että porvarillisille piireille. Soikkasen mukaan julistuksen vaatimukset viittasivat vallankumouksellisen tilanteen luomiseen, arvovallan hankkimiseen elintarviketilän-

⁴³⁹ ”Miten elintarpeiden hankinta ja kulutus olisi järjestettävä”. *Kansan Lehti* 260, 9.11.1917, s. 3; Elintarvikelautakuntien edustajakokouksen esitelmät julkaistuna teoksessa *Kulutuskeskusten elintarvelautakuntien edustajakokous Helsingissä Vanhalla ylioppilastalolla lokakuun 28. ja 29. päivänä 1917*, Helsinki 1917.

⁴⁴⁰ Rasila 1982b, s. 165.

teen kiihdyttämien joukkojen keskuudessa ja osittain pyrkimykseen ratkaista tilanne radikaalisilla toimilla.⁴⁴¹

Senaatin vastauksen sävy oli se, että kaikkiin ehdotettuihin toimiin oli jo ryhdytty ainakin suunnitelmien asteella. Korkeiden hintojen vuoksi senaatti pyysi Helsingin elintarvelautakunnalta ehdotusta siitä, miten köyhimmät kuluttavat voisivat hankkia elintarpeita muita kuluttajia edullisemmin. Senaatti päätti perustaa (taas) erityisen elintarvehallituksen. Sen pääjohtajaksi arveltiin pyydettyä W.A. Lavoniusta, jonka lisäksi toistaiseksi maanviljelystoimituskunnan alaiseen elintarvehallitukseen tuli neljä osastonjohtajaa sekä lainoppinut asessori.⁴⁴² Tarkoitus oli, että Maataloustuottajain Keskusliitto ja Kulutusosuuskuntien Keskusliitto olisivat kumpikin voineet nimetä elintarvehallitukseen omat edustajansa. MTK kuitenkin kieltäytyi tästä, eikä KK:lta edustajaa edes pyydetty, joten siltä osin hanke raukesi.⁴⁴³ Senaattori Åkermanille myönnettiin virkavapaus marraskuun alussa ja hänen tilalleen elintarveosaston päällikön tointa hoitamaan määrättiin toistaiseksi senaattori Kallio. Ammattijärjestön toimikunta käsitteli senaatin antamaa selvitystä, eikä ollut siihen täysin tyytyväinen. Se jätti kuitenkin asiassa mahdollisesti tehtävistä toimenpiteistä päättämisen SAJ:n edustajakokoukselle, jonka se katsoi omaavan riittävän auktoriteetin. Edustajakokous kokoontui kuun alkupuolella.⁴⁴⁴

Uudenlaiset leipäkortit otettiin käyttöön marraskuun alussa. Aikaisemmin vihkona jaetut kortit vaihtuivat nyt yhdeksi arkiksi. Kun aikaisemmin vihkoon sivuja ei saanut erottaa, sai tästä uudesta arkista irrottaa kunkin viikkona tarvittavat kupongit mukana kuljetettavaksi, jolloin kortin hukkuminen ei ollut niin kohtalokasta. Toinen uudistus kuun vaihteessa ei ollut pelkästään kosmeettinen. Senaatti julisti elintarvelain perusteella kaiken kauran, hernekauran ja virnakauran sekä kaiken muunkin kauraa sisältävän sekaviljan, -jauhojen ja ryyrien olevan takavarikoidut 1.11.1917 alkaen.⁴⁴⁵

Suomalaisten tietämättä tilanne oli muuttumassa Venäjällä. Venäjän väliaikaisen hallituksen viimeisinä elinpäivinä viljaa alkoi tulla Suomeen yhä enemmän. Viljaa saapui laivoilla Helsingin satamaan, jonne odotettiin kaikkiaan 2,5 miljoonaa kiloa venäläistä vehnää.⁴⁴⁶ Myös Ruotsin rajaa raotettiin sen verran, että Ruotsin hallitus antoi luvan kuljettaa Suomeen Ruotsissa varastoituja kuljetuslupaa odottaneita Suomelle kuuluvia riisiryynyjä. Poliittinen tilanne muuttui ratkaisevasti 7.11.1917. Uutisnälkäiset lukijat saivat lehdistä lukea, että Pietari oli nyt bolševikkien hallussa ja väliaikainen hallitus oli kukistettu. Eduskunta kutsuttiin

⁴⁴¹ Kansan Lehti 253, 1.11.1917, s. 2; Siitola 2009, s. 65; Soikkanen 1975, 239-241.

⁴⁴² Kansan Lehti 254, 2.11.1917, s. 2, 3.

⁴⁴³ Kansan Lehti 261, 10.11.1917, s. 4.

⁴⁴⁴ Kansan Lehti 255, 3.11.1917, s. 3; Kansan Lehti 256, 5.11.1917, s. 2.

⁴⁴⁵ Kansan Lehti 251, 30.10.1917, s. 2-3.

⁴⁴⁶ Kansan Lehti 255, 3.11.1917, s. 3; Viljantuonnin vilkastuminen näkyy myös Rantatuvan taulukossa 11 marraskuun ensimmäisen viikon kohdalla (vaikka tekstissä puhutaan lokakuun ensimmäisestä viikosta). Rantatupa 1979, s. 103; Kuvio 2.

koolle pikaisesti. Bolševikit toivoivat suomalaisten seuraavan pian heidän esimerkinsä perässä.⁴⁴⁷ Suomalaiset sosialidemokraatit olivat tyytyväisiä ja myös vähän vahingoniloisia tilanteesta, johon porvarilliset puolueet olivat joutuneet. Nämä joutuivat miettimään, kenellä nyt oli korkein valta? Oliko se venäläisillä bolševikkineuvostoilla? Olisiko sittenkin pitänyt valita sosialidemokraattien valtalaki? Vai olisiko mentävä vielä pidemmälle itsenäisyyden tiellä?

Senaatin elintarveosaston yhteydessä toiminut neuvottelukunta laati senaatille ehdotuksen kaurojen takavarikoimiseen liittyvistä asioista sekä maitotaloustuotteiden järjestämisestä valtion valvonnan alaiseksi. Senaatti hyväksyi ehdotukset. Näiden lisäksi valmistelussa olivat myös ehdotukset elintarpeiden inventoinnista, väkirehukaupan ottamisesta valtion haltuun sekä seuraavan vuoden sadon minimihinnat. Seuraavaksi neuvottelukunta aikoi ottaa käsittelyyn ehdotuksen junien tarkastamisesta salakuljetuksen ehkäisemiseksi.⁴⁴⁸ Neuvottelukunnan ehdotusta kritisoitiin siitä, että sen mukaan maanviljelijöiden oli mahdollista varata kauraa karjanruuaksi naudoille ja sioille 100 kg ja hevosille 240 kg kulutuskautta kohden. Omavaraistaloudet, joita maataloudesta elävät maanviljelijät säännöllisesti olivat, saivat myös varata 4 kiloa kuukautta ja henkilöä kohden omaan käyttöön. Kun sadosta vielä piti varata siemenvilja sekä entisille että mahdollisille lisäkylvöille, takavarikoimiseen ei monin paikoin jäänyt yhtään viljaa.⁴⁴⁹ Tasapuolista viljajakoa vaatineet kaupunkilaiskuluttajat saivat lisää vettä myllyynsä – mutta eivät viljaa.

Naiset mukaan

Marraskuun alussa Tampereelle saapui tai oli saapumassa noin 60.000 kg elintarpeita, joiden varassa voitiin taas muutama päivä elää. Tästä huolimatta olivat liikkeellä sitkeät huhut, että jäkäläleipää oli jo myynnissä Tampereella, vaikka elintarvetoimikunta yritti huhua kumota. SOK ilmoitti isolla lehti-ilmoituksella ostavansa määrättömästi jäkälää, mutta painotti, että se oli tarkoitettu eläinten ravinnoksi.⁴⁵⁰ Maitotilanne puolestaan kävi entistä huonommaksi koko maassa, ja senaatti katsoi välttämättömäksi nostaa rajahintoja huomattavasti. Se päätti myös palkita sellaisia maidontuottajia, jotka toimittivat maitoa kulutuskeskuksiin, maksamalla ylimääräistä avustusta 5 penniä litralta. Tälle oli ehtona, että kyseisten kulutuskeskusten paikallisviranomaiset maksavat saman verran ”ylimääräistä” kyseisille tuottajille.⁴⁵¹

Elintarvetoimikunnan keittiöiden ensimmäiset toimintaviikot olivat olleet odotuksia hiljaisemmat. Tiloissa ei sinänsä ollut vikaa. Hallituskadun keittiö oli jouduttu sijoittamaan talon kellarikerrokseen, mutta siitä huolimatta tilat olivat siistit ja välttävät tarkoitukseensa. Tammelan keittiön tilat sopivat jopa varsin hyvin tarkoitukseensa. Myyntiä oli ensin mainitussa keittiössä n. 500 mk päivässä ja jälkimmäisessä n. 700 mk päi-

⁴⁴⁷ Kansan Lehti 259, 8.11.1917, s. 2, 5, 7; Upton 1980, s. 265-266; Haapala 2009, s. 68.

⁴⁴⁸ Kansan Lehti 262, 11.11.1917, s. 3.

⁴⁴⁹ Kansan Lehti 277, 1.12.1917, s. 5.

⁴⁵⁰ Kansan Lehti 254, 2.11.1917, s. 3; Kansan Lehti 257, 6.11.1917, s. 1.

⁴⁵¹ Kansan Lehti 256, 5.11.1917, s. 3.

vässä. Kun keittolitra maksoi markan (hernekeitto 1:50), niin asiakkaita oli joka tapauksessa molemmissa paikoissa useampi sata päivässä. Kunnalle toiminta oli kuitenkin selvästi tappiollista. Syyksi suosion puutteeseen arveltiin, etteivät perheenemännät olleet vielä tottuneet käyttämään kunnankeittiön palveluja. Ehkä vielä tärkeämpi heikkous keittiöissä oli siinä, että molemmista puuttui ruokailuhuone, koska keitto oli tarkoitettu vietäväksi kotiin. Monet työläiskuluttajat olisivat kuitenkin halunneet, että ruoka olisi voitu myös syödä kunnankeittiöllä. Toivottiin, että viimeistään elintarvetoimikunnan tuleva kolmas keittiö korjaisi tämän puutteen.⁴⁵²

Vuoren ollessa jättämässä paikkansa toimikunta pyysi valtuustoa nimeämään uuden henkilön toimikuntaan. Ojanen ehdotti samassa yhteydessä, että toimikunnan henkilömäärää nostettaisiin kolmella ja että nämä uudet jäsenet saisivat olla mieluiten kaupungin naisjärjestöjen valitsemissa henkilöitä.⁴⁵³ Ehdotus sai naisjärjestöt kokoontumaan. Yhteisessä kokouksessaan marraskuun alkupuolella ne laativat kirjelmän elintarvetoimikunnalle, jossa ehdotettiin maitokauppojen lukumäärän lisäystä. Lisäksi maitokaupat saisivat ilmoittaa selvästi kylteillä, kuinka paljon maitoa ne kyseisenä päivänä voivat myydä ja tilanteen ollessa näin tukala kaupungissa oleva maitomäärä varattaisiin etupäässä lapsille ja vanhuksille. Kokoukseen osallistuivat lähes kaikkien poliittisten järjestöjen naisyhdistysten lisäksi myös Rouvasväen yhdistys ja Marttayhdistys. Vain Tampereen sos.dem. naisyhdistys oli kokouksesta poissa.⁴⁵⁴

Sos.dem. kunnallisjärjestö kokoontui pian Venäjällä tapahtuneen vallanvaihdoksen jälkeen. Kokoukseen osallistui noin 900 puolueen jäsentä. Vaikka elettiin poliittisesti hyvin mielenkiintoisia päiviä, kunnallisjärjestö keskittyi jauhamaan lähestulkoon vain elintarvikeasioita. Kunnallisjärjestö tietenkin kannatti kaikkia niitä vaatimuksia, joita Ammattijärjestön valtuusto ja SDP:n puolueenuevosto olivat senaatille esittäneet. Edellisessä kokouksessa K.F. Mattssonin kohtaan esitettyjen syytösten käsittelyä jatkettiin. Tampereen elintarvetoimikunnan työläisjäsenten antama lausunto luettiin. Lausunnossa todettiin mm., että Mattssonin hoitama toimi oli sellainen, että sitä ei voinut hoitaa herättämättä tyytymättömyyttä. Mattsson ei ollut työväestön toimeen asettama eikä häntä sen vuoksi voinut väittää työväestön edustajaksi. Mattsson ei myöskään ollut ylittänyt rajahintoja muuten kuin seuratakseen saamiaan määräyksiä. Perunoiden rajahinnan määräämisasiasta ei toimikunnan työläisjäsenillä ollut käsitystä. Kirvesmiesten väitteeseen, ettei elintarvetoimikunta ollut ottanut sille tarjottua erää satoja hehtolitroja viljaa toimikunta piti valheena ja toivoi, että ammattiosasto esittäisi ne henkilöt, jotka tällaista väittivät. Lausunnon olivat allekirjoittaneet kaikki

⁴⁵² Kansan Lehti 257, 6.11.1917, s. 2.

⁴⁵³ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 93, 3.11.1917; 18 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Tampereen kaupungin valtuusmiehille 5.11.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴⁵⁴ Tampereen edistysmielisten naisjärjestöjen kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 5.11.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

toimikunnan työläisjäsenet.⁴⁵⁵ Kokouksessa kivityömies Honkaniemi lausui käsityksensä, etteivät toimikunnan jäsenet olleet päteviä itseään tai alaisiaan kunnan virkamiehiä koskevia asioita tutkimaan. Kokous päätti siirtää Mattssonin asian tutkimisen työväen elintarvelautakunnalle sen lausunnon saantia varten.⁴⁵⁶ Kritiikkiä esitettiin kaupungin porvarillisille piireille näiden osoittaessa innokkuutta keräyttää elintarvetoimikunnan varastoon jäkälää. Useissa puheenvuoroissa vaadittiin jäkälänkeruun keskeyttämistä, koska se ei sovellu ihmisravinnoksi.⁴⁵⁷ Elintarvetoimikunnan edustaja selitti, ettei tarkoitus ollut lainkaan sekoittaa jäkälää leipään. Elintarvetoimikunnan leipämyymälää arvosteltiin siksi että useat puheenvuoron esittäjät olivat saaneet sieltä huonolaatuista kauraleipää, jossa oli mukana jyvän kuoria ja olkia. Elintarvetoimikuntaa vaadittiin puhdistamaan ihmisravinnoksi tarjottavat jauhot tavalla tai toisella⁴⁵⁸. Kokous myös esitti epäilyjä toimikunnan käyttämien leipomojen siisteydestä ja valitsi kuusihenken komitean leipomoiden siisteyttä tarkkailemaan.⁴⁵⁹ Kokouksen kestäessä paikalle ilmaantui venäläisten sotilaiden lähetystö, joka pyysi kunnallisjärjestön valitsemaan viisi henkilöä yhteiseen komiteaan, jonka tarkoitus oli keskustella ”nykypäivän tapahtumista”, jottei työläisten ja sotilaiden välille syntyisi väärinkäsityksiä. Komiteaan nimettiin mm. K.M. Evä, joka toimi myös komitean kokoonkutsujana.⁴⁶⁰

Sos.dem. kunnallisjärjestölle oli saapunut valtuustolta kirje, jossa sitä kehoitettiin valitsemaan kaksi lisäjäsentä kaupungin elintarvetoimikuntaan. Jäsenten valinnasta oltiin erimielisiä, osan vastustaessa kokonaan uusien jäsenten valintaa kunnalliseen organisaatioon. Asiasta äänestettäessä kuitenkin valintaa puoltanut kanta voitti. Samassa yhteydessä K.M. Evä ilmoitti haluavansa luopua toimikunnan jäsenyydestä muun työtaakkansa vuoksi. Kunnallisjärjestö suostui pyyntöön ja päätti valita hänenkin tilalleen uuden jäsenen. Äänestyksen jälkeen kokous nimesi ehdokkaikseen Evän tilalle kivityömies H. Honkaniemen sekä kahdeksi uudeksi jäseneksi rouva Letonmäen sekä kivityömies A. Järvelän, jotka kunnallistoimikunta ilmoitti valtuustolle. Emmi Murto oli havahtunut myös pyytämään eroa samassa kunnallisjärjestön kokouksessa ehdo-

⁴⁵⁵ Elintarvetoimikunnan työläisjäsenien lausunto K.F. Mattssoniin kohdistettujen syytösten johdosta 27.10.1916, Da:1 Lähetettyjen asiakirjojen toisteet. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

⁴⁵⁶ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 9.11.1917, 2 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

⁴⁵⁷ Lokakuussa 1917 senaatti oli hylännyt tohtori Tigerstedtin anomuksen tutkia jäkälän soveltuvuutta ihmisravinnoksi. Tigerstedt sai kuitenkin varat tutkimukseen Hankkijalta ja SOK:lta. Tutkimus paljasti, että poronjäkälä – vaikkei sinällään leivänjatkeena ollut haitallinen – ei sisältänyt ravintoaineita, joita ihmisen ruuansulatus olisi voinut käyttää. Sen sijaan islanninjäkälän ravintoainepitoisuus oli niin suuri, että 100 g. jäkälää vastasi noin 24 g. ruista. Sen käsittely sömälkeloiseksi vaati kuitenkin lipeöinnin. Joka tapauksessa jäkälä soveltui erinomaisesti eläinrehuksi. Aamulehti 11, 13.1.1918, s. 10.

⁴⁵⁸ Ilmeisesti ainakin jonkinlaista puhdistamista alkoi tapahtua, koska elintarvetoimikunta ilmoitteli lehdessä myyvänsä suuremman määrän kauran kuoria. Kansan Lehti 264, 13.11.1917, s. 2.

⁴⁵⁹ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 9.11.1917, 5-6 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.;Kansan Lehti 261, 10.11.1917, s. 4.

⁴⁶⁰ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 9.11.1917, 6 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

kasäänestyksen jo tultua suoritetuksi, eikä asiaa otettu enää käsittelyyn.⁴⁶¹ Evän halussa astua syrjään ja kokouksen toiveena nostaa elintarvetoimikuntaan kaksi kivityömiestä voidaan nähdä samanaikaisten Pietarin tapahtumien kaikua. Evä lienee arvellut, että Ammattijärjestön uhkavaatimus ja vallanvaihto Venäjällä tulevat teettämään hänellä runsaasti työtä hänen muissa aktiviteeteissään. Evä valittiin pari päivää myöhemmin Tampereen järjestyskaartin rykmentinkomentajaksi, luultavasti etupäässä hänen aikaisemman sotilasuransa vuoksi.⁴⁶² Suora demokratia oli kuitenkin nostamassa hänen tilalleen aika vaatimattomilla elintarvikealan ansiolla henkilön, jonka paras meriitti oli kriittinen suhtautuminen siihen toimikuntaan, johon hänet haluttiin jäseneksi. Evän ero toimikunnasta ei kuitenkaan ollut vielä ollenkaan selvä tapaus. Se, että sama henkilö oli samaan aikaan sekä kaupungin elintarvetoimikunnan puheenjohtaja ja järjestyskaartin ylin paikallinen päällikkö ei ole herättänyt suurta huomiota omana aikana, eikä keskustelua esimerkiksi elintarvetoimikunnan keskuudessa.

Elintarvetoimikunnan ovi kävi tiuhaan, sillä myös Arajärvi ilmoitti luopuvansa toimikunnan jäsenyydestä paikkakunnalta muuton vuoksi. Toimikunnan marraskuun 10. päivän kokouksesta alkaen puheenjohtajan nuijaa alkoi heilutella varapuheenjohtajan ominaisuudessa K.M. Evä, vaikka olikin jo ilmoittanut kunnallisjärjestölle halukkuudestaan luopua toimikunnasta. Valtuustolta hän pyysi eroa muiden tehtävien lisääntymisen vuoksi toimikunnan kokouksen jälkeen.⁴⁶³ Valtuusto oli hyväksynyt Vuoren ja Arajärven eron ja valitsi Vuoren tilalle naisjärjestöjen yhteisesti ehdottaman Tekla Lidmanin.⁴⁶⁴ Samalla valtuusto päätti lisätä toimikunnan jäsenlukua kolmella, ja antoi valmisteluvaliokunnan ryhtyä laatimaan näistä ehdotuksia.⁴⁶⁵ Kaksi uusista kolmesta jäsenestä oli tarkoitus valita työväen ehdokkaista, johon liittyvän kirjeen kunnallisjärjestö oli jo siis ehtinyt käsitellä. Valtuusto myös myönsi 4 miljoonaa markkaa elintarpeiden ja halkojen hankkimiseen aikaisemmin myöntämiensä varojen lisäksi. Osa rahoituksesta oli tarkoitus kattaa kaupungin ottamalla lyhytaikaisella lainalla.⁴⁶⁶ Evän eronpyyntö oli menossa vasta seuraavaan valtuuston kokoukseen.

⁴⁶¹ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 9.11.1917, 4 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 275, 29.11.1917, s. 3.

⁴⁶² Klemettilä 1976, s. 46. Tammikuun 5. päivänä Tampereen järjestyskaarti erotti kunnallisjärjestön sen esikuntaan nimeämät jäsenet. Evä erosi rykmentinkomentajan paikalta samassa yhteydessä. Klemettilä 1976, s. 51.

⁴⁶³ Kansan Lehti 263, 12.11.1917, s. 2

⁴⁶⁴ Tampereen kaupungin valtuusmiesten kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 9.11.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. Lidmanin puoliso oli leipuri G.E. Lidman, jonka talosta Väinölänkadulta toimikunta oli vuokrannut kunnan keittiölle tilaa. Lidmannien suhde järjestäytyneeseen työväkeen oli jyrkkä. Keväällä he olivat irtisanoneet kaikki liittoon kuuluneet henkilöstöstään. Kansan Lehti 111, 15.5.1917, s. 2.

⁴⁶⁵ Kansan Lehti 258, 7.11.1917, s. 2; Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 94, 10.11.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴⁶⁶ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 94, 10.11.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 258, 7.11.1917, s. 2; Tampereen valtuuston kirje elintarvetoimikunnalle 9.11.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

5.4 Marraskuun suurlakko – maidonjako valtiolle

Työväki heitti haasteen vaalien voittajille. Sillä oli vaatimuksia eikä se halunnut tyytyä pelkkiin lupauksiin. Poliittinenkin tilanne muuttui Venäjällä marraskuun alkupäivinä. Uudessa tilanteessa Tampereen työväki ryhtyi työntämään uudenlaisia ehdokkaita elintarvetoimikunnan jäseniksi. Toimiminen osuustoimintaliikkeessä ei enää ollut suositus, kun työväenliikkeen perinteisten johtohahmojen tilalle nousi uusia radikaalimpia haastajia.

Lakko ei lisännyt viljan määrää

Ammattijärjestön edustajakokous alkoi Helsingin työväentalossa 12.11. Sen järjestelytoimikunnan laatiman työohjelman ensimmäisenä kohtana oli elintarvikekysymys. Sen pidemmälle kokous ei koskaan päässyt.⁴⁶⁷ Ammattijärjestön valtuusto oli kuun alussa jättänyt edustajiston päätettäväksi, tyydyttääkö senaatin Ammattijärjestön uhkavaatimukseen antamat vastaukset elintarvikeasioiden järjestämisestä ammattiliittojen edustajia. Kokous päätti toisena kokouspäivänä antaa kieltävän päätöksen. Kokous päätti myös, että eduskunnan oli käskettävä senaattia julkaisemaan Lain Suomen korkeimman hallitusvallan käyttämisestä (eli valtalain) sekä valtalain perusteella hyväksyä ja julkaista myös muut suuriin yhteiskunnallisiin muutoksiin tähtäävät lait, jotka olivat vielä tätä viimeistä sinettiä vailla. Jos se ei näin tee, sitä pidettäisiin merkinä siitä, ettei eduskunta aio kohentaa työväen ehtoja eikä pelastaa työläisiä nälkäkurjuudelta. Siinä tapauksessa ainoa keino olisi se, että Suomen järjestäytyneen työväen pitää ryhtyä heti voimakkaaseen ja tehokkaaseen taisteluun porvaristoa vastaan oikeuksiensa ja leipänsä puolesta. Tätä varten kokous käski Ammattijärjestöön yhtyneen työväen olemaan valmiina käskyn saatuaan alkamaan koko maan kattavan suurlakon.⁴⁶⁸ Elintarvikekriisin hoidosta oli tullut nyt mitä suurimmassa määrin valtakunnallisesti merkittävä poliittinen kysymys. Rantatuvan mukaan pula tekemällä tehtiin lakon syyksi. Sitä käytettiin ”sytykkeenä”, jonka avulla työväen tavoitteita yritettiin saada läpi eduskunnassa. Mahdollisesti ei edes ajateltu, että esityksen kohdat olisivat olleet realistisesti ajatellen eduskunnan hyväksyttävissä. Joka tapauksessa eduskunnan puhemies ei halunnut viedä Ammattijärjestön kirjelmää eikä samansisältöistä kansanedustaja Kellosalmen tekemää esitystä eduskunnan käsittelyyn, koska katsoi, ettei kaikille niille toimenpiteille ollut laillista perustetta. Sos.dem. puoluetuomisto ilmoitti suurlakon alkavan keskiyöllä. Lakko ei koskenut ruokatarviden valmistusta, niiden kauppaa tai kuljetusta, kotieläinten hoitoa eikä muutakaan välttämättömien elintarpeiden tuotantoa.⁴⁶⁹ Lakolla ei kukaan voinut ajatella pulan syiden oikeasti ratkeavan.

Marraskuun lakon aikana SDP häilyi vallanoton vaiheilla, mutta tyytyi lopulta vakiinnuttamaan vain jo saatut poliittiset ja sosiaaliset reformit. Lakko lopetettiin marraskuun 20. päivä, jotta sosialidemokraateis-

⁴⁶⁷ Kansan Lehti 264, 13.11.1917, s. 4; Ala-Kapee & Valkonen 1982, s. 421.

⁴⁶⁸ Kansan Lehti 264, 13.11.1917, s. 7.

⁴⁶⁹ Kansan Lehti 265, 14.11.1917, s. 2; Rantatupa 1979, s. 109.; Tanner 1949, s. 180.

ta koostunut ”punainen senaatti” olisi voinut ottaa vallan. Näin ei kuitenkaan tapahtunut.⁴⁷⁰ Järjestyskaartit alkoivat näyttää houkuttelevammilta, kun järjestötyöhön perustuva työväenliike ei ollut kyennyt ottamaan valtaa, joka sai sen näyttämään heikolta. Valta näytti olevan piipussa.

Suurlakon lopettaminen ja siinä saavutetut työväenliikkeen tavoitteiden mukaiset, osittain puolitiehen jääneet voitot eivät lisänneet jaettavissa olevaa viljamäärää. Lakolla oli pikemminkin päinvastainen vaikutus, joten sen lopettaminen lyhyeen oli ollut myös elintarviketilanteen kannalta välttämätöntä. Tuontikunnan kirje eduskunnalle kertoi, että viljanhankinta kulutuskeskuksiin pysähtyi käytännössä kokonaan suurlakon alkaessa, eikä vielä 25.11. ollut päässyt kunnolla käyntiin.⁴⁷¹ Kun eduskunta ryhtyi päättämään hallituskysymystä, Tokoi syytti porvarillisia piirejä elintarveanarkiasta. Maalaisliittoa edustanut kansanedustaja Kallio kehotti puheenvuorossaan, että tuottajia olisi kauniisti pyydetävä luopumaan osasta omavaraisviljastaan ja puolestaan luvattava hyvässä yhteisymmärryksessä heille, ettei kaupungeista ja teollisuuspaikkakunnilta lähetetä keväällä agitaattoreita villitsemään maataloustyöntekijöitä. Kun eduskunta myöhemmin päätti hallituskysymyksestä, valittiin hallitukseksi porvarillinen prokuraattori Svinhufvudin lista.⁴⁷²

Aina vain pahemmaksi äityvän tilanteen vuoksi Ruotsin kansantalouskomissioni esitti, että silavaa, kookospähkinäöljyä, sokeria ja riisiä saisi viedä Suomeen ilman että vaadittaisiin korvaukseksi vastavuoroisesti muita elintarpeita. Komissioni esitti kuitenkin toivomuksen, että Suomen ja Venäjän hallitukset ryhtyisivät mahdollisimman pian toimiin, että Ruotsiin toimitettaisiin ne karjanrehuksi tarkoitettut öljykakut, jotka olivat Venäjältä Ruotsia varten ostettu, sekä sallittaisiin viedä Ruotsiin myös mm. voiteluöljyä ja teetä.⁴⁷³ Iso-Britannia oli ostanut koko Norjan suuren sillivaraston. Joulukuun puolella välissä senaatti osti 30.000 astiaa (á 130 kg) suomalaisissa satamissa säilytettyjä, mutta Iso-Britannian omistuksessa olleita sillejä. Amerikasta ostetuista 100 miljoonasta kilosta viljaa sopimukset oli tehty 60 miljoonasta ja osasta tästä oli jo suoritettu maksukin.⁴⁷⁴

Valtion vointarkastuslaitos jakoi voita valtion sairaaloille marraskuun lopussa. Se oli ensimmäinen kerta sitten syyskuun puolenvälin, kun voita saatiin yleiseen jakoon julkisen voinjaon kautta, vaikkei nytkään vielä kuluttajille asti. Lähetyksiä alkoi tulla meijereistä, koska rajahintaa oli korotettu. Leipätilanteen toivottoisuus sai senaatin elintarveosaston lähettämään sähkösanomia maaseudun elintarvelautakunnille. Sisältönä oli se, että kulutuskeskuksissa ja niitä ympäröivissä maalaiskunnissa leipä oli jo aivan lopussa, ja elintar-

⁴⁷⁰ Siltala, s. 124.

⁴⁷¹ Kansan Lehti 272, 26.11.1917, s. 2.

⁴⁷² Kansan Lehti 273, 27.11.1917, s. 2-3.

⁴⁷³ Kansan Lehti 274, 28.11.1917, s. 2.

⁴⁷⁴ Rantatupa 1979, s. 115-116.

veosasto vetosi maalaiskuntien elintarvelautakuntiin, että ne lähettäisivät kaiken sen viljan, mitä niillä oli yli kahden viikon oman tarpeen Tuontikunnan kautta yleiseen jakeluun.⁴⁷⁵

Åkermanin erosta oli kulunut jo useita viikkoja. Senaattori Kallio oli hoitanut elintarvikeasioita sivutoime-
naan. Tarvittiin kipeästi joku, joka keskittyisi huolehtimaan pelkästään elintarvikeasioista, koska ongelmat
tuntuivat kasvavan päivä päivältä. Eduskunnan maanviljelijäjäsenet pitivät kokouksen marraskuun loppu-
puolella. W.A. Lavonius esitti kokoukselle oman ohjelmansa. Pienten muutosten jälkeen ohjelma hyväksyt-
tiin ja maanviljelijäkansanedustajat lausuivat yksimielisesti toivomuksenaan, että Lavonius ottaisi haltuunsa
elintarveasioiden ylimmän johdon.⁴⁷⁶ Eduskunnan porvarilliset maanviljelijät esittivät pari päivää myöhem-
min julkisesti Lavoniuksen laatiman ohjelman elintarveasioiden järjestämiseksi. Elintarveasiat oli saatava
luotettavalle pohjalle. Siihen päästäisiin, mikäli ensi tilassa järjestettäisiin inventointi, jossa sekä maaseudun
että kaupunkien asukkaiden olisi ilmoitettava hallussaan oleva viljamäärä. Aikaisemmista inventoinneista
poiketen nyt elintarvelautakuntien valitsevat tarkastajat tarkistaisivat ilmoitusten todenperäisyyden. Maa-
talousseurojen ja osuustoiminnallisten keskusjärjestöjen neuvot asetettaisiin valtion käytettäväksi tiedot-
tamaan yleisölle elintarvikeasioiden järjestelyistä ja auttamaan elintarvelautakuntia. Kansanedustajien tuli
kotiseudullaan välittää tietoa elintarviketilanteen oikeasta tilasta ja järjestelyjen välttämättömyydestä.
Etenkin rautateitse tapahtuvan salakuljetuksen ehkäisemiseksi piti ryhtyä tekemään tarkastuksia. Kiinni
saatujen elintarvikelain rikkojien rankaiseminen piti saada tehokkaammaksi ja nopeammaksi, koska oikeu-
teen vietyjen tapausten tuomiot saattoivat olla hyvinkin lieviä.⁴⁷⁷ Viljan tuotannon lisäämiseksi piti ryhtyä
toimiin viljelyn tehostamiseksi seuraavana satokautena. Valtion tuli järjestää omassa maassa tuotettuja
tavaroita vastikkeeksi viljan tuonnille ulkomailta. Konkreettisin ehdotus oli se, että akuutin viljatarpeen
tyydyttämiseksi omavaraistalouksien viljatarve määriteltäisiin uudestaan joulukuun puolivälistä lähtien 8
kiloksi henkeä ja kuukautta kohden. Henkisen työn tekijöiden ja heidän ruokakuntansa omavaraistaloukset
olisivat vain 6 kiloa, kun taas erittäin raskasta työtä tekevien omavaraistalouksille määrä olisi 9 kiloa. Oma-
varaistalouksien kulutuskauttakin oltiin valmiit lyhentämään Pohjois-Suomea lukuun ottamatta elokuun 15.
päivään. Nämä vaatimukset olivat lähes identtisiä Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan lokakuisten ehdo-
tusten kanssa. Heti kun omasta maasta ja ulkomailta olisi saatu riittävästi viljaa kokoon, nostettaisiin oma-
varaistalouksien viljamäärät ennalleen myymällä heille viljaa sillä alimmalla hinnalla, millä he olivat itse

⁴⁷⁵ Kansan Lehti 275, 29.11.1917, s. 2-3.

⁴⁷⁶ Kansan Lehti 274, 28.11.1917, s. 2.

⁴⁷⁷ Esimerkiksi raastuvanoikeuden tuomio tehtailija Naparstokille tämän jäätyä kiinni leipävilja-asetuksen rikkomisesta oli vain sadan markan sakko. Oikeus ei ollut edes tuominnut salattuja jauhoja menetetyksi elintarvetoimikunnalle, vaikka tämä oli ne takavarikoinut. Toimikunta halusi viedä jutun hovioikeuteen. Kaupungin viskaali ei sitä kuitenkaan tehnyt huolimatta kirjallisesta pyynnöstä. Naparstok vaati viljaansa takaisin vetoamalla raastuvanoikeuden päätökseen, mutta toimikunta kieltäytyi, koska viljassa alkoi näkyä pilaantumista. Sen sijaan toimikunta päätti tehdä viskaalin toimista valituksen prokuraattorille. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 93, 3.11.1917, 12 §, pöytäkirja 96, 24.11.1917, 8 § ja pöytäkirja 100, 28.12.1917, 5 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

viljaa luovuttaneet. Ohjelmassa puututtiin myös perunoiden, lihan, maidon, paloöljyn ja suolan tuonnin lisäämiseen sekä teollisuustuotteilla keinottelun ehkäisemiseen. Ehkäistäkseen hintojen ja sen vuoksi työpalkkojen kohoamisen valtion ja kuntien oli järjestettävä välttämättömimmät kulutustarvikkeet köyhimmille kuluttajille halvempaan hintaan kuin mitä niiden hankkiminen edellytti. Sen vuoksi niille, joilla oli varaa maksaa enemmän, hintaa oli korotettava. Lavonius ehdotti siis samantapaista kaksihintajärjestelmää, mitä Evä oli ehdottanut leivälle Tampereella jo lokakuun lopussa. Vaikka vähävaraisten halvemmat hinnat kompensoitaisiin rikkaampien kalliimmilla hinnoilla, arveltiin tuloksessa jäätävän miinukselle, joka olisi sitten valtion ja kuntien korvattava. Säännöllisen yhteiskuntaelämän, Suomen kilpailukyvyyn ja rahan arvon säilymisen vuoksi olisi verotuksella sekä lainoilla hankittava tarvittava rahamäärä kattamaan ehdotuksessa esitetyt asiat.⁴⁷⁸

Kun suurlakon lopettamisen ehtona ollut ”punainen senaatti” ei ollutkaan toteutunut, vaan valtaan oli noussut ”musta” senaatti, se oli vaikea pala SDP:n ylimääräiselle puoluekokoukselle. Puoluekokous julkaisi julkilausuman, jossa hieman mutkikkaasti todettiin, että mikäli työväenluokan välittömien vaatimusten läpiviemiseksi olisi otettava tilapäisesti hallitus- ja valtiolta sosialidemokraattisen puolueen haltuun tai osallistuttava kokoomushallitukseen, jossa porvarilliset jäsenet olisivat vähemmistönä, niin sos.dem. eduskuntaryhmän ja puolueuseuvoston piti harkita asiaa, aiheutuisiko jommastakummasta varmasti enemmän hyötyä kuin haittaa tai harmia luokkataistelulle ja mikäli tulisivat yksimieliseksi, olisi heillä valtuus toimia sen mukaan.⁴⁷⁹ Tie vallankumoukselle oli avattu, mutta toisaalta mitään tietä ei ollut suljettu.

Lakon vaikutukset Tampereella

Marraskuun lakko osui Tampereen elintarvetilanteeseen nähden hyvin huonoon ajankohtaan. Marraskuun alun jälkeen tilanne oli heikentynyt erityisen huonoksi. Elintarvetoimikunnan varastoissa oli leipäviljaa vain yhdeksi päiväksi, ja toimikunta oli sähköttänyt senaatin elintarveosastolle pyytäen pikaista apua päivää ennen lakon alkua. Senaatti määräsi Tuontikunnan lähettämään samana päivänä Viipurista 66.000 kg vehnäjauhoja Tampereelle.⁴⁸⁰

Ensimmäisenä lakkoaamuna 14.11. kokoontui Tampereella ammattiosastojen puheenjohtajat sekä sihteerit ja kunnallistoimikunnan ja piiritoimikunnan jäsenet neuvottelemaan lakon johtamisesta. Päätettiin perustaa Tampereen Työväen Vallankumouksellinen Keskusneuvosto, jolle uskottiin Työväen Järjestyskaartin avulla lakon paikallinen ohjailu. Vakinaisiksi jäseniksi neuvostoon valittiin 21 jäsentä, joista elintarvetoimikunnassa toimivia olivat Emmi Murto, Vihtori Kanto, Juho Peura ja K.M. Evä – siis kaikki muut toimikunnan

⁴⁷⁸ Kansan Lehti 276, 30.11.1917, s. 3.

⁴⁷⁹ Kansan Lehti 274, 28.11.1917, s. 2.

⁴⁸⁰ Tampereen elintarvetoimikunnan sähke Senaatin kamaritoimituskunnan elintarveosastolle 13.11.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Suomen elintarpeiden tuontikunnan kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 16.11.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

”vanhat” työläisiä edustavat jäsenet paitsi Emil Viljanen. Neuvosto jaettiin osastoiksi, joista yhtenä toimi elintarveosasto. Kyseiseen osastoon nimettiin V. Kanto, J. Peura, K.M. Evä, Emil Viljanen ja Maija Letonmäki.⁴⁸¹ Mielenkiintoista sinänsä on, että neuvostosta ja osastosta puuttuivat molemmat vastanimetyt selvästikin radikaaleimpia aineksia edustaneet kivityöntekijät. Heidän panostaan ehkä tarvittiin enemmän punakaartissa. Neuvosto ryhtyi monenlaisiin toimiin, mukaan lukien myös elintarviketilanteen kohentamiseen. Tampereelle aikaisemmin jo tarkoitettu viljalasti, n. 35.000 kg vehnää saatiin kaupunkiin perjantai-illaksi ja sunnuntaina saapui Kokkolasta erikseen tarkoitusta varten varatulla junalla 80.000 kg riisilasti.⁴⁸² Neuvoston elintarvejaosto – käytännössä Emmi Murto istuen sekä Vallankumouksellisessa Keskusneuvostossa että elintarvetoimikunnan keittiöjaostossa – ryhtyi jakamaan varattomille ja suurimpaan pulaan joutuneille henkilöille ruokalippuja, joilla nämä pystyivät saamaan elintarvetoimikunnan keittiöstä ilmaiseksi aterian.⁴⁸³ Elintarviketilanteen kohentuminen viime tipassa oli helpotus monelle. Elintarviketoimikunta vastasi sunnuntaina 16.11. valtuuston valmisteluvaliokunnalta samana päivänä tulleeseen ruokatilanteeseen liittyvään kyselyyn, että kaupunkiin oli päivän kuluessa saapumassa Viipurista n. 66.000 kg vehnää ja Kokkolasta edellä mainittu riisilasti. Toimikunta ei odottanut ruuanpuutteesta tai sen jakelusta johtuvia häiriöitä. Kysymys paljasti valtuuston niitä kyllä pelkäävän.⁴⁸⁴ Mahdollisten epäjärjestysten pelon vuoksi ruokaloissa harjoitettiin myös alennusmyyntiä vielä lakon jälkeenkin. Rahatoimikamari kysyi joulukuun alkupuolella kirjeellä elintarvetoimikunnalta, miksi kaupungin ruokaloissa oli myyty marraskuun 14.-20. päivien välisenä aikana annoksia 50 % alennuksella. Elintarvetoimikunta vastasi, että alennuksen oli järjestänyt toimikunnan keittiöjaosto siksi, että moni oli joutunut lakon vuoksi niin tukalaan asemaan, ettei heillä ollut varaa ruokaan. Oli vaara, että nälkäiset olisivat voineet turvautua väkivaltaisiin keinoihin.⁴⁸⁵ Toimikunta laski myöhemmin, että ilmaisaterioiden ja puoleen hintaan myytyjen aterioiden vuoksi keittiötoiminnasta tuli tappiota lähes

⁴⁸¹ Lammi, 1952 (käsikirjoitus), s. 368. D265. TW; Klemetilä 1976, s. 253.

⁴⁸² Elintarvetoimikunta oli lakkoa edeltävässä kokouksessaan päättänyt hankkia vastaavan kokoisen riisilastin, josta tässä ilmeisesti siis oli kyse. Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 10.11.1917, 8 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. Jalasvaara on laskenut elintarvetoimikunnan tavarakirjasta, että toimikunta oli saanut hankittua vain 1500 kiloa viljaa lakon aikana. Tässä yhteydessä tavarakirja ei ole luotettava todistuslappale. Osa joulukuun lopussa tehdyistä runsaista korjausmerkinnöistä voi johtua marraskuun poikkeuksellisista olosuhteista. Jalasvaara tulkitsee korjausmerkinnät niin, että ”viljaa saapui erityisen runsaasti vuoden aivan viimeisinä päivinä”. Jalasvaara 1987, s. 59-60.

⁴⁸³ Kansan Lehti 266, 19.11.1917, s. 2.

⁴⁸⁴ Tampereen elintarvetoimikunnan kirje valtuuston valmisteluvaliokunnalle 16.11.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴⁸⁵ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 99, 21.12.1917, 14 §. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 1, 3.1.1918, s. 5; Elintarvetoimikunnan keittiöjaoston pöytäkirja 9, 16.11.1917, 1 §. H:1 Keittiöjaoston pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen rahatoimikamarin kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 15.12.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

12.000 mk, joka annosten hintaan suhteutettuna tarkoittaa, että keittiö ruokki melkoisen joukon nälkäisiä marraskuun suurlakon aikana.⁴⁸⁶

Elintarvetoimikunnan seuraavassa kokouksessa toisena suurlakon päivänä 15.11. oli mukana varsinaisista jäsenistä vain Evä, Viljanen, Murto, Peura, Mattsson sekä Lidman. Lisäksi kokoukseen osallistui V. Kalliokoski Työväen Vallankumouksellisen Keskusneuvoston valtuuttamana. Merkittävin asia kokouksessa oli kuitenkin rahatoimikamarilta tullut edelliselle päivälle päivätty kirje, jossa melko voimakkaasti vaadittiin toimikunnan kirjanpidon järjestämistä asianmukaisesti rahatoimikamaria tyydyttävällä tavalla. Jo elokuussa rahatoimikamari oli pyytänyt selvitystä elintarvetoimikunnan kirjanpitojärjestelmästä ja sellainen sille oli annettu.⁴⁸⁷ Mattssonin selonteon mukaan suurimmat ongelmat olivat voi- ja juustokaupan varastokirjanpidossa, joita hoiti J.A. Pajula. Todettiin, että mainittujen kauppatavaroiden kirjaaminen täydellisesti paikkansa pitäväksi oli vaikea tehtävä. Mattsson esitti kokouksen lopuksi, että kirjeen esittämien asioiden vuoksi hänet pitäisi vapauttaa tehtävistään mahdollisimman pian ja ryhtyä valitsemaan uutta toimitusjohtajaa. Asia jätettiin kuitenkin pöydälle seuraavaan kokoukseen.⁴⁸⁸

Samassa kokouksessa elintarvetoimikunta suostui Frenckellin paperitehtaan, Tampereen Sähkölaitoksen ja Finlaysonin anomuksiin saada ostaa lihaa suoraan Karjanmyyntiosuuskunta Karjalta jakaakseen sitä ostohinnalla tai jopa sitä halvemmalla työntekijöilleen talven aikana. Suostumisen ehtona oli, että yritykset toimittaisivat henkilökuntansa sekä näiden talouksiin kuuluvien nimelistat toimikunnalle, lähettäisivät toimikunnalle toteutuneiden lihakauppojen määrätiedot sekä sitoutuisivat jakamaan lihaa vain sen määrän kerrallaan, mitä kuntalaisille voitiin normaalin säännöstelytalouden puitteissa jakaa.⁴⁸⁹ Kun nyt oli mahdollista ohittaa Karjanmyyntiosuuskunta Karja elintarvetoimikunnan luvalla, tehdaselintarvikelautakunnat olivat innokkaasti käyttämässä tätä tilaisuutta. Elintarvetoimikunta tyytyi tarkkailemaan, että jako suoritettiin tasapuolisesti.

Paluu normaaliin lakon jälkeiseen elämään oli monin paikoin vaikeaa, kun joissain kaupungeista lakkoa jatkettiin ja eräillä paikkakunnilla työnantajat olivat julistaneet epävirallisen työsulun. Suurlakon aikana eri puolilla Suomea, varsinkin pääkaupunkiseudulla, oli tapahtunut väkivaltaisia tekoja, joissa oli kuollut noin

⁴⁸⁶ Elintarvetoimikunnan keittiöjaoston pöytäkirja 10, 9.12.1917, 2 §. H:1 Keittiöjaoston pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴⁸⁷ Tampereen rahatoimikamarin kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 17.8.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen Elintarvetoimikunnan kirje Tampereen rahatoimikamarille 17.8.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴⁸⁸ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 95, 15.11.1917, 3 §, 9 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen rahatoimikamarin kirje elintarvetoimikunnalle 14.11.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴⁸⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 95, 15.11.1917, 4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

parikymmentä pääosin porvarilliseen väestönosaan laskettavaa henkilöä.⁴⁹⁰ Tampereella lakko oli sujunut huomattavan rauhallisesti.⁴⁹¹ Muualla maassa, mm. Turussa ja Kotkassa kaarti teki mm. elintarvikevarastojen tarkastuksia. Salkolan mukaan elintarvikevarastojen etsiminen ja takavarikoiminen oli kaartien keskeisiä tehtäviä lakon aikana.⁴⁹² Tampereella kaarti teki tarkastuksia mm. eräiden yksityishenkilöiden asunnoissa sekä Kunnallisklubin huoneistossa. Tarkoituksena näyttää kuitenkin olleen aseiden etsintä, ei elintarpeiden. Löydetyt väkijuomat kaarti takavarikoi.⁴⁹³

Arvo Tuominen oli nimetty Tampereen Työväen Vallankumouksellisen Keskusneuvoston sihteeriksi. Muistelmissaan tästä ajasta hän kertoo, että lakon lopettaminen ei ollut itsestäänselvyys Tampereellakaan. Levi si huhu, jonka mukaan lakko jatkui muualla. Vain Tampereella oli lakko lopetettu ja vallankumouksellisen keskusneuvoston johtomiehet olisivat myyneet työläiset 40.000 markasta. Huhuja levittävien rettelöitsijöiden johtomieheksi Tuominen muistaa kivityömies Honkaniemen. Asia ratkesi vasta, kun asian johdosta koolle kutsutulle yleiselle työläiskokoukselle ehdotettiin, että kolme sen valitsemaa jäsentä soittaisi Helsinkiin ja kysyisi, miten asiat oikeasti ovat. Honkaniemi ja kaksi muuta valittiin tehtävää suorittamaan, eikä asian varmistamiseen mennyt kauaakaan. Herman Honkaniemen maine ja uskottavuus kokivat kovan kolauksen.⁴⁹⁴

Tampereen elintarvetoimikunta kokoontui suurlakon jälkeen 24.11.1917. Valtuusto oli myöntänyt eron elintarvetoimikunnasta Kusto Ojaselle muutamaa päivää aikaisemmin.⁴⁹⁵ Ojasen eroasiaa ei käsitelty ennen eroa tai eron jälkeen elintarvetoimikunnassa millään tavalla – tai siitä ei ole ainakaan pöytäkirjassa merkintää. Kolme merkittävää porvarillista jäsentä oli eronnut tai eroamassa lyhyen ajan sisällä. Toimikunnan yhteiskunnallinen tasapaino oli muuttunut, kun sekä porvarillista kulutusosuustoimintaa ja tuottajien osuustoimintaa edustaneet jäsenet että Kauppaseuran puheenjohtaja olivat luopuneet paikoistaan. Asiaan ei toimikunnassa kuitenkaan kiinnitetty mitään huomiota, eikä se näytä herättäneen muutenkaan suurempaa keskustelua.

Elintarvetoimikunta ryhtyi suunnittelemaan vähävaraisille suunnattua alennusohjelmaa. Alennusta annettaisiin sellaisille tamperelaisille, joiden tulot eivät ylittäisi 200 mk / kk (päämies) tai 250 mk /kk (mies+vaimo+lapsi). Jos lapsia oli enemmän, lasten lukumäärällä oli vaikutusta alennuksen saamiseen. Alennusmäärä ei tosin ollut suuri, sillä se oli 1:50 mk viikon viljatavaroista leipäkortilla. Lisäleipäkortilla

⁴⁹⁰ Sotasurmat –projektin tietokannassa on 14.11.-19.11.1917 kuolleeksi merkittyjä henkilöitä 27, mutta osa heistä on sairauksiin kuolleita venäläisiä sotilaita tai Saksassa kuolleita jääkäreitä; Soikkanen 1975, s. 300.

⁴⁹¹ Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 369. D265. TW.

⁴⁹² Rantatupa 1979, s. 109; Salkola 1985, s. 42.

⁴⁹³ Aamulehti 220, 20.11.1917, s. 4.

⁴⁹⁴ Tuominen 1956, s. 75-77.

⁴⁹⁵ Kansan Lehti 268, 21.11.1917, s. 2.

myytäviin viljatavaroihin alennusta ei saanut. Alennuskuponit piti hakea erikseen kutakin viikkoa kohden elintarvetoimikunnan kansliasta.⁴⁹⁶

Maidon jaon ottaminen yksiin käsiin oli syyskuussa johtanut maitokriisiin, mutta nyt sitä oli koitettava uudelleen, koska senaatti oli tehnyt päätöksen maidonjaon ottamisesta valtion haltuun. Elintarvetoimikunta pohti kokouksessaan, miten se tällä kertaa toteutettaisiin niin, että järjestelystä syntyvät hankaluudet voitettaisiin. Koska maitoa ei saanut kuljettaa millään kulkuvälineellä kuin vain elintarvetoimikunnille, oli ainakin valvontaa lisättävä teillä, rautatieasemilla ja laivalaitureilla. Riittävä määrä maitomyymälöitä piti myös saada toimikunnan käyttöön. Helpoiten sen arveltiin tapahtuvan ottamalla haltuun Tampereen ympäristön maanviljelijäin maidonmyynti -osakeyhtiön meijerille kuuluvia myymälöitä – joko vapaaehtoisesti tai pakko- luovutuksella. Kyseisiin myymälöihin oli saatava tarpeeksi henkilökuntaa, ettei ostajien tarvinnut tarpeettomasti odottaa vuoroaan. Vaikka senaatti oli luvannut, että maitoa saadaan jakoon valtion voitarkastuslaitoksen määräyksestä, toimikunta osasi jo arvella, että se tuskin olisi riittävä tae saada tarpeeksi maitoa, joten toimikunta päätti ottaa yhteyttä myös meijereihin. Se lähestyi myös suoraan maidontuottajia lehti-ilmoituksella. Maidon vähittäismyyntihinnaksi oli määrätty 85 penniä litra. Kaikki maitotingit yms. oli lopetettava, ja kaikkien piti käydä hakemassa maitonsa maitokaupasta itse. Tilimyynti oli kielletty. Järjestelyllä alkoi olla jo kiire, koska maidon jako piti alkaa uudella järjestelyllä jo joulukuun alusta.⁴⁹⁷

Edellisessä kokouksessa toimikunnan kirjanpitoasian vuoksi eroamaan tarjoutunut Mattsson sai toimikunnalta luottamuslauseen marraskuun lopulla pidetyssä kokouksessa. Kirjanpitoasiaa pohtineen komitean puolesta Viljanen totesi, ettei toimitusjohtaja mitenkään voi valvoa eri myymälöiden kirjanpitoa riittävässä määrin. Toimikunnan oli palkattava itselleen pystyvä kirjanpidon opastaja ja valvoja, jonka huoleksi tämän puolen valvonta tuli jättää. Kyseinen toimi oli itse asiassa laitettu jo hakuun. Toimeen halukkaista yksikään ei ollut aivan tyydyttävä, joten Viljasen esityksestä asiasta pyydettiin rahatoimikamarin asettaman kirjanpito tarkastajan F.W. Pesosen mielipidettä.⁴⁹⁸

6 LAVONIUKSEN ELINTARVEHALLITUKSEN AIKA

6.1 Suoraa toimintaa ja alennuskuponkeja

Työväestö siirtyi marraskuussa sanoista tekoihin. Marraskuun lakko toi työväestölle osittaisen voiton, mutta ei sen mieleistä hallitusta. Lakko ei myöskään tuonut minkäänlaista ratkaisua elintarvikekriisiin. Sekä kuluttajien että tuottajien toiveet kohdistuivat nyt W.A. Lavoniukseen, joka SOK:n hajoamisen yhteydessä oli

⁴⁹⁶ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 96, 24.11.1917, 3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁴⁹⁷ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 96, 24.11.1917, 4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 276, 30.11.1917, s. 2.

⁴⁹⁸ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 96, 24.11.1917, 5 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

pitkään edustanut välittävää ns. kolmatta linjaa. Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan puheenjohtajana hän oli pyrkinyt löytämään sekä maaseutukuntien että kulutuskeskusten elintarvelautakuntia tyydyttäviä ratkaisuja. Siksi hänellä oli luottoa kummallakin puolen muodostumassa ollutta rintamaa. Tampereella lakon aikana katsottiin viisaimmaksi jakaa keittoa ilmaiseksi. Lakon jälkeenkin jouduttiin vielä myymään keittoa monta päivää puoleen hintaan. Köyhimmätkin piti pitää leivässä, jos yhteiskuntarauhaa haluttiin ylläpitää. Oli tärkeää, että huhut piilotetuista elintarvikevarastoista pystyttäisiin kumoamaan. Ratkaisevaa oli, pystyttäisiinkö maan elintarvikevarat jakamaan tasapuolisemmin.

Elintarvehallitus perustetaan

Lavoniuksen inventointiin, neuvontaan, valvontaan, tuotannon lisäämiseen, tarvittaessa rankaisemiseen ja omavaraistalouksien annosten pienentämiseen perustunut elintarvikeohjelma tyydytti senaattia. Joulukuun ensimmäisenä päivänä elintarveosasto viimeinkin lakkautettiin ja sen tilalle perustettiin elintarvehallitus, jonka johtoon Lavonius asetettiin. Lavonius arveltiin olevan sopiva mies palauttamaan usko valtion säännöstelytalouteen. Muiksi jäseniksi hallitukseen määrättiin tohtorit J. Hjöö ja Johannes Valmari, johtaja V. Suuronen sekä tuomari Elias Kahra.⁴⁹⁹ Sovittelevaa otetta kuvasti se, että jo ennen marraskuun lakkoa tehdyissä kaavailuissa Lavoniuksen tarkoitus oli saada mukaan elintarvehallitukseen kaksi edustajaa KK:n piiristä ja kaksi MTK:n piiristä, siis sekä kuluttajien että tuottajien edustajat. KK tiedusteli sekä SDP:n puoluetoimikunnan ja sen eduskuntaryhmän että SAJ:n valtuuston mielipidettä siitä, pitäisikö elintarvehallitukseen mennä. Eduskuntaryhmä ilmoitti, ettei ollut sen asia päättää puolueen jäseniä sitovia päätöksiä. Puoluetoimikunta oli puolestaan tullut kielteiseen päätökseen. SAJ:n valtuusto oli jättänyt asian pöydälle seuraavaan kokoukseen. KK pysyi Lavoniukselta vastausajan pidennystä, mutta tällä välin MTK oli ratkaissut oman kielteisen kantansa, joten Lavonius joutui tasapuolisuuden nimissä peruuttamaan aikeensa. Kuluttajain lehti arvioi tämän johtuneen siitä, että suurmaanomistajat pelkäsivät joutuvansa yhteistoimintaan Lavoniuksen kanssa, jota olivat vastustaneet jyrkästi. Koska Lavoniuksen ohjelma noudatteli pitkälti Kuntainvälisessä kokouksessa esitettyjä suuntaviivoja, joka puolestaan oli lähellä KK:n omia kannanottoja, edistysmielinen osuuskauppaväki suhtautui Lavoniuksen elintarvehallitukseen myötätunnolla.⁵⁰⁰

Uusi elintarvehallitus ryhtyi Lavoniuksen elintarvikeohjelman mukaisiin toimiin välittömästi. Joulukuun 1. päivänä pidetyssä kokouksessa senaatti päätti alentaa omavaraistalouksien käytettävän viljan määrää kahdeksaan kiloon jauhoja (tai sellaiseen määrään viljaa, josta jauhamalla sai 8 kiloa jauhoja) henkeä ja kuu-kautta kohden. Määräyksessä huomioitiin ruokakuntien tekemän työn raskaus niin, että erityisen raskaan työn tekijöiden omavaraismäärä sai olla 9 kiloa ja kevyen työn tekijöiden omavaraismäärä 6 kiloa. Elintarvelautakunnat saivat päättää alueensa ruokakuntien jaosta eri kulutusryhmiin, mutta määräysvaltaa oli rajoi-

⁴⁹⁹ Kansan Lehti 278, 3.12.1917, s. 4; Rantatupa 1979, s. 108.

⁵⁰⁰ Kuluttajain lehti 21, 21.11.1917, s. 1, 5; Kuluttajain lehti 22, 6.12.1917, s. 1; Rantatupa 1979, s. 108.

tettu sillä, että alueen keskimääräinen kulutus ei saanut ylittää 8 kiloa henkeä ja kuukautta kohden. Lisäksi määrättiin vielä, että näihin 8 kiloon piti kuulua 2 kiloa kaurajauhoja tai ryynejä (jauhamattomana viljana 4 kg), mikäli omavaraistaloudella riitti kauroja tähän tarkoitukseen. Myös kulutuskautta lyhennettiin elokuun 15. päivään asti muualla paitsi Oulun läänissä ja parissa Kuopion läänin kihlakunnassa, joissa sen annettiin jatkua entisellään syyskuun 15. päivään asti. Korttitaloudessa eläville jaettiin leipäkorttien lisäksi lisäleipäkortit niille, joiden kulutustarve oli työn raskauden vuoksi suurempi. Omavaraistaloudessa elävät arvosteltiin työn raskauden mukaan talouksina, kun taas korttitalouksissa lisäleipäkortin sai vain se, jolla oli raskas työ. Elintarvelautakuntien piti ryhtyä toimiin kerätäkseen alueiltaan nyt kulutuksen yli menevä osuus ja toimitettava se Tuontikunnalle, jolla oli yksinoikeus siirtää viljaa paikkakuntien välillä kulutuskeskuksille ja muille viljanpuutteessa oleville paikkakunnille.⁵⁰¹ Määräys tarkoitti sitä, että kunnat veloitettiin siirtämään kaikki omavaraistalouksien kulutukseen menevän osan yli jäävä vilja Tuontikunnalle eikä varastoida sitä omia korttitalouksiaan varten, jota esim. Kansan Lehden uutisointi piti lyhytnäköisyytenä.⁵⁰² Vaihtoehtoja ei käytännössä kuitenkaan juuri ollut.

Lavoniuksen ohjelman mukaista tarkkailua rautateillä salakaupan estämiseksi lisättiin. Senaatti muutti joulukuun alussa rautateiden liikenneohjesääntöä niin, että tavaraa paketteina tai pakaasina lähetettäessä piti lähettäjän ilmoittaa kirjallisesti paketin sisältö. Jos paketissa oli kuljetuskiellon alaista tavaraa, sitä ei otettu kuljetukseen. Tavaraa vastaanottavalla virka- tai palvelusmiehellä oli oikeus tarkastaa pakettien sisältö, ja mikäli hän havaitsi kuljetuskiellon alaista tavaraa, se takavarikoitiin paikkakunnan elintarvelautakunnalle. Elintarveasioita järjestävien lääninkomiteoiden asettamat tarkastusmiehet saivat valtuuden suorittaa myös käsimatkatavaroiden tarkastuksia junissa. Muutos tuli voimaan joulukuun puolivälissä.⁵⁰³ Valvontaa tehostettiin kaupungeissakin ja rajahintojen ylittämisestä joutui helposti poliisikuulusteluihin. Poliisin kuulustelu- raporttien kopioita saapui Tampereen elintarvetoimikunnan kansliaan joulukuun alkupuolelta lähtien aivan eri tavalla kuin aikaisempina kuukausina. Ne koskivat pääosin maitokauppaa, mutta eivät rajoittuneet siihen.⁵⁰⁴ Elintarvikelain rikkomukset päättyivät yleisen syyttäjän ajettaviksi.⁵⁰⁵

Senaatti ja Valio pääsivät yhteisymmärrykseen niistä ehdoista, joilla voikauppa voitiin ottaa käyttöön uusi järjestys. Senaatti lupautui toimittamaan meijereille väkirehua hinnoiteltuna voin uusiin rajahintoihin nähdessä sovituksessa suhteessa. Meijereistä rehu jaettaisiin maidontuottajille. Kesän voimellakoiden vuoksi Valio

⁵⁰¹ Kansan Lehti 279, 4.12.1917, s. 2; Elintarvehallituksen kiertokirje 3, 11.12.1917. Ea:8 Saapuneet kiertokirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁰² Kansan Lehti 298, 28.12.1917, s. 2; Rantatupa 1979, s. 110.

⁵⁰³ Suomen senaatin päätös sisältäen muutoksia valtionrautateiden liikenneohjesääntöön 1.12.1917. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. Ea4 Saapuneet kirjeet. TKA.

⁵⁰⁴ Esim. raportit 126/731 15.12.1917, 126/730 15.12.1917 ja 127/739 16.12.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁰⁵ Tampereen kaupungin poliisimestarin kirje elintarvetoimikunnalle 18.12.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

vaati valtiota takeita siitä, että valtio korvaisi mahdolliset väkivaltaisuuksien aiheuttamat vahingot voilähe-
tyksille ja –varastoille. Vastineeksi Valio puolestaan lähetti kiertokirjeen meijereille, joissa se pyysi lähettä-
mään Valiolle kaiken paikkakunnalla tuotetun voin, joka jäi yli oman tarpeen. Meijeriväen piti myös mm.
ehkäistä paikallista voin salakauppaa lähiseudullaan. Väkirehun saaminen meijerien kautta tuottajille oli
välttämätöntä, koska monin paikoin eläinrehuksi ajateltu kaura oli takavarikoitu ihmisten ravinnoksi.⁵⁰⁶

Joulukuun alkupuolella tavaraliikenne Venäjältä Suomeen pysähtyi taas kokonaan. Syynä oli tällä kertaa se,
että Pietarin valuuttakonttori ei enää hyväksynyt Suomen senaatin valuuttajärjestelystä antamaa takausta.
Suomalaisten tietojen mukaan komisario Rahja oli luvannut ryhtyä toimenpiteisiin, että tavaraliikenne saisi
jälleen jatkaa. Myös ministerivaltiosihteeri Enckell matkusti Venäjälle selvittämään asiaa.⁵⁰⁷ Liikenne pysyi
hyvin niukkana aina joulukuun puoleen väliin asti, jolloin vihdoinkin toistasataa elintarvikevaunua pääsi rajan
yli Suomeen.⁵⁰⁸

Säännöstelytoimenpiteiden onnistumiselle oli välttämätöntä, että oli mahdollisimman tarkat tiedot siitä,
kuinka paljon ja missä säännösteltäviä elintarpeita oli varastoituna. Joulukuun alkupuolella alettiin valmis-
tautua uuteen elintarpeiden inventoimiseen, johon liittyi nyt myös inventointi-ilmoitusten yleiset tarkas-
tukset. Kauran tultua suhteellisen myöhään takavarikoitua arveltiin osan sadosta joutuneen yksityisiin kä-
siin keinottelumielessä. Tuottajat eivät voineet todistaa, kuinka paljon he valtiolle luovutettavasta viljasta
olivat jo laillisesti myyneet eivätkä elintarvelautakunnat tienneet, paljonko viljaa oli tuottajien ja muiden
tahojen hallussa. Tarkastuksilla pyrittiin myös löytämään ne tapaukset, joille valtion puolesta ei tarvinnut
viljaa jakaa. Arveltiin, että jotkut henkilöt olivat saattaneet hankkia leipäkortteja, vaikka omistivat jo omasta
takaa viljavarastoja. Oli kuitenkin mahdollista, että korttiannoksista olisi joku voinut säästeliäästi elämällä
pienen varaston itselleen säästää, joten sovittiin, että kukin sai hallussaan olevista ruokatarvikkeista pitää
osan ilman että sen alkuperästä piti tehdä tiliä. Pienistä omista varastoista (esimerkiksi viljaa enintään 2 kg /
henkeä kohden) ei siis tarvinnut luopua, mutta elintarvelautakunnat saivat pidättää leipäkortin varastojen
kulutuksen normien mukaiselta vastaavalta ajalta. Suurempien varastojen valtiolle luovutettavasta osasta
maksettiin korvaus vahvistettujen hintojen mukaan. Suunniteltu tarkastus tarkoitti merkittävää työvoima-
panostusta, sillä Helsingin elintarvelautakunta oli tehnyt arvion, jonka mukaan tarvittiin yksi tarkastaja 80
ruokakuntaa kohden. Helsingissä oli 80.000 ruokakuntaa ja siis tarve tuhannelle tarkastajalle. Turussa va-
rauduttiin siihen, että 150 sosialistia ja saman verran porvarillisia tarkastaisivat pelkästään kaupungin varas-
toja. Arviot olivat ilmeisesti ylimitoitettu. Kaupungeissa suunniteltiin tarkastajien kulkevan pareittain, por-
varistoon ja työväestöön kuuluvat tarkastajat yhdessä. Maaseudulla pitkien välimatkojen vuoksi arveltiin

⁵⁰⁶ Kansan Lehti 278, 3.12.1917, s. 3.

⁵⁰⁷ Kansan Lehti 281, 6.12.1917, s. 2.

⁵⁰⁸ Kansan Lehti 290, 17.12.1917, s. 2.

tarkastusten hoituvan yhdelläkin tarkastajalla. Tarkastusten arveltiin työllistävän viikon ajaksi noin 10.000 henkeä koko maassa.⁵⁰⁹

Joulukuun 13. ja 14. päiviksi elintarvehallitus oli kutsunut koolle suuren kokouksen Helsinkiin, johon osallistui yksi jäsen jokaisesta elintarvelautakunnasta sekä edustajia mm. myös läänitasolta, neuvoja maatalousjärjestöjen ja osuustoimintaliikkeen piiristä sekä eduskunnan maalaisjäseniä.⁵¹⁰ Elintarvehallituksen johtaja Lavonius piti kokouksessa puheen, jossa hän mm. nosti esiin uhkakuvan, ettei venäläinen sotaväki mahdollisesti kohta enää saakaan ruokaa Venäjältä, vaan ryhtyy niitä ase kädessä suomalaisilta vaatimaan. Nyt siis punnittaisiin suhde venäläisiin. Lavonius kysyi, olisivatko suomalaiset yhtenä rintamana vihollista vastaan vai menisikö osa suomalaisista vihollisen puolelle.⁵¹¹ Huolimatta hankalista asioista kokous oli lopulta harvinaisen yksimielisesti elintarvehallituksen linjan takana. Mm. elintarpeiden inventointi oli kokouksen mukaan välttämätöntä. Kokouksen käsityksen mukaan inventointiin ja tarkastuksiin osallistuminen oli kansalaisvelvollisuus, joten jos joku siitä kieltäytyi, piti elintarvelautakunnan tehdä päätös, riittikö jo se asettamaan kyseisen henkilön epäilyksenalaiseksi elintarpeiden salaamisyritykseen..⁵¹²

Elämisen eineet alkoivat olla jo vähissä muissakin kuin välttämättömyystarvikkeissa. Elintarvehallituksen kiertokirje 7 (28.12.1917) määritteli pelkästään korttien mukaan myytäviksi tuotteiksi 2.1.1918 lähtien viljatavaran, voin, perunat, perunajauhot, lihan, sokerin, siirapin, kahvin, teen, saippuan, kynttilät, paloöljyn ja suolan.⁵¹³ Silti vielä jäi jopa aivan keskeisiä elintarpeita säännöstelyn ulkopuolelle. Esimerkiksi kananmunat eivät kuuluneet säännöstelyn piiriin. Joulukuun puolivälissä Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskauppa oli tarjonnut työväenyhdistyksen taloustoimikunnalle ostettavaksi suurehkon määrän paahattamatonta kahvia, siirappia, saippuaa yms. Taloustoimikunta hylkäsi tarjouksen toisaalta lähestyvän inventoinnin vuoksi, mutta myös siksi, että se ennakoi tavaroiden tulevan piakkoin myytäviksi rajahinnoilla ja siis edullisemmin, kuin mitä osuuskaupan tarjous tällä kertaa oli.⁵¹⁴ Elintarvehallitus tarkensi vielä kiertokirjeellä nro 10 takavarikoitujen tavaroiden jaossa huomioon otettavia seikkoja. Se korosti, että tavarain jakelu oli syytä jättää paikkakunnan vähittäismyyntiliikkeille. Liikkeiden myymälät ja henkilökunnat olivat arvokasta yhteiskunnallista pääomaa, jota ei kannattanut jättää käyttämättä.⁵¹⁵

⁵⁰⁹ Kuluttajain lehti 24, 31.12.1917, s. 2; Kansan Lehti 281, 6.12.1917, s. 3; Rantatupa 1979, s. 113.

⁵¹⁰ Kansan Lehti 285, 11.12.1917, s. 5.

⁵¹¹ Kansan Lehti 288, 14.12.1917, s. 3.

⁵¹² Kansan Lehti 289, 15.12.1917, s. 5.

⁵¹³ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 101, 4.1.1918, 10 §. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvelautakunnan arkisto. TKA; Elintarvehallituksen kiertokirje 7, 28.12.1917. Ea:8 Saapuneet kiertokirjeet. Tampereen elintarvelautakunnan arkisto. TKA.

⁵¹⁴ Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 17.12.1917, 6 § (324). Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA.

⁵¹⁵ Elintarvehallituksen kiertokirje 10, 14.1.1918. Ea:8 Saapuneet kiertokirjeet. Tampereen elintarvelautakunnan arkisto. TKA.

Maidonjakojärjestelmän uusi tuleminen

Senaatin määräämä uusi maidonjakojärjestelmä otettiin käyttöön Tampereella joulukuun alusta. Senaatti oli määrännyt maidon vähittäismyyntihinnaksi 85 penniä, mutta Tampereen elintarvetoimikunta ilmoitti lehti-ilmoituksella tuottajille maksavansa 90 penniä litralta ja kattavansa lisäksi vielä rahtimaksutkin. Elintarvetoimikunnan omista jakelupaikoista neljässä myytiin ainoastaan ns. lastenmaitoa lapsiperheille, joiden perheiden verotettava tulo jäi 5 äyriin. Kerralla jaettava maitoerä oli 0 – 2 -vuotiaille litra päivässä sekä 2 – 5 -vuotiaille puoli litraa. Lapsille tarkoitetun maidon vähittäismyyntihinnaksi oli sovittu 65 penniä litralta, joten toimikunta myi maitoa selvästi hankintahintojaan halvemmalla.⁵¹⁶ Alkuun maitoa jaettiin kaikkiaan 11 jakelupaikasta, mutta jakopaikkoja lisättiin nopeasti. Jo 6.12. lehti-ilmoituksessa maidonjakopaikkoja oli 19 kpl.⁵¹⁷ Jonotuksen estämiseksi päätettiin ottaa käyttöön erityinen numerojärjestelmä. Myös normaalihintaista maitoa myytiin aamupäivisin vain lapsiperheille. Jos maitoa oli vielä jaettavissa puolen päivän jälkeen, sitä voitiin jakaa myös aikuisille.⁵¹⁸

Elintarvetoimikunta sopi järjestyslaitoksen kanssa, että ainakin alussa maitolähetysten kanssa toimittaisiin sovinnollisessa hengessä. Tämän mukaisesti Tampereen poliisimestari antoi alaisilleen ohjeen, jonka mukaan konstaapelien oli Tampereelle tulevia maitolähetystyksiä havaitessaan kerrottava kuljettajille, että maito oli vietävä elintarvetoimikunnalle. Toimikunta toivoi, että maidonkuljettajat ymmärtäisivät toimenpiteen välttämättömyyden. Päättäväisempiin toimenpiteisiin oltiin kuitenkin valmiit ryhtymään, mikäli sovinnollinen tie ei johtaisi toivottuun tulokseen. Karjanmyyntiosuuskunta Karjan ohi hankittuja lihakuormia oli havaittu myös tuotavan kaupunkiin. Ne piti takavarikoida ja toimittaa Karjalle.⁵¹⁹

Joulukuun alussa kaupungissa oli puute lihastakin. Puutteen syyksi arveltiin suurlakkoa, mutta toisten arvelujen mukaan taustalla saattoi olla myös Karjanmyyntiosuuskunta Karjan ja sen tuottajien odottelu mahdollisen lihan rajahinnan nousun toivossa. Karjan väitettiin myös mieluummin toimittavan lihaa venäläiselle sotaväelle, jolta se sai paremman tuoton. Karja kuitenkin kielsi jyrkästi moiset väitteet ja kertoi mm., että lihan myynti venäläiselle sotaväelle ei tuottanut enemmän vaan oli jopa päinvastoin liikkeelle tappiollista. Syysteurastuksen loputtua markkinoilla oli joka tapauksessa lihaa hyvin niukalti, joten senaatti päätti korottaa teurastuskautta varten alhaiseksi asetetun lihan rajahintaa. Korotettu hinta ei kuitenkaan noussut edellisen kevään tasolle eikä sitä nostettu tasaisesti kaikille ruhonosille, vaan suhteessa enemmän paisti- ja sel-

⁵¹⁶ Kansan Lehti 277, 1.12.1917, s. 2; Elintarvehallitus tosin laski kuorimattoman maidon tukkuhinnan ja vähittäismyyntin rajahinnan 65 penniin litralta (+ 5 penniä kuljetus ja jakelukustannukset) jo 5.12.1917. Kansan Lehti 280, 5.12.1917, s. 4.

⁵¹⁷ Elintarvelautakunnan maidonjakoilmoitus. Kansan Lehti 281, 6.12.1917, s. 8.

⁵¹⁸ Kansan Lehti 279, 4.12.1917, s. 7; Elintarviketoimikunnan sanomalehti-ilmoitus. Kansan Lehti 280, 5.12.1917, s. 1.

⁵¹⁹ Kansan Lehti 280, 5.12.1917, s. 4.

käösille. Tarkoitus oli, että vähävaraisempien perheiden ruokamenoihin tämäntapainen valikoiva lihan hinnan nosto vaikuttaisi vähemmän.⁵²⁰

Elintarvetoimikunnan arvostelua herättäneen kirjanpidon uudistamiseksi rahatoimikamaria tyydyttävälle tasolle elintarvetoimikunta valitsi kirjanpitäjäksi Alma Nissisen. Maisteri F.W. Pesonen otti hoitaakseen kirjanpidon valvojan tehtävät.⁵²¹ Entisessä Lidmanin leipomossa Väinölänkadulla sijaitsevaan kunnalliseen ruokalaan saatiin järjestettyä ruokailuhuone, jossa asiakkaat pystyivät ruokailemaan joulukuun puolivälistä lähtien. Pian jouduttiin tilaustauden vuoksi vuokraamaan vielä lisääkin tilaa.⁵²²

Myös kolmannen kunnallisen ruokalan asiat alkoivat järjestyä. Finlaysonin tehtaan johto oli ehdottanut toimikunnalle kolmannen keittiön paikaksi Itäisen puistokadun ja Puuvillatehtaan kadun kulmaan (nykyinen osoite Hämeenpuisto 9 / Puuvillatehtaankatu 11) rakennettavaa parakkikeittiötä. Se oli kuitenkin toimikunnan mielestä kallis ratkaisu, joten toimikunta laati vastaehdotuksen, jonka mukaan se halusi vuokrata samalla tontilla olleen kivitalon kokonaan tähän tarkoitukseen ja järjestää ruokatarjoilun talon yläkertaan.⁵²³ Vuokrasopimus solmittiin ja rakennus tuli sopimuksen mukaan toimikunnan haltuun 1.1.1918. Ruokalan toivottiin avautuvan jo joulukuun puolivälissä, mutta se avautui vasta 23.1.1918 samalla kun sen ruokailuhuonekin.⁵²⁴ Toimikunta ryhtyi etsimään uutta pääemäntää Maria Nikanderin irtisanouduttua hermojensa takia. Hermot olivat mennä myös toimikunnalta Nikanderin vuoroon peruuttaessa irtisanoutumisensa ja jälleen sanoessa itsensä irti.⁵²⁵ Joulukuun lopulla Nikander joutui ryöstön kohteeksi, jolloin hänen n. 2600 mk toimikunnan keittiöihin kertynyttä rahaa sisältänyt käsilaukkunsa varastettiin.⁵²⁶ Elintarvetoimikunnan keittiökomitea päätti ottaa jatkossa emännöitsijän avuksi mieshenkilön rahojen kerääjäksi ja kuljettajaksi.⁵²⁷ Nikander ilmoitti uudelleen tammikuussa luopuvansa helmikuun alussa pääemännyydestä.⁵²⁸ Kunnallisten keittiöiden ketju oli nyt joka tapauksessa valmiina. Lidmannin talossa toiminut keittiö palveli Tammelan kaupunginosaa ja Finlaysonilta vuokrattu keittiötila palveli amurilaisia. Sen sijaan alkuperäisissä kaavailussa

⁵²⁰ Kansan Lehti 281, 6.12.1917, s. 4; Kansan Lehti 290, 17.12.1917, s. 8; Kansan Lehti 291, 18.12.1917, s. 7.

⁵²¹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 97, 6.12.1917, 3 § ja pöytäkirja 101, 4.1.1918, 3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵²² Kansan Lehti 285, 11.12.1917, s. 6; Elintarvetoimikunnan keittiöjaoston pöytäkirja 12, 19.12.1917, 2 §. H:1 Keittiöjaoston pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵²³ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 96, 24.11.1917, 2 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵²⁴ Kansan Lehti 289, 15.12.1917, s. 8.; Kansan Lehti 17, 22.1.1918, s. 2.

⁵²⁵ Elintarvetoimikunnan keittiöjaoston pöytäkirja 12, 19.12.1917, 1 §. H:1 Keittiöjaoston pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵²⁶ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 97, 6.12.1917, 5 § ja pöytäkirja 99, 21.12.1917, 16 §. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 295, 22.12.1917, s. 7. Nikanderin ryöstön jälkeen muutamaa päivää myöhemmin ryöstettiin myös Tampereen Raittiusväen Ravintola-osuuskunnan kassa. Tapauksilla ei välttämättä ollut yhteyttä toisiinsa. Kansan Lehti 297, 27.12.1917, s. 2.

⁵²⁷ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 100, 28.12.1917, 13-14 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵²⁸ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 102, 16.1.1918, 5 §. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

ollut Kyttälä jäi vaille keittiötä. Keittiö oli perustettu kosken länsipuolelle. Se toimi lähellä työväentaloa ja sen ravintoloita. Keittiö 3 oli perustettu vain parin sadan metrin päähän Kansan Lehden kahvila-ruokalasta. Kyse ei ollut kaupallisin perustein toimineista ruokaloista, joten niiden sijoittuminen ”kilpailijoiksi” oli puhdas sattuma. Keittiö 2 toimi Tammelassa, eikä sen lähellä ollut työväenliikkeen tai työläisosuuskauppojen ruokaloita. Ruokaloiden sijainti on merkitty karttaan liitteessä 2.

Kaupungin vähittäiskauppiaiden yhdistys esitti toivomuksen, että vihannesten, juurikasvien, puolukoiden yms. vähittäismyyntioikeuksia myönnettäisiin useammalle ruoka- ja sekatavaramyymälälle, joista monet olivat tulleet syrjäytetyksi jauhojen ja ryyrien jakelijana. Toimikunta ei kuitenkaan ollut tähän kirjanpidollisista syistä halukas, vaan päätti myydä ao. tavarat etupäässä omista myymälöistään. Joulukuun alussa perunoiden menekki oli kasvanut, joten toimikunta päätti ottaa jälleen käyttöön perunakortit heti kun ne saataisiin tehtyä. Elintarvetoimikunta halusi myös hankkia talven varalle lisää lihaa kaupunkilaisten tarpeisiin, ja anoi senaatilta sen vuoksi lupaa ohittaakseen lihanhankinnassa Karjanmyyntiosuuskunta Karjan.⁵²⁹

Marraskuussa elintarvetoimikunnan päättämä leipäviljan alennuskuponkijärjestelmä otettiin käyttöön 10.12.1917. Kuponkeja annettiin neljäksi viikoksi, jonka jälkeen ne piti uusia. Yhden viikon osalta kupongin arvo oli 1:50 markkaa. Kuponkeja sai jättämällä elintarvetoimikunnan kansliaan tilauskaavakkeen, jossa piti tehdä tiliä perheen koosta ja perheen yhteisistä tuloista kuluvana vuonna.⁵³⁰ Samana päivänä otettiin käyttöön myös uudet korotut hinnat sekä leivälle että jauhoille.⁵³¹

Kunnallisjärjestön yllätys

Joulukuun alussa tapahtui hämmäntävä tapahtumasarja, jonka seurauksena Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestö jyräsi elintarvetoimikunnan yli elintarpeille uudet hinnat saaden näin aikaan toimikunnassa jäseninä olleiden omien edustajiensa irtisanoutumaan toimikunnan työstä. Vaikka kyseessä olikin vain yksittäinen ylilyönti, oli se kuitenkin selvä merkki muuttuneista asenteista ja siitä, että työväenjärjestöjen keskuudessa alkoi olla erilaisia näkemyksiä vallasta ja voimankäytöstä. Järjestyskaartista alkoi muodostua työväenliikkeen perinteisten järjestöjen oheen vallasta kilpaileva järjestö. Joulukuun 4. päivä lähinnä Tampereen kaupungin ulkotyöläisistä ja muista kunnan työntekijöistä koostunut väkijoukko pidatti kaupungin valtuuston. Työläisjoukko oli toiminut sekä ammattiosastonsa että liittonsa tietämättä. Kriisin ongelman ydin oli se, että ulkotyöläisten palkat olivat jääneet pahasti jälkeen elinkustannuksista ja työläiset tarvitsivat palkankorotuksen selvittääkseen elintarpeiden ja vaatteiden kohonneista hinnoista. Ulkotyöläiset olivat koko syksyn ajan olleet kärkkäitä mielenosoituksiin. Nyt kriisi kärjistyi marraskuun lakon vuoksi, koska lakkoajalta maksettiin

⁵²⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 97, 6.12.1917, 8-9 §, 11 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen vähittäiskauppiaiden yhdistyksen kirje elintarvetoimikunnalle 29.11.1917. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵³⁰ Kansan Lehti 279, 4.12.1917, s. 2.

⁵³¹ Kansan Lehti 285, 11.12.1917, s. 6.

kunnan kuukausipalkkalaisille työntekijöille normaali kuukausipalkka. Kunnan ulkotyöntekijät työskentelivät kuitenkin pääasiassa viikkopalkalla, joten he jäivät lakkoajalta ilman palkkaa. Koska työntekijät katsoivat, etteivät he olleet syyllisiä lakkoon, he vaativat mielestään oikeudenmukaista kohtelua ja palkanmaksua lakkoajalta sekä sen lisäksi palkankorotusta. He olivat jo yrittäneet saada jopa lainaa rahatoimikamarilta lakon aiheuttaman rahapulnan vuoksi, mutta turhaan.⁵³² Korjatakseen tilanteen työläiset olivat valmiit menemään varsin pitkälle suoran toiminnan tiellä. Kaupungin ulkotyöläisten liikehdintä oli tullut yllätyksenä järjestäytyneelle työväelle tai ainakin sen johdolle. Työväenjärjestöjen johtokunnat kokoontuivat ja esittivät paheksuntansa kunnan työläisten toiminnalle. Johtokunnassa esitetyn mielipiteen mukaan millään järjestöllä ei ollut oikeutta ryhtyä niin vaaralliseen puuhaan ilman järjestöjen yhteistä päätöstä, koska se aiheutti vaaran koko kaupungin työväestölle. Vaikka ulkotyöläisten menettelytavat tuomittiinkin, palkankorotusvaatimusta pidettiin kuitenkin sinänsä oikeutettuna.⁵³³

Valtuuston kokoontuessa uudestaan käsittelemään ulkotyöväen palkka-asiaa se päätyi hylkäämään työntekijöiden vaatimukset. Lopputulos oli jälleen se, että valtuusto sai istua pidätettynä. Järjestyskaartin esikunta, poliisimestari ja kuvernööri pitivät kokouksen, jonka yhdessä sorvaaman välitysesityksen työväentalon pihamaalle kerääntynyt kunnan työläisten kokous hyväksyi. Järjestyskaarti paheksui sitä, että valtuusto lyhytnäköisesti hylkäsi ulkotyöväen palkkavaatimukset, joita tuki kaupungin työväenjärjestöjen johtokuntien yhteinen päätös. Valtuuston pidättämiseen kuitenkin ei ole mitään syytä, koska kaupungin järjestys säännön mukaan kunnan ulkotyöläisten palkkaus oli rahatoimikamarin asia – ja varsinkaan siksi, ettei sellainen ole järjestäytyneen työväen menettelytapojen mukaista. Koska järjestyskaarti ilmoitti tukevansa työläisten oikeutettuja vaatimuksia, se uhkasi pitää kaupungin järjestystä yllä vain päivän ajan, jollei rahatoimikamari hyväksy samana päivänä ulkotyöväen vaatimuksia. *Kansan Lehti* paheksui kaupungissa vallitsevaa väkivaltaa ja huliganismia.⁵³⁴ Rahatoimikamari joutui antamaan periksi, ja se myöntyi antamaan työläisille palkankorotuksen. Päätökseen oli kuitenkin leivottu ehdoksi, että työteho kaupungin työmailla pitää saada kohoamaan. Työtehoa valvomaan oli nykyisen ulkotyöväen ulkopuolelta valittava sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön ehdottamia ehdokkaita, joilla yhdessä työmaan vastaavan mestarin kanssa oli mm. valta erottaa tehtäviensä laiminlyöviä työntekijöitä. Kunnan työläisten kokous hyväksyi sopimuksen Työväentalon edustalla pidetyssä joukkokokouksessa, vaikka marraskuun lakon aikaisista palkoista ei vielä saatukaan sopimusta aikaan. Tämän asian käsittely lykättiin myöhemmäksi. Ilmeisesti työtehoa lisäävät ehdotkin jäivät

⁵³² *Aamulehti* 233, 21.11.1917, s. 3.

⁵³³ *Kansan Lehti* 284, 10.11.1917, s. 4; Jutikkala 1979, s. 330; Klemetilä 1976, s. 71; Tampereella toimivien ammattiosastojen johtokuntien yhteiskokouksen pöytäkirja 7.12.1917, 1-2 §. Cd:1 Muut pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

⁵³⁴ *Kansan Lehti* 284, 10.12.1917, s. 2-3.

kokoukselta huomaamatta tai niitä ei ehkä edes julkisesti kokoukselle esitetty.⁵³⁵ Viimeksi mainittu vaihtoehto on jopa todennäköistä, päätellen siitä, miten asiaan suhtauduttiin hetkeä myöhemmin kunnallisjärjestön kokouksessa. Klemetilän mukaan järjestyskaarti taivutti ulkoyöläiset sovintoon.⁵³⁶

Sos.dem. kunnallisjärjestö kokoontui työväentalossa kunnan työläisten kokouksen jälkeen. Kokouksen alkusi puheenjohtaja selosti kunnan työläisten menettelyä ja muiden työntekijöiden suhdetta niihin. Kunnallisjärjestön käyttämä suora demokratia ei tässä tapauksessa toiminut ihanteellisella tavalla, sillä kun kunnan työläiset olivat vain vähää aikaisemmin kokoontuneet työväentalon pihamaalle omaan kokoukseensa, he olivat myös kunnallisjärjestön kokouksessa enemmistönä. He ilmoittivat, että palkkakysymys oli ratkaistu ja että he itse vastaavat menettelystään. Tästä huolimatta kysymyksestä sukeutui myrskyisä keskustelu. Kunnan työläiset häiritsivät puhujia, jotka arvostelivat heidän toimiaan. Pidettiin puheenvuoroja, joiden sanoma oli ”nyt määräävät joukot eikä joukon johtajat”. Rahatoimikamarin kanssa tehtyä työsopimusta ja siihen liittyvää työvalvojakysymystä ei otettu lainkaan käsittelyyn. Ilmoitettiin, että jos näitä työvalvoja haluttaisiin asettaa, piti rahatoimikamarin kääntyä Suomen Tehdas- ja Sekatyöväenliiton Tampereen osaston puoleen. Vaikka kokous oli alun perin kutsuttu koolle tuomitsemaan omavaltaisuudet, kokous hyväksyi lopulta kunnan työläisten menettelytavan, mutta lisäsi jatkoksi, että tästä lähtien on kaikki lakot järjestettävä liittojen kautta. Kokous keskusteli myös järjestyskaartin päätöksestä erottaa toimikunnastaan kunnallisjärjestön siihen valitsemat edustajat. Kunnallisjärjestö totesi kaartin rikkoneen sääntöjään ja kaarti taas puolustautui sillä, että sen oli pakko näin tehdä, jotta se tulisi tarpeeksi toimintakykyiseksi. Kokous hyväksyi kaartin toimintatavan. Myös juuri tapahtunut elintarpeiden hintojen korottaminen sai aikaan kiivaan keskustelun. Järjestyskaartin esikunta oli päättänyt puuttua elintarvikkeiden myynnissä havaitsemiinsa epäkohtiin. Kokous päätti kaartin mielen mukaisesti, että leivän hinnaksi oli heti pudotettava 2 mk / kg, jauhojen 1,50 / kg, ryyrien 2 mk / kg ja perunoiden 50 penniä / kg. Maidon hinta sai pysyä sen hetkessä rajahinnassa, mutta se piti jakaa tasaisesti elintarvetoimikunnan kautta. Mitään erityislupia ei suvaittu. Kokoukseen osallistui noin 2000 henkeä ja se kesti lähes koko yön päättyen vasta kello puoli 4 aamulla.⁵³⁷ Vaikka pitkiä ja vaikeita kokouksia oli järjestetty jo aikaisemminkin syksyllä, ne oli saatu tähän asti aina päättymään sääntöjä ja järjestökuria noudattaen. Järjestyskaarti otti toimekseen antaa tiedot elintarvikkeiden hintojen alennuspäätöksestä elintarvetoimikunnalle. Se päätti järjestää myös suurlakkoajan palkkojen maksun. Tässä tarkoituksessa se lähetti kaupungin työnantajille kirjeen, jossa se velvoitti niitä maksamaan työntekijöilleen marras-

⁵³⁵ Kansan Lehti 285, 11.12.1917, s. 6; Nimimerkki ”Sekatyömiehen” käsityksen mukaan työtehon lisäämiseen tähtäviä toimia ei ollut tullut ilmi kunnan työntekijöiden kokouksessa, vaan vasta kunnallisjärjestön kokouksessa. Kansan Lehti 289, 15.12.1917, s. 5; Jutikkala 1979, s. 331.

⁵³⁶ Klemetilä 1976, s. 71.

⁵³⁷ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön kokouspöytäkirja 10.12.1917, 2-4 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 285, 11.12.1917, s. 6; Klemetilä 1976, s. 71; Kanerva 1986, s. 253-254.

kuun lakon ajalta palkan.⁵³⁸ Samansisältöinen kirje jätettiin myös valtuuston kansliaan. Mukana oli myös toisetkin terveiset valtuustolle: lasku suurlakkoaikana pidetystä järjestyksestä 100.000 mk. Valtuusto päätti myöntää rahat järjestysvaliokunnan kautta tilitystä vastaan järjestökaartille 20.12.1917. Päätökseen sisältyi aimo annos pidäteltyä kiukkua. Tampere ei suinkaan ollut ainoa paikka, jossa kaartit pyrkivät hankkimaan joukoille elämisen edellytyksiä ja toisaalta kiristämään kunnanvaltuustoja maksamaan niille palkkaa. Vastaavanlaista toimintaa harjoitettiin myös mm. Turussa ja Kymenlaaksossa.⁵³⁹

Joulukuun 10. päivän kokouksessa valta Tampereen työväen piirissä näytti luisuneen jyrkemmille aineksille ja järjestyskaartille.⁵⁴⁰ Kokouksen jälkeen järjestyskaartin esikunnan kolmimiehinen lähetystö vieraili kunnallisjärjestön puheenjohtajan Emmanuel Lammin luona ilmoittaen, ettei tämä enää nauti järjestökaartin luottamusta. Kaarti aikoi nyt alkaa itse määrätä asioista. Keskustelua ei jatkettu Lammin ilmoitettua vastavansa toiminnastaan omille järjestöilleen.⁵⁴¹

Kunnallisjärjestön rauhattomassa kokouksessa arvostelun kohteeksi joutunut K.M. Evä julkaisi omalla nimellään seuraavan päivän *Kansan Lehdessä* kirjoituksen ”Alas työväen johtomiehet”, jossa hän syytti väkivaltaisuuksista ja muusta epäjärjestyksestä vasta työväenjärjestöihin liittyneitä sekä sellaisia ’jäsenkirjajäseniä’, jotka eivät ole aktiivisesti osallistuneet työväenjärjestöjen pitkäjännitteiseen toimintaan. Koska Evä laski itsensä syystäkin työväenjärjestöjen johtomiehiin, hän oli kokenut näiden suoran toiminnan päivien ja kansanjoukkojen kohdistaman arvostelun työväenliikkeen vanhimman osan ’johtomiesten’ varovaisuudelle olleen voimakas epäluottamuksen osoitus itseään ja edustamaansa järjestäytyntä työväenliikettä vastaan. Hän ei kuitenkaan halunnut antaa periksi anarkistisille aineksille, vaan lausui kirjoituksessaan työväen edun vaativan, että vakava ja harkitseva osa jäsenistöstä nostaa äänensä kuuluville.⁵⁴²

Pulajoulun tuntua

Suomen Osuustukkukauppa OTK perustettiin Helsingissä 12.12.1917.⁵⁴³ Sen hallintoneuvostoon nimitettiin Tampereelta Osuusliike Voiman kaupanhoitajaksi valittu, aikaisemmin samaa pestiä Finlayson & Kumpp.

⁵³⁸ Vaatimus ei liene ollut kovin jyrkkäsanainen, koska sitä ei tiettävästi toteltu. Ei edes Tampereen Työväen Sanoma-lehti Oy:n johtokunta ollut valmis maksamaan ”tekemättömästä työstä”. Asian vuoksi lehden kirjapainon työntekijät menivät lakkoon joulukuun viimeisenä päivänä, joten 31.12.1917-2.1.1918 *Kansan lehtiä* ei ilmestynyt. Vasta työtaistelun jälkeen työväen vaatimukseen palkanmaksusta suurlakkoapäiviltä suostuttiin. Johtokunta katsoi lakkoaseeseen turvautumisen sopimattomaksi, koska asiaa ei hoidettu ammattijärjestön kautta. Uutisointi lehden lakkoasiasta sai suorastaan moderneja sosiaalisen median sävyjä, kun lehden johdon kannanottoihin vastasivat lehden latojat heti ”tuoreeltaan” samaan lehden numeroon. *Kansan Lehti* 1, 3.1.1918, s. 5. Se, että jopa *Kansan Lehti* joutui tällaiseen tilanteeseen kertoo joukkojen ja joukkojen johtajien väliin syntyneestä kitkasta.

⁵³⁹ *Kansan Lehti* 287, 13.12.1917, s. 2.; *Kansan Lehti* 294, 21.12.1917, s. 3. Turussa vastaavassa asiassa käytiin kiistoja, ja miiliseläköiden aikana varsinkin yöt olivat rauhattomia, kun anarkistiset ainekset ryöstelivät kauppoja. *Kansan Lehti* 294, 21.12.1917, s. 6-7; Siltala, s. 95, Soikkanen 1975, s. 258; Hoppu 2013, s. 61-62.

⁵⁴⁰ Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 371. D265. TW.

⁵⁴¹ Lammi 1952 (käsikirjoitus), s. 372. D265. TW; Kanerva 1986, s. 255.

⁵⁴² *Kansan Lehti* 285, 11.12.1917, s. 3.

⁵⁴³ *Kansan Lehti* 288, 14.12.1917, s. 8.

Työväen Osuusliikkeessä hoitanut Pentti Hirvonen. OTK:n toimitusjohtajaksi valittiin Väinö Tanner, joka ilmoitti aikovansa toteuttaa myös OTK:n johdossa omaa osuuskauppapoliittista katsantokantaansa eli noudattaa puhtaasti puoluepolitiikasta irrallista kuluttajaetujen mukaista politiikkaa.⁵⁴⁴

SOK:n suhtautuminen uuteen tukkukauppaan oli juuri niin jyrkkä kuin pelättiin. SOK erotti kaikki OTK:n perustajajäsenet⁵⁴⁵ keskuskunnasta. Perusteena oli se, että ne olivat saaneet aikaan SOK:lle huomattavaa vahinkoa ja toimineet sitä vastaan. Tavaraliikenne SOK:n ja ”kapinallisten” osuuskauppojen välillä katkesi SOK:n sääntöjen mukaan seuraavasta vuoden vaihteesta. Siitä oli seurauksena ikävä tilanne, sillä kyseiset liikkeet eivät voineet enää ostaa SOK:lta tavaraa, mutta eivät vielä saaneet sitä OTK:ltakaan, kun sen toimintaa oltiin vasta käynnistämässä. OTK:n johtokunta kehotti liikkeitä ostamaan väliaikana yksityisiltä liikkeiltä tavaraa mutta lykkäämään kiireettömiä ostoja muutamiksi viikoiksi, jotta OTK ehtisi saamaan tavaranhankintansa kuntoon.⁵⁴⁶ Edistysmieliset hieman hämmästelivät SOK:n rajua toimenpidettä, mutta olivat varmasti salaa hieman hyvilläänkin. Monessa edistysmielisessä osuuskaupassa oli ollut halua olla molemmissa liikkeissä jäsenenä, minkä SOK:n jyrkkä kanta nyt esti ja näin selvensi tilannetta huomattavasti.

Ruokahuollon suhteen OTK:n perustaminen ei ratkaissut eikä edes helpottanut tilannetta. OTK ei ottanut ruokatavaroita välitettäväkseen. OTK:n johtokunta ei ollut edes harkinnut asiaa. Tanner esitti, että niin pian kuin niiden myynti on jälleen mahdollista, niitä ryhdytään välittämään osuuskaupoille. Ruokatavaravälityskysymys – vaikkakin tärkeä sinänsä – oli kuitenkin nyt OTK:n toiminnan kannalta marginaalinen, koska tavaranhankintavaikeudet olivat ylivoimaiset.⁵⁴⁷

Evä oli matkustanut OTK:n perustamiskokoukseen.⁵⁴⁸ Hän oli siis poissa elintarvetoimikunnan kokouksesta 11.12.1917. Juho Peura toimi väliaikaisesti elintarvetoimikunnan kokouksessa puheenjohtajana. Tampereen Sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö antoi järjestyskaartin välityksellä toimikunnalle määräyksen uusista elintarvikkeiden hinnoista. Järjestyskaarti oli – toimenpiteen aiheuttaman laskun mukaan⁵⁴⁹ – oikein isomalla joukolla käynyt toimittamassa määräyksen perille. Toimikunta ei kuitenkaan kaarta täysin totellut, vaan teki joitain muutoksia kaartin ehdottamiin toimenpiteisiin. Toimikunta päätti ottaa alennetut hinnat käyttöön 13.12. lähtien, mutta vain niille, joiden veroäyri oli 12 tai vähemmän. Varakkaammille 10.12.1917

⁵⁴⁴ OTK:n hallintoneuvoston pöytäkirja 13.12.1917 (ip), 1 §. Keskusosuusliike OTK:n arkisto. TA.

⁵⁴⁵ Samassa yhteydessä SOK erotti myös mm. Finlayson & Kumpp. Työväen osuuskaupan ja Pellavatehtaan työväen osuuskaupan, vaikka kumpikaan niistä ei ollut liittynyt OTK:aan. Asialla ei ollut käytännön merkitystä, koska niiden tavarakauppa oli joka tapauksessa loppumassa vuodenvaihteessa.

⁵⁴⁶ OTK:n kiertokirje jäsenosuusliikkeille. Päivätty 31.12.1917. OTK:n johtokunnan pöytäkirja 28.12.1917, 3 §, liite I. Keskusosuusliike OTK:n arkisto. TA; Kuluttajain lehti 24, 31.12.1917, s. 1.

⁵⁴⁷ OTK:n hallintoneuvoston kokouspöytäkirja 18.1.1918, 5 §. Keskusosuusliike OTK:n arkisto. TA.

⁵⁴⁸ KK:n valtuuskunnan kokouspöytäkirja 11.12.1917. Kulutusosuusliiton Keskusliiton arkisto. TA.

⁵⁴⁹ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestö sai järjestyskaartilta 200 mk laskun tehdystä työstä. Kunnallisjärjestössä arvosteltiin laskua ”kun olisi sen asian ajanut 3-4 henkilöäkin, niin on ollut ajattelematonta niin suuren joukon ajan hukka, ja tullut järjestölle liika kalliiksi.” Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 16.12.1917, 7 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

korotetut hinnat jäivät voimaan. Alennuskortit ja vain muutamaa päivää aikaisemmin käyttöön otetut alennusmerkitkin menettivät arvonsa. Maito jaettiin muuten elintarvetoimikunnan kautta, paitsi Verkatehtaan, Lapinniemen tehtaan ja Poliisilaitoksen elintarvelautakunnat saivat pitää toistaiseksi jakeluoikeutensa, vaikka kaartin tahto oli ollut, ettei mitään erityisoikeuksia suvaita. Määräys hintojen alentamisesta tarkoitti käytännössä sitä, että toimikunnan tileihin tuli ammottava vajaus, jonka paikkaamiseksi ei ollut keinoa. Se sai toimikunnan jäsenet ilmoittamaan sekä valtuustolle ja työläisedustajat vielä erikseen sos.dem. kunnallisjärjestölle luopuvansa paikoistaan. He toki lupasivat jäädä pois toimikunnan työstä vasta kun heidän paikkansa valtuusto oli asianmukaisesti täyttänyt. Toinen yhtä tärkeä syy eroamisilmoitukseen täydennettiin pöytäkirjaan myöhemmin. Toimikunta oli juuri ottanut käyttöön alennuskorttijärjestelmän, ja alennushintaa oltiin laajentamassa myös keskituloisiin, jolloin täysimääräistä korotettua hintaa olisivat joutuneet maksamaan vain kaikkein suurituloisimmat. Koko tämän järjestelmän kunnallisjärjestön väliintulo romutti. Eroamisestaan ilmoittivat kirjeellisesti valtuustolle Peura, Murto, Kanto, Viljanen ja Mäkinen eli kaikki kokouksessa läsnä olleet toimikunnan jäsenet. Erikoiseksi asian tekee se, että Mäkistä lukuun ottamatta kaikki muut olivat kunnallisjärjestön toimikuntaan nimeämiä ”omia edustajia”. Myöhemmin Murto halusi merkitä pöytäkirjaan, että hänen eroamisilmoituksensa ei johtunut sinänsä kunnallisjärjestön määräyksestä vaan asian sisältämän epäluottamuksen vuoksi.⁵⁵⁰

Maidon saanti kaupunkiin alkoi sujua vähän paremmin. Jonotuksen välttämiseksi kehitetyn numerojärjestelmän laput oli saatu painettua, ja niiden jako maitomyymälöiden kautta yleisölle oli alkamassa. Humppilan meijeristä odotettiin sterilisoidun maidon lähetystä, jossa oli 4000 – 5000 pulloa á 600 g. Sitä oli kuitenkin jaossa edelleen aivan liian vähän. Kaupunkiin tuli maitoa vain n. 8000 litraa päivässä.⁵⁵¹ Kaikki eivät olleet todellakaan tyytyväisiä. Työväenyhdistyksen taloustoimikunta koki työväenyhdistyksen ravintolan joutuneen syrjityksi elintarvetoimikunnan maidonjakamisessa. Sen tietämän mukaan toimikunta oli antanut maitoa muihin ravintoloihin. Se lähetti toimikunnalle kirjeen, jossa se pyysi toimikunnalta mm. 100 litraa maitoa päivittäin.⁵⁵² Samanlaisesta ravintoloiden ongelmasta kielii Tampereen kahvilain ja ruokalanpitäjien yhteinen kokous, joka vaati elintarvetoimikunnalta lupaa saada hankkia liikkeisiinsä maidon ja kerman yksityisesti, koska elintarvetoimikunnan monopoli oli saattanut heidät ongelmiin. Toimikunta kieltäytyi, koska

⁵⁵⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 98, 11.12.1917, 2 §, 4-5 §, pöytäkirja 99, 21.12.1917, 2 § ja pöytäkirja 101, 4.1.1918, 2 §. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 286, 12.11.1917, s. 3; Kansan Lehti 288, 14.12.1917, s. 3; Tampereen elintarvetoimikunnan työläisjäsenten kirje Tampereen sosialidemokraattiselle kunnallisjärjestölle 12.12.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁵¹ Tampereen elintarvetoimikunnan kirje valtion vointarkastuslaitokselle 18.12.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁵² Tampereen työväenyhdistyksen talousvaliokunnan kokouspöytäkirja 8.12.1917, 3 § (306). Ca:1 Tampereen Työväenyhdistyksen taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917. Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA. Lähetetty kirje on työväenyhdistyksen arkistossa. Tampereen työväenyhdistyksen kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 16.12.1917. Lähetetyt kirjeet Da:2, Tampereen työväenyhdistyksen arkisto. TKA. Kirjettä ei kuitenkaan löydy toimikunnan kirjeenvaihdosta eikä asiaa ole käsitelty toimikunnan pöytäkirjoissa.

kyseiset laitokset saivat ostaa toimikunnalta pullomaitoa.⁵⁵³ Lihan jako oli heinäkuusta asti ollut korttijärjestelmästä vapaata, vaikkakin säännösteltyä. Nyt lihankin suhteen alkoi esiintyä niin suurta niukkuutta, että sen jaossa oli otettava korttijärjestelmä uudelleen käyttöön. Elintarvetoimikunta valitti valtion lihatoimikunnalle, että kaupunkiin oli saatu lihaa vain 700 kg päivittäin, vaikka normaalin asujaimiston lisäksi kaupungissa oli vielä ruokailemassa n. 7000 henkeä ulkopaikkakuntalaisiakin.⁵⁵⁴ Kunnallisjärjestön saneleman päätöksen mukaisesti alettiin köyhemmille kuntalaisille alennetulla hinnalla myydä leipää, ryynejä ja jauhoja 13.12. alkaen sekä toimikunnan omista että työväen osuuskauppojen myymälöistä.⁵⁵⁵

Sopivasti juuri ennen joulua ilmoitettiin vihdoin myös voin jakelun kuluttajille Tampereella taas alkavan 19.12.1917. Jakoerä oli vaivaiset 150 g henkeä kohden, ja monen kohdalla jakelu osui vasta joulun ja uuden vuoden välipäiville, mutta toi onnekkammille vuoden 1917 jouluun kuitenkin pientä juhlan tuntua.⁵⁵⁶ Vaikka yleisö toivoi, että sokerikin olisi saatu jaettua ennen joulua, siihenkään elintarvetoimikunta ei voinut vaikuttaa, koska jaettava sokeri ei ollut saapunut ajoissa kaupunkiin. Jako oli aloitettu vanhoja varastoja hyödyntämällä, jotka eivät pitkään riittäneet. Lihankin jakelua sai odottaa joulun jälkeiseen aikaan – todella laihana lohtuna oli, että lihakortit voitiin jakaa jo hyvissä ajoin. Maidon jakelu sen sijaan toimi hyvin ja kaupunkiin tuli nyt joka päivä n. 5000 pulloa sterilisoitua 600 g maitopulloa päivässä. Kaikkea saapunutta maitoa ei edes saatu kaupaksi, koska yleisö ei vielä ollut tottunut tällaista maitoa käyttämään. Se ei kuitenkaan elintarvetoimikuntaa huolettanut, sillä sterilisoitu maito säilyi ainakin teoriassa useita kuukausia pilaantumatta. Ruotsistakin oli tulossa suurehko elintarvikelähetys.⁵⁵⁷

Elintarvetoimikunta päätti tasata maidonjakoa niin, että tehtaiden elintarvelautakunnilta evättiin mahdollisuus tuottaa maitoa työväelleen eivätkä edes ne, joilla oli omia lehmiä saaneet tuottaa maitoa kaupunkiin omiin tarkoituksiinsa antamatta elintarvetoimikunnan käyttöön maidostaan 80 prosenttia.⁵⁵⁸ Tasapuolisuuden nimissä myös erityisluvalla maitoa saaneilta Pyykin tehdas- ja huvilayhdyskunnan asukkailta ja poliisilaitokselta evättiin maidontuonti- ja jako-oikeus.⁵⁵⁹ Poliisimestarille annettiin kuitenkin ohjeet maidon sala-

⁵⁵³ Tampereen kahvilain ja ruokalain pitäjien yhteisen kokouksen pöytäkirjan ote 14.12.1917. Ea:2 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁵⁴ Tampereen elintarvetoimikunnan kirje valtion lihatoimikunnalle 21.12.1917. D:1 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁵⁵ Kansan Lehti 287, 13.12.1917, s. 1. Käytäntö oli se, että muualle kuin Tampereelle veroja maksaneet työläiset eivät saaneet alennusta hinnoista, vaikka heillä olisi ollut Tampereen elintarvetoimikunnan myöntämä leipäkortti. Kansan Lehti 289, 15.12.1917, s. 7.

⁵⁵⁶ Kansan Lehti 291, 18.12.1917, s. 1.

⁵⁵⁷ Kansan Lehti 291, 18.12.1917, s. 6.; Kansan Lehti 296, 24.12.1917, s. 2; Kansan Lehti 297, 27.12.1917, s. 2.

⁵⁵⁸ Kieltämällä tehdaselintarvelautakunnilta maidon hankkimisen potkaistiin tavallaan omaan nilkkaan. Tehdasselintarvelautakunnilla oli omat keinonsa saada maitoa kaupunkiin, joten vaarana oli, ettei niiden toimesta hankittua maitoa välttämättä saatu lainkaan kaupunkiin. M. Lavoniuksen allekirjoittama Tampereen puuvillatehdas Oy:n kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 3.1.1918. Ea:2 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁵⁹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 99, 21.12.1917, 6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 295, 22.12.1917, s. 4; Yhtenä synnä oikeuden pois ottamiseen oli – varmasti oikeutettu – epäily siitä, etteivät maidonhankintaan oikeuden saaneet teollisuuslaitokset tai niiden elintarvelautakun-

kuljetuksen estämiseksi ja kaupan kaupungissa estämiseksi vasta tammikuun 13. päivä, koska toimikunta katsoi asian vaativan oman järjestelyaikansa.⁵⁶⁰ Sterilisoitun maidon hinnaksi yksityiskuluttajille päätettiin vuodenvaihteessa laskea 80 penniksi pullolta ja yhteisökulutukseen nostaa hinnaksi 1:20 markkaa pullolta. Alennetulla hinnallakin pullomaito oli merkittävästi tavallista maitoa kalliimpaa.⁵⁶¹ Juuston hinta oli pysynyt samana 3.8.1917 lähtien. Kun juuston viejät olivat voineet myydä juustoa huomattavan hyvällä hinnalla Pietariin, ei kotimarkkinoille myydyn juuston hintaa ollut tarpeen nostaa. Kun juuston vienti oli kuitenkin jo pidemmän ajan ollut kielletty ja muiden maitotaloustuotteiden hintoja voimakkaasti korotettu, nostettiin myös juuston hintaa juuri ennen joulua.⁵⁶² Leivän alennusluokitusjärjestelmä kaivettiin uudelleen esiin. Mattsson, Evä ja Kanto saivat tehtäväkseen ryhtyä uudelleen harkitsemaan alennusluokituksia.⁵⁶³

Yhteisökuluttajille, mm. sairaaloille oli yleensä hinnat korkeammat kuin yksityisille kuluttajille. Tampereen keuhkotautiparantola ja Pelastusarmeijan hoitola olivat kuitenkin lähestyneet elintarvetoimikuntaa pyynnöllä, että heille maito- ja viljatuotteet voitaisiin myydä halvemmilla hinnoilla, koska laitoksissa hoidettiin pääasiassa vähävaraisia ihmisiä. Toimikunta päätti keskustelun jälkeen suostua pyyntöihin.⁵⁶⁴

Elintarvehallituksen suunnittelema elintarvikkeiden inventointi päätettiin suorittaa niin, että liikevarastojen inventointi aloitettiin 2.1. ja yleinen inventointi puolestaan 7.1.1918.⁵⁶⁵ Suorittamiseen päätettiin pyytää 50 osallistujaa sosialidemokraattiselta puolueelta ja 25 osallistujaa suomalaisesta että nuorsuomalaisesta puolueesta, jolloin tarkastajia olisi yhteensä 100. Tarkastajien tuli kulkea pareittain niin, että sosialidemokratinen ja porvarillinen tarkastaja kulkivat yhdessä. Evä, Mattsson ja Viljanen saivat valita tarkastajat.⁵⁶⁶

Toimikunta neuvotteli uudesta kolmiportaisesta alennusjärjestelmästä. Uudessa luokituksessa oli otettu huomioon perheen koko ja tulot (eikä siis edellisen vuoden verotusta):

nat noudattaneet hankinnassaan rajahintoja. Tavoitteena oli myös vähentää kuluttajien eriarvoisuutta ja siten rauhoittaa mieliä. Tampereen elintarvetoimikunnan kirje elintarvehallitukselle 7.1.1918. D:2 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁶⁰ Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Tampereen poliisimestarille 13.1.1918. D:2 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁶¹ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 99, 21.12.1917, 6 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. Pullossa oli 6 dl maitoa. Tammikuussa sterilisoitu maito maksoi 85 p/pullo, jolloin sen litrahinta oli 1:30. Tavallisen maidon rajahinta litralta oli 90 p. Aamulehti 14, 17.1.1918, s. 4.

⁵⁶² Kansan Lehti 296, 24.12.1917, s. 2.

⁵⁶³ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 99, 21.11.1917, 15 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁶⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 99, 21.12.1917, 9 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁶⁵ Kansan Lehti 297, 27.12.1917, s. 2; Kansan Lehti 1, 3.1.1918, s. 3.

⁵⁶⁶ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 100, 28.12.1917, 3-4 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

	varsinainen alennus, leivän hinta 1:50 mk / kg	perushinta, leipä 2:20 mk / kg	korotettu hinta, leipä 4 mk / kg
yksinäinen ihminen	tulot 200 mk tai alle / kk	tulot 200-400 mk / kk	tulot 400 mk tai yli / kk
perhe (2-4 henkeä)	tulot 300 mk tai alle / kk	tulot 300-600 mk / kk	tulot 600 mk tai yli / kk
perhe (yli 4 henkeä)	tulot 75 mk tai alle henkeä kohden / kk	tulot 75-150 mk / henkeä kohden / kk	tulot 150 mk tai yli henkeä kohden / kk

Suunnitelma hyväksyttiin sellaisenaan ja jätettiin toimeenpantavaksi.⁵⁶⁷ Elintarvetoimikunta tiedotti aloittavansa uuden kolmiportaisen järjestelmän mukaisen alennusmerkkien jaon vuoden 1918 alusta alkaen. Jake-lussa ne tulivat käyttöön 21.1.1918 alkaen. Merkeillä voitiin maksaa osa ostoksen hinnasta. Alennusmerkki-järjestelmää tarkennettiin lehti-ilmoituksella, jossa kerrottiin, että alennusmerkit kävivät kaikissa sellaisissa myymälöissä, jotka olivat oikeutettuja leipäviljaa ja leipää myymään. Alennusmerkkejä sai kuitenkin käyttää vain leivän ja leipäviljan ostoon ja silloinkin niin, että korkeintaan 2/3 hinnasta voitiin kuitata alennusmerkeillä ja siis rahaa oli käytettävä vähintään 1/3.⁵⁶⁸ Jonkun verran napinaa Aamulehdessä herätti se, että koska alennusmerkit oli nyt sidottu tuloihin, esimerkiksi talonmestajat, joilla oli suuret tulot mutta myös suuret menot, eivät voineet saada alennusmerkkejä.⁵⁶⁹

Sos.dem. kunnallisjärjestön kokouksessa pitkän keskustelun jälkeen päätettiin puoltaa annettavaksi ero työväenjärjestöjen nimeämille jäsenille kaupungin elintarvetoimikunnan jäsenyydestä. Koska Evälle vastaa-va puolto oli annettu jo aikaisemmin, elintarvetoimikunnan koko työläisedustusto oli menossa vaihtoon. Uusiksi jäseniksi päätettiin esittää valtuustolle ansioituneita tovereita mutta elintarvikeasioissa jokseenkin kokemattomia T. Kaihosaloa⁵⁷⁰, R. Pussista⁵⁷¹, J. Ahosta⁵⁷² ja rouva Saksasta⁵⁷³. Ahosta lukuun ottamatta muut eivät olleet mukana työväen osuustoiminnassa.⁵⁷⁴

⁵⁶⁷ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 100, 28.12.1917, 10 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁶⁸ Kansan Lehti 1, 3.1.1918, s. 3.; Kansan Lehti 20, 25.1.1918, s. 2; Tampereen elintarvetoimikunnan kiertokirje 16.1.1918. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. D2 Lähteneet kirjeet. TKA.

⁵⁶⁹ "Nähtyä ja kuultua", Juttu-Jaakon pakina. Aamulehti 5, 6.1.1918, s.4-5.

⁵⁷⁰ 'Tilda' Kaihosalo oli Tampereen sos.-dem. nuoriso-osaston johtokunnan sihteeri. Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomus 1917, s. 147. Tampere 1918. Lisäksi Kaihosalo oli työskennellyt mm. Evän alaisena Vakuutusyhtiö Turvassa. Aatsinki 2007, s.67.

⁵⁷¹ Risto Pussinen kuului Kattila ja levyseppäin ammattiosastoon. Hän oli toiminut Suomen Metallityöntekijöiden liiton Tampereen keskuskomitean puheenjohtajana keväällä 1917. Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomus 1917, s. 64-65. Tampere 1918.

⁵⁷² J. Ahonen oli aikaisemmin ollut Pellavatehtaan ammattiosaston puheenjohtaja. Hänellä oli Pellavatehtaan työväen osuuskunnan hallituksen varapuheenjohtajuuden tuomaa kokemusta myös elintarvikeasiasta, vaikka hän olikin eronnut kummastakin luottamustehtävästä.

⁵⁷³ Rouva Saksanen oli luultavasti Maiju Saksanen, rautatieläisen Hjalmar Saksasen vaimo. Hjalmar Saksanen oli syksyllä kaartin esikunnan jäsen, mikä on saattanut antaa jonkinlaista arvovaltaa myös hänen puolisolleen. Klemetilä 1976, s. 280.

⁵⁷⁴ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön kokouspöytäkirja 17.12.1917, 3-4 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 291, 18.12.1917, s. 7.

Evän ja Ojasen eronpyynnöt olivat esillä valtuuston syyskokouksessa 20.12.1917, mutta valtuusto jätti asian pöydälle seuraavaan kokoukseen valmisteluvaliokunnan esityksen valmistumista odottamaan.⁵⁷⁵ Vuoden viimeisessä kokouksessaan vuodenvaihteessa kaupunginvaltuusto nimesi elintarvetoimikuntaan uudet jäsenet. Näitä olivat naisjärjestöjen ehdottama rouva Jenny Toukolehto⁵⁷⁶ ja sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön ehdottamat rouva Maria Letonmäki⁵⁷⁷ sekä kivityömies Adolf Järvelä. Lisäksi Arajärven tilalle oli nimitetty prokuristi S.A. Nylund⁵⁷⁸. Valtuusto ei suostunut antamaan eroa K.M. Evälle eikä muille myöhemmin eroa pyytäneille elintarvetoimikunnan työläisjäsenille. Valtuusto vetosi siihen, että uuden kunnallislain toimeenpanemista varten annetun väliaikaisen säännöksen määräysten vuoksi eroa ei voida myöntää.⁵⁷⁹ Honkaniemestä ei sittenkään tullut toimikunnan jäsentä. Muutokset tarkoittivat, että porvarillisten piirien edustajien määrä pysyi edelleen neljänä, mutta työväenjärjestöjen edustajien lukumäärä nousi seitsemään.⁵⁸⁰ Huomionarvoista on toimikunnan naisedustajien määrän tietoinen kasvattaminen. Toinen, vähemmän ilmeinen muutos koski osuustoimintaan perehtyneiden henkilöiden osuuden vähenemistä, sillä yhdelläkään uudella jäsenellä ei ollut osuustoiminnan parissa hankittua merkittävää kokemusta.

Vuodenvaihteen kärhämät

Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön vuoden viimeinen kokous pidettiin 30.12.1917. Varsinaisesti kokouksessa keskusteltiin tulevaan kunnallisvaaliin sekä taksoitus- että tarkastuslautakuntien jäsenten vaaleihin liittyvistä asioista, mutta toki elintarvikekysymys kestoaiheena nousi myös puheissa esiin. Keskustelussa arvosteltiin mm. sitä, että elintarvetoimikunta oli ulottanut alennettuun hintaan oikeutetut jopa 12 veroäyriin maksaviin asti. Kunnallisjärjestö oli unohtanut, että se itse alun perin oli vaatinut halpaa leipää kaikille. Elintarvetoimikunnan edustajana paikalla ollut Viljanen kertoi toimikunnan suunnitelmista siirtyä kolmipor-

⁵⁷⁵ Kansan Lehti 294, 21.12.1917, s. 7.

⁵⁷⁶ Toukolehdon taustalla oli ”Tampereen edistysmielisten naisjärjestöjen toimikunta”, eli sama lähinnä porvarillisten naisjärjestöjen yhteenliittymä kuin rouva Lidmanilla. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 31.12.1917, 563 §, liite c. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1918, mf 3. TKA; Kansan Lehti 267, 20.11.1917, s. 4. Toukolehdolla oli kaksi ruokalaa: kasvi- ja liharuokala osoitteessa Itäinen katu 20 ja paistokahvila Hämeenkatu 31:ssä. Ilmoitus Kansan Lehti 283, 6.12.1916, s.1. Jalasvaara erehtyy pitäessään Toukolehtoa työväen edustajana. Jalasvaara 1987, s. 64.

⁵⁷⁷ Maria Letonmäki oli SDP:n kansanedustajan ja toimittaja-kansanedustajan Lauri Letonmäen puoliso, mutta oli hän toki itsekin aktiivipoliitikko. Hän oli Tampereen sos.dem. naisyhdistyksen varapuheenjohtaja. Lauri Letonmäki erosi vuoden 1918 alussa Kansan lehden toimituksesta ja siirtyi keuhkotautiparantolaan joutuneen W. Wankkojan tilalle Työläisnuoriso –lehden toimittajaksi. Sisällissodan aikana Lauri Letonmäki toimi Suomen kansanvaltuuskunnan oikeusasiantuntijana ja huoltoasiain päällikkönä sekä toimeenpanevana sihteerinä ja hän oli lisäksi Työväen järjestyskaartin yleisesikunnan jäsen. Letonmäet pakenivat rajan yli itään ja tulivat teloitetuiksi 1930-l. Kansan Lehti 1, 3.1.1918, s. 4; Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomus 1917, s. 140. Tampere 1918.

⁵⁷⁸ Selim Alarik Nylund oli Björkqvistin kauppaliikkeen palveluksessa ollut liikemies ja liikkeen vastuullinen johtaja vuodesta 1912 lähtien. Kun Björkqvistin kauppahuoneesta irrotettiin vähittäistavarakauppa, Nylund jäi hoitamaan sen tukkukauppapuolta. Tässä asemassa hän oli aina vuoden 1918 syksyyn asti. Tukkukauppiaana hän oli perehtynyt Venäjän viljakauppaan. Innala 1975, s. 66-69.

⁵⁷⁹ Tampereen valtuusmiesten kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 8.1.1918. Ea:2 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁸⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 102, 16.1.1918, 4 §. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

taiseen järjestelmään. Keskustelussa järjestely hyväksyttiin ja ehdotettiin, että perustaksi otetaan kunkin perheen tulot eikä veroäyrimäärä. Juuri näin toimikuntakin oli ajatellut. Esitettiin myös syytöksiä siitä, että elintarvetoimikunnan myymälöissä oli työssä lakonrikkureita yms. Kunnallisjärjestö asetti toimikunnan asiaa tutkimaan.⁵⁸¹

Vuoden viimeisenä päivänä kauppahallissa sijainneissa elintarvetoimikunnan myymälöissä syntyi epäjärjestystä, jonka syistä ja mahdollisista seurauksista seurasi julkinen keskustelu Kansan Lehden sivuilla poliisimestari Lönngrenin ja elintarvetoimikunnan vt. puheenjohtaja Evän välillä. Poliisimestarin kertomuksen mukaan kauppahallissa sijaitseva perunamyymälä oli mennyt iltapäivällä jo kahden aikaan kiinni ja sen uudelleen avautumista odottava asiakasjoukko sai odottaa pitkän aikaa jonkun tulemaan palvelemaan jonottajia. Väkijoukko alkoi olla jo valmis käyttämään oman käden oikeutta. Poliisimestarin oli puututtava asiaan, ja neuvoteltuaan puhelimitse K.M. Evän kanssa avasi perunamyymälän konstaapelien ja kolmen asiakkaana olleen henkilön avulla. Samana päivänä myös kauppahallin leipämyymälässä ilmoitettiin leivän loppuneen jo varhain iltapäivällä, mutta paikalla olleet sadat jonottajat monen tunnin odottamisesta ärtyneenä alkoivat vaatia leivän toimittamista myyntiin. Myöhään iltapäivällä sitä ilmestyikin jostain Järvensivun leipomosta useita hevoskuormia. Kaupungin poliisimestari kertoi tapahtumista Kansan Lehdessä julkaistussa avoimessa kirjeessä elintarvetoimikunnalle, koska hänen käsityksensä oli, että tällaiset tapahtumat olivat omiaan horjuttamaan asiakaskunnan uskoa elintarvetoimikunnan virkailijoiden ilmoituksiin ja aiheuttivat vaaran järjestyksen pidolle.⁵⁸² K.M. Evän kirjoittamassa elintarvetoimikunnan vastineessa todettiin, että perunamyymälä oli mennyt kiinni, kun perunanostajat olivat loppuneet iltapäivällä. Kyseessä oli uudenvuoden aattopäivä, perunoita oli vielä yksityisillä kauppiailta myynnissä eikä mitään varsinaista perunapulaa ollut kaupungissa, joten myyntihenkilökunta oli saanut lopun päivää vapaata. Kun myöhemmin laskettiin, kuinka paljon poliisien valvoma myynti oli ollut, todettiin se 130,5 kiloksi. Kun keskimäärin osto oli noin 5 kg, ei perunoiden vaatijoiden joukko voinut olla kovin suuri, ehkä noin 26 henkeä. Leipämyymälässä puolestaan yritettiin säästää osa valmistuneesta leivästä seuraavaan päivään, kun ei ollut varmuutta siitä, saataisiinko uuden vuoden päivänä viljaa lainkaan leivottavaksi. Mutta kun yleisö kävi erittäin kärsimättömäksi, katsoivat virkailijat välttämättömäksi tyhjentää viimeinenkin tuoreen leivän varasto myyntiin. Evä kummeksui sitä, että silloin kun oli jotain jaettavaa, asiakkaat vaativat lisää jakopaikkoja. Kun jaettavaa oli vähemmän, moitittiin yhtä äänekkäästi sitä, että elintarvetoimikunta piti joutilasta väkeä palkkalistoillaan.⁵⁸³ Kieltämättä Lönngrenin huoli oli aiheellista, sillä tällainen horjuva linja ei ollut omiaan lisäämään elintarviketoimikun-

⁵⁸¹ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 30.12.1917, 1.7 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 1, 3.1.1918, s. 5.

⁵⁸² Kansan Lehti 3, 5.1.1918, s. 2; Tampereen kaupungin poliisimestarin kirje elintarvetoimikunnalle 2.1.1918. Ea:1 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kauppahallissa tapahtunut episodi on kerrottu tuoreeltaan myös Aamulehdessä. Aamulehti 1, 1.1.1918, s. 8.

⁵⁸³ Kansan Lehti 4, 7.1.1918, s. 3-4. Viimeisessä lauseessa Evä viittaa Kunnallisjärjestön kokoukseen 10.12.1917, jolloin tällaisia moitteita esitettiin; Aamulehti 5, 6.1.1918, s. 3.

nan uskottavuutta. Lönngren jatkoi keskustelua vielä lehden palstoilla. Hän pyysi elintarvetoimikunnalta toimenpiteitä, joilla elintarpeiden ostajat säästettäisiin kiusallisesta ja terveydelle vaarallisesta jonottamisesta. Suomessa oli juuri tuolloin ollut lumimyräkki jonka jälkeen sää oli pakastunut voimakkaasti.⁵⁸⁴ Elintarvetoimikunta oli jo ennen tätä pyyntöä päättänyt lisätä uuden leipämyymälän kauppahalliin.⁵⁸⁵ Elintarvetoimikunnan myymien viljatuotteiden tilasto kertoo, että joulukuussa 1917 myytiin silmiinpistävän vähän ruisjauhoja tai niistä tehtyjä leipiä. Huomattavasti enemmän kuin ruista myytiin grahamjauhotuotteita, ohraa tai kauraa sisältäviä tuotteita sekä muita jauhoja tai ryynejä. Toimikunta oli kuitenkin myynyt kaiken kaikkiaan enemmän viljatuotteita joulukuussa kuin sitä edeltäneessä marraskuussa.⁵⁸⁶

6.2 Varastojen inventointi ennen myrskyn puhkeamista

Asioita lokahteli kohdalleen. Suomi itsenäistyi. Työväenliike juhli Suomen itsenäisyyttä ja sosialidemokraattista luokkataistelua. Lavoniuksen elintarvehallitus pyrki tarmokkaasti korjaamaan edeltäjiensä virheitä. Elintarvetoimikunta suunnitteli vähävaraisille alennuskuponkijärjestelmän. Edistysmielinen osuustoimintaliike sai pystyyn sekä oman tukkuliikkeen että Tampereelle paikallisen suurosuusliikkeen. Kaikki ei ollut kuitenkaan hyvin. Suomessa oli vielä paljon venäläisiä sotilaita. Raja vuoti edelleen elintarvikkeita itään. Tamperelaiset ulkotyöläiset turvautuivat suoraan toimintaan toimeentulonsa turvaamiseksi. Sos.dem. kunnallisjärjestö katsoi asiakseen järjestellä elintarpeiden hinnat mieleisekseen elintarvetoimikunnassa toimivien omien edustajiensa yli. Järjestyskaarti alkoi viedä sosialidemokraattista puoluetta. Työväen vanhat johtomiehet katselivat menoa kauhuissaan. Hallitus halusi lujaa järjestysvaltaa, maksoi mitä maksoi. Varastot inventoitiin. Kaikkea oli liian vähän. Mitään ei ollut liikaa – paitsi ehkä vihaa ja epäluuloa.

Vieläkö viljaa Amerikasta

Uudenvuoden tinat oli valettu. Synkeistä varjoista huolimatta ennusmerkeistä oli löydettävissä myös positiivisia signaaleja. Venäjän kansankomisaarien neuvosto antoi toimeenpanevalle keskuskomitealle ehdotuksen Suomen tasavallan valtiollisen itsenäisyyden tunnustamisesta. Myös elintarviketilanne helpottui. Vuoden vaihteen tienoilla maahan saapui junanvaunuissa isohko määrä maissia, ohraa ja vehnää Venäjältä, noin 730.000 kiloa, joka vastasi parin viikon viljankulutusta maassa. Maissin hyväksikäyttö oli kuitenkin ongelmallista, koska maassa ei ollut sen jauhatukseen soveliasta valssimyllyä eikä sen käyttö leivontaan ollut tuttua suomalaisille.⁵⁸⁷

Venäjän bolševikkihallituksen ja Saksan välinen välirauha alkoi näyttää syntyvän lähitulevaisuudessa, mikä aiheutti huolta länsiliittoutuneiden piirissä. Ympärysvallat olivat arvioineet uudelleen ruoka-avun strategisia

⁵⁸⁴ Kansan Lehti 6, 9.1.1918, s. 5.

⁵⁸⁵ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 101, 4.1.1918, 6 §. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁵⁸⁶ Liite 5.

⁵⁸⁷ Kansan Lehti 1, 3.1.1918, s. 4; Upton 374-375.

tavoitteita. Lähettämällä elintarvikkeita Suomeen voitiin toisaalta ehkäistä saksalaissuuntausta ja toisaalta myös vähentää bolševikkien houkutusia. Tiedossa oli, että entinen elintarvikesenaattori Wuolijoki sekä SOK:n johtoon kuulunut Juho Jännes olivat matkustaneet Saksaan elintarveasioissa. Enää ei pelätty Saksan välittömästi valloittavan Suomen, mutta muuten asiassa nähtiin vielä ongelmia. Suomelle länsivalloista mahdollisesti laivattavaan ruoka-apuun liittyen senaatissa pidettiin 15. päivä tammikuuta neuvottelu, johon osallistuivat senaatin puheenjohtaja, ent. ministerivaltiosihteeri Enckell, Iso-Britannian konsuli ja varakonsuli sekä elintarvehallituksen pääjohtaja. Lehdissä julkaistun uutisen mukaan Iso-Britannian edustajat halusivat varmistaa, että Suomessa elintarvikkeet tulevat puutetta kärsiville jaettaviksi tasan ja että elintarpeilla keinottelu oli estetty. Annetut vastaukset tyydyttivät, joten Iso-Britannian edustajat ohjeistivat suomalaisia, että näiden pitäisi sähköittää edustajalleen Iso-Britanniassa saattamaan asian brittihallituksen tietoon, jotta Iso-Britannia sallisi laivakuljetukset Atlantin yli Suomeen. Brittejä kiinnosti vielä tieto siitäkin, miten oli venäläisen sotaväen muonituksen laita. Suomalaiset kertoivat sotaväen saaneen viljan ja perunat koko ajan saanut Venäjältä, mutta voi ja liha ovat toimitettu Suomesta. Tätä nykyä tosin voita ei ole saatavissa ja lihan määrä on supistettu. Brittejä huoletti myös se, että venäläinen sotaväki ryöstäisi itselleen maahan saapuvan amerikkalaisen viljan. Suomalaiset totesivat, että toistaiseksi oli tapahtunut vain yksi tämänkaltaisen ryöstö ja siinäkin tapauksessa tavara oli saatu takaisin. Vilja kannattaisi tuoda kuitenkin maahan pienissä erissä ja hajauttaa se heti puutteessa oleville paikkakunnille. Lopuksi englantilaiset valittivat, että Iso-Britannian aikanaan Venäjää varten hankkimaa ja maksamaa tavaraa nyttemmin salakuljetetaan Ruotsiin suuressa määrin ja toivoivat, että Suomi saisi aikaan sellaisen järjestyksen, että se itse kykenisi rajojaan puolustamaan.⁵⁸⁸ Elintarvehallitus kääntyi tullihallituksen puoleen kirjeellä, jossa selostettiin, miten tärkeää oli elintarvepolitiikan kannalta ehkäistä elintarpeiden salakuljetus Pietariin ja vastikekaupassa tarvittavien tuotteiden salakuljetus Tornion kautta Ruotsiin. Elintarvehallituksen käsityksen mukaan tärkeimmät toimenpiteet olivat junien tarkastaminen Rajajoella ja vartiostojen lisääminen molemmilla rajoilla. Näiden toimenpiteiden suorittamiseksi se pyysi tullihallitukselta yksityiskohtaisia suunnitelmia. Tullihallitus vastasi, että yksityisten harjoittama salakuljetus Venäjän rajan yli oli aivan merkityksetöntä siihen nähden, mitä venäläiset sotilasviranomaiset harjoittivat. He kuljettivat jatkuvasti lihaa ja muita elintarpeita sekä rehua rajan yli sotilassaattueissa, joten tulliviranomaiset eivät voineet siihen mitenkään puuttua. Tullihallituksen kanta oli, että jos haluttaisiin merkittävästi ehkäistä salakuljetusta Venäjälle pitäisi kaikki venäläiset sotilashenkilöt siirtää pois raja-alueelta ja estää heidän matkansa rajan yli. Ruotsin puoleisen rajan tukkiminen vaatisi 100 uutta rajavartijaa.⁵⁸⁹

Yhdysvaltain konsuli teki muutama päivä brittien kanssa käydyn neuvottelukokouksen jälkeen sopimuksen elintarvehallituksen kanssa amerikkalaisen viljan ja muun elintarvelastin laivauksesta ja jaosta. Sen keskei-

⁵⁸⁸ Kansan Lehti 12, 16.1.1918, s. 4; Aamulehti 7, 10.1.1918, s. 3; Aamulehti 13, 16.1.1918, s. 5-6.

⁵⁸⁹ Kansan Lehti 21, 26.1.1918, s. 5; Aamulehti 24, 28.1.1918, s. 2.

senä kysymyksenä oli elintarpeiden kuljetuksen ja jaon järjestäminen niin, että niiden valvonta pysyi koko ajan Yhdysvaltain hallituksen edustajalla. Kyseisellä edustajalla oli oikeus milloin tahansa pysäyttää tuonti ja myös oikeus määrätä, mille paikkakunnille elintarpeet lähetetään. Sopimuksen teon jälkeen oli jälleen toiveita saada amerikkalaista viljaa maahan, vaikkakin melko noloin ehdoin.⁵⁹⁰ Tärkeintä oli kuitenkin saada syötävää, ja toivorikkaasti päivälehdet kirjoittivatkin jo niistä 40 miljoonasta kilosta maissia ja kauraa, joita alettiin jo USA:ssa kuljettaa rannikolle ja siirtää laivoihin. Laivat saapuisivat Suomeen ehkä maaliskuuhuhtikuussa. Venäjän suunnalta helpeä ei ollut tulossa, koska sieltä lähteneiden ja jo matkalla olevien kuormien jälkeen Venäjällä syntynyt sisällissota esti lisähelpotuksen saamisen. Suomen sisällissodan puhkeaminen sai liittoutuneiden saartoministeriön keskeyttämään kaikki amerikkalaisten elintarpeiden toimitushankkeet.⁵⁹¹

Olivatko tarkastukset tasapuolisia?

Elintarvehallitus teki – ilmeisesti senaatin määräyksestä – elintarpeiden varastojen inventointisuunnitelmaan viime hetkillä pieniä muutoksia. Ne eivät olleet SDP:n puoluetoimikunnan mieleen ja se teki asiasta vastalauseen. Myös Ammattijärjestö ilmoitti tarkastuksen jälkeen, ettei inventointia oltu suoritettu Ammattijärjestön esittämien vaatimusten mukaisesti.⁵⁹² Eryteisesti ärsytystä aiheutti uusi sääntö, jonka mukaan ilmoittaja saattoi etukäteen suorittaa tarkastuksen valitsemillaan henkilöillä, joista toinen oli kunnan tai valtion virkamies. Kun tarkastus oli jo suoritettu, ei kunnan nimittämällä tarkastusmiehillä ollut oikeutta tarkastaa varastoja uudelleen. Sen nähtiin avaavan vakavan takaportin porvarillisten talouksien varastojen salaamiselle. Rikkaat saattoivat pyytää tuttaviltaan ja ystäviltään virkamiehiltä todistuksen ”tarkastuksesta”. Koska inventoimisen yksi tärkeistä mutta ääneen lausumattomista tavoitteista oli kumota huhut piilotetuista elintarvikevarastoista, sääntömuutos sai esimerkiksi Helsingin elintarvelautakunnan pyytämään turhaan koko inventoimisen peruuttamista. Samasta syystä Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta sekä monien muidenkin paikkakuntien, kuten Viipurin, Turun ja Jyväskylän työväenjärjestöt päättivät olla ottamatta millään tavoin osaa inventoimiseen. Tampereella todettiin, ettei kunnallisjärjestö ollut käsitellyt koko asiaa, joten tarkastus toteutettiin suunnitellulla tavalla.⁵⁹³

Kaupunki oli jaettu elintarvikevarastojen tarkastusta varten 50 piiriin, joista 24 oli kosken länsipuolella, 10 kosken itäpuolen ja rautatien välisellä alueella sekä 16 Tammelassa. Jokaiseen piiriin oli nimetty kaksi tarkastajaa. Ensimmäisenä tarkastuspäivänä 7.1.1918 tarkastajat kävivät jakamassa aluksi kotitalouksiin elintarvehallituksen lähettämät ilmoituskaavakkeet, ja kun ne olivat asianmukaisesti täytetty ja oikeaksi varmennettu, tarkastajat kävivät ne hakemassa takaisin. Lomakkeeseen piti merkitä, suostuuko ilmoituksen

⁵⁹⁰ Kansan Lehti 16, 21.1.1918, s. 2; Aamulehti 18, 22.1.1918, s. 3.

⁵⁹¹ Kuluttajain Lehti 1, 23.1.1918, s. 5; Rantatupa 1979, s. 115.

⁵⁹² Kansan Lehti 7, 10.1.1918, s. 3.

⁵⁹³ Aamulehti 1, 1.1.1918, s. 5; Kansan Lehti 4, 7.1.1918, s. 2; Kuluttajain lehti 24, 31.12.1917, s. 2; Rantatupa 1979, s. 113; Nyström 2013, s. 206.

antaja varaston tarkastamiseen. Lomakkeen palautuksen yhteydessä tarkastajat myös suorittivat tarkastuksen niissä perheissä, joissa lupa siihen annettiin ja mikäli ilmoitusta ei muulla tavoin varmennettu. Erityisesti tarkastukseen ryhdyttiin silloin, kun siihen huomattiin olevan syytä. Jos perhe kieltäytyi vakuuttamasta ilmoituksen todenperäiseksi, jatkotoimenpiteet jäivät elintarvetoimikunnan ratkaistavaksi.⁵⁹⁴ Tarkastukset sujuivat Tampereella hyvässä yhteisymmärryksessä tarkastajien ja tarkastettavien välillä. Kaikki tajusivat, että velvollisuus tuli täyttää. Vain harva oli käyttänyt mahdollisuutta esitarkastaa varastonsa. Aamulehdelle tietoja antaneen tarkastusmiehen mukaan hänen tarkastamistaan 65 taloudesta vain yksi oli käyttänyt ennakkotarkastusta. Tarkastetut varastot olivat yleensä hyvin pieniä.⁵⁹⁵

Tarkastuksen jälkeen elintarvetoimikunta ilmoitti lehdessä 10.1.1918, että niiden, jotka eivät elintarpeiden inventointikaavaketta olleet vielä täyttäneet tuli tehdä se kuluvaan kuun 15. päivään mennessä. Kaavakkeen täyttäminen oli pakollista, oli varastoja tai ei. Kaavakkeen täyttämättä jättäminen oli sanktioitu niin, että seuraavassa leipäkorttijaossa ei saanut uutta korttia, jollei ilmoitusta ollut tehtynä.⁵⁹⁶ Tarkastuksen jälkeen elintarvikekortteihin oli tarkoitus tehdä kuponkien vähennys varastoja vastaavasta määrästä. Vähennyksen suorittaminen jäi keväälle, jolloin kortit tarkastettiin ja leimattiin tarkistusleimalla.⁵⁹⁷

Asetus viljan kulutuksen järjestelyistä annettiin 5.1.1918. Jako omavarais- ja korttitalouksiin säilyi, mutta nyt annosten koot määräytyivät Lavoniuksen joulukuussa esittelemien määrien mukaisesti niin, että omavaraisaloudessa perusmääräksi asetettiin 8 kiloa henkilöä kohden kuukaudessa, jota voitiin pienentää kevyen työn tekijöillä kuuteen kiloon ja kasvattaa raskaan työn tekijöillä yhdeksään kiloon. Korttitalouksissa elävien annosmääräksi määrättiin 200 grammaa päivässä, jota paikallinen elintarvikelautakunta saattoi kasvattaa työn raskauden arvioinnin mukaisesti 100 gramman lisäleipäkortilla. Näin jakaen maan viljavarat olisivat menneet huomattavasti aikaisempaa tasaisemmin tuottajille ja kuluttajille. Aika oli kuitenkin loppumassa kesken. Inventointikaan ei ehtinyt vaikuttaa mitenkään, kun elintarvehallitus ei ehtinyt kerätä inventoinnin tietoja haltuunsa ennen sisällissotaa.⁵⁹⁸

Senaatti ilmoitti, että elintarpeiden tarkastuspäivästä 7.1. alkaen perunajauho-, voi-, liha-, silava-, sokeri-, siirappi-, saippua-, suola-, paloöljy- ja kynttilävarastot olivat takavarikoitu, lukuun ottamatta elintarvelautakuntien hallussa olevia varastoja. Ilmoitus tosin julkaistiin lehdessä vasta 17.1.1918.⁵⁹⁹ Osa takavarikointi-

⁵⁹⁴ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 100, 28.12.1917, 3 §. C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 2, 4.1.1918, s. 3.

⁵⁹⁵ Aamulehti 6, 8.1.1918, s. 3; Aamulehti 7, 9.1.1918, s. 3.

⁵⁹⁶ Kansan Lehti 10, 14.1.1918, s. 1.

⁵⁹⁷ On epäselvää, milloin kuponkien vähennys käytännössä oikeasti tapahtui. Vähennettiinkö kuponkeja helmikuulla (ilmoitus Kansan Lehti 44, 26.2.1918, s. 2) vai maaliskuulla (ilmoitus Kansan Lehti 51, 6.3.1918, s. 2, vähennys merkitty alkavaksi 6.3.).

⁵⁹⁸ Rantatupa 1979, s. 113-114.

⁵⁹⁹ Aamulehti 14, 17.1.1918, s. 3.

määräyksistä oli tihkunut julkisuuteen jo aiemmin ja joka tapauksessa elintarvehallituksen kiertokirje vuodenvaihteessa oli määritellyt ne jo korttitalouden piiriin tammikuun alusta.

Yllättäen 22.1.1918 elintarvehallituksen jäsenet mukaan lukien puheenjohtaja W. Lavonius pysyivät vapautusta toimestaan.⁶⁰⁰ Lavonius katsoi, että elintarvehallitus ei ollut saanut senaatilta täyttä tukea toimilleen. Erityisesti se oli näkynyt kuun puolivälissä, kun senaatti muutti elintarvehallituksen suunnitelmaa väkirehujen maahantuomiseksi. Viimeinen pisarana senaatti oli muuttanut Etelä-Venäjäältä hankittavan viljan hankkimiseksi suunniteltavia valtuuksia sellaisiksi, ettei toiminta mitenkään voinut onnistua. Eduskunta oli myöntänyt 100 miljoonaa markkaa elintarpeiden hankkimiseksi, mutta koska hankkimisen yksityiskohdat piti hyväksyttävä senaatissa, asioiden käsittely oli aivan liian hidasta, ja senaatti ei puolestaan näyttänyt olevan valmis lisäämään elintarvehallituksen oikeuksia ratkaista asioita joustavasti itse.⁶⁰¹ Vaikka onnistumisen mahdollisuudet olivatkin heikot, matkusti 24.1. johtaja Olli Genetz siitä huolimatta Etelä-Venäjälle viljanhankintamatkalle. Hänen mukanaan seurasivat Tuontikunnan sekä paperitehtaiden edustajat. Tarkoitus oli vaihtaa viljaa metalliteollisuuden tuotteisiin, paperiin ja tulitikkuihin, joista Etelä-Venäjällä oli pulaa.⁶⁰² Rantatupa arvioi, että senaatin määräämät muutokset inventoinnin suorittamiseen olivat myös tärkeänä syynä irtisanoutumiseen.⁶⁰³ Senaatti ei ehtinyt hyväksyä Lavoniuksen ja kumppanien eroanomusta ennen sisällissotaa.

Kunnallislain kenraaliharjoitus

Vuoden alussa Tampereella valmistauduttiin taksoituslautakunnan valintaan, joka nyt ensimmäistä kertaa suoritettiin uuden kunnallislain mukaan niin, ettei äänioikeus ollut kiinni varallisuudesta tai sukupuolesta. Äänestysluettelona käytettiin edellisen eduskuntavaalin luetteloa.⁶⁰⁴ Vaalit koettiin jonkinlaiseksi uudistetun kunnallishallintolain ja maaliskuuksi suunniteltujen kunnallisvaalien kenraaliharjoitukseksi. Porvarilliset kansalaiset hämmästelivät sitä, että sosialidemokraattien julkaisemalta taksoituslautakunnan ehdokaslistalta puuttuivat täydellisesti sellaiset työväen edustajat, joilla oli aikaisempaa taksoituskokemusta. Aamulehti väitti, että moni asetetuista ehdokkaista ei ollut edes maksanut veroja. Lehdessä epäiltiin, että takana oli jonkin oman puolueen parhaat kyvyt tarkoituksellisesti syrjäyttävän ryhmän pyyteet.⁶⁰⁵ ”Parhaina kykyinä” saatettiin pitää ehkä mm. Evä ja Viljasta. K.M. Evä ja Emil Viljanen eivät olleet ehdolla taksoituslautakuntaan. Sen sijaan Viljanen valittiin maaliskuuksi suunniteltujen kunnallisvaalien keskusvaalilautakunnan jäse-

⁶⁰⁰ Kansan Lehti 18, 23.1.1918, s. 8.

⁶⁰¹ Kansan Lehti 19, 24.1.1918, s. 2; Aamulehti 21, 25.1.1918, s. 2.

⁶⁰² Kansan Lehti 19, 24.1.1918, s. 6.

⁶⁰³ Rantatupa 1979, s. 116.

⁶⁰⁴ Kansan Lehti 5, 8.1.1918, s. 2.

⁶⁰⁵ Aamulehti 7, 9.1.1918, s. 3.

neksi ja Evä ja Peura varajäseniksi. Sosialidemokraatit olivat kuitenkin ehdotetussa keskusvaalilautakunnassa vähemmistönä.⁶⁰⁶

Eduskunnan porvarienemmistö ajoi väkisin läpi hallitukselle oikeuden ryhtyä kaikkiin sellaisiin toimiin, joita se katsoi tarpeelliseksi lujan järjestysvallan luomiseksi maahan. Käytännössä sillä tarkoitettiin suojeluskuntien siirtämistä hallituksen joukoiksi. Sosialidemokraatit vastustivat yhteisrintamassa kehitystä, jonka he kokivat kevään maatalouslakkojen opettamina työväestön oikeuksille äärimmäisen vaarallisena.⁶⁰⁷ Jos eduskunnassa sosialidemokraatit kärsivätkin tappion lujasta järjestysvallasta, niin ainakin Tampereella taksoituslautakunnan vaaleissa sai puolue selvän voiton. Uuden taksoituslautakunnan 48 jäsenestä 32 oli sosialidemokraatteja. Elintarvetoimikunnan jäsenistä Vihtori Kanto, Juho Peura ja Emmi Murto valittiin myös taksoituslautakuntaan.⁶⁰⁸ Taksoituslautakunnan jaostojen puheenjohtajuudet sovittiin menevän sosialisteille ja varapuheenjohtajuudet porvareille.⁶⁰⁹

Meteliä ja metakkaa

Elintarvetoimikunnan kokous 4.1.1918 käsitteli aikaisemmin selostettua poliisimestari Lönngrenin sanomalehtikirjoitusta, mutta myös toista, Aamulehteen tarkoitettua nimimerkillä ”Kuluttaja” tehtyä yleisönosastokirjoitusta, jossa esitettiin toimikuntaa ja sen toimitusjohtajaa kohtaan vakavia syytöksiä. Toimitusjohtaja Mattsson antoi kirjeen esiintuomiin asioihin selityksen toimikunnalle, ja Mattssonin ja Evän tehtäväksi jäi vastauksen laatiminen Aamulehteä varten. Jatkossa päätettiin tiedotustoimintaa kehittää antamalla elintarvetoimikunnan toiminnasta lehtiä varten selostuksia, mikäli se ei vaarantanut esimerkiksi tavarahankintaa.⁶¹⁰ ”Kuluttajan” yleisönosastokirjoitus ilmestyi Aamulehdessä 8.1.1918 ja elintarvetoimikunnan vastine siihen päivää myöhemmin.⁶¹¹ Pääasiallinen syytös oli, että elintarvetoimikunta oli antanut elintarpeiden pilaantua varastoissaan, ja nimenomaisena huomautuksen kohteena oli veljekset Puupponen – kauppahuoneelta takavarikoitu ruskettunut ja kokkareinen riisierä, jonka toimikunta oli myynyt osuusliikkeen kautta. Nimimerkki jatkoi syytöksiään samasta asiasta vielä Aamulehdessä viikkoa myöhemmin. Toimikunta kiusaantuneena ”Kuluttajan” jankkaamiseen vastasi, että tamperelaisille sanomalehdille ja järjestöille oli mahdollisuus tulla toimikunnan varastoja tarkastamaan. Koska ”Kuluttajan” tiedossa oli asioita, joita vain asianomaiset voivat tietää, toimikunta huomautti vastineessaan, että takavarikoitujen varastojen entisten omistajien pitäisi jatkossa käyttää omaa nimeään, mikäli halusivat toimikunnan kanssa keskustella.

⁶⁰⁶ Kansan Lehti 11, 15.1.1918, s. 2.

⁶⁰⁷ Kansan Lehti 10, 14.1.1918, s. 2.

⁶⁰⁸ Kansan Lehti 10, 14.1.1918, s. 2.

⁶⁰⁹ Aamulehti 14, 17.1.1918, s. 3.

⁶¹⁰ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 101, 4.1.1918, 6-8 §. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁶¹¹ Aamulehti 6, 8.1.1918, s. 7; Aamulehti 7, 9.1.1918, s. 6.

Samaa nimimerkkiä käytettiin vielä seuraavassa Aamulehdessä kertomassa sterilisoidusta maidosta johtuvista maitokaupan ongelmista.⁶¹²

Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestö piti vuosikokouksensa 7.1.1918. Edellisessä kunnallistoimikunnan kokouksessa asetettujen kunnallisvaaliehdokkaiden lista aiheutti keskustelua, ja äänestyksen jälkeen listalta poistettiin kaksi henkilöä, joista toinen oli Herman Honkaniemi. Honkaniemen poliittinen kannatus oli selvästi laskenut marraskuun lakon jälkeen. Elintarvetoimikunnan henkilökuntaan kohdistuneita syytöksiä tutkinut komitea esitteli tuloksiaan. Mitään konkreettista ei komitean selvityksestä pöytäkirjaan kirjattu. Kokous kuitenkin halusi, että elintarvetoimikunnan oli annettava kirjallinen selostus pöytäkirjaan liitettäväksi. Jos elintarvetoimikunta sellaisen teki, sitä ei ole säilynyt.⁶¹³

Leipäviljaa oli vuoden ensimmäisen viikon lopussa kaupungissa niukasti, mutta sitä odotettiin viikon sisällä tulevaksi lähes 100.000 kiloa. Tämän lisäksi kaupunkiin oli tullut 16.000 kg maissia. Elintarvetoimikunta huomautti yleisölle, että maissista saa hyvää puuroa ja että sitä on rauhankin aikana käytetty vehnäjauhoihin sekoitettuna mannaryynien muodossa. Elintarvetoimikunta kokeili, miten siitä saisi aikaan leipää. Se joutui toteamaan, että paljas maissileipä ei pysy koossa eikä sitä saa hiivalla kohoamaan, joten sitä käytettiin enimmäkseen sekoitettuna muihin leipäviljoihin. Leipäviljan suhteen vaikutti siltä, että tilanne oli turvattu ainakin joksikin aikaa, mutta vaikeuksia aiheutti se, että tavara tuli kaupunkiin epäsäännöllisesti ja epätasaisesti, joka vaikeutti leivän valmistusta ja jakoa järkiperäisesti. Maidon saanti puolestaan oli heikentynyt. Yhtenä syynä tähän pidettiin sitä, että esikaupungit olivat rajahintasäädösten vuoksi edullisemmassa asemassa, joten esimerkiksi Pirkkalassa maitoa oli paremmin saatavilla kuin Tampereella. Tietoon oli tullut, että jotkut sellaiset taloudet, jotka olivat olleet etuoikeutetussa asemassa maidon saantiin nähden aikaisemmin, olisivat nyt keksineet ryhtyä ”etuilemaan” maidon hankinnassa hankkimalla lehmiä näennäisesti omistukseensa. Koska tätä oli harrastettu kohtalaisen suuressa määrin, elintarvetoimikunta ryhtyi pohtimaan keinoja, millä tätä rajoitettaisiin. Myös lihaa oli saatavilla vähänlaisesti. Rajahinnan korotus ei ollut auttanut asiaa juurikaan. Varsinaista pulaa ei kuitenkaan vielä ollut. Lihan jaossa oltiin lähitulevaisuudessa siirtymässä uudelleen korttijakoon, mutta elintarvetoimikunnan varastoihin ei vielä ollut tarvetta turvautua.⁶¹⁴ Epäsuhta sotaväen ja siviiliväestön lihankulutuksessa kasvoi. Se oli ollut jo vuoden 1917 yhdeksän ensimmäisen kuukauden aikana sellainen, että sotilaan viikkokulutus oli ollut 800 grammaa ja siviilin 250 grammaa.⁶¹⁵

⁶¹² Aamulehti 13, 16.1.1918, s. 6; Aamulehti 14, 17.1.1918, s. 4.

⁶¹³ Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 7.1.1918, 4 §, 11 §. Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat. Tampereen sos.dem. kunnallistoimikunnan arkisto. TKA.

⁶¹⁴ Kansan Lehti 4, 7.1.1918, s. 2; Kansan Lehti 6, 9.1.1918, s. 5.

⁶¹⁵ Kuluttajain lehti 1, 23.1.1918, s. 5.

Pellavatehdas oli elokuussa ainoana tamperelaisena tekstiilitehtaana saanut luvan käyttää hallussaan olevia vehnä jauhoja teknillisiin tarkoituksiin. Tammikuun alussa se tiedusteli varovaisesti elintarvehallitukselta, että mikäli se pystyisi siirtämään osan tuosta viljastaan ihmisravinnoksi, voisiko se käyttää viljan omien tehtaalaistensa ja heidän perheidensä hyväksi, luonnollisesti elintarvetoimikunnan valvonnassa leipäkorttija koa käyttäen. Elintarvehallitus lähetti asian tiedoksi elintarvetoimikunnalle ja toivoi, että asia sovittaisiin paikallisesti.⁶¹⁶

Toimikunta ryhtyi toimiin vuodenvaihteessa säännöstelyn piiriin ilmoitettujen tarvikkeiden takavarikoimiseksi ja säännöstelyyn jaon aikaansaamiseksi. Samalla myös muidenkin tavaroiden jakamisen järjestelyyn tuli muutoksia. Elintarvetoimikunnan sokerimymälästä alettiin myydä herneitä tammikuun alkupuolelta alkaen.⁶¹⁷ Se myös ilmoitti myyvänsä perunoita enää kolme kiloa henkeä kohden viikossa.⁶¹⁸ Paloöljyn jakaminen joutui elintarvetoimikunnan luvan varaiseksi tammikuun puolivälissä. Osuusliike Voima oli aloittanut toimintansa fuusioituneiden työläisosuuskauppojen tiloissa. Viime vaiheessa fuusioon oli tullut mukaan myös Teiskon Viitapohjan Osuuskauppa, joten Voiman maaseutumymäläverkosto oli kasvanut myös pohjoiseen. Elintarvetoimikunta valtuutti Osuusliike Voiman ottamaan haltuunsa kaiken kaupungista löytyvän ”ylimääräisen” paloöljyn. Paloöljyä kertyi Voiman ilmoituksen mukaan yhteensä hieman yli 4000 kiloa.⁶¹⁹ Paloöljy oli ainoa tuote, jossa Osuusliike Voima sai tämänkaltaisen erityisaseman. Leipureille ilmoitettiin, että koska perunajauhot, sokeri, siirappi ja voi olivat joutuneet takavarikkoon, niiden käyttö kiellettiin kaikentlaisissa leivoksissa. Pian perunajauhojen ja siirapin myynti kiellettiin kokonaan. Siirappi oli tarkoitus käyttää sairaaloissa ja muissa suurtalouksissa makeutusaineena, ja säästää varsinainen sokeri yksityistalouksille.⁶²⁰ Elintarvetoimikunta ryhtyi takavarikoimaan Tampereen kauppojen ja leipureiden perunajauhovarastoja omiin makasiineihinsa.⁶²¹ Elintarvetoimikunta ilmoitteli myös, että eräissä myymälöissä – mm. Voi-

⁶¹⁶ Kopio kirjeestä, jonka Tampereen Pellava- ja rautatehdas oli lähettänyt elintarvikehallitukselle 4.1.1918. Ea:2 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA. Kopio kirjeestä, jonka elintarvikehallitus oli lähettänyt Tampereen Pellava- ja rautatehtaalle 11.1.1918. Ea:2 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁶¹⁷ Kansan Lehti 5, 8.1.1918, s. 2.

⁶¹⁸ Kansan Lehti 7, 10.1.1918, s. 4.

⁶¹⁹ Tampereen elintarvetoimikunnan kirjeet paloöljyvarastoja ilmoittaneille yrityksille 29.1.1918. D:2 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Osuusliike Voiman kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 4.2.1918. Ea:2 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Kansan Lehti 11, 15.1.1918, s. 1; Aamulehti 12,15.1.1918, s. 1.

⁶²⁰ Kansan Lehti 11, 15.1.1918, s. 1; Kansan Lehti 14, 18.1.1918, s. 3.

⁶²¹ Toimikunta takavarikoi yhteensä yli 30.000 kg perunajauhoja 28 eri vähittäismyyjältä ja leipomolta. Osl. Voiman merkityksestä kertoo se, että tästä yli puolet – 16.000 kg – tuli osuusliikkeen varastoista. Seuraavaksi suurimman saaliin toimikunta sai Tampereen osuuskaupasta (yli 5000 kg). Kun mukaan laskee vielä n. 1600 kg Osuusliike Tuotannolta, takavarikoiduista perunajauhoista tuli 78 % kulutusosuuskaupoilta. Tosin kokonaismäärään on lisättävä vielä Maa-kauppiainden Oy:n tukkukauppavaraston n. 15.000 kg erä, jonka haltuunottoa toimikunta joutui pyytämään vielä 28.1.1918. Tampereen Elintarvetoimikunnan kirjeet perunajauhojen vähittäismyyntiä tai niiden käyttöä leivontaan harjoittaville yrityksille 21.1.1918 ja 22.1.1918. D:2 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje elintarvehallitukselle 29.1.1918. D:2 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

man myymälöissä – ryhdyttäisiin myymään kookosvoipohjaista kasvisvoita (margariinia) hintaan 12:50 mk / kg.⁶²² Se oli siis hieman kalliimpaa kuin voi, jonka kilohinta oli 12 mk / kg. SOK:lta peräisin ollutta margariinia oli tarkoitus myydä ilman säännöstelykorttia. Elintarvetoimikunta joutui kuitenkin peruuttamaan tilauksensa tavarantoimittajalta, koska se sisälsi aivan liian paljon vettä.⁶²³ Maitoasia näytti taas paremmalta, koska Forssan elintarvelautakunnan hallussa olevan Forssan meijerin kanssa oli päästy sopimukseen päivittäisestä 1000 litran kuoritun maidon tuonnista. Leipäjauhojen suhteen oltiin ”kädestä suuhun” tilanteessa, eli kaupunkiin saatu vilja meni saman tien myyntiin.⁶²⁴

Vuoden 1918 toisessa kokouksessa 16.1. elintarvetoimikunta järjestäytyi uudelleen. K.M. Evä jättäytyi varapuheenjohtajaksi – valtuusto ei ollut nimennyt Evää varsinaisesti puheenjohtajaksi, mutta hän oli hoitanut pestiä Vuoren eron jälkeen. Uudeksi puheenjohtajaksi valittiin Emil Viljanen. Puheenjohtajuus siis säilyi työläisedustajilla. K.M. Evä pysyi toimikunnan jäsenenä, mutta tammikuun jälkeen ennätti vain harvoin kokouksiin. Elintarpeiden tarkastusilmoituksia tarkastettiin ja laskettiin tilastointia varten, jonka jälkeen toimenpiteistä oli tarkoitus päättää myöhemmin.⁶²⁵

Kauppahallissa oli lauantaina 19.1.1918 suuri meteli ja metakka, kun tyytymättömät kuluttajat ryhtyivät vaatimaan, että elintarvetoimikunnan myymälästä pitäisi saada ostaa leipää jo seuraavan viikon korteilla. Tähän ei toimikunnan henkilökunta alkuun suostunut, koska vaatimus oli elintarvikelain vastainen, mutta väkijoukon suuren määrän vuoksi se lopulta suostui myyntiin rajoittaen myytävän määrän yhdeksi kiloksi jonottajaa kohden. Vaikka vaatijoita oli ollut kauppahallin täydeltä, varsinaisia ostajia ilmoittautui kuitenkin vain vähän – osoittautui, että vaatijoilla ei ollut seuraavan viikon kortteja mukanaan. Aamulehti tulkitse tilanteen niin, että melu oli aiheutunut enemmän rettelöimisen halusta kuin varsinaisesta hädästä.⁶²⁶

Samaan aikaan lähiseuduillakin vaara nälkämellakoihin kasvoi. Pirkkalassa oli jo pitemmän aikaa mm. Pispalasta kuulunut uutisia, joiden mukaan elintarviketilanne oli muuttunut hälyttäväksi. Aamulehti kertoi viimeisten jauhojen tulleen leivotuksi 16.1., eikä luvatuista uusista lähetyksistä vielä ollut tietoa.⁶²⁷ Pirkkalan, Tahmelan ja Pispalan kuluttajat pitivät yhteisen kokouksen Pispalan palokunnantalolla. Kokous päätti lähettää elintarvehallitukselle avunpyyntösähkösanoman viljan saamiseksi paikkakunnalle. Alueella oli perheitä, jotka eivät olleet saaneet viljaa kolmeen viikkoon ja nälkämellakoiden mahdollisuus oli suuri. Kokous kehoittikin Pirkkalan sos.dem. kunnallisjärjestöä pitämään elintarvikekokouksia ympäri kunnan ja tekemään näille

⁶²² Kansan Lehti 11, 15.1.1918, s. 3; Aamulehti 12, 15.1.1918, s. 1.

⁶²³ Tampereen elintarvetoimikunnan kirje SOK:lle 25.1.1918. D:2 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁶²⁴ Aamulehti 12, 15.1.1918, s.4.

⁶²⁵ Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 102, 16.1.1918. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁶²⁶ Aamulehti 19, 23.1.1918, s. 4.

⁶²⁷ Aamulehti 14, 17.1.1918, s. 4; Pirkkala oli ainoa paikkakunta Hämeen läänissä, jossa senaatin elintarvikeneuvojat raportoivat olevan pulaa. Raportti oli päivätty 11.12.1917. Rantatupa 1979, s. 105.

selvityksiä kunnan elintarviketilanteesta.⁶²⁸ Pirkkalan elintarvelautakunta otti käyttöön leivän ja jauhojen jakelussa järjestelmän, jossa ostajalla tuli olla valtion leipäkortin lisäksi myös mukanaan elintarvelautakunnan laatima punainen elintarvekortti, johon myyty kilomäärä merkittiin. Samalla tiedotettiin, että toistaiseksi voitiin jakaa vain puolet viikon osuudesta.⁶²⁹ Riski oman käden oikeuteen tarttumisesta ja elintarveanarkiasta kasvoi ympäri maata. Kuin malliksi samoihin aikoihin Turussa oli sikäläinen järjestyskaarti omine lupineen käynyt Hankkijan varastosta takavarikoimassa jalostettua siemenviljaa ruokatarpeiksi.⁶³⁰

Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestö järjesti suuren mielenosoituskokouksen sunnuntaina 20.1.1918. Tilaisuuden jälkeen siitä käytettiin nimityksiä itsenäisyysjuhla ja vapausjuhlapäivä. Tilaisuuteen arvioitiin koontuneen 3000 henkeä, jotka yhtyivät kolminkertaiseen ”eläköön” -huutoon maamme itsenäisyydelle ja menestyksekkäälle sosialidemokraattiselle luokkataistelulle. Aamulehdessä juhlaa kommentoinut nimim. Aatu paheksui venäläiselle sotaväelle juhlassa annettua näkyvää roolia.⁶³¹

Tammikuun lopussa elintarviketilanne Tampereella oli sangen surkea, muttei toivoton. Tampereen elintarvetoimikunnan viimeinen kokous ennen sotaa oli 23.1.1918. Kokouksen pöytäkirjan sävy oli jopa odottamattoman ”normaali”. Käsiteltävät asiat koskettelivat vain elintarvikkeiden hankintaa ja muita juoksevia asioita. Seuraava sokerin jakamiserä laitettaisiin jakoon seuraavalla viikolla. Uusia elintarpeita oli tulossa korttitalouden piiriin. Aikaisemmin korttijärjestelmästä vapaana olleiden perunajauhojen korttiannokseksi vähittäismyynnissä päätettiin 250 grammaa. Niiden käyttöä leivän valmistuksen lisäkkeeksi suunniteltiin. Seuraavaa toimikunnan kokousta varten oltiin teettämässä koeleipiä. Elintarvehallituksen neuvontaosasto oli havainnut, että Suomen huonon rasvatilanteen vuoksi saippuavarastot alkoivat ehtyä, eikä niiden täydentämiseen näyttänyt olevan mitään keinoa. Siksi elintarvehallitus oli ryhtynyt valmistelemaan myös saippuakorttien jakoa, mutta sitä odoteltaessa kauppa sai jatkua normaalisti. Minkäänlaisia vihjeitä muutaman päivän päästä alkavasta myllerryksestä ei näkynyt.⁶³²

Hämeen läänin lääninkomitea teki kyselyn läänin elintarvikelautakunnilta maidon saantiin liittyvistä ongelmista tammikuun viimeisellä viikolla. Tampereen elintarvetoimikunta vastauksessaan kertoi, että tarvittavasta määrästä oli saatu noin puolet tarpeesta. Tämän vuoksi elintarvetoimikunnan maitokortteja vastaan maitoa jaettiin 0 – 2 -vuotiaille litra ja 2 – 5 -vuotiaille ½ litraa joka päivä. Viisi vuotta vanhemmat lapset sekä aikuiset saivat ¼ litraa maitoa tai ½ litraa piimää joka toinen päivä. Toimikunnan käsityksen mukaan tärkeimpänä syynä Tampereelle saatavan maidon vähyyteen oli se, että kaupungin ympäristökunnat lähettivät maitonsa toisille paikkakunnille, esimerkiksi Helsinkiin. Vastauksessaan toimikunta toivoikin, että mai-

⁶²⁸ Kansan Lehti 17, 22.1.1918, s. 3.

⁶²⁹ Kansan Lehti 18, 23.1.1918, s. 8.

⁶³⁰ Kuluttajain lehti 1, 23.1.1918, s. 5.

⁶³¹ Kansan Lehti 15, 19.1.1918, s. 2.; Kansan Lehti 16, 21.1.1918, s. 3; Aamulehti 18, 22.1.1918, s. 6.

⁶³² Elintarvetoimikunnan pöytäkirja 103, 23.1.1918. C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Aamulehti 14, 17.1.1918, s. 3.

dontuotantoalueet voitaisiin määrätä piireittäin. Koska oli kannattavampaa myydä maitotaloustuotteet kermana, pitäisi kermakauppaa ainakin rajoittaa, jollei jopa kokonaan kieltää. Moni meijeri nimittäin keinoitella myymällä kermaa rajahintoja ylittämällä.⁶³³

Sokeri oli lähes lopussa koko maasta. Sitä oli vielä yhteen jakoeraan, mutta tiedossa oli, ettei sitä riitä enää helmikuussa ilman merkittävää tuontia, jonka mahdollisuudet puolestaan olivat olemattomat.⁶³⁴ Samana päivänä kuin viimeinen sokerierä pantiin jakoon, ryhdyttiin jakamaan myös perunajauhojen ostokortteja. Vielä luvattiin saada jakoon samana päivänä myös voita normaali 250 gramman annos henkeä kohden.⁶³⁵ Synkimmältä näytti viljatilanne. Viljaa oli vain sen verran, että alkava viikko tultaisiin toimeen, mutta lisäviljasta ei ollut tietoa kuin vain n. 5000 kilon kauraryynierästä. Muuten oltiin perunajauho- ja hernevarastojen varassa.⁶³⁶ Elintarvetoimikunta sähkötti kuun lopussa elintarvehallitukselle, että viljaa oli kaupungissa kolmeksi päiväksi ja ehdotti, että se saisi valtion viljavarastosta täydennystä. Hankkijan varastossa saattaisi olla siemenviljaksi kelpaamatonta viljaa ja Maakauppiaiden Oy:n varastossa kauroja ja perunajauhoja.⁶³⁷ Vetoisuus hallitukselle nähtävästi auttoi, sillä kun tammikuun loppu koitti, Tampereella odoteltiin Oripohjalla sijaitsevasta Oriveden sähkömyllystä toimitusta, joka sisälsi 30.000 kg ruista.⁶³⁸

Sotatoimet valkoisten ja punaisten kaartiin välillä eskaloituivat Itä-Suomessa tammikuun 19. päivästä lähtien aseelliseksi konfliktiksi. Aamulehti tiesi kertoa, että pietarilaisissa lehdissä julkaistiin jo 25.1. huhuja, joiden mukaan Kullervo Mannerista oli tullut punakaartin johtaja ja hän oli antanut määräyksen senaatin hajotuksesta sekä kansallisen sosialistihallituksen perustamisesta.⁶³⁹ Huhuista tuli pian totta. Tammikuun lopussa äärimmäisyysmiehet ottivat ratkaisevat askeleet – itsenäisyysmiehet ryhtyivät vapaussotaan Pohjanmaalla ja Venäjän bolševikkivallankumouksen esimerkin innoittamat punakaartilaiset kapinaan sosiaalista epätasa-arvoa vastaan Helsingissä. Osapuolet erosivat erilaisilta yhteiskunnallisilta näkemyksiltään, mutta kaikille yhteistä oli nälän tunne.

7 TAVOITTEENA OIKEUDENMUKAISUUS JA KOHTUUS

Elintarvikehuolto sujui lähes normaalisti sodan ensi vuodet kaikista poikkeuksellisista olosuhteista huolimatta, mutta ongelmat pahenivat vuosi vuodelta. Vuosi 1916 oli jo hankala. Syksyllä 1917 kriisissä alkoi olla jo alkavan nälänhädän piirteitä. Tampereella tilanne oli monia muita paikkoja paremmin hoidossa.

⁶³³ Hämeen läänin lääninkomitean kirje Tampereen elintarvetoimikunnalle 23.1.1918. Ea:2 Saapuneet kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA; Tampereen elintarvetoimikunnan kirje Hämeen läänin lääninkomitealle 26.1.1918. D:2 Lähetetyt kirjeet. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. TKA.

⁶³⁴ Aamulehti 19, 23.1.1918, s. 3.

⁶³⁵ Kansan Lehti 21, 26.1.1918, s. 2.

⁶³⁶ Aamulehti 23, 27.1.1918, s. 3.

⁶³⁷ Tampereen elintarvetoimikunnan sähkösanoma elintarvehallitukselle 26.1.1918. Tampereen elintarvikelautakunnan arkisto. D2 Lähteneet kirjeet. TKA.

⁶³⁸ Kansan Lehti 22, 28.1.1918, s. 3.

⁶³⁹ Aamulehti 22, 26.1.1918, s. 6.

Suomessa ei kuitenkaan kuoltu nälkään – ei vielä vuonna 1917. Verrattuna 1800-luvun nälkävuosiin moni asia oli muuttunut. Ensinnäkin kriisin luonne oli erilainen. Nälänhätä oli selvästi ihmisistä eli sodasta johtuva ongelma. Toiseksi Suomen lähiseuduilla ja kauempanakin oli saatavissa ruokaa, vaikka eri syiden vuoksi viljan saamiseksi maahan loppuivat keinot. Liikenneolot olivat kehittyneet, samoin kuin tiedonkulku. Hallinto kykeni siirtämään vähiä viljareservejä kulloinkin kaikkein akuuteimpaan paikkaan nopeasti junakyydeillä. Suurimmat ongelmat Suomessa olivatkin seuduilla, joilla ei ollut kunnollisia liikenneyhteyksiä. Ehkä merkittävin tekijä oli kuitenkin se, että yhteiskunta oli päättänyt pitää huolta kansalaisiaan. Yhteiskunta oli myös demokratisoitunut, eivätkä köyhät olisi enää suostuneet kuolemaan nälkään viljavarastojen oven eteen. Köyhimpien kansalaisten suojaksi oli kehittynyt itsepuolustusmekanismi ja turvaverkko. Työväenliike selvin sanoin vaati, että ravinto ei loppu köyhän pöydästä yhtään sen nopeammin kuin rikkaammankaan. Osuustoimintaliike puolestaan pyrki rauhanomaisin keinoin aktiivisesti ottamaan osaa elintarvikkeiden tasapuoliseen jakeluun, huomioiden varsinkin sellaisten kuluttajien etuja, joilla ei ollut omia varastoja.

Elintarvikkeiden jakamiseksi tasapuoliseksi tarvittiin toimivaa järjestelmää. Korttitaloutta ei ollut koskaan aikaisemmin Suomessa yritetty eikä epäonnistumiseen ollut varaa. Tampereen elintarvetoimikunta oli monen elintarvikkeen kohdalla ensimmäinen, joka otti elintarvikekortit käyttöön, joten se itse näytti mallia muille paikkakunnille korttijärjestelmän toteutuksessa. Korttitalouden järjestelyissä kiinnittää huomiota etenkin se, että eri tarvikkeiden myynnin järjestelyissä valittiin hyvinkin erilaisia jakotapoja. Kuvaavaa on verrata vaikkapa voin, maidon ja lihan jakelua. Voi otettiin kaupungin elintarvetoimikunnan haltuun niin, että myyntipaikkoja oli aluksi vain yksi. Tähän oli syynä se, että elintarvetoimikunta joutui maksamaan voin osittain etukäteen. Lisäksi myytävä voipaketti oli suhteellisen pieni ja tasalaatuinen. Ne voitiin jo valmiiksi punnita ja pakata sopiviin annoksiin. Maito otettiin samoin kunnan haltuun, mutta aikaisemmin maitoa jakaneet kauppiat saivat jatkaa maitokauppaansa elintarvetoimikunnan kontrollissa. Maidon jakamisen järjestelyihin liittyy toimikunnan harvoja epäonnistumisia. Kun se ensimmäisen kerran otettiin toimikunnan täydellisen kontrollin alaisuuteen, valittiin maidon toimittajaksi sellainen yritys, joka siihen ei kyennyt. Toinen yritys onnistui sitten jo paremmin. Haltuun otetun lihakaupan jako järjestettiin niin, että vain kauppahallissa toimineet tamperelaiset kauppiat saivat sitä myydä. Lihan myynnin järjestäminen kauppahallissa antoi myös maantieteellisesti sen edun, että kuluttajien ei tarvinnut juosta ympäri kaupunkia haalimassa jako-osaansa, mitä joskus tapahtui maitokaupassa. Myynnin järjestäminen yhteen paikkaan oli toimikunnalle helpoin ratkaisu. Myynnin järjestäminen vähittäismyyntipisteiden kautta oli taas kauppiaiden kannalta paras, mutta ei (välttämättä) asiakkaiden tai toimikunnan, koska myytäväksi tarkoitettava tavara piti jakaa tarkalleen sopivissa suhteissa myymälöihin, mikä puolestaan ei ollut helppoa koska ylijäämää ei ollut. Jonossa seisovien kuluttajien usein esittämä toive maitokauppojen lisäämisestä olisi vain pahentanut tilannetta. Sekä kuluttajien kannalta – jos ei ota lukuun sitä, että esikaupunkien asukkaiden kauppamatka oli kohtuuttoman pitkä – että toimikunnan kannalta paras ratkaisu oli keskittää myynti kauppahalliin useampaan

myyntipisteeseen. Tosin järjestelyyn kaikkein tyytymättöimpiä kauppiaita olivat ne lihakauppiat, joiden myymälät eivät olleet kauppahallissa.

Uskottavasti tasapuolisen elintarvikkeiden jaon toteuttamiseksi elintarvetoimikunnassa piti olla kuluttajien edustus. Tampereella työläiskuluttajilla oli edustus jo toimikuntaa perustettaessa. SOK:n paikalliskonttorin toimitusjohtajan rooli oli hieman kaksijakoinen, sillä hän ainakin teoriassa edusti koko osuustoimintakenttää, siis sekä porvarillisia että työläiskuluttajia. Valtuusto oli valmis luovuttamaan enemmistövallan työläisille jo keväällä 1917, mutta vasta elintarvelain voimaantulo sai tämän toteutumaan. Puheenjohtajuus siirtyi työläisedustajille kuitenkin vasta loppusyksystä. Missään vaiheessa ei työläisedustajien vallan kasvun oikeutusta kyseenalaistettu toimikunnan omassa piirissä tai valtuuston kokouksissa. Miksi valtuusto antoi vallan niin helposti? Syynä saattoi olla se, että toimikunta kuitenkin pysyi valtuuston ja rahatoimikamarin ”talutusnuorassa”, jotka viime kädessä päättivät sen jäsenistä ja käyttömenoista. Työväestön luottamusta nauttiva elintarvelautakunta oli se puskuri, joka piti nälkää näkevät työläiset suhteellisen rauhallisena.

Osuustoimintaliike ei ensimmäisen maailmansodan vuosina ollut niin merkittävässä asemassa, että se olisi kyennyt ehkäisemään suuremman määrän elintarvikekeinottelua. Se pystyi kuitenkin ainakin jossain määrin ehkäisemään hintojen nousua silloin, kun tavaraa oli vielä jotenkuten saatavilla. Se nähtiin ja se näki myös itse itsensä kuluttajien etujen valvojana, ja jäsenmäärän voimakas kasvu antoi sen ponnistuksille yhteiskunnallista painoarvoa. Kaikki elintarvepolitiikasta vastuussa olleet senaattorit maaliskuun vallankumouksesta lähtien olivat puoluekannastaan riippumatta osuustoimintamiehiä. Vaikka myös Åkerman oli taustaltaan osuustoimintamies, hän oli myös upseeri. Hänen aikanaan elintarvikekriisi syveni jyrkästi. Åkermanin tavoite oli keräyttää viljavarastoja tulevaa vapaussotaa varten, mutta hänen toimensa veivät maan lähemmäs sisällissotaa. Lavoniuksen yritys kääntää kehitys oli liian myöhässä. Elintarvikevarastojen tarkastaminen olisi saattanut syksyllä estää väärät käsitykset piilotetuista elintarvevaroista. Tammikuussa inventoinnin suorittaminen vesitetyssä muodossaan ei enää ollut tarpeeksi.

Osuustoimintaliikkeen paikallinen merkitys kaupungin ruokahuollolle oli siinä, että se oli lyhyessä ajassa pystynyt kehittämään toimivan jälleenmyyntiverkoston koko kaupungin alueelle ja jopa lähiseuduille. Aina-kin yhtä tärkeää oli kuitenkin se, että se oli antanut kaupallista kokemusta työväestön piiristä nousseille henkilöille, jotka pystyivät käyttämään saamaansa kokemusta myös koko kaupungin, jotkut jopa koko maan hyväksi. Taustansa ansiosta heillä oli myös työväenliikkeen tuki takanaan. Ilman tätä tukea elintarvikekriisin hoitaminen olisi ollut vielä paljon vaikeampaa, ja yhteiskunnallinen jännite olisi voinut purkautua hallitsemattomiin väkivaltaisuuksiin erilaisten yhteiskunnallisten kriisitilanteiden yhteydessä jo ennen sisällissotaa. Tampereella tilanne oli aikaistenkin mielestä selvästi rauhallisempi sekä marraskuun suurlakon että sisällissodan aikana kuin useilla muilla vastaavilla seuduilla.

Osuustoimintaliikkeen hajoaminen oli osa yhteiskunnan jakautumista kahteen leiriin, tavallaan jakautumisen kaupallinen osa. Porvarillisen ”puolueettoman” osuustoimintaväen väite siitä, että edistysmielinen osuustoimintaliike olisi ollut sosialistien talutusnuorassa, ei kuitenkaan tosiasiallisesti pitänyt paikkaansa. Ehkä paremminkin sosialistiset osuustoimintapoliitikot olivat osuustoiminnan talutusnuorassa. Osuustoiminta oli osoittanut tien, miten yhteiskuntaa ja sen tuotantosuhteita voitiin uudistaa rauhanomaisesti. Osuustoimintaan panostettu työ oli kantanut hedelmää, jonka laittaminen panokseksi vallankumouksen uhkapeliin ei houkutelut. Tampereelaisista tämän ajan työväenpolitiikoista sosialidemokraatit Emil Viljanen ja K.F. Mattsson jatkoivat toimintaansa Osuusliike Voiman hallinnossa ja kunnallisissa luottamustoimissa sodan jälkeen. Muista työväen osuustoiminta-aktiiveista poiketen K.M. Evä toimi sisällissodan aikana punakaartin johtotehtävissä. Hän ennätti juuri ennen piirityksen alkua pakenemaan kaupungista ja Venäjällä hänestä kehittyi uusissa oloissa pesunkestävä kommunisti.⁶⁴⁰

Elintarvetoimikunnan työ oli usein puun ja kuoren välissä olemista. Toisaalta kuluttajien tarpeet ja toiveet ja toisaalta käytettävät resurssit tekivät työn hankalaksi, toisinaan mahdottomaksi. Ei ihme, että toimikunnan jäsenet vaihtuivat suhteellisen usein ja varsinkin raskas puheenjohtajuus kesti yleensä lyhyen aikaa. Järkälemäisistä vastuksista huolimatta työ kuitenkin onnistui. Tampereelle saatiin – joskus tosin vasta viime hetkellä – elintarvikkeita, eikä varsinaisia nälkämellakoita esiintynyt.

Suorittiko elintarvetoimikunta tehtävänsä tasapuolisesti? Toimikunta pyrki kaikin keinoin suhtautumaan kuluttajiin tasa-arvoisesti. Vanhat kumppanuudet ja sidosryhmät eivät vaikuttaneet, vaan esim. työväenyhdistykseen ja osuustoimintaan suhtauduttiin samalla tavalla kuin muihin liikelaitoksiin. Vakavasti otettavia syytöksiä joidenkin kaupungin kuluttajaryhmien suosimisesta toisten kustannuksella ei näkynyt lehtien palstoilla. Toimikunta oli joutunut antamaan erilaisia erioikeuksia esimerkiksi tietyn alueen asukkaille tai ammatin harjoittajille samoin kuin tehdaselintarvelautakunnille, mutta pyrki pitämään nekin kulutusnormien piirissä ja tilanteen kiristyessä vähensi erioikeuksien määrää perustellen sitä kuluttajien tasa-arvoisuudella. Pyrkimys oli myös, että kaikkiin asiakkaisiin suhtauduttaisiin samalla tavoin tasa-arvoisesti. Köyhimpiin sekä lapsiin suhtauduttiin kuitenkin muita ”tasa-arvoisemmin”. Jotta myös köyhät voisivat hankkia leipää, toimikunta loi heitä varten alennuskuponkijärjestelmän, jopa kahteen kertaan. Köyhien ruokkimiseksi kehitettiin kunnankeittiöjärjestelmä, josta myytiin keittoannoksia halvalla ja kiristyneissä tilanteissa ruokaa annettiin

⁶⁴⁰ Pellavatehtaan työväen osuuskaupan hallituksen kokouksessa 24.3.1918 luettiin tilintarkastajan lausunto. Vain toinen tarkastajista, pankinjohtaja Sipi, oli sen allekirjoittanut, sillä toista tilintarkastajaa K.M. Evää ei tavoitettu. Neiti Walleniuksen käydessä Evää tämän asunnolta etsimässä hän oli saanut kuulla Evän matkustaneen Venäjälle, eikä tämän takaisin paluusta ollut tietoa. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan hallinnon kokouspöytäkirja 24.3.1918, 43-45 §. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan arkisto. TA. Heikki Ylikankaan Tie Tampereelle –kirjassa siteeraama Evän muistelmia piiritetyn Tampereen viimeisistä päivistä on lapsus, sillä kyseessä ei ole Evän muistelmia, vaan lähteessä sen kirjoittajaksi on merkitty A. U-n eli todennäköisesti pietarinsuomalainen Anton Uotinen. Evän muistokirjoituksen mukaan Evä poistui kaupungista ennen piiritystä. Pellavatehtaan työväen osuuskaupan pöytäkirja on todiste samasta asiasta. Ylikangas 1993, s. 463-464; Lehtosaari 1929, s. 74-78; Kommunisti-lehti 1927, nro 4 (28), s. 146.

jopa ilmaiseksi. Alle 5-vuotiaat lapset olivat taas maidonjaossa erityisasemassa. Nämä toimenpiteet eivät aiheuttaneet kuluttajissa vastalauseita. Vaikka toimikuntaa arvosteltiin välillä raskaasti, mitään suuria väärinkäytöksiä eivät kuluttajat kyenneet osoittamaan. Eniten epätasa-arvoisuutta kokivat sellaiset elintarvealalla työskennelleet ammatinharjoittajat, joilta toimikunta joutui epäämään elintarpeiden myynnin. Säännöstelyn onnistumiselle se oli kuitenkin välttämätöntä. Sille ei toimikunta voinut mitään, että syyskesästä 1917 määrätty omavaraiskuluttajille tarkoitettu viljamäärä vaikutti kaupunkilaiskuluttajista epäoikeudenmukaiselta, samalla kun heidän omalle osalleen määrättyt ruokavarat kallistuivat ennennäkemättömällä tavalla. Kaikesta toiminnastaan huolimatta toimikunta ei kyennyt estämään kuluttajien katkeruuden kasvua, kun tiedotusvälineet kertoivat maaseudun ja kaupunkien kulutuksen epätasa-arvoisesta jakautumisesta. Näлкä ei ollut punikki; käsitys epätasa-arvosta sen sijaan epäilemättä oli.

Sisällissotaan johtaneen kehityksen yksi keskeisiä syitä oli elintarvikekriisistä johtunut tilanne, jossa teollisuustyöläisten toimintaedellytysten romahdus mm. työttömyyden ja elinkustannusten karkaamisen vuoksi maataomistavaan luokkaan verrattuna johti poikkeuksellisessa olosuhteissa aseelliseen kansannousuun, kun yhteiskunnasta puuttui koneisto, jolla olisi ollut pelotevoimaa estää tämä. Valtion ja kuntien elintarvikeviranomaisten tehtäväksi oli annettu elintarpeiden hankkiminen ja jakaminen. Niillä oli vain rajalliset mahdollisuudet estää hintojen kohoamista tai korjata kasvavan työttömyyden aiheuttamia ongelmia.

Elintarvikelautakuntien työ oli kuitenkin omalta osaltaan onnistunutta siinä mielessä, että nälkäkriisi ei ehtinyt muuttua nälkäkatastrofiksi. Se, mikä tekee esimerkiksi Tampereen elintarvetoimikunnasta poikkeuksellisen on, että samaan aikaan kun muualla yhteiskunnassa käytiin kiivasta taistelua kunnallisdemokratias- ta, osuustoimintaliikkeen hegemoniasta tai jopa valtiollisesta vallasta, vain tällä foorumilla riitelevien osapuolien edustajat tekivät yhteistyötä ajaakseen kaikkien yhteistä etua: pitääkseen kaupungin väen elossa.

LÄHDELUETTELO

Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Tampereen elintarvelautakunnan arkisto

C:1 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat 1915-1917

C:2 Elintarvelautakunnan pöytäkirjat 1918-1919

C:4 Elintarvelautakunnan pöytäkirja 1917

D:1 Lähetetyt asiakirjat 1917-1918

D:2 Lähetetyt asiakirjat 1918

Ea:1 Saapuneet kirjeet 1917

Ea:2 Saapuneet kirjeet 1917-1918

Ea:8 Saapuneet kiertokirjeet

H:1 Keittiöjaoston pöytäkirjat 10.8.1917-19.12.1917

Ge:5 Tampereen elintarvetoimikunnan tavarakirja n:o 1.

Messukylän elintarvelautakunnan arkisto

C:1 Messukylän elintarvelautakunnan pöytäkirjat 18.12.1916-4.9.1918

Tampereen kaupunginvaltuuston arkisto

Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1916-1918 (mikrofilmi)

Tampereen sosialidemokraattisen kunnallistoimikunnan arkisto

Cb:1 Kunnallisjärjestön pöytäkirjat 1914-1918

Cd:1 Muut pöytäkirjat

Da:1 Lähetettyjen asiakirjojen toisteet

Tampereen työväenyhdistyksen arkisto

Ca:1 Tampereen työväenyhdistyksen ja johtokunnan pöytäkirjat 1915-1916, taloustoimikunnan pöytäkirjat 1916-1917

Da:1 Lähetetyt kirjeet

Työväen Arkisto (TA)

Finlayson & Kumpp. Työväen Osuuskaupan arkisto

Yleisten kokousten pöytäkirjat 1899-1918

Hallituksen pöytäkirjat 1904-1918

Kulutusosuustoiminnan Keskusliiton arkisto

Valtuuskunnan pöytäkirjat 1916-1919

Keskusosuusliike OTK:n arkisto

Hallintoneuvoston pöytäkirjat 1917-1922

Pellavatehtaan Työväen Osuuskaupan arkisto

Jäsenten kokouspöytäkirjat 1901-1918

Hallinnon pöytäkirjat 1916-1917

Pirkanmaan sosialidemokraattisen piirin arkisto

Pöytäkirjat toimintavuosilta 1914-1916

Pöytäkirjat toimintavuosilta 1916-1918

Tampereen rakennustyöväen liiton os. 19 arkisto

Tampereen kivimies ao:n pöytäkirjat 1902-1917

Tamperelaisten työväenosuuskauppojen komitean arkisto

Johtokuntien yhteisten kokousten pöytäkirjat 1912-1917

Työväenmuseumo Werstas (TW)

D 265

Emmanuel Lammi. *Tampereen seutu ja sen työväenliike sanoin ja kuvin*. Tampere 1952 (käsikirjoitus).

Painetut lähteet

Kertomus Finlayson & Kumpp. Työväen osuuskaupan toiminnasta 1917. Tampere 1918.

Kertomus Suomen Ammattijärjestön toiminnasta 1917-1918. Kotka 1920.

Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915-1919. Tampere 1921.

Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1916. Tampere 1919.

Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1917. Tampere 1919.

Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta vuonna 1917. Tampere 1918.

Kulutuskeskusten elintarvelautakuntien edustajakokous Helsingissä Vanhalla ylioppilastalolla lokakuun 28. ja 29. päivänä 1917, Helsinki 1917.

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton elintarvoneuvottelukokous. Pöytäkirja ja hyväksytyt ohjelma. Kokous pidettiin Helsingissä lokakuun 30. ja 31. p:nä 1917. Helsinki 1917.

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ensimmäisen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidettiin Helsingissä kesäkuun 14., 15. ja 17. p. 1917. Helsinki 1917.

Tampereen osoite-, kauppa- ja ammattikalenteri v. 1918. Tampere 1917.

Suomen Virallinen Tilasto SVT. III Maatalous. Maanviljelys ja karjanhoito Suomessa vuonna 1917. Helsinki 1920.

Suomen Virallinen Tilasto SVT XXIX, Vaalitulasto 8, Eduskuntavaalit 1917. Helsinki 1919.

Lehdet

Aamulehti 1917, 1918

Kansan Lehti 1915, 1916, 1917, 1918

Kommunisti 1927

Kuluttajain Lehti 1917, 1918

Sosiaalinen Aikakauskirja 1918

Työmies 1917

Työtilastollinen Aikakauskirja 1917

Elektroniset aineistot

Sotasurmat 1914-1922. Vuosina 1914-22 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto. Kansallisarkisto: 2002. [viitattu: 18.3.2013]. Saantitapa: <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmahaku/input>.

Suomen virallinen tilasto (SVT): Kuluttajahintaindeksi [verkkojulkaisu]. ISSN=1796-3524. 2011, Rahanarvonkerroin 1860 – 2011 . Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 5.5.2012]. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/khi/2011/khi_2011_2012-01-18_tau_001.html.

Suomi 1917-2007. Energian käyttö ja lähteet 1917-2007. Helsinki: Tilastokeskus 2007 [viitattu 18.4.2013]. Saantitapa: <http://www.stat.fi/tup/suomi90/maaliskuu.html>.

Kirjallisuus

- Aatsinki, Ulla. ”Vasemmistolainen työväenliike ja vuosien 1917 – 1918 perintö”. Teoksessa Aatsinki, Ulla & Lampi, Mika & Peltola, Jarmo, *Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918-1944*. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla 2. Tampere, 2007. 29-91.
- Ala-Kapee, Pirjo & Valkonen, Marjaana. *Yhdessä elämä turvalliseksi – SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930*. Suomen Ammattiliittojen keskusjärjestö: Helsinki, 1982.
- Haapala, Pertti. *Kun yhteiskunta hajosi 1914-1920*. Painatuskeskus: Helsinki, 1995.
- Haapala, Pertti. ”Vuoden 1917 kriisi”. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY. Helsinki, 2009. 58-89.
- Halila, Aimo. *Väinö Voionmaa*. Tammi: Helsinki, 1969.
- Hallio, F. ”Maksimihinnat ja markkinahinnat Helsingissä”. Teoksessa *Työtilastollinen aikakauslehti*. 6. vihko. Suomen teollisuushallitus: Helsinki, 1916. 329-341.
- Heikinheimo, Ilmari. *Suomen elämäkerrasto*. Helsinki, 1955.
- Hoppu, Tuomas. ”Valtataistelu veljessodan esinäytöksenä”. Teoksessa Tuomas Hoppu ja toimituskunta (toim.), *Tampere 1918*. Tampereen museoiden julkaisuja 120. Vapriikki: Tampere, 2013 (3. painos). 56-67.
- Innala, Aune. *Monitoiminen tamperelainen Selim A. Nylund*. Tampere-seuran julkaisuja 41. Tampere-seura: Tampere, 1975.
- Jalas, Aaro. *Kansallinen vilja – Viljakonttorista Viljavaan 1918-2007*. Suomen Viljava: Vantaa, 2007.
- Jalasvaara, Jouni, *Korvikkeita ja kerjuumatkoja – Elintarvikepula Tampereella vuosina 1915 – 1922*. Suomen historian Pro gradu –tutkielma. Tampereen yliopisto, 1987.
- Jutikkala, Eino. *Tampereen historia III – vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampereen kaupunki: Tampere, 1979.
- Kaarninen, Pekka. *Aatteesta kaupaksi – Osuustoimintaa Pirkanmaalla 1901 – 1983*. Pirkanmaan osuuskauppa: Tampere, 2012.
- Kaita-aho, Juha. *Vapaudesta vallattomuuteen – Kansan Lehden ja Aamulehden taistelu kansasta maaliskuun vallankumouksen jälkimainingeissa 1917*. Historian Pro gradu –tutkielma. Tampereen yliopisto, 2012.
- Kaivanto, Kirsi. *Mercato – kauppaa hallissa. Tampereen kauppahalli 1901-2001*. Tampereen kaupunki: Tampere, 2001.

Kalemaa, Kalevi. *Itsenäisyysenaattori. Juhani Arajärven elämä ja työ*. Ilkka ja Erkki-Juhani Taipale: Helsinki, 2009.

Kanerva, Unto & Heinivaara, Eero. *Osuusliike Voima i.l. ja sen edeltäjät. 1900-1950*. Osuusliike Voima: Tampere, 1950.

Kanerva, Unto. *Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta. Tampereen työväenyhdistys 1886-1986*. Tampereen työväenyhdistys: Tampere, 1986.

Kaukovalta, K.V. *Osuusliike Tuotanto r.l. 1916-1941*, Tuotanto: Tampere, 1942.

Klemetilä, Aimo. *Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö*. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 72. Tampereen yliopisto: Tampere, 1976.

Lammi, Emmanuel. *Tampereen työväenyhdistys 35-vuotias*. Tampereen työväenyhdistys: Tampere, 1922.

Lammi, Emmanuel. *Työ käsiemme, hengenkin. Tampereen seudun työväenliikkeen taustaa*. Kansalaistyön tuki: Tampere, 1977.

Lehtosaari, J. (toim.). *Punakaarti rintamalla. Luokkasodan muistoja*. Suomen Vallankumousliikkeen tutkijakunta: Leningrad, 1929.

Mattila, Timo. "Halkoskandaalista öljykriisiin, vuosisata energiahistoriaa." Teoksessa Laakkonen, Simo & Laurila, Sari & Kansanen, Pekka & Schulman, Harry (toim.), *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan, Kaupunki ja sen ympäristö 1800- ja 1900-luvulla*. Helsinki, 2001. 64-69

Nyström, Samu. *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta – Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914-1918*. Helsingin yliopisto: Helsinki, 2013.

Perko, Touko. *Yhdessä enemmän. SOK 1904-1979*. Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta: Helsinki, 1979.

Piilonen, Juhani. *Vallankumous kunnallishallinnossa. Punaisen Suomen historia 1918*. Opetusministeriö: Helsinki, 1982.

Piilonen, Juhani, "Rintamien selustassa". Teoksessa Manninen, Ohto (päätoim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917-1920. 2 Taistelu vallasta*. Painatuskeskus: Helsinki, 1993. 486-630.

Polvinen, Tuomo. *Venäjän vallankumous ja Suomi. 1 Helmikuu 1917 – toukokuu 1918*. WSOY: Porvoo, 1967.

Puro, Olavi H. *Suomen kulutusosuustoiminnan vaiheet vuoteen 1917*. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto: Helsinki, 1927.

- Raevuori, Yrjö. *Tampereen kauppaseura ja sen miehiä*. Tampereen Kauppaseura: Tampere, 1946.
- Rannisto, Pasi-Heikki. *Suomalaisuuden virrassa – Tampereen Suomalainen klubi 120 vuotta*. Tampereen Suomalainen klubi: Tampere, 2011.
- Rantatupa, Heikki, *Elintarvikehuolto ja –säännöstely Suomessa vuosina 1914-1921*. Studia Historica Jyväskylän länsiä 17. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä, 1979.
- Rantatupa, Heikki. ”Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana”. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.), *Suomen Maatalouden historia II – Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2004. 265-329.
- Rasila, Viljo. ”Kauppa ja rahaliike”. Teoksessa Ahvenainen, Jorma & Pihkala, Erkki & Rasila, Viljo (toim.), *Suomen taloushistoria 2*, Tammi: Helsinki, 1982a. 89-113.
- Rasila, Viljo. ”Kehitys ja sen tulokset”. Teoksessa Ahvenainen, Jorma & Pihkala, Erkki & Rasila, Viljo (toim.), *Suomen taloushistoria 2*, Tammi: Helsinki, 1982b. 154-167.
- Rasila, Viljo. *Tampereen historia II – 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampereen kaupunki: Tampere, 1984.
- Rinne, Antero. *Sota-aika ja osuuskauppaliike*. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto: Helsinki, 1941.
- Salkola, Marja-Leena. *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917 – 18 ennen kansalaissotaa 2. Punaisen Suomen historia 1918*. Opetusministeriö: Helsinki, 1985.
- Sen, Amartya. *Poverty and Famines. An essay on Entitlement and Deprivation*. Clarendon Press, Oxford University Press: Oxford, 1981, reprinted 2013.
- Siltala, Juha. *Sisällissodan psykohistoria*, Otava: Keuruu, 2009.
- Simonen, Seppo. *Valio – meijerien keskusosuusliike 1905 – 1955*. Valio: Helsinki, 1955.
- Sinisalo, Uuno. *Tampereen Suomalainen klubi 1891- 1931. 40-vuotiskertomus*. Tampereen Suomalainen Klubi: Tampere, 1932.
- Soikkanen, Hannu. *Kohti kansan valtaa 1. 1899-1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta*. SDP Puoluetoimikunta: Vaasa, 1979.
- Suodenjoki, Sami. ”Kumouksellinen järjestäytyminen 1917-1918”. Teoksessa Suodenjoki, Sami & Peltola, Jarmo, *Köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa. Luokka, liike ja yhteiskunta 1880-1918*. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla 1. Tampere, 2007. 184-285.

Suonoja, Kyösti. *Suomen osuuskauppaliikkeen jakautuminen*. Helsingin yliopiston osuustoimintaopin laitos, tutkimuksia n:o 3. Helsingin yliopisto: Helsinki, 1968.

Tampereen Osuuskauppaliike 25 vuotta. Osuusliike Voima: Tampere, 1925.

Tanner, Väinö. *Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheineen ja jälkiselvittelyineen*. Tammi: Helsinki, 1949.

Tuominen, Arvo. *Sirpin ja vasaran tie*. Tammi: Helsinki, 1957.

Wilén, Yrjö. *Kansan Lehti 50-vuotias. 1899-1949*. Tampere, 1949.

Ylikangas, Heikki. *Tie Tampereelle*. WSOY: Porvoo 1993.

LIITTEET

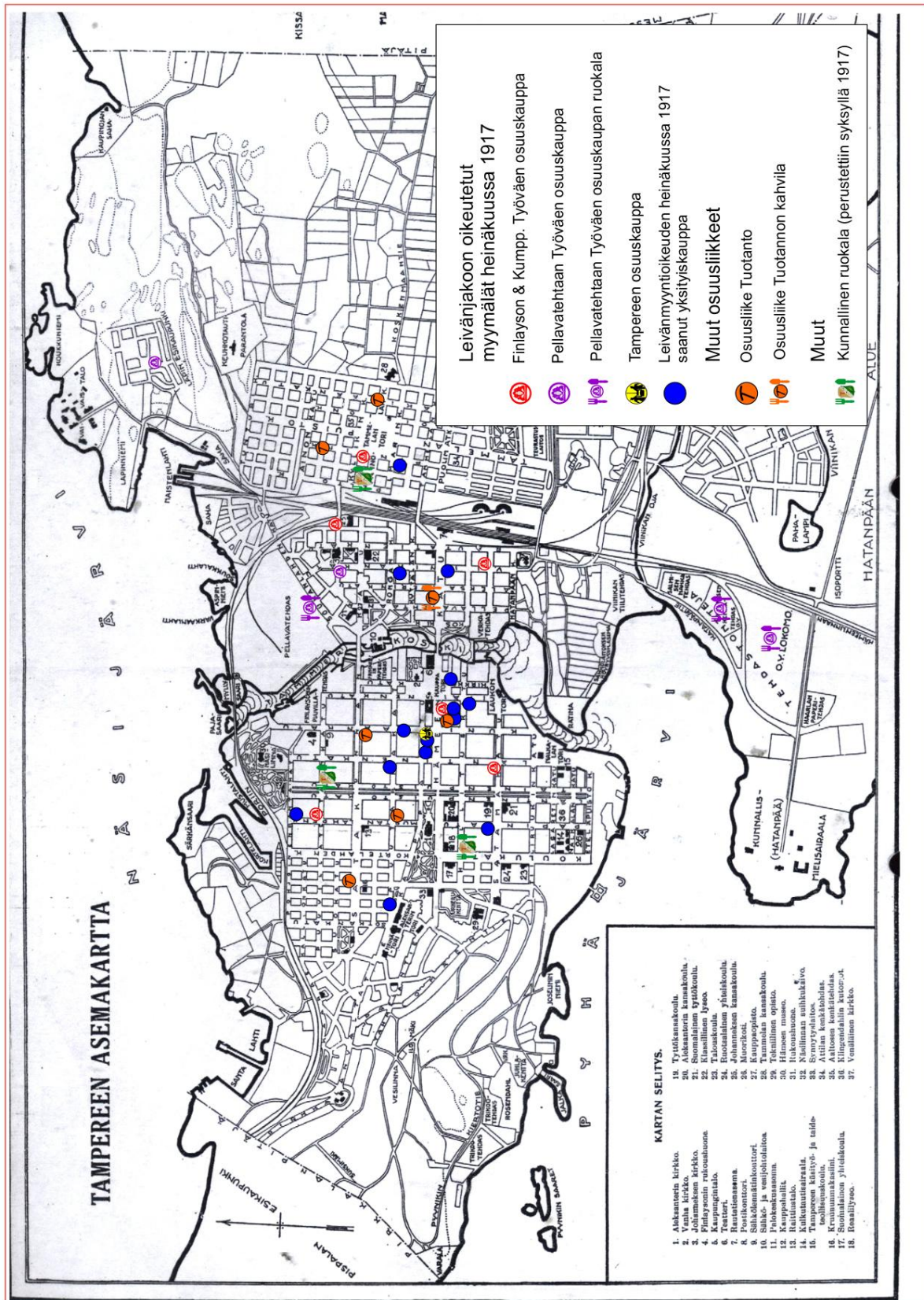
Liite 1. Tampereen elintarvetoimikunnan ja -lautakunnan kokoukset 1.5.1915-31.12.1918 kokouksiin osallistuneiden poliittisen kannan mukaan eroteltuna.

Kokouksiin osallistuneita toimihenkilöitä ei ole laskettu mukaan.

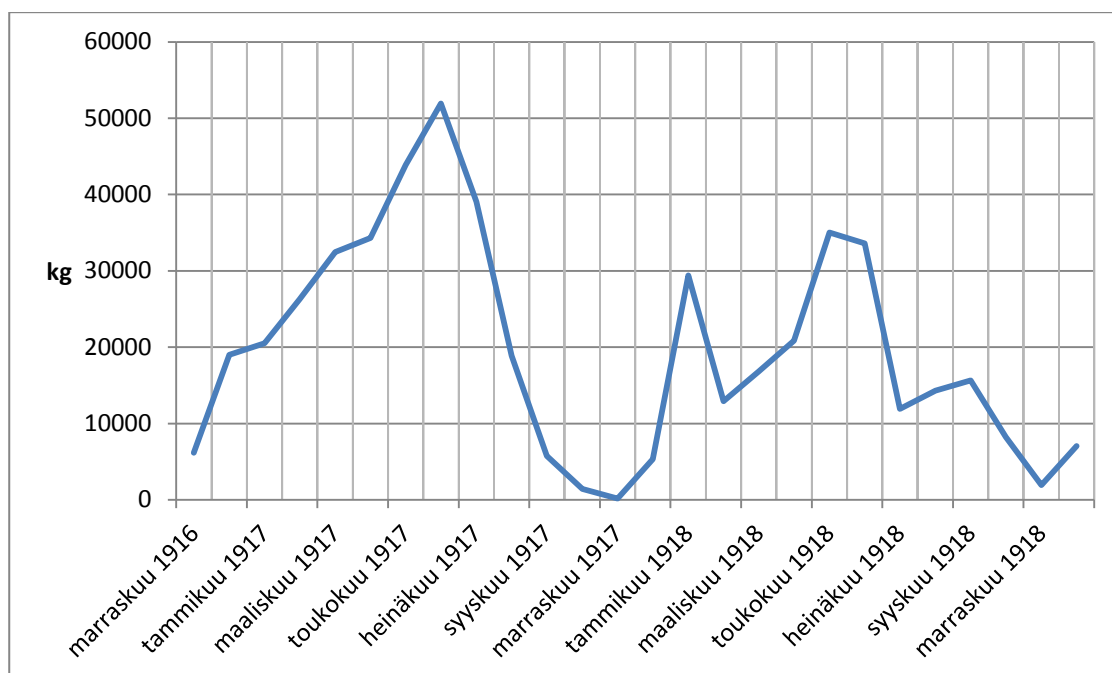

Lähde: C:1 ja C:2, Tampereen elintarvetoimikunnan pöytäkirjat 1.6.1915-31.12.1918. Tampereen elintarvelautakunnan arkisto. TKA.

Liite 2. Leivänjakoon oikeutetut myymälät heinäkuussa 1917, osuusliikkeiden myymäläverkoisto Tampereen kaupungin alueella ja kunnallisten ruokaloiden sijaintipaikat.

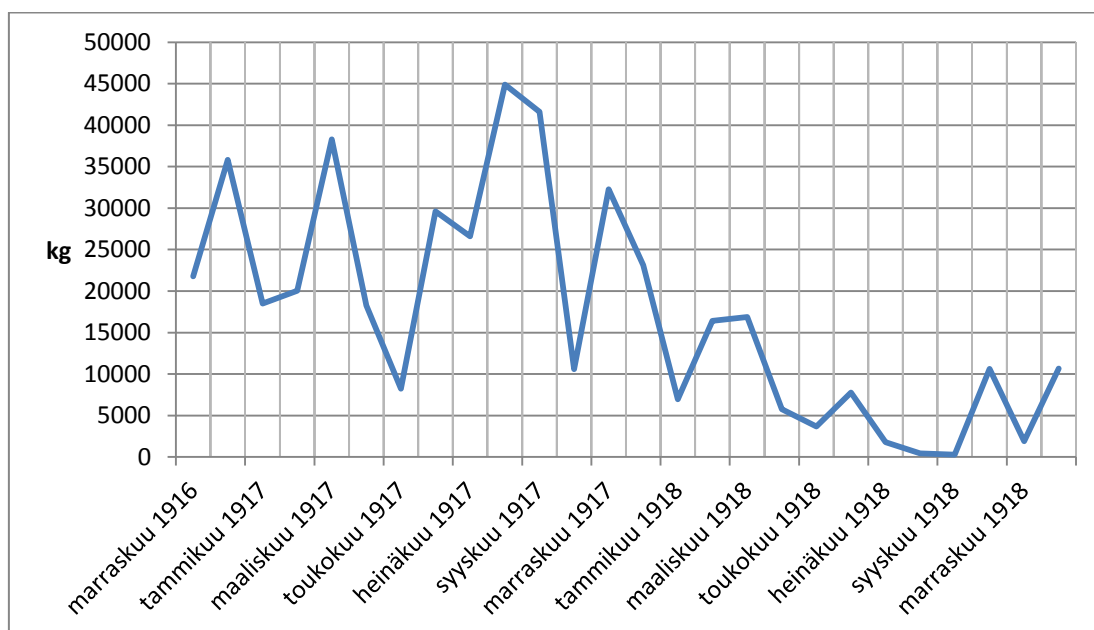

Liite 3. Tampereen elintarvetoimikunnan kuluttajille välittämä voi vuoden 1916 marraskuusta vuoden 1918 loppuun

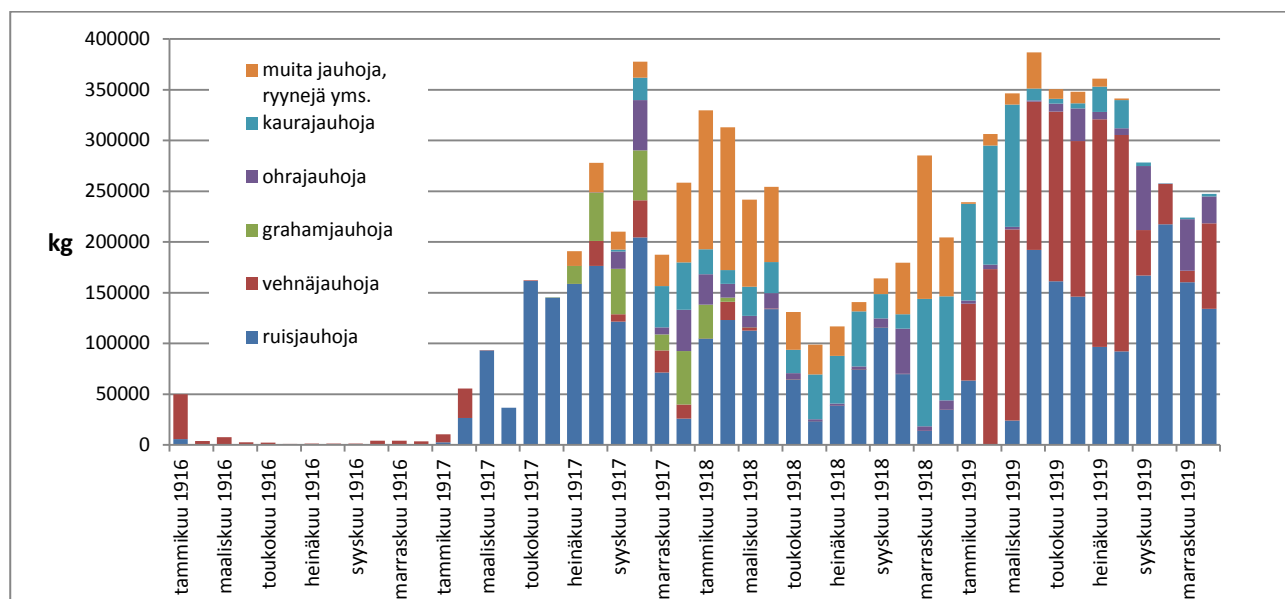
Lähde: Kertomus Tampereen elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915-1919, Tampere 1921, s. 32, taulukko XII.

Liite 4. Tampereen elintarvetoimikunnan välittämä sokeri marraskuusta 1916 vuoden 1918 loppuun

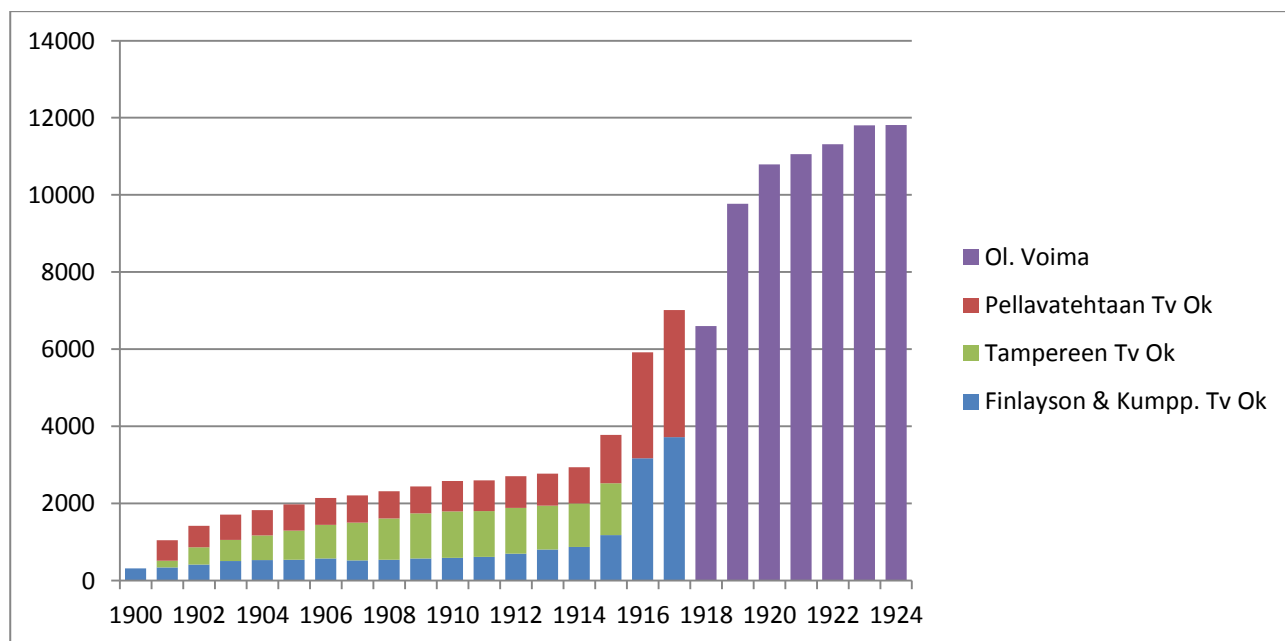
Lähde: Kertomus Tampereen elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915-1919, Tampere 1921, s. 26, taulukko VIII.

Liite 5. Tampereen elintarvetoimikunnan viljatuotteiden myynti vuodesta 1916 vuoteen 1919

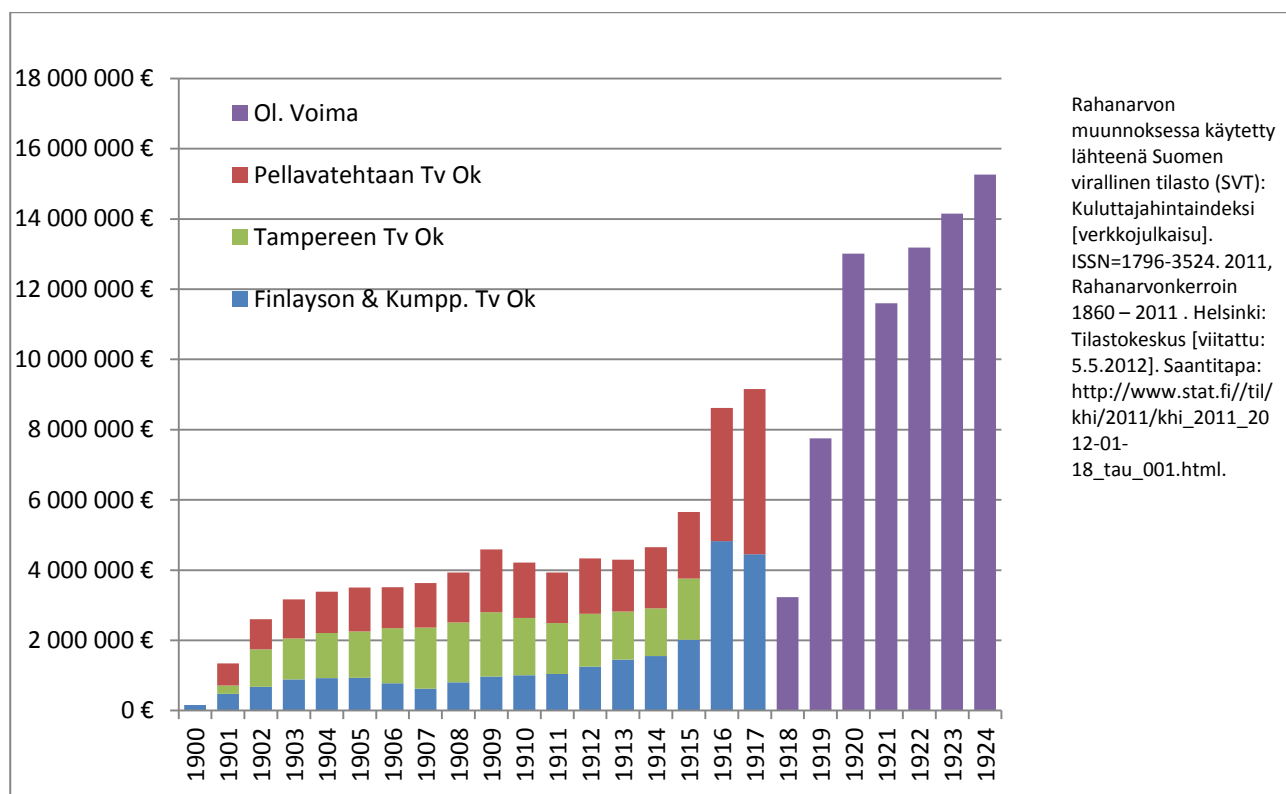
Lähde: Kertomus Tampereen elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915-1919, Tampere 1921, s. 14-21, taulukko I, II, III ja IV.

Liite 6. Tamperelaisten työväen osuuskauppojen ja Osuusliike Voiman jäsenmäärän kehitys 1900-1925.

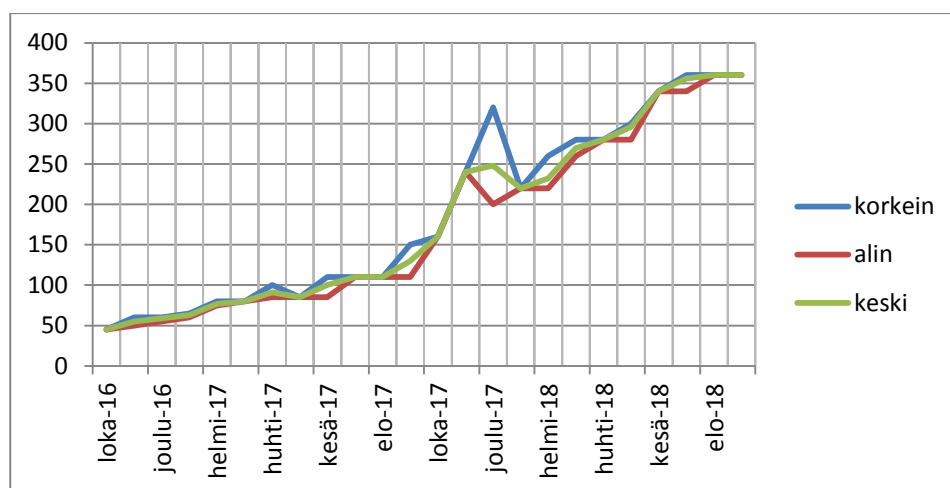
Lähde: *Tampereen Osuuskauppaliike 25 vuotta*. Osuusliike Voima: Tampere, 1925. Jäsenmäärä ja myynti 1900 – 1924, s. 81.

Liite 7. Tampereen edistysmielisten osuuskauppojen myynnin arvo vuosina 1900-1924 laskettuna vuoden 2011 euroissa

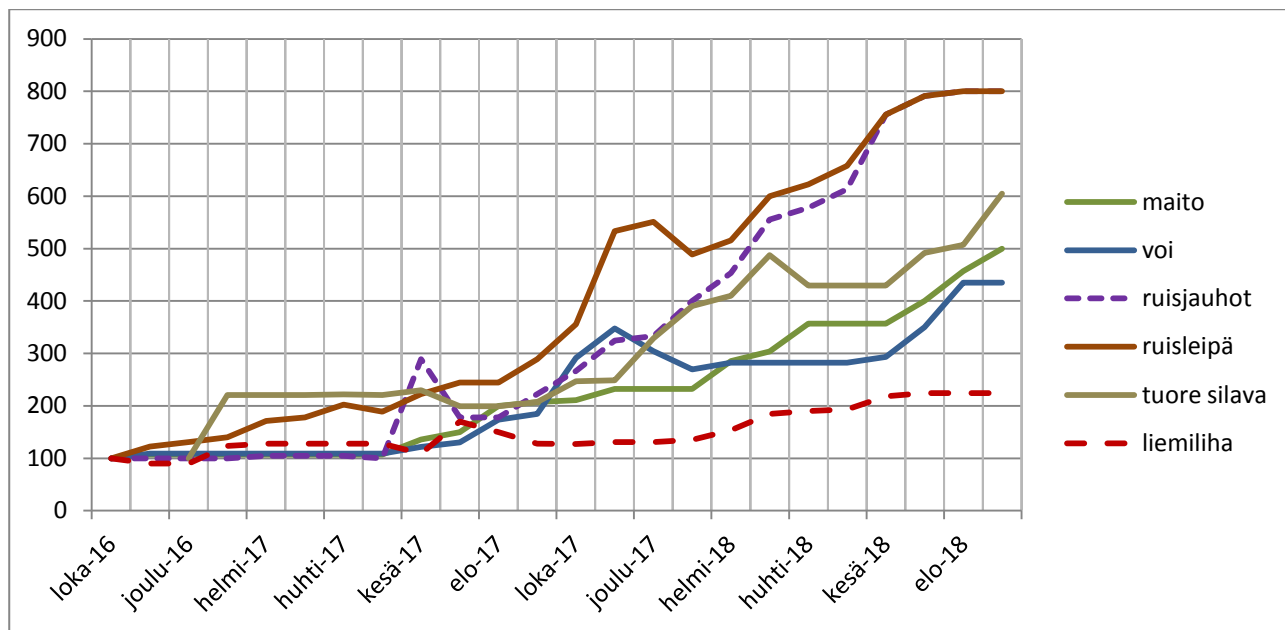
Lähde: *Tampereen Osuuskaupalliike 25 vuotta*. Osuusliike Voima: Tampere, 1925. . Jäsenmäärä ja myynti 1900 – 1924, s. 81.

Liite 8. Ruisleivän kilohinta (penneinä) Tampereella lokakuusta 1916 elokuuhun 1918

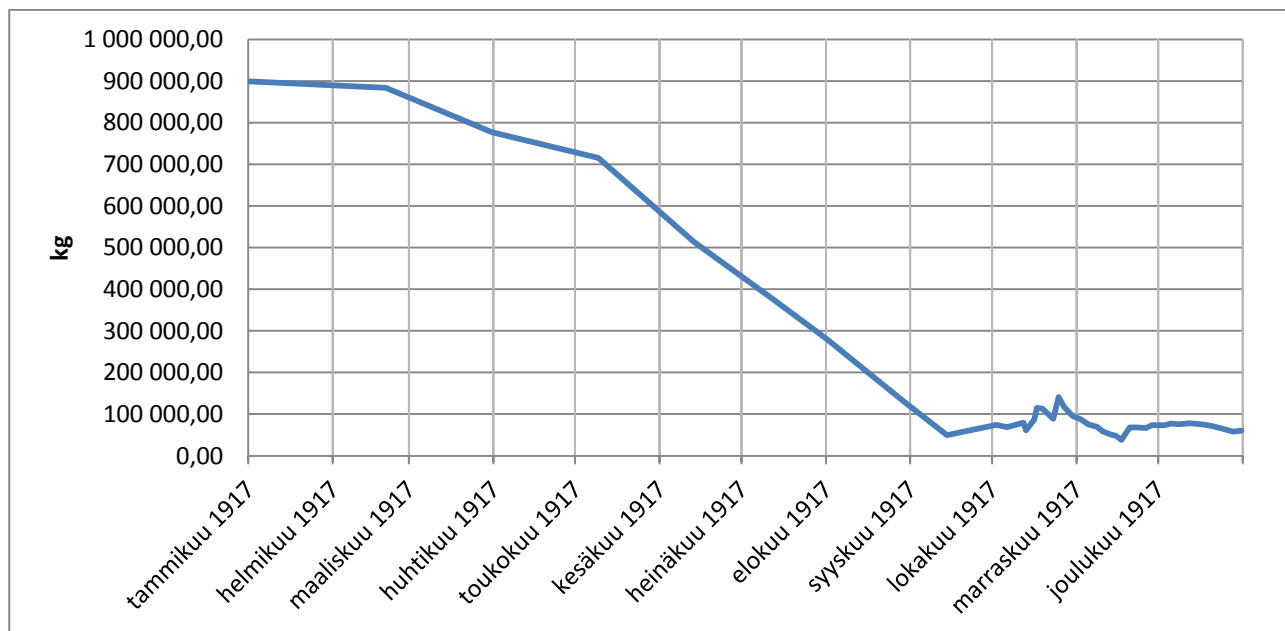
Lähde: Työtilastollinen Aikakauskirja ja Sosialinen Aikakauskirja. Elintarpeiden hinnat maamme eri paikkakunnilla neljännesvuosittain. Työtilastollinen Aikakauskirja 1917 s. 68-69, 112-113, 454-455, 468-469; Sosialinen Aikakauskirja 1918 s. 160-161, 218-219, 232-233, 472-473.

Liite 9. Eräiden ruoka-aineiden keskihintojen suhteellinen kallistuminen Tampereella korttitalouden aikana lokakuusta 1916 syyskuuhun 1918 (lokakuu 1916 = 100)

Lähde: Työtilastollinen Aikakauskirja ja Sosialinen Aikakauskirja. Elintarpeiden hinnat maamme eri paikkakunnilla neljännesvuosittain. Työtilastollinen Aikakauskirja 1917 s. 68-69, 112-113, 454-455, 468-469; Sosialinen Aikakauskirja 1918 s. 160-161, 218-219, 232-233, 472-473.

Liite 10. Elintarvetoimikunnan hallussa olleen ruisviljan määrä vuonna 1917

Lukemat laskettu aukeamalta toiselle siirrettyjen saldojen mukaan. Tapauksia ei ole alkuvuonna ollut yhtä paljon kuin vuoden lopussa. Luvuissa otettu huomioon jälkikäteen tehdyt korjausmerkinnät mutta ei mittatappiota/painovajausta. Rukiilla se oli n. 60.000 kg, joten syyskuun jälkeen varasto on ollut käytännössä tyhjä. Varastossa oli vuoden lopussa 31.12.1917 vain hieman yli 1000 kg. Lähde: Ge:5 Tampereen elintarvetoimikunnan tavarakirja n:o 1. Tampereen elintarvelautakunnan arkisto. TKA.